

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

- og nu, min kære bonde -

En samtidig, autentisk og detaljeret beskrivelse af forholdene på landet i slutningen af 1700-tallet

- om fuldstændig økologi

- om udpræget selvforsyning

- og om en slidsom hverdag

En prisbelønnet bog fra 1795 af sognepræst og landøkonom H.J. Chr. Hoegh, omskrevet fra gotisk skrift til nutidige bogstaver af Ruth og Steffen Pedersen, Hjørring 2018-20

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord og indledning	side	5
Om den gamle bog	-	9
Landhusholdningsselskabets fortale	-	11
Forfatterens indledning	-	12
1. kapitel – At modtage en udskiftet lod	-	14
2. kap. Om en udskiftet lods indhegning		15
Opbygning af et dige		16
Om et dige i enge		19
Beplantning af diger		21
3. kap. Om enge	-	28
Om grøfter		29
Om tørv		31
Om opdyrkning af fællede		32
4. kap. Om hvad jord der skal bestemmes til ager		34
Om brug af mergel		35
5. kap. Om inddeling af agerjorden	-	37
Om sædskifter		38
Om forskellige jordarter		39
6. kap. Om agerjordens behandling	-	41
Om præstegårdsjorden		43
Om vintersæd og vårsæd		43
Om ærter og kartofler		46
Om sandmuldet jord		49
Om sandede jorder		51
7. kap. Om sædekorns behandling	-	54
Om rensning af sædekorn		55
Udvælgelse af sædekorn		56
Afsvampning af sædekorn		57
8. kap. Om kløveravl	-	59
Om kløverhø		60
Om kløverfrø		62
Om græs og græsfrø		65
9. kap. Om heste	-	67
Hestens brug og pleje		69
Om markredskaber		70
Hestenes fodring og pleje		71
Om hesteavl og følpleje		74
10. kap. Om fæ-kreaturer	-	77

	Om sommer-staldfodring	80
	Om kvægstald og lade	83
	Økonomi ved sommer-staldfodring	84
	Vinterrøgtning	86
	Om kvægopdræt	89
	Advarsel mod prangeri	93
11. kap.	Om små kreaturer -	95
	Fårenes pasning og pleje	96
	Tyveri af får og lam	101
	Avlsarbejde og økonomi ved fåreavl	102
	Vinterpasning af fårene	105
	Om svinenes pasning og pleje	107
	Om fjerkræ	110
	Om ænder	111
	Om høns	111
12. kap.	Om husmandslodder -	113
	Om husets indretning	114
	Om sædskifter	116
	Om høstning med segl	118
	Om plov eller spade	120
	Om kartofler og roer	120
	Om nøjagtighed ved pløjning	125
	Om at lave og eje en plov	126
	Om køer og stude som trækdyr	127
	Om foder og røgtning	128
	Om brændsel	130
	Om husmandshaven	131
	Om husmænd på tørre jorder	133
	Argumenter for oprettelse af husmandslodder	137
13. kap.	Om gødskning -	140
	Om møddingsstedets indretning	141
	Om markmøddinger og kompostering	143
	Om gødningens anvendelse	146
14. kap.	Om en bondehave	151
	Havens plads og indretning	153
	Havens udnyttelse	155
	Træfrugter	156
	Fremstilling af most	158
	Om kirsebær	159
	Tørring af frugter	160
	Om humleavl	161
	Om urtehaven	165
	Om bier og biavl	168
	Om honning	170
	Om mjød	171

15. kap. Om husgerning	-	172
Om træ-håndarbejde og karakterdannelse		173
Om kurvefletning og lignende		175
Om fremstilling af reb og tækkesimer		176
Om hør		180
Om erfaringsformidling		182
Konens og de øvrige kvinders arbejde		184
Konens ansvarsområder		184
Kvindernes egentlige husgerninger		187
Dagligstuen		187
Køkken, bryggers og spisekammer		188
Kælderen		189
Storstuen		189
Om renlighed og hygiejne		189
Om madlavning		190
Om brød og bagning		192
Om ølbrygning		192
Om smørfremstilling og ost		194
Om slagtning		195
Om beklædning og andre tekstiler		197
Om vævning		199
Børneopdragelse og skolegang		201
Afslutning		203
Ordforklaring		205
Tabel litra A		207
Tabel litra B		208
Mønt, mål og vægt		209

Den gamle bog

(Introduktion v/ Ruth og Steffen Pedersen, side 5-10)

Et spændende fund

For en del år siden havde en af vore slægtninge tilsyn med en kommunal losseplads.

Her fandt han en dag en gammel bog.

Og gammel er ikke nogen overdrivelse, for den var skrevet og udgivet i 1795 på Gyldendals forlag.

Både den ringe papirkvalitet samt fugt og slitage havde sat sit præg på det digre værk.

Men vi overtog, det der var, og fik en amatør-bogbinder i Aalborg til med stor dygtighed og snilde at samle og restaurere bogen, så den nu fremtræder i pænt, stift, rødt bind og kun mangler nogle få af de i alt 544 sider.

Denne sidste snes sider stod ikke til at redde, men er ad digital vej fremskaffet fra Det kongelige Bibliotek

Af bogens første side fremgår, at den har tilhørt Jens Christen Espensen, Nørhave i Ulsted i Nordjylland, der nok har fået den i arv fra en tidligere generation, i hvert fald synes vi på det mørnede, gråbrune førsteblad at kunne skimte yderligere et eller to navne samt datoen maj 1832.

Der findes antageligt kun ganske få tilbageværende eksemplarer af bogen. Det kongelige Bibliotek angiver at have 15 eksemplarer, som ikke udlånes og kun kan benyttes på læsesal.

Måske findes der eksemplarer i privat eje?

Reformer *

Bogen er skrevet ind i en tid med store reformer for landbefolkningen – vel nok de mest vidtrækkende reformer i Danmarks historie.

Bønderne, der udgjorde omkr. 85 % af landets befolkning, havde i 1700-tallet meget ringe kår.

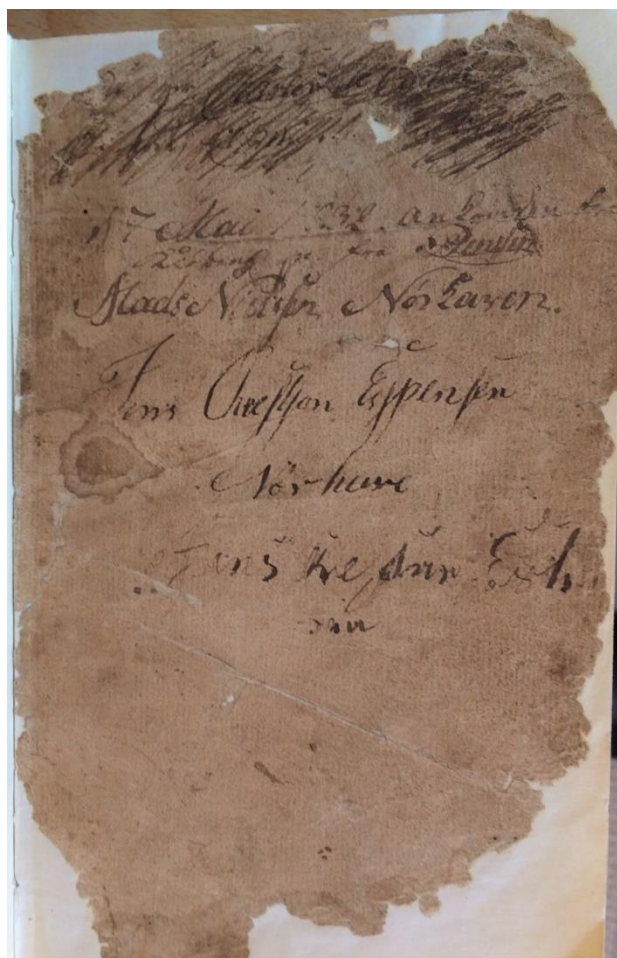
Vornedskabet (en militærpligt), landgilde (en fæsteafgift til herremænd og godsejere) samt hoveri og stavnsbånd, træhest og prygl havde tilsammen ført til bondestandens dybeste fornedrelse.

Heldigvis så nogle af landets ledende mænd nødvendigheden af reformer.

Blandt dem var Anders Peter Bernstorff og Christian Ditlev Reventlow, der indtrængende tilskyndede den regerende kronprins Frederik – den senere kong Frederik d. 6.- til at forbedre bondestandens kår.

Kronprinsen havde overtaget magten efter sin sindssyge far, Chr.d. 7., ved et statskup i 1784, og den unge kronprins var så ivrig efter at få gennemført reformer, at da hans noget forsigtige ministre ville tage den lidt med ro, udbrød prinsen i ungdommelig begejstring: *"I en så vigtig sag, der gælder landets vel, bør man ikke spilde en dag. Kan man ikke lige så godt tage fat i morgen som i overmorgen!"*

Forholdene for bondestanden havde været, at de allerfleste bønder var fæstere og måtte betale en årlig fæsteafgift (landgilde) til godsejeren. Desuden måtte de gøre hoveri på herregården.

Hvis godsejeren eller hans foged var utilfreds med en hovbondes arbejde eller opførsel, kunne de straffe ham f.eks. med prygl og pisk eller lade ham ride på træhesten. Og dertil kom, at de var stavnsbundet og ikke kunne flytte væk fra det sogn, hvor de var født.

Under disse forhold sank mange bønder hen i sløvhed og blev ligegyldige, dovne og drikfældige. (Jævnfør "Jeppe på Bjerget")

Landsbyens jorder var fordelt således, at alle gårdene havde noget af både den gode og den dårlige jord. Agrene bestod af lange, smalle strimler jord i et stjerneformet mønster, og hver gård havde mange sådanne ager-strimler liggende spredt rundt mellem de andres agre på by-marken. Det bevirkede, at alle by-mændene måtte pløje, så og høste i fællesskab. Aftaler herom blev truffet på "by-stævnet", en plads i landsbyen med en rundkreds af tingsten.

Landsbyfællesskabet havde oprindeligt på mange måder været til gavn for bønderne, der gensidigt hjalp hinanden, men i tidens løb var fællesskabet blevet snærende bånd, der hindrede initiativ og udvikling og var en klods om benet på de få driftige og dygtige, unge bønder i at gennemføre forbedringer, fordi de øvrige bymænd var for træge og satte sig derimod.

Nye tider

På grundlag af landbokommissionens arbejde udstedte kronprins Frederiks regering så nogle reformlove, der fuldstændig ændrede bøndernes stilling. Den mest kendte af disse er **stavnsbåndets løsning i 1788**.

Hvor betydningsfuld og nødvendig denne begivenhed var, og hvor høje idealer der lå bag forordningen, ses tydeligt af indskriften på foden af den 20 meter høje obelisk der blev rejst i 1797 og stadig står på Vesterbrogade i København:

*Kongen bød
Stavnsbaandet skal ophøre
Landboe Lovene gives Orden og Kraft
at den frie Bonde kan vorde
kæk og oplyst
flittig og god
hæderlig Borger
lykkelig*

At de to nærliggende gader fik navnene Bernstorffsgade og Reventlowsgade er et smukt minde om de, der var hovedkræfterne bag stavnsbåndets ophævelse.

Fredrik.d. 6.

A.P Bernstorff

C.D Reventlov

Osted-stenen hvor udskiftningen af byens jorder i 1793 er nævnt

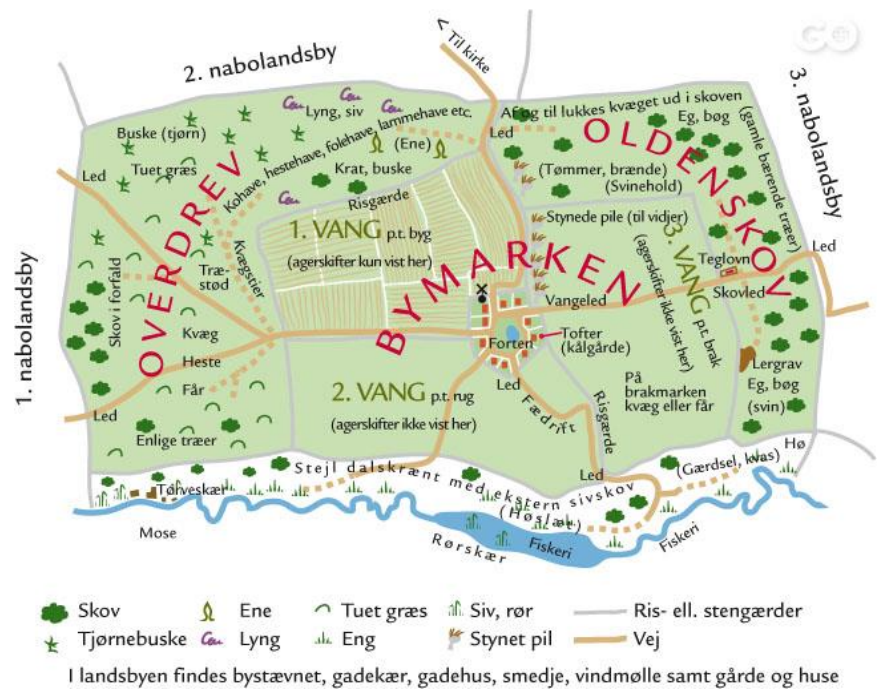
Udskiftning og udflytning

Udover disse vigtige reformlove hjalp regeringen også bønderne til at forbedre deres kår. Den støttede dem i bestræbelserne for at komme ud af det gamle fællesskab og blive selvstændige.

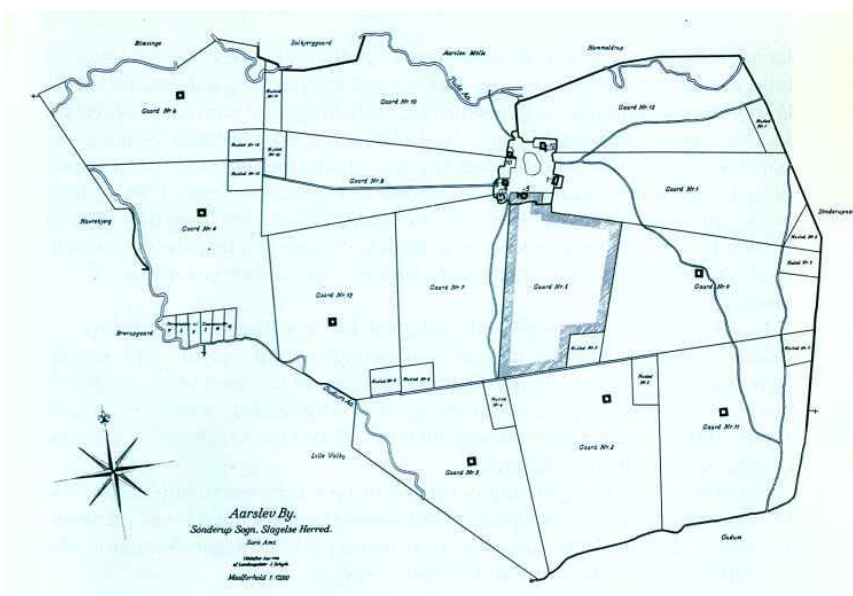
Og bønderne i den ene landsby efter den anden foretog en udskiftning af jorden, så hver fik sine marker samlet på ét sted ude på marker, overdrev, heder og enge. Det fik stor betydning for bøndernes selvstændighed og landbrugets fremgang. Den enkelte bonde kunne nu dyrke sin jord, som han ville og indføre nye og bedre driftsformer.

10.21 Landsbyfællesskab før udskiftning

Naturgeografi – Jorden og mennesket © Geografiforlaget

Efter udskiftningen blev mange af gårdene flyttet fra landsbyen og ud på hver deres jord, og landets udseende ændredes i mange egne. Gårdene, der før lå samlet i landsbyer med store ubebyggede områder imellem, kom herefter til at ligge mere spredt ud over landskabet.

Og nu til den gamle bog -

Det var i disse år, at "Det kongelige Landhusholdningsselskab" så behovet for en vejledning til de mange "nybyggere" og udskrev en konkurrence om en letforståelig, skriftlig hjælp til bønderne i deres nye, ukendte situation.

Den opfordring greb sognepræst for "Gentofte menighed i Sieland", Hans Jørgen Christian Hoegh, og han udarbejdede en detaljeret "håndbog" på 544 sider. Det indbragte ham i 1794 Landhusholdningsselskabets 1. guldmedalje.

Bogen udkom året efter på Gyldendals Forlag sponsoreret af Landhusholdningsselskabet til en reduceret pris på 3 mark og 4 skilling.

Om forfatteren fortæller et leksikon følgende:

Christian Høegh, Hans Jørgen Christian Høegh, 30.4.1738-10.12.1805, præst, landøkonom. Født i Horsens, død i Gentofte, begravet sst. H. blev student 1756 fra Horsens, teologisk kandidat 1760 og kaldtes 1769 til sognepræst i Ansager. 1773 forflyttedes han til Hillerslev-Kåstrup og 1783 kom han til Gentofte. 1794 blev han provst over Sokkelund herred. – H. gjorde sig i Gentofte bekendt som en foregangsmand på landbrugets område der i sin egen bedrift indførte nye afgrøder og som en af de første praktiserede sommerstaldfodring. H. tog ligeledes del i tidens landøkonomiske debat og hans største indsats blev her "*Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd paa Landet, som have faaet deres Jorder udskiftede af Fælledskab*", der belønnedes med landhusholdningsselskabets guldmedalje 1794 og udsendtes n.å.

H.s mere end 500 sider store vejledning blev optaget i selskabets skriftserie 1797, optryktes yderligere to gange og oversattes til tysk og svensk. Han gav heri en grundig vejledning i alle emner landbruget vedrørende, og det er ikke mindst bemærkelsesværdigt at H. bringer en omfattende vejledning for husmanden. Det var hans tanke at husmanden skulle lægge størst vægt på driften af sin jordlod og så vidt muligt ernære sig som selvstændig jordbruger, ligesom han socialt skulle danne et mellemlag mellem gårdbruget og den jordløse landarbejderbefolkning. H.s bestræbelser på dette felt skal utvivlsomt ses på baggrund af de erfaringer med en stærkere lagdeling i bondebefolkningen der netop var markant i hovedstadens nærhed. H.s bog blev en af de mest udbredte og benyttede vejledninger for bondestanden i tiden op til ca. 1840. – Han publicerede desuden en række mindre bidrag, bl.a. i Olufsens Oeconomiske Annaler.

Bogen var trykt med gotisk skrift

og derfor vanskeligt tilgængelig for nutidige læsere.

Den er derfor i det følgende omskrevet til nutidig skrift, mens den oprindelige sætningsbygning og ordbrug stort set er bibeholdt. Derfor vil læseren af nærværende skrift opleve, at grammatikken i det følgende ofte adskiller sig fra den nuværende, og at ordenes tider, køn, tal, bøjninger, endelser m.m. adskiller sig fra det, der bruges i dag.

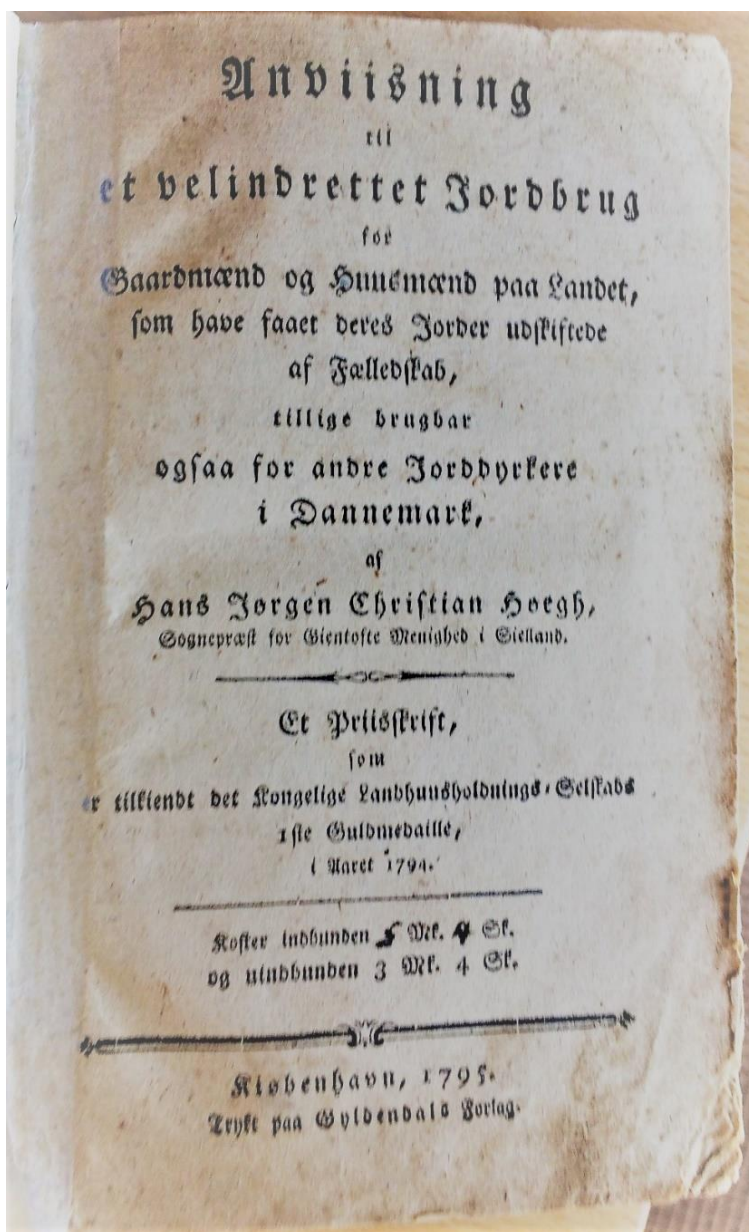
Det samme gælder tegnsætningen, der var noget anderledes end den nuværende gængse, og som derfor i det følgende, af hensyn til forståelsen, hist og her er nænsomt ændret.

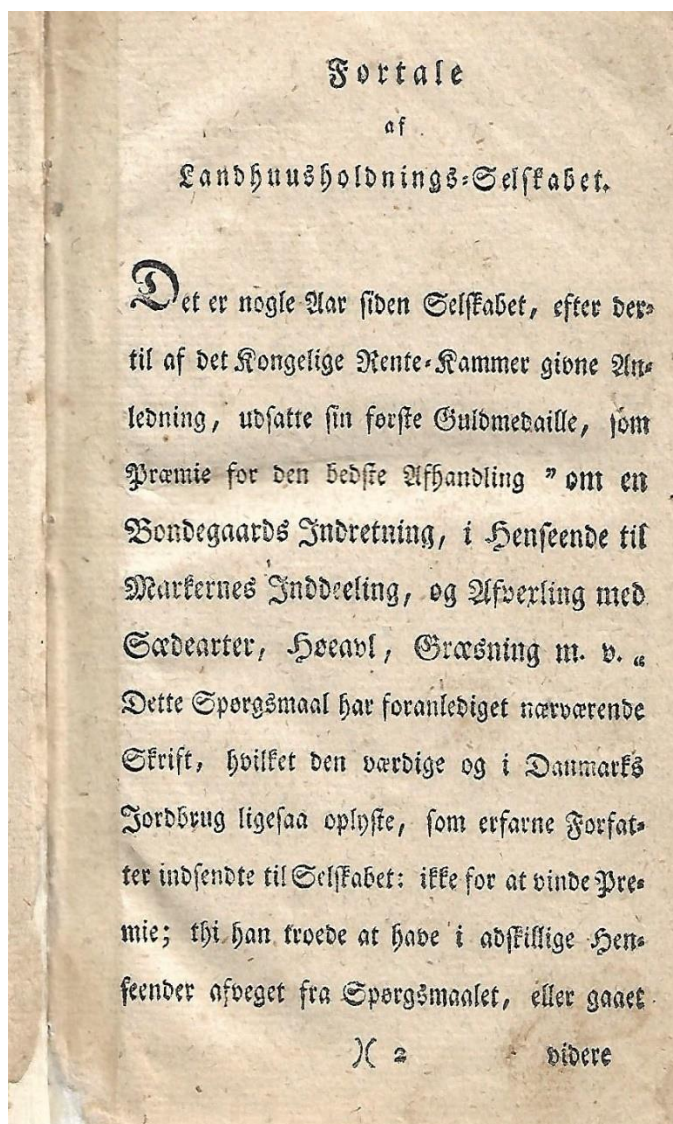
Det samme gælder enkelte ord, der hist og her er ændret til nuværende form, men altid med oprindelig betydning.

Yderligere er der for overskueligheden indsat nogle deloverskrifter og nogle ordforklaringer i ( )

Bogens titel er :

Anvisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd på Landet, som have fået deres Jorder udskiftede af Fællesskab. Tillige brugbar også for andre jordbrugere i Danmark.

På de første sider i den gamle bog findes **Landhuusholdningsselskabets fortale:**

"Det er nogle år siden selskabet, efter dertil af det kongelige rentekammer givne anledning, udsatte sin første guldmedalje som præmie for den bedste afhandling om en bondegårds indretning, i henseende til markernes inddeling og afvevling (afveksling) med sædearter, hø-avl, græsning m.v. Dette spørgsmål har foranlediget nærværende skrift, hvilket den værdige og i Danmarks jordbrug lige så oplyste som erfarne forfatter indsendte til selskabet. Ikke for at vinde præmie, thi han troede at have i adskillige henseender afveget fra spørgsmålet, eller gået videre end forlangtes, men for at fornemme om det ellers måtte anses med nogen opmærksomhed, da han i så fald overlod til selskabet at gøre brug deraf, dét fandt for godt. Selskabet kunne ikke andet end bifalde den plan, forfatteren havde valgt. Det fandt, at den ganske og aldeles fyldiggjorde dets hensigt, og at når forfatteren endog gik videre, end det havde

forlangt, såsom ved at vejlede husmænd, som have jord, og ved at anvise såvel gårdmænd som husmænd til have dyrkning, husgerning m.m., som ikke henhører til den egentlige agerdyrkning, da blev skrifter derved, skønt noget vidtløftigere, dog tillige desto nyttigere. Det tilkendte derfor den udsatte præmie, og det glæder sig nu ved at kunne give den danske bonde en med lige kundskab og erfaring forfattet bog i hænde, hvilken så omstændeligen og forståeligen kan vejlede ham til velordnet jordbrug i mark og i have, samt til den husflid, der også er ham overmåde vigtig.

Selskabet holder det overflødig at tale videre til bogens og forfatterens ros. Bogen vil tale for sig selv, og forfatterens veldyrkede marker, som selskabet har lejlighed til at kende, vidner om, at han ikke blot véd at skrive, men også at handle som oplyst og retskaffen landmand.

For at bogen så meget mere udbredes og ej blive for kostbar for den uformuende, har selskabet sørget for, at den kan blive solgt for halv bogladepris, så at den indbunden kun koster 3 mark og 9 skilling, og uindbunden 3 mark og 4 skilling, da den ellers efter sædvanlig bogladepris ville koste det dobbelte."

Forfatterens indledning

Intet er ubilligere, end at kalde en bonde vrangvillig, fordi han nødig går til udskiftning eller har betænkksomhed derved.

Nu kender han, hvad han har, men ved han, hvad han får, når udskiftning foretages? I enhver bys marker ere gjerne nogle jorder, som han frygter at kunne falde i hans lod, og får han da endog mere jord, hvad der vel i fremtiden kan håbes, når samme bliver bedre dyrket, rigelig erstatning for savnet nu af den bedre jord, kan dette dog ikke altid berolige ham i den nærværende tid.

Nu ved han af erfaring, hvorledes han kan og skal ernære sig i fællesskab! Men når han får sine jorder afskilte for sig, da ser han ikke altid straks, hvorledes han med samme vished om udkomme skal gå frem. Nogle af de næringsmidler, han hidtil har haft, synes ham at falde bort: thi svin, får og gæs, mener han ofte nu ikke mere at kunne holde, og var det dog ikke disse, der i Fællesskabet gave Bønderne, især i Sjælland, ikke ubetydelige fordele?

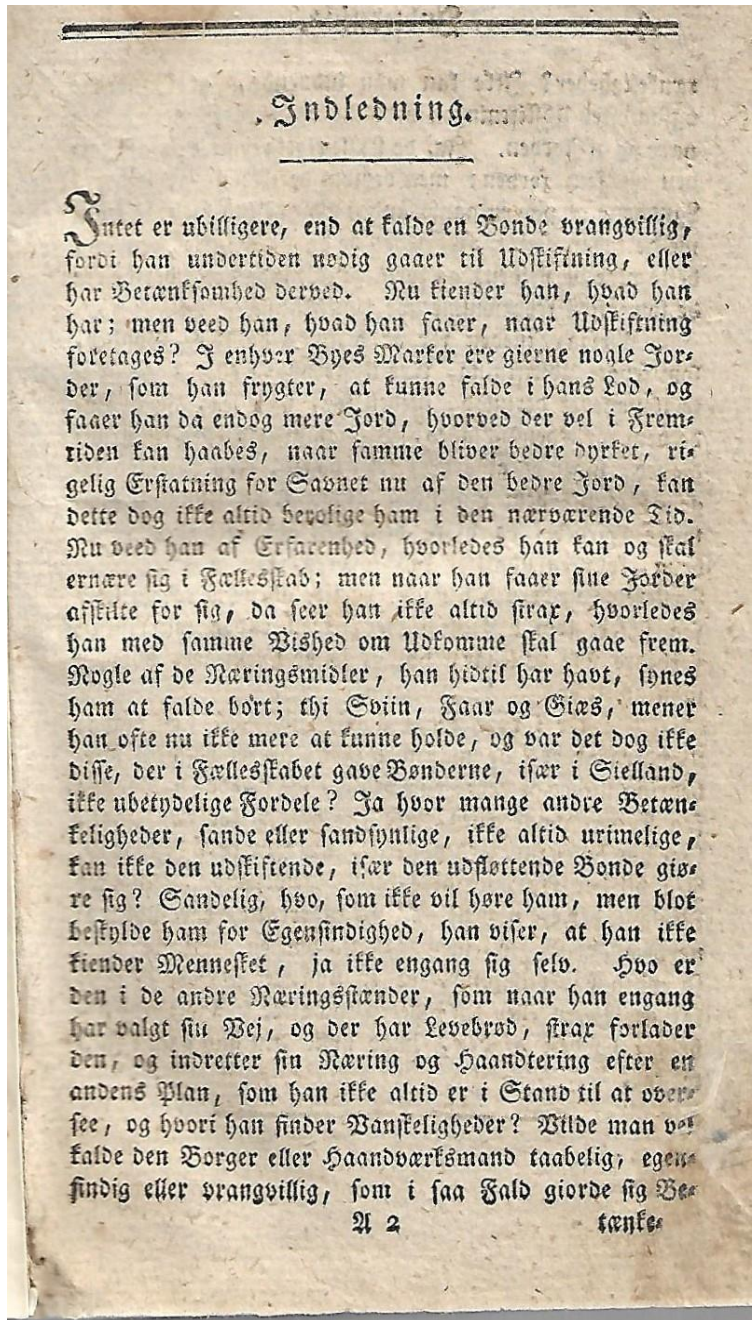
Ja, hvor mange andre betæneligheder, sande eller sandsynlige, ikke altid urimelige, kan ikke den udskiftende, især den udflyttende bonde gøre sig?

Sandelig, hvo som ikke vil høre ham, men blot beskyldte ham for egensindighed, han viser, at han ikke kender mennesket, ja, ikke engang sig selv. Hvo er den i de andre næringsstænder, som når han engang har valgt sin vej og dér har levebrød, straks forlader den, og indretter sin næring og håndtering efter en andens plan, som han

ikke altid er i stand til at overse, og hvori han finder vanskeligheder? Ville man vel kalde den borger eller håndværksmand tåbelig, egensindig eller vrangvillig, som i så fald gjorde sig betæneligheder?

Ikke kan man indvende, at bønderne også efter udskiftningen vedblive at være bønder, som nære sig af jorden. Ja, de skulle rigtig ernære sig af jorden nu som forhen, men dersom de ikke nu griber deres landbrug an på en ganske anden måde end forhen, kommer de ingen vej, hvorledes de da skulle gribe den an, dette vide de sjældent, og fordi de ikke vide det, derfor er de som oftest frygtsomme for udskiftning.

Altså i stedet for at beskyldte de kære bønder, som frygte udskiftning, især udflytning, eller have betæneligheder derimod, i stedet for, siger jeg, at beskyldte dem for egensindighed, vrangvillighed eller vankundighed, lad os give dem ret i noget, men derimod søge at oplyse dem om udskiftningens og udflytningens sande fordele, og gøre dem bekendt med det landbrug, som en udskiftet lod fordrer, for at

ejeren eller fæsteren kan derved bestå, og ikke alene nære sig lige så sikkert som i fællesskabet, men endog mærkeligen forbedre sine vilkår, hvilket jo er øjemedet, hvorfor man udskifter.

Da der i vore dage årlig udskiftes så mange bøndergårde, og man med rette anser landets forbedring meget at bero på denne sags gode fremgang, så skulle, håber jeg, en vejvisning for en bonde, som har fået sin jord udskiftet, nu komme i rette tid.

Jeg vil her søge at give denne vejvisning, ikke efter regler, der er udtænkte i en studèrstue, eller udskrevne af andre bøger, men således som en del års erfaring har vist mig, at en udskiftet lod bør drives, for at ejeren eller besidderen kan efter 8-10 år udbringe dobbelt af den, imod hvad den gav ham i fællesskabet.

Første kapitel

”Om at modtage en udskiftet lod”

Er en bonde rettelig undervist i Jesu Kristi herlige og dyrebare lærdomme, og har han som en god kristen henvendt sine tanker og sit hjerte til samme, og véd han og tror, at Gud vor far i Kristus styrer al ting til vort gavn og bedste, og at når vi tjener ham troligen, handler redeligen og arbejder flittigen, da vil han også velsigne vore foretagender og hjælpe os at overvinde de vanskeligheder, som kunne møde os.

Denne tanke, som følger den gode kristen og den gode bonde i enhver vigtig forandring i hans liv, vil også være ham levende i minde, når han antager sin udskiftede lod, eller indtræder i den nye bolig, han har fået på sin lod.

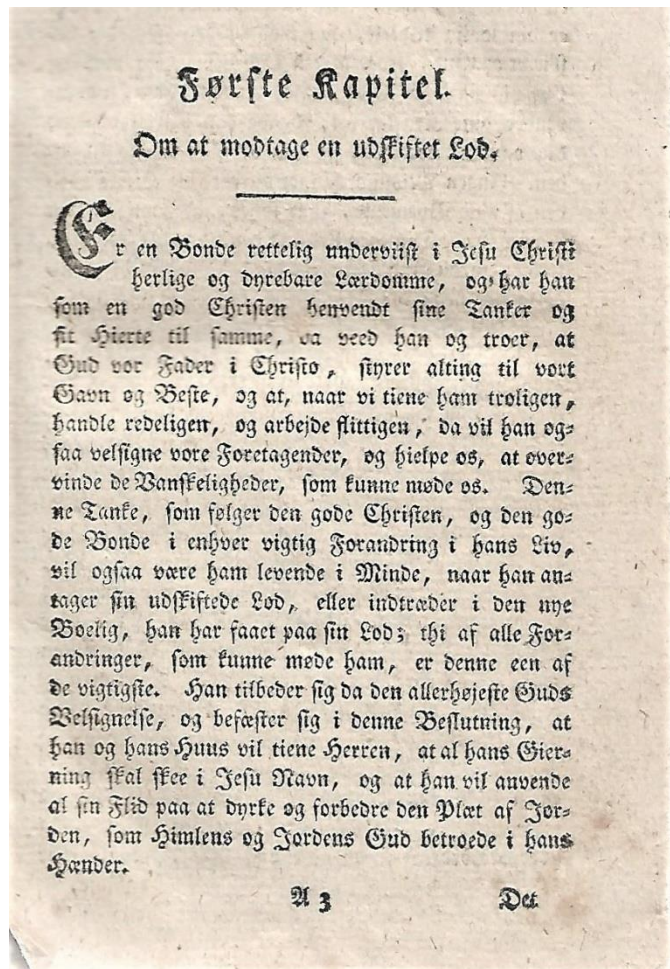
Thi af alle forandringer, som kunne møde ham, er denne én af de vigtigste. Han tilbæder sig da den allerhøjeste Guds velsignelse og befæster sig i denne beslutning, at han og hans hus vil tjene Herren, at al hans gerning skal ske i Jesu navn, og at han vil anvende al sin flid på at dyrke og forbedre den plet af jorden, som Himlens og jordens Gud betroede i hans hænder.

Det sker ofte, at en bonde havde ønsket sig en anden lod, men, min kjære bonde, nu da den er dig lovlig tildelt, så modtag den som dig den beskikket af Gud, tror, at den er den bedste for dig, og vær vis på, at Gud, når du lyder ham, og anvender dine kræfter vel, både kan og vil velsigne dig og dine ved dén såvel som nogen anden. Ingen misundelse vil du lade røre dit hjerte imod den af dine bymænd, som synes at have fået en bedre lod. Din egen lod, lad den være dig ret hjertelig, fordi Gud beskikkede dig den, og fordi du ligeså vist ved hans velsignelse kan blive lykkelig ved den, som andre ved deres.

Betænk også med taknemlighed til Gud, at du ved udskiftningen er revet løs fra adskillige fristelser, som så ofte forfører mange af dem, der levede i fællesskabet, til mangel på lyst og uordener, og gør dem derved til liv og sjæl ulykkelige.

Du behøver nu ikke at komme til bystævner for at rådslå med andre om, hvad der skal foretages i marken. Du undgår da lejlighed til den kro-gang, drik, svir, banden, sværgeren, slagsmål og anden ugudelighed, som sådanne bystævner eller samlinger ofte fører med sig, hvorved Guds navn spottes og hviledagen vanhelliges. Du kan dyrke og drive din lod efter eget bedste skønnende og så, når tid er, høste hvert stykke efter som kornet er modent. Du kan anvende hver plet af din mark enten til sæd, græsning eller hø, alt som du tror bedst, og det uden at hindres af andre. Og hver forbedring du gør på ager, eng, eller mose, den indhøster du selv alene frugten af.

O! hvilken lykkelig forfatning frem for at leve i fællesskab! Men erkend det, min kjære bonde! Vær glad i den forandring, fat fyrrigt mod til at gå frem efter rigtig anvisning: Bed og arbejd. Guds frygt er visdoms begyndelse. Rigtigt og flittigt arbejde er dens frugt, og med Guds frygt og arbejde følger velsignelse.

Andet kapitel:

”Om en udskiftet lods indhegning”

Det allerførste, som enhver bonde efter udskiftning alvorligt bør arbejde på, er at skaffe sig indhegning om sin mark, på det at han kunne, og det snarest muligt, komme til at indføre den dyrkning og landbrug hos sig, som en udskiftet lod fordrer, om hans velstand skal rejse sig og fremmes ved den, og til hvilken dyrkning og landbrug jeg i dette lille skrift vil vejlede ham.

Men, min gode bonde! Den indhegning, du nu vist nok tænker på, lad mig styre lidt med dig ved den, at du ej, som så mange gør, skal spille megen tid og bekostning på den omsonst.

Hør mig, jeg vil her vejlede dig ved dit indhegningsværk og vise dig, hvorledes du både skal angribe og udføre dette arbejde, at målet vist kan nås, nemlig dette: at din mark kan blive således med tiden indhegnet, at hvert fremmed kreatur af de større som de mindre kan pålideligt holdes ude. Ved jorddige og grøfter må indhegningen på de fleste steder i landet ske. Jeg vil derfor først, ja, omstændeligt handle om denne indhegningsmåde.

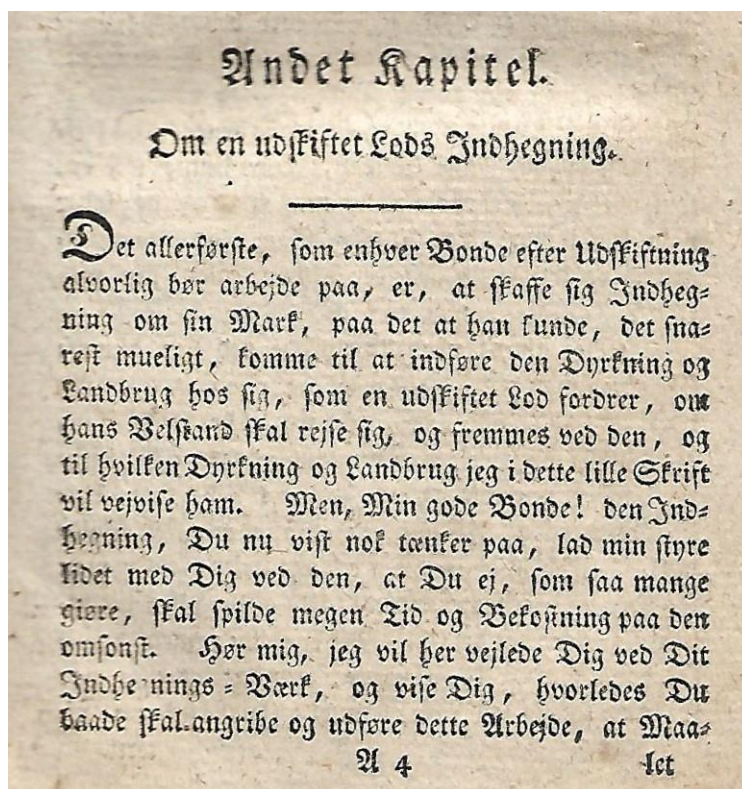
Når man har en bar grund for sig at opføre en indhegning på, så gælder det at arbejdet første gang angribes med klogskab, og at man straks gør anlæg til at opføre et dige med de behøvede grøfter, som kan love fuldkomment og varigt hegn.

Man har nu i den fast sammengroede græstørv et middel dertil, som omhyggeligt må bruges, og træffer man på sådanne steder, hvor denne ikke er, som over nylig brugte agre med sæd, da lader man kun samme ligge to til tre år for at sammengro og imidlertid arbejder, hvor man kan med nytte,

Der gøres ubodelig skade ved den gængse måde, man med indhegning farer frem på. En udskiftet lod, hedder det, skal straks i det første år eller højst i det andet år være indhegnet. Man farer da frem over løs og fast jord i tide som i utide og uden al nøjagtighed opkaster et enkelt voldsomt, men hvad ses på ethvert sted, hvor man således ubetænksomt handler? Ikke alene vises det inden få år, at hele arbejdet er spildt, men der vises det, som en langt værre, nemlig: at man har forspildt for sig selv fast al mulig indhegning i eftertiden. Thi er sådant nedfaldent og nedtrådt dige, hvilket det snart bliver af muldig eller sandig jord, så ved jeg intet middel, hvorved man herefter i det mindste uden fra, hvor det dog er vigtigst, skulle få et fuldkomment indhegningsdige.

Det nedfaldne og nedtrådte dige er råddent og løst og står aldrig mere, om det end nok så tit opkastes, og græstørv at binde det med, er der ingen af.

O, hvor ville jeg ønske, at man alle vegne i eftertiden vogtede sig for denne overilelse med indhegning.

Lad, hvor udskiftning sker, skelstenene nedsættes, at ingen skellinje skal forrykkes, men lad så indhegningen få sin behøvede tid til at fuldføres i. Den behøver tid, ikke alene fordi at arbejdet er meget (stort) og må gå langsomt, når det skal gøres godt. Men også fordi ikke enhver årets tid er tjenlig til at udføre det i, ja, også fordi et højt dige ikke bør opsættes på en gang. Man kan derfor, uden at gøre standsning med sit indhegningsarbejde gå et stykke forbi, hvor græsskjolden ej endnu er sammenvokset (sammengroet).

Jeg vil nu herover anbefale hver bonde, som attrår at få sin lod med tiden fuldkommen indhegnet, og som føler en rosværdig drift til at nå dette ham nyttigste værk fuldbragt, jo før jo hellere, jeg vil anbefale ham, siger jeg, at han vogter sig for hvert overilet og uoverlagt skridt, men at han derimod angriber dette ham vigtigste værk og udfører det efter følgende vejvisning.

Da det jorddige, vi her vil handle om, skal give den mark, det opkastes om, fuldkommen indhegning med tiden, så er og bør der ingen tvivl være om, at det skal jo være et dobbelt dige med grøfter indenfor og udenfor.

Men hvor megen jord og hvor mange alen i bredden skal nu afskikkes til sligt dige med begge sine grøfter? Vær nu ikke sparsom, min gode bonde! Thi da når du aldrig med et jorddige fuldkommen indhegning, hvorved din mark med tiden kan pålidelig fredes, som her skal gøres anlæg til. Alt ufuldkomment heri er kun bedrageri at øve mod sig selv.

Jeg råder, at 8 alen tages til digets og grøfternes grund. Det halve deraf bliver da anvendt i midten til digets grund, og en fjerdedel på hver side til grøfterne-

Men dernæst må man betænke, hvor man vil begynde? Jeg råder da på agerland at begynde dér, hvor man har den bedst sammengroede græstørv, og fortsætte diget i dette strøg, så længe samme vedvarer, og at opkaste så vidt man kommer på en tid mod hinanden den indvendige og udvendige grøft. Ja, jeg afkalder hver bonde fra at sætte spade i jorden til digets opkastning på noget sted, før han har dér en sammengroet græstørv, som han kan afgrave og opbygge diget med.

Man vil vel nu indvende mod dette mit råd, og spørge: Når skal da en lod blive indhegnet?

Der træffes vist i skellinjerne for pløjede agre og måske for udmagrede og sandige, som vil fordre 3-4 år til at frembringe en tæt sammengroet græstørv. Men jeg holder også for, at når en bonde i 4-5 år indhegner sin mark således, som jeg vil foreslå det, og således er det ene nyttigt om jorddiget skal være midlet, at da har han vist sig som en ret vindskibelig (driftig/arbejsom) bonde. Og jeg tør love for denne bonde, at som han heri har lagt for dagen, at det var hans sag at skaffe sig fuldkommen indhegning, så er det også hans faste fortsæt at dyrke hans lod vel, og i hans hænder ønsker jeg den vejvisning, som dette lille skrift giver. Den skal blive ham gavnlige, da den derimod vil og kan kun udrette lidet, hvor slet opkastede diger ligger nedtrådte og forrådnede, og hvor indhegning nu fast må anses for umulig, om jordbunden ellers ej er des lerrigere og fastere.

Opbygning af et dige

Men jeg må vejlede min kære bonde skridt efter skridt til at sætte dette hans indhegnings-dige. Han begynder da efter mit råd, hvor han har en fast, sammengroet græstørv og arbejder år efter år alene, hvor han har den og får den, det hindrer så lidet, at de opsatte diger bliver derover kun stykker, som ej hænger sammen endnu, at jeg endog råder til at åbninger her og dér på en 20 alen og mere bliver indtil sidste år, at han da med ét kan indelukke marken. Disse åbninger fredede imidlertid på alt det opkastede. Kreaturerne, som ved dem søger disse og det opkastede dige står

roligt. Men åbningerne må være brede, som jeg foreslog dem, og ikke smalle, thi da optrådte kreaturerne græsskjolden i dem, og den må være bevaret til diget, når det skal sættes.

Hvor en bonde da har i sit skel det længste stykke af en vel sammengroet græstørv i en bredde af 8 alen, der sætter han i skellinjen først ved enden en stok og siden hver 24. alen en stok så lang som han til én tid tænker at opføre dige. Disse stokke skal af årsager, som siden ses, være 2 alen lange, lige på hovederne, og nedtrykkes 1 kvarter i jorden, så at de alle stå 7 kvarter over jordfladen. De kan være af ellestaver eller andet ringe træ, når de er kun lige og have nogen fjørlighed, at de kan stå stive. Man bør have en 4-alens målestok med alenmålene aftegnede på. Denne lægger man fra siden af endestokken lige ud til den ene side, og sætter en stok for enden af målestokken, og ligeså en stok ved de to-alens mål. Dette fortsætter man ved den ene side 5-6 stokke ned for dem, som står i skellinjen. Under sætningen af alle stokke ser man nøje til, at enhver bliver sat lige i sin linje. Man spænder nu et reb fra den første stok i den yderste linje til den anden stok, og med en skarp spade afstikker langs med rebet. Denne afstikning må ske skrå indad mod skellet og så dybt, som græstørven kan blive tyk, når den skal opgraves. Dette kan man fortsætte så langt som man i denne linje har sat stokke, hvorpå man går til den anden linje og stokkene, som var satte ved de 2-alens mål, og ligeledes afstikker efter rebet, men her må afstikningen gå skrå ud fra skellet. Man kan nu tage begge rader stokke op fra denne side og går til den anden side af skellet, og dér i alle dele gøre det samme.

Her er nu afstukket til grøfterne på begge sider, og her ligger 4 alen til volddigets grund i midten, nemlig 2 alen på hver side af de stokke, som står i skellet, disse bør blive stående og diget opkastes om dem, da de ikke alene kan tjene til at vise digets sande højde langs hen under arbejdet, men de er også ganske fornødne at have dér, om diget skal blive lige og få en ligedan skråhed på begge sider, hvilket enhver af følgende anvisning til digets sætning vil indse.

På volddigets grund begyndes først arbejdet ved at afgrave græstørvene på de 3 alen af midten, da man lader $\frac{1}{2}$ alen ved hver udside være urørt. Græsskjolden afstikkes i tørv omtrent $1\frac{1}{2}$ kvarter i firkant. Man lægger nu af disse tørv, enhver omvendt med græsset ned, en linje ved hver udside af digets grund efter en spændt snor, men 4 tommer indenfor den afstukne linje, på det at diget kan have fast fod at hvile på. Tørvene føjes og trykkes så tæt til hinanden som muligt, og man vælger deres netteste side til udkant, hvilken må være lidet skrå gravet fra græssiden indad. Når denne græstørv-linje er således lagt ved begge udsider, så bæres de øvrige græstørv ud, lige mange til hver side, og lægges noget udenfor det afstukne til grøfterne. Ingen tørv må kastes eller flænges ud.

Derpå bliver tørvene på lige måde afstukne og opgravede på grøfternes grund, og alle lagte ordentlig udenfor samme. Man begynder nu med at opkaste af grøfterne ind på volddigets grund, men iagttager under gravningen, at grøftsidernes skråhed nøjagtig afsættes, den indre side gives mere skråhed end den ydre. Men opkastningen af grøfterne, ligesom hele arbejdet sker bedst, når to arbejder mod hinanden, hver i sin grøft, thi er der end flere ved arbejdet, så bør to og to således være ansatte. En dreng eller pige kunne vel også gøre tjeneste på diget ved at udjævne, hvad som opkastes, føre det tæt ind til de lagte tørv og sammentræde alt godt, hvilket ellers må gøres af dem, som graver, hvorved de da forsinkes meget. Sådanne hænder kunne også gøre tjeneste ved at bære græstørv til, når et lag skal lægges.

Man opfylder da således hulningen imellem de to lagte linjer af tørv, og sammentramper dette lag godt. Græstørv-linjen afstikkes og jævnes net med spaden, da al den jord, som er løs i tørv indskydes på diget, thi det må agtes, at omendskønt græstørven er af fastere jord og kan være

gravet tyk og således lagt i linjen, må dog al denne jord ingenlunde blive på den. Det er græsrodderne i dens overflades udkant alt beror på til digets hastige sammengroen.

Et nyt lag græstørv skal nu lægges og lægges som man kalder det, i forbind, én nemlig over det halve af to, hvilket bestandig må iagttages, og derfor, hvor man afgjør (afslutter) et stykke, bør volden ikke i enden føres lige op, men således at man kan fortsætte sit forbind med et nyt stykke. Man iagttager ved det andet lag ligesom ved det første og ved hvert siden, at der vælges den side af tørvne til udkant, som både er tæt og hel, og har ved afgravningen fået den passende skråhed, samt glemmer ikke at pakke dem på det tætteste til hinanden.

Men kunne man nu endog lægge dette andet lag af tørv lige, fordi den nederste var lagt efter snoren, så bliver det dog usikrere siden, og endnu vanskeligere bliver det at give ens skråhed ved begge sider, og den ret passende. Men hvilken er den ret passende? Jeg vil forsøge at bestemme det og tillige anvise, hvorledes man sikker kan give den bestemte skråhed på begge sider.

Man véd, hvad højde, jeg vil have diget ført til, om det er muligt, det er at sige, om jorden af grøfterne vil slå til, jeg har nævnet til 7 kvarter. Men hvad jævn bredde skal det da have ovenpå? Derefter vil digets skråhed bestemmes.

Jeg fastsætter $1\frac{1}{2}$ alen, thi mindre mål kan min bestemmelse med diget ikke være tjent med. Og når denne bredde på digets overflade antages, vil enhver finde, at det efter dets bredde i grunden får den skråhed, der gør det bedst skikket til hegn og bekvemmest til at sammengro.

Men er den passende skråhed nu derved bestemt, hvorledes skal man da vel fra nederst til øverst ved hver græstørv-lag, man lægger, nøjagtig tage den og tage den ligedan på begge sider?

Jeg vil foreslå følgende middel dertil. Man gør sig af en lægte en form efter sit diges nu bestemte udvendige skikkelse. Den må bestå af 3 stykker. Det øverste, hvorved de to skal hæftes, gøres $1\frac{1}{2}$ alen lang efter digets bredde foroven. Samme stykke skræes på enderne, så at til hver ende kan slås et stykke, der spænder ud efter digets vidde i grunden og hvilke stykker må være tilspidsede, at de kan hæftes i jorden ved det inderste af digets fod. Disse to stykker vil være 2 alen og et par tommer lange foruden et par tommer til at nedtrykke i jorden. På det øverste stykke borer man i midten, nemlig 18 tommer fra hver ende et hul, som for et spiger af hvilken man også bør have to.

Når man har gjort sig sådanne to former, så sætter man én ved hver ende over de to stokke i skellet, imellem hvilke man nu opfører diget, og man må forud have boret et lige hul ned i hver af stokkenes hoveder, så at man kan trykke et spiger igennem hullet på formens øverste stykke ned i stokkens hoved, hvorved da formen står fast, når tillige begge dens ender er nedsatte i jorden tæt ind ved digets fod. Man ser nu alene nøje efter, at begge stokke på hvilke formene hviler, står nøjagtig i deres linje, samt også at de to øverste stykker af formene ligger ganske lige, og at deres sidestykker derefter er nedsatte i jorden. Og mærker man, at stokkene i skellet kan rokkes noget, kan der kastes jord af grøfterne op omkring dem og samme tiltrædes godt, men derefter må de afrettes igen. Bekvemst kan man nu bygge diget op efter disse former, når man, hver gang et tørvelag skal lægges, spænder snoren fra den ene form til den anden lige før laget, men lader dem være trukket indenfor lægten, at den kan gå tæt mod laget, som lægges.

Når dette middel bruges nøjagtig, indser enhver, at diget fra nederst til øverst må få sin rette skråhed og det ligedan på begge sider. Og ulejligheden ved at bruge det, når man først har det indrettet, er såre liden. Når et stykke dige er opført, og man går til næste, behøves kun at flytte den ene form, thi den ene står, hvor den skal stå. Kun at man altid er nøjagtig i at stille formen lige både for oven og på siderne, før man lægger noget lag efter den.

At sætte et jorddige med denne nøjagtighed må ingen anse for overflødig, eller mene at det sigter kun til at give diget et smukt syn, nej, denne nøjagtighed må bruges, om et jorddige nogensinde

skal give varigt hegn, og om det skal sammengro fra nederst til øverst. Så snart blot ét lag græstørv lægges for meget enten ud eller ind, som øjet uden hjælpemiddel ikke straks agter, men ser først når flere lag er opførte, eller også så snart den ene side af diget får en skråhed ulige fra den andens, da har sådant dige ingen varighed. Jeg ville derfor anføre dette hjælpemiddel, som enhver lettelig kan gøre selv og bruge.

Under denne nøjagtighed i alle dele, som nu er foreskrevet, går man da fort med digets opsættelse, indtil man har det 5 kvarter højt, som stokkene i skellet viser, da de kun nu er en halv alen over jorden. Hvad man i efteråret sætter, holder jeg efter min erfaring for, man ej skal opføre højere, men lade det nu stå vinteren over at sammensynke. De græstørv, som man har tilovers, kan uskadte ligge vinteren over, kun ikke ovenpå hinanden, men på jævn jord med deres græsside opad. Så snart foråret tillader det, kan man fuldfærdige alt, hvad man lod være uafgjort i efteråret. Og når man således fordeler arbejdet, tror jeg, at man både sætter sig i bedst tryghed for sit dige, at det bliver fast, vel sammengroet og varigt, og tillige griber man da også de belejligste tider for sig, thi man har så det meste arbejde i efteråret, da tiden er længst dertil. Så snart forårs-tørren ret begynder, råder jeg at standse med alt arbejde på nye diger. Bliver først græstørvene engang ret udtørrede, står de i fare for enten på den ene eller anden side af diget at forrådnede.

Jeg kan nu ikke sikkerlig love, at græstørvene vil holde ud og slå til at opbygge med indtil 7 kvarters højde. Dette beror så meget på græstørvnes beskaffenhed. Dersom græsroddeerne er dybt nedskudte i dem, kan de lægges tykkere, men i modsat fald må de holdes tyndere i lagene. Dog til 6 kvarters højde når de vistnok. Og har man da endnu noget i grøfterne, som skulle opkastes, kan man gerne uden tørv ved udsiderne lægge et godt lag, 5 kvarter er det dybeste grøfterne i midten kan gøres.

Et dige af 6 kvarters højde, der allerede er sammensunket for det meste, kan altid regnes for et godt hegn. Men man vil måske synes, at den bredde, jeg har bestemt for det ovenpå, er ikke den rette, især om det ej nåede højere end de 6 kvarter, da det derover må blive endnu et kvarter bredere.

Jeg skal siden vise hensigten hermed, og jeg håber den skal få bifald.

Min vidtløftighed ved dette jorddige må skrives på min ivrigheds-regning for indhegning om hver udskiftet lod. Det er mig et såre uangenemt* syn at se udskiftede lodder om hvis indhegning man enten aldrig bekymrer sig eller dog går så sanseløst til værks med, hvad man gør, at det var langt bedre, man aldrig rørte sig. Hvor sjældent findes en bonde, der er opvakt til den tanke: Jeg skal dog besidde min lod engang ganske for mig selv ved en fuldkommen indhegning, og nu, dreven af denne tanke går med klogskab og flid til målet.

O, kunne jeg da opvække nogle, såvidst som den foreslagne dignings-måde, når den trolig følges, tillige med hvad jeg mere føjer til, skulle føre dem til målet.

Til alle agerjorder, lerrige, muldige og sandige tror jeg, at et indhegnings-dige bør sættes på denne beskrevne måde. Med sandige jorder har det vel den største vanskelighed, og der bliver altid tvivl, om det kan nytte at begynde med indhegning på dem, men dog, skal noget dige stå på sandig jord, så må det være et sådant, som er bygget vel af stærkt sammengroet græstørv og opsat i den fugtige årets tid.

Om et dige i enge

Men det træffer også ofte, at en skel-linje kan gå igennem enge eller mosige jorder. Her må da endnu oplyses, hvad slags indhegning man bør give slige steder

Er det nogenlunde tørre enge, og hvor man i grøfterne kan nå en fast bund, enten af ler, som oftest træffer, eller af grus og sand, så er der ingen tvivl, at jo det beskrevne indhegnings-dige med dobbelte grøfter også her kan og bør opføres. Dog råder jeg her at bruge en anden måde med græstørvne, nemlig at ikke lægge dem omvendte med græsset ned, men derimod sætte dem lag efter lag med græssiden ud. Da denne måde kan her pålideligt anvendes formedelst tørvnes og jordbundens fugtighed som vist, beforder græsroddernes hastige indskud i digets grund, bør den vælges og det så meget mere, som dette slags græstørv stå mere fare for at rådne, om de omvendte blev lagt i diget, thi er der noget tørve-moer i dem, forrådnere samme vist, når det lægges ud mod luften. Man sparer også en del arbejde ved denne dignings-måde. Tørvne på volddigets grund behøver man ej at afgrave. På grøfternes grund får man nok. Hvert lag, som sættes, fylder mere end dobbelt mod de omvendte tørv.

Men jeg råder i det øvrige her til samme nøjagtighed, ja, om muligt, til større, thi efter denne digningsmåde kan diget i førstningen ikke få det andets fasthed, skønt det i tiden kan overgå hint, når kun alt ved dets sætning er passet tilbørligt. Tørvne må alle være afstukne efter snor, på de to sider lige ned, og på de to sider med den skråhed, i hvilken de skal stå i diget. Er jorden fast, og de kan være tykke, da er det des bedre. Der må være jord opkastet ind på volden, førend et lag af tørvne sættes, og en dreng være på volden ved hver sætter for at indføre jord til tørvnen, imedens han er ved den, at sætteren selv med den ene hånd kan tiltrykke jord bag tørvnen, og med den anden holde tørvnen, at den ej går ud af sin linje eller ud fra sin tilbørlige skråhed.

Hvert lag jord må også her trædes vel, men med varsomhed hen mod tørvne at ingen udtrykkes det mindste, hvorfor også snoren, der var spændt, for at sætte tørvne efter i laget, ej må tages bort før denne sammentrædning på laget er sket. I forbind må alle tørvne sættes, og på den omhyggeligste måde sammenpresses tæt til hinanden, thi de vil gerne svinde, især om de er noget moer-rige, og gøre åbninger imellem sig. Når den øverste linje af tørv er sat, og jorden tiltrykket bag den og jævnet og laget tiltrådt som de andre, så bør endnu opkastes ovenpå diget et godt lag jord, og dersom samme er ler-rig, er det des bedre. Dette skal udjævnes forsigtigt på tørvekanten og ligeså trædes sammen og tilklappes for at hindre, at regn ej skal nedskylle jord bag tørvne og ud imellem dem. I et dige af denne slags bør hver tørv være sat så nøjagtigt i sin linje og med sin skråhed, at ingen tilklapning skal have sted, thi denne klappning er meget skadelig, især om jorden er noget tør, da den forårsager ved sin rystning i diget, at jord her og dér løber ud imellem tørvne. Disse diger må for alle ting sættes i årets fugtige tider. Når vi har milde vintre, tror jeg, at de under samme sættes bedst. Jeg har ladet et sådant dige sætte i januar og februar, men kun til 5 kvarters højde med samme bredde ovenpå, og på 6 alen grund, da det er kun et hegn inde på marken for en egn (?) og ej én tørv er udskredet eller fortørret. Det groede første sommer sammen som en eng.

Vi har endnu tilbage indhegning på de vandrige og mosige steder, hvor ingen fast grund kan nås. Her fraråder jeg ganske al diges opsætning. Det bedste middel er at skære en grøft af 4 alens bredde. Den kan også gøre nytte til kærrets udtørrelse. Når græstørvne på denne grøft er afstukne og opkastede, da bør de, om der er huller i kærret eller mosen, hvilke sjældent mangle, henføres på en sluffe* i dem, og disse huller dermed opfyldes.

Men skulle der ingen huller være, da må disse græstørv noget hakkes og kastes i små dynger en alen fra grøften. Man opkaster derpå af jorden og dyndet, hvad man kan og fører dette ovenpå disse dynger. Når de har ligget et halvt år og er forrådnede, udspreder man dem alle jævnt, men indad på mosen og sår derpå noget rajgræs og gul kløver i foråret og med en håndtrommel jævner samme. Sådant grøft må årlig renses fra al fremspirende græs på vandet, og når dette sker efter

hver høslet, går intet kreatur dette år over den. Her er vist det pålideligste hegn, det forstår sig, at var der i skellinjen brændtørv, da bør disse opgraves og komme til nytte.

Beplantning af diger

Men jeg må tilbage igen til de opførte jorddiger. I hvor godt man endog nu har sat sit jorddige, om endog de 7 kvarters højde er nået, så er dog et blot jorddige intet fuldkomment varigt hegn. De større kreaturer holder det vel i førstningen ude, men svin og får trænger snart på, og gør disse først overgang, er freden forstyrret.

Ejer en bonde gierdsel (flettet risgærde) eller bekvemt kan få det, da betrygger dette hjælpemiddel godt. Et lidet, lavt snid-gierde* noget fra udkanten på diget giver vist fuldkommen fred, men hvilket årligt arbejde og i hvilken egn, ville gierdsel holde ud? Nej, levende gærde må der tænkes på, og anlæg gøres i tide til at skaffe sig selv planter. Thi at købe dem, om de end kunne fås, kalder bonden for kostbart. Han må da selv lægge vind på at optrække sig dem.

Hvid- eller havtorn er den bedste indhegningsplante, vi har. I almanakken for 1793 har Landhusholdnings-selskabet ladet indføre en anvisning til at få denne torns bær og deraf optrække planter. Anvisningen er givet så tydelig og fattelig, og sagen i sig selv er så simpel og let, at enhver bonde som vil, kan let udføre den.

Og gør dette, min gode bonde, du som er opvakt til at ville skaffe dig en fundkommen indhegnet mark med tiden. Lad dig ej holde fra at lægge straks i din have efter anvisningen en god del have-tornbær. Det afskrække dig ikke, at det er først efter 5-6 år, at planten bliver tjenlig til diget. Den er værd at bide efter. Thi har du til denne tid tjenlige planter i mængde at kunne udsætte, og kan da i et par år tilplante alt, hvad der endnu var ledigt på dine diger, så nåede du dog målet i 10 år og gav din mark det fuldkommeste hegn.

O, se til dette mål, min kære bonde! og gør kun år efter år de fremskridt til det, som du kan og som jeg her så broderlig vejviser dig til.

Skønt jeg nu nævnede denne plantning af hvidtorn først, hvilken blot skete for at opmuntre straks til bærenes såning, da de går så langsomt til fuldkommenhed, så dog må ingen bonde mene, at jeg ville, han skulle bide med al plantning på sine diger, indtil disse bliver færdige. Nej, min gode bonde, føler du, og har du en drivende længsel efter at se din marks indhegning fuldkommet ved dine digers tilplantning, da vil jeg langt fra ikke opholde din længsel og lade dine villige hænder være ledige så længe, indtil havetorne-planterne kunne blive færdige at udsætte.

Har du kun opsat dine diger ganske efter min anvisning og vil følge, hvad jeg nu vil råde, så skal dine diger være grønne som en skov, endog inden havetornen kan udplantes, og dog skal du behøve den, for at give din mark et fuldkomment hegn.

Dette som nu følger skal oplyse dig herom. Jeg har vist forhen, at når indhegningsdiget efter min plan opkastedes, blev det ovenpå 6-7 kvarter bred. Og denne bredde ville jeg have dér, fordi jeg ønsker to rader plantninger på det. På 5 kvarters bredde har jeg selv dobbelt-plantning på det nævnte dige over en eng, og samme står meget vel. En hæk af hvidtorn er sat på den yderste side et kvarter fra udkanten, og stiklinger af pil på den indre kant, som er indstukne således, at de sidder skrå ud over diget. Dette måtte ske, om der på 5 kvarters bredde skulle blive gang imellem dem og tornene, hvilken gang er fornøden for at rense ved tornene og beskære dem.

Kan nu dobbelt-plantning finde sted endog på så snævert et dige, hvor meget visere kan den da anvendes på et forsvarligt indhegnings-dige efter min givne plan.

Så snart en bonde da har et sådant stykke dige, som har stået et år, og er følgelig vel nok sammensunket, så opkaster han i foråret, så tidligt han kan, alt det som er siden samlet i begges dets grøfter, og tilslager og jævner, især den indre kant af diget vel.

Han søger derpå at forskaffe sig pilekviste, som er to-års gamle skud især af lavendelpilen, det er den såkaldte tyske pil, eller af den askegrå pil, der af alle vore pilearter er de bedste, både fordi de skyde stærkest og giver de sejeste kviste. Disse kviste afskærer han i stykker, hvert stykke på en halv alen og nedstikker dem i en lige linje, på hver alen 3 (3 på hver alen??) henimod digets indre kant. Når de bliver et halvt kvarter over jorden af hver stikling, er dette nok, men jorden bør tiltrædes godt om hver. For enderne af et sådant digestykke, som er tilsat bør sættes et lidet gærde, helst med tornefletning, at kreaturerne ej skal gå op på det, hvilket endog havde været fornødent at iagttage fra først af, da det blev sat og man ophørte med at fortsætte det.

Men foruden denne linjes sådanne tilplantning på dette stykke dige, kan man også samme forår lægge nødder i den anden linje og af dem optrække sig på stedet en god hasselhæk.

Vel har jeg ikke heri egen erfaring for mig, men dels har jeg rådført mig med kyndige, dels vil enhver indse, at her er de bedste grunde for, at det må lykkes. Jorden på dette af nyt opkastede dige er aldeles som en reolet* jord i haven, så at planterødderne må finde den letteste igennemskud og digers bredde og gode opsætning giver sikkerhed for, at det skal udskyde og ikke let udtørres, hvilket sidste altid sker hastig ved de smalle diger. Man er her også fri for de græsrodde, som kunne kvæle den spæde plante i sin opkomst. Det ukrudt, her kan ytre sig, er let at udluge. Også vil den anden side plantede pil, som skyder hastigt, give en tjenlig læ for den opkommende plante.

Jeg råder derfor med al sikkerhed hver, som har sat sit dige på den foreskrevne måde, at de bruger dette middel for des hastigere at få hækkelinjen på diget besat. Men derved vil dog følgende være at iagttage:

Jorden i linjen, hvor nødderne skal nedlægges må forud forbedres og tildannes.

Man må tænke på, at man har ovenpå diget en skarp og mager jord af grøfternes nederste grund. At grave en rende i linjen, og fylde den med godt jord, var vel det bedste.

Men dette arbejde tager for megen tid og hjælper ej at tilråde. Ved at berede godt, hvad man har på diget og ved diget, tænker jeg også at det vel skal lykkes.

I sommeren forud for høst kan man ½ alen indenfor digets udkant efter en snor grave en rende meget dybt og vende jorden godt om, da man derved vist får noget bedre jord op. I efterhøst kan man opkaste på denne omgravede rende af grøfterne alt hvad i dem findes, der er dyndigt, og som er samlet dér af nedregnet muld fra diget, og dette kan man lade ligge på renden vinteren over. Når man da til foråret igen omgraver det alt imellem hinanden, vil man vist finde jorden så forbedret, at man med fuldt håb tør lægge nødderne deri.

Nødderne, som skal lægges, må være indsamlede og bevaret til denne hensigt. Fuldkommen modne må de have været og sikrest var det, om man havde samlet dem ved nedrystning. De må være gemte i tørt sand vinteren over. Når i marts eller april jorden er vel optøet og tørret noget, gør man efter snoren en liden rende i det omgravede en halv alen fra digets udkant, og lægger nødderne i samme, 4 tommer fra hinanden, og derpå dækker 2 til 3 tommer jord på dem. I juni kan de ventes at komme op, og om jorden er ret bekvem for dem, og pilene vil skyde godt og give læ, kan mange den første sommer blive et kvarter høje og derover.

Se her, min gode bonde, hvor hastigt dit første digestykke kan blive besat med vorende (blivende, voksende) planter, om hvilke man kan have et grundet håb, at de skal i tiden opfylde deres bestemmelse og give dig fuldkomment hegn. At diget blev så fast, som nøjagtigt sat, og at det fik

den bredde ovenpå, der gjorde det tjenligt til 2 rader plantninger, vil du snart indse at have den største nytte. Det ene hjælper nu det andet, giver læ for det andet, og begge hegner tillige med hverandre, thi skønt hensigten med pilene er mindre til hegn, som siden skal ses, så dog bidrager de også noget dertil. Og læg også mærke til, at det ej kan blive uovervindeligt for dig at få planter til din hele indhegning, men at du mesten (således) kan hjælpe dig selv frem.

Når du nu næste år blot kan til det stykke dige, som jeg håber da står lige færdigt til plantning, skaffe dig gode stiknings-pile, så trænger du ej siden til at søge hjælp af andre, men vist kan selv nyde den glæde at hjælpe andre, thi til næste forår igen er jo dine først satte pile to år gamle, og du har da på dem tjenlige skud nok til at afskære og gøre stiklinger af, og siden bestandig. Og når du også årlig lægger gode modne nødder, såfremt nogle har vokset, så går du troelig de skridt frem, som er dig tjenlige og som du kan. Og Gud skal velsigne din flid og give dig glæde af dine plantningers herlige fremvækst.

Lad da kun 4-5 år bortgå, inden du sætter det sidste stykke dige, og indelukker din mark. Du har da ej heller over et par år tilbage, før du også har alt tilplantet. Og da har du vist dig som den vinskibeligste bonde. Give Gud landet havde sådanne bønder iblandt de mange, som nu årligt får deres jorder udskiftede. Men god vejvisning og kraftig opmuntring håber jeg skal kalde mange frem.

Har nu en bonde også efter mit første råd sået hvidtorn-bær i sin have på den samme tid, som han begyndte med sit første stykke dige og røgtet og passet dem efter den ham i almenakken givne anvisning, så bliver disse planter ham tjenlige til hans sidste opførte diger. Han sår også derfor ikke nødder på den, men bier hellere et år eller to efter disse ham tjenligere hækkeplanter.

Før 6 år efter såningen kan man ikke vente dem færdige til udplantning på digerne, og endda ikke alle dem, som er såede til én tid. Men når man ser om sommeren forud, at man nok til næste forår kan udtage af sit bed en del planter, som kan være tjenlige til digerne, så kan man tælle hvor mange omtrent disse kan blive, og da 3 planter skal sættes på hver alen, kan man derefter udregne og opmåle, hvor langt et stykke dige man i dette forår kan tilplante, og da bereder man dette stykke på følgende måde:

Før høst lader man opkaste ind ovenpå diget af den udvendige grøft alt hvad dyndigt, der er samlet, og kan man få det, som er i den indre grøft kastet ind mellem pilene på volden, bør det også ske af den. Når samme er blevet tør, kan det udjævnes på volden.

I efteråret bør man grave den rende på diget, hvori hækken skal plantes, som er $\frac{1}{2}$ alen fra udkanten, og opkaste et godt spademål dyb af den, hvilket bliver liggende vinteren over, for at igennemtrænges af frost og vind og blive sprød og løs. Man får så derved en tjenlig jord til at plante i til foråret.

Plantningen bør ske så tidligt, man kan komme i jorden og den er blevet nogenlunde tør. Træffer dette ind i februar, er dette end ikke for tidligt. Når man blot er fri for al frost, i det man planter, skader det ikke, om nogen frost kommer siden. Men man skal ikke beskære planten endnu, kun rødderne, de større og de alt for lange trevler kan noget afskæres ved plantningen. Man når ved denne tidlige plantning, når den kan ske, at forårs-vædskerne kommer planten godt til hjælp til at hæfte sig med rødderne og slå vel an, så at man oftest kan undgå al vanding som altid må ske ved de sildige plantninger.

Efter snoren bør planterne sættes $\frac{1}{2}$ alen fra udkanten og 3 på hver alen. De skal ikke sættes dybere, end som man kan se på dem, at de forhen har stået. En må holde og sætte planten, idet en anden kaster sin jord til, som denne med hånden under plantens stille rysten må føje omkring roden og få til at synke jævnt og tæt til alle rodens fine trevler, at disse kan blive vel hæftede, da

det er disse planter skal slå an ved, og derfor jo flere af disse en plante har, jo sikrere er man om, at den vokser, når den ellers er sat med omhyggelighed.

Når man har tilsat et stykke, trædes jorden på det tætteste til rundt om hver plante, som med det samme styres i sin lige linje. Sker det under denne nedtrædning, at jorden bliver lidt lavere i renden, er det des bedre, da regnvandet des sikrere tiltrækker. I efteråret derpå kan man af grøften opkaste igen det samlede dér og jævne det omkring planterne, og når det er tørt sammentræde det om hver plante.

Således bliver da den duelige bonde ved at udplante årlig, hvilke af hans hvidtorn i haven, der år efter år viser sig tjenlige, indtil han får sine diger tilplantede, og skulle han have flere end linjernes tilplantning fordrer, hvilket jeg meget ønsker, at han må have beredt sig til ved mængde bærs såning i to år efter hinanden, så kan de endnu behøves, thi der må ventes, at her og dér kan en plante udgå, skønt vist ikke mange på sligt et dige, og hvor de er satte med den anviste omhyggelighed. Hvor imidlertid en plante er udgået, må han om efteråret opkaste jorden og om foråret sætte én i dets sted, som har fuldkommenhed med de andre ved siden. Og har han endnu flere havtorn-planter, og der findes, hvor nødderne var lagte, nogle steder, hvor disse ikke vil vel frem, og han derover frygter, at de ikke skulle gøre fuldkommen hegn, da kan og bør han opgrave i efteråret sådanne steder og er jorden dér ventelig for skarp og mager, da må han se at overkomme at føre til sådanne enkelte steder nogen god jord i foråret, og da plante dér af de bedste og fuldkomneste hvidtjørn. Det skader ikke, men gavner at de kommer til at stå imellem haslerne. Hovedsagen er at få fuldkommen hegn og det beforder tornene frem for alt.

Det kan også ske, at nødderne, som var lagte 4 tommer nær hinanden, vil på de steder, hvor de alle opkomme og tager stærkt til grøde, viser sig at stå for nær sammen og kunne med tiden kvæle hinanden. På slige steder kan man i deres 2. eller 3. år forsigtigt opstikke hver anden plante, og er der steder, hvor de igen viser sig for tynde eller mange hive* meget i en række, der vidner om jordens skarphed, så kan disse optagne dér plantes, men jorden endelig forbedres for dem.

Dette var nu om digernes tilplantning. Jeg må nu vise, hvorledes det plantede, især hække-linjen på digets yderste side kan dannes til et fuldkommet hegn. Med tornene lader dette sig herligt og pålideligt gøre. 2-3 år efter deres udplantning behøver man ej videre end hvert år i juli måned med en skarp kniv at hugge og afskære, hvor man ser de skyder for mange og for lange skud imod toppen og holde dem lave og smalle i linjen op mod toppen, at de vel kan skyde ved roden og nederst på stammen. Årligt må man ikke heller glemme at borthakke alt fremspirende græs under dem.

Når de efter 3 år vokser tættere sammen, sker deres beskærelse bedst og hastigst ved en god havesax *, da man klipper dem på begge sider, men smalle op mod toppen, hvorved de undes altid luft at skyde og udvide sig forneden, hvilket er hovedsagen. Det er ikke værd at lade dem vokse over 1½ alens højde, dermed hegner de på et dige tilbørligt, når de kun udvider sig for nedend ind til digets udkant eller den halve alen. Lader man dem vokse højt, vil de, skønt de klippes, gerne åbne sig for nedend, og man får også derved kun mere årligt at klippe

Haslerne har det mere vanskelighed med at danne til et fuldkommet hegn, dog vil det vist vise sig, at når de er satte af nødder på sligt et dige, hvor deres rødder kan finde så let og dyb gang og dog ikke savne vædske, at dér vil de skyde og vokse fortræffelige og vise sig langt anderledes end hasler, man kan udtage af skove, og plante på mådelig satte diger. Havde vi, eller kunne vente fred på hvad vi havde på vore diger, da ville jeg råde at lade haslerne vokse frem, thi jeg er overbevist

om, at de skulle skyde så tæt, at de giver fuldkommen hegn, når man alene årlig udhuggede det, som for meget dækkede i toppen. Og hvilken gavn ville da sådanne hassel-hække på digerne give en bonde? Hvor megen brændsel kunne han årlig have af dem? Hvor mange kæppe og tøndebånd kunne han årlig udstikke, hvor hækkenes tykthed og yngre fremskud tillod det.

Men i vor nærværende forfatning er intet af dette at tænke på. Man kan ej beholde det, som er langt mindre nyttigt. At lade slig en hæk nu opvokse var kun at kalde tyve til dig, få sit dige nedtrådt og dagligt give sig selv græmmelse, ved at se sit håbefulde hegn ødelagt. Kunne sådanne plantninger på diger blive almindelige, ville faren vel blive mindre. Men de kan ikke opstå, thi enhver kedes ved at plante under den usikkerhed, man for tyvehånd skal plante med.

O, kunne vor vise regering udfinde noget middel, der var kraftigt til at give os markfred, især på levende hegn; Hvilken velgering for landet. Da skulle Danmark under sine udskiftninger blomstre, og dets land snart ligne en skovhave.

Enhver bonde ville snart indse, at hans tilplantede diger kunne, foruden hegnet, de så sikkerligt gav ham, give ham betydelige fordele. Han skulle da ikke spare på at lægge jord ud til diger, og at opføre disse pålidelige og tjenlige til at plante på. Hans meste brænde, meget gavntømmer, ja også en del til salg skulle hans diger snart forsyne ham med.

Jeg siger også gavntømmer, thi hvorvel kunne der på et dige, som jeg har foreslået – når man kun var tryk på at beholde det – plantes hver 12. eller 16. alen en yppern*, det er alm eller en ask, og samme måtte da plantes midt på diget i den gang, som skal være imellem hækken og pilene, og optrækkes med en høj stamme, da dette træ skadede ikke det mindste hækken under sig.

Imidlertid kan jeg under den ufred, vi endnu drages med, ikke råde nogen, som har plantet sig en hasselhæk, andet, end at han må hugge og klippe den årligt og holde den i ordentlig hæk på 2 alens højde. Men er denne hugning og klipning på sit hele markdige ikke et nyt og vel også kostbart arbejde at besvære sig med? Vist er det et nyt arbejde, men derfor ikke en forøgelse eller tilvækst i en gårds årlige arbejde, thi eftersom dige-hækkene tilvokser og giver hegn, aftager det årlige og strenge arbejde med at opkaste alle grøfter. Og kostbart må dette arbejde ikke blive for en bonde. Nej, er han lidt nem af sig, kan han let gøre det selv, når han blot skaffer sig en god havesax*. Det er et af de morsomste arbejder, der fornøjer meget, når man ser de af sig dannede nette og tætte hække, som lige gavner og glæder. Man behøver ej heller at overile sig med dette arbejde. Når man har lejlighed, og vejrliget er godt, kan man efter sin bekvemthed i hele juli gøre det.

Jeg har nu alene tilbage at handle om pileplantningen på den indre side, vise omgangen med dem og de fordele, man kan inddrage af dem. Men kunne en bonde foruden den tyske pil og askegrå pil, jeg har vist ham, få gode stiklinger af den ægyptiske eller røde pil, så ville jeg også tilråde ham at besætte et godt stykke dige med denne pil. Om den fjerde- eller femtedel af hans dige kunne blive beplantet med den, er det ikke for meget. Det er denne pil, som egentlig er skikket til kurvemageri, og til at binde sælder*, løbe, bikuber og andet med, så at ingen bonde burde savne den.

Er da nu digerne rundt om på den indre side til marken, eftersom hvert stykke dige var blevet færdigt dertil, beplantet med pile, og er der vel 4-5 år forløbne, inden de sidste blev satte, og marken indsluttet, så kan man også dét år, når de sidste pile bliver satte, hugge eller afskære de første. Før stiklinger har fået 4 år, og de måske vil have 5, hvilket deres vækst må vise, bør de ikke afskæres. Her vil nogen tid til, før den smalle kvist, som blev sat, kan skyde rødder og disse blive stærke og skikkede til at tiltrække sig rige næringsafters.

Den første høst af stiklinger er derfor kun ringe imod hvad den anden kan blive, og den tredje vil endnu overgå denne, thi så er stiklingen (blevet til) stamme, og har fået kræfter. Imidlertid i det 4. eller 5. år efter et stykke er sat af stiklinger, skal alt med ét afhugges, de små skud med de store. Ved afhugningen iagttages, at den sker med en skarp, fin økse eller med en god kniv, ja, alt hvad som kan ske ved den, og at alt afskæres på skrå to tommer op i skuddet fra stammen, hvorved nøje overvåges over, at barken ej flækkes på det tilbageblevne lidet stykke af skuddet. Da det er her på nye skud skal udbryde.

Ved den første høst af den tyske eller askegrå pils stiklinger kan ikke ventes andet end tække-kæppe. Få vil være tjenlige til bånd. Imidlertid skal alt føres hjem og udtages deraf, hvad som anses at være tjenligt til nogen slags brug. Resten kan man lade ligge i gården sommeren over og udtørres vel, det giver da til vinter meget godt brændsel til at koge mad med på skorstenen. Derimod kan den røde pil efter to år afskæres, og endogså første gang give meget nyttigt til at binde med.

Så snart et stykke er hugget, bør man samme forår opkaste grøften dér og afklappe digets kant vel, hvor pilen står, hvilket meget kan styrke stammen.

Det falder nu af sig selv for en bonde, som har i fire til fem år efter hinanden besat sine diger med pil, at når han nu efter mit råd har første gang afhugget stykvis efter deres alder, da får han sin pilehugst i en ordnet gang, så at han hvert år får et vist stykke at hugge. Og dette ville jeg også, at han skulle have, hvilket han ved den anden omgang kan end mere og sikrere ordne, thi nu kan han begynde at se, hvorledes de ret vil slå an og derefter gøre en inddeling af sine diger, hvor og hvor meget, han årligt vil hugge.

I henseende til de tyske pile er jeg overbevist om, at dersom han har dem i fuldkommen ro og fri for tyvehånd, så skal de nu fire år gamle give ham gode båndstager. Disse er altid såre visse at afsætte. Af det ringere vil han så få en del tække-kæppe, som altid behøves. Når tredje høst af et stykke skal ske, så kan det være muligt om stammerne er ret kommet til kræfter formedelst digets passende grund for dem, at de allerede tre år gamle har de bedste båndstager og følgelig må hugges. Også må han have øje med hækkeplantningen på den udvendige kant af diget. At samme ej tvinges for meget af de stærkt voksende pile, så at dette også kan og bør bestemme ham til deres hugst tre år gamle.

Den røde pil tiltager også under sin alder, så at den anden høst kan ventes rigere og så fremdeles. En bonde, som har et godt stykke af dem, gør bedst i at han i foråret udskærer sig en halv snes kviste fra de mindre til de større og går med disse til en kurvemager, som da kan vise ham, hvilke sorter han vil afkøbe ham. Men fordrer kurvemageren, som vel sker, at han skal lade dem stå indtil midsommer og da afskære dem til ham, må han ikke høre ham. Kurvemageren vil dette, fordi til den tid er barken løs og let at aftage. Men skæres ved denne årstid nogen pil, svækkes den straks og snart udgår. Bedre da at aldrig sælge af dem til kurvemageren, men for sig selv anvende af dem alt hvad man kan, som siden i kapitlet om husgerning vil blive anvist til.

Skønt foråret er den rette tid at afhugge sine pile, så kan det dog ske i enden af oktober og november uden pilenes skade, og til den tid må bonden især afskære kviste til eget brug, for at have dem seje og bøjelige til vinteren, da han alene i de lange aftner har den bekvemme tid for sig og sine karle til at gøre de redskaber med dem, som de er tjenlige til. Men hvor han således afskærer kviste i efteråret, som især bliver på den røde pil, der giver de sejeste kviste af et-års skud, der må han afskære alt, eftersom forhen er anvist. Men godt er det dog for denne pil at man imellem lader dem stå et par år over, thi om endskønt at dens kviste bliver ubrugelige til kurve, kan

de dog være nyttige til andet. Og pilestammen styrkes godt og får bedre kræfter, når den således imellem bliver fri for afhugning.

Men jeg må endelig forlade dette jorddige med sine plantninger, og tale lidet om det dige, der giver langt varigere og pålideligere indhegning: det herlige stendige nemlig. Men her kan jeg være kort, thi alle de egne, hvor der er stene tjenlige til dette nyttigste arbejde, dér har dog bonden vistnok erfaring om, hvorledes et stendige bør sættes og sikkerlig kan stå og give ham et varigt og trygt hegn.

Kun, modtag da her, min kære bonde, du, som naturen har skænket en skat af stene på din mark, modtag min opmuntring til dette dig gavnlige arbejde. Opbryd om efteråret stene på din lod, slæb dem til pladsen, når sne er faldet om vinteren, og sæt om sommeren inden høhøst dige. Så vælger du til hver del de almindelig og bekvemmeste tider. Intet arbejde overgår dette i gavnlighed. Man vinder jord, hvor stene opbrydes og det ofte en såre god (jord). Man vinder indhegning, der overgår al anden. Sandt: arbejdet er det besværligste, som også det kostbareste. Men, min gode bonde! Hvilken opmuntring har du nu til dette arbejde, da hver opryddet sten forstørrer virkelig din lod-jord og den sat i diget, som nu ikke er langt borte, beforder din indhegning, der nu må være dig over al måde ønskelig, som den er dig vigtig. Jo, min ven, grib kun arbejdet an, gør i år, hvad du har kræfter til, ad åre har du kræfter til mere. Thi din lod er forbedret.

Tredje kapitel: "Om enge."

Så længe en bonde lever i fællesskab, har han ingen anledning til at gøre sig nogen eftertanke over, hvad der nu, , når han er udskiftet, i henseende til hvert stykke jords rette anvendelse, bliver ham af yderste vigtighed I fællesskabet gik alt efter gammel vedtægt og vane, og det var lidet, den tænkende bonde kunne vige derfra. Han havde ingen frihed til at behandle sin jord efter egen indsigt og overlæg, og frugt af forbedring kunne han kun nyde lidet i henseende til sæden.

Men hvad opmuntring havde han da til at forhverve sig indsigt eller bruge eftertanke?

Efter udskiftning har bonden nu fået fuldkommen frirådighed og kan indhøste for sig selv hver forbedrings frugt.

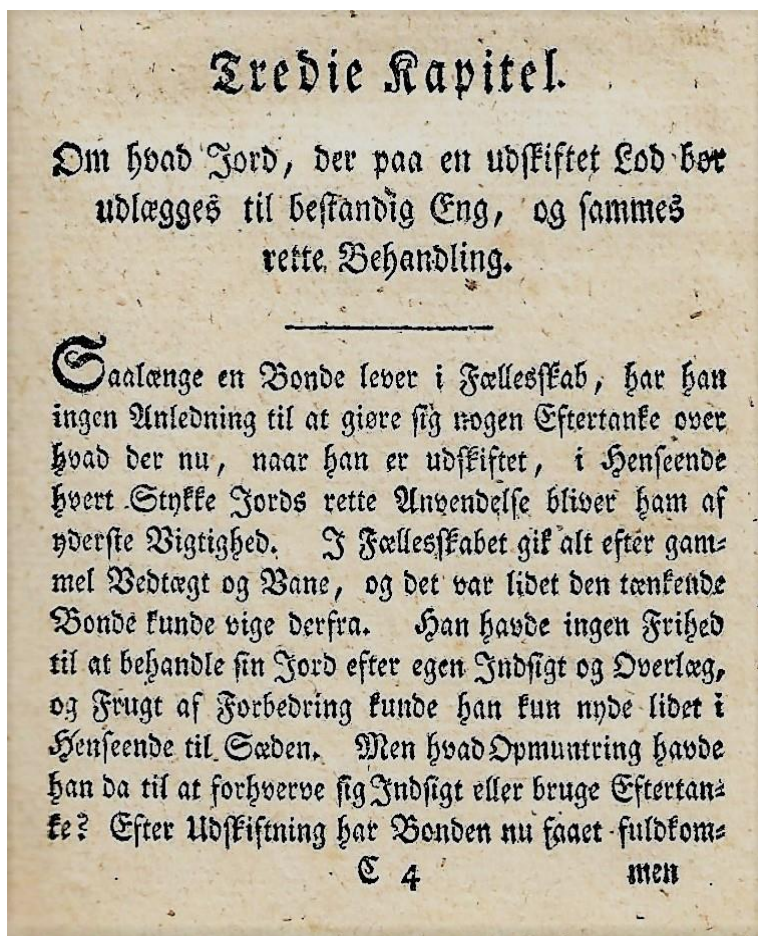
Man må derfor komme ham til hjælp med råd og vejvisning til den rette bestemmelse og behandling med sin jord, for at ethvert stykke på hans mark, efter sin særdeles (særlige) beskaffenhed, kan efterhånden bringes til at give ham den største fordel som muligt.

Og her bliver da først spørgsmålet: Hvad skal udlægges og bestemmes til bestandig eng, som ploven almindelig ikke skal røre, og hvorledes skal samme behandles, at man deraf kan indhøste den bedst mulige frugt?

Det er ikke altid, at fordi et stykke jord har bestandig været under ploven, og et andet aldrig har været rørt med ploven, men været udlagt som eng, at derfor skal man følge det samme, når man har det udskiftet, og kan gøre, hvad man vil. På mange lodder vil man, for eksempel finde agre, hvis ender løber til enge og lave, fugtige steder. Men disse agre finder man langt opløjede i den lave jord, hvor aldrig nogen vintersæd lykkes, ja end ikke vårsæd, når nogen kulde og megen regn kommer før Sct Hans-dag.

Alt hvad der af ager-ender er af sådan beskaffenhed bør udlægges til bestandig engbund, men dog først endnu en gang pløjes og kastes vel ud, da de gerne have høje rygge, og harves stærkt på tværs, at de kan blive ganske jævne, man kan da beså disse ender i dette år med havre, og når de er ved stærk tværharvning jævned, da beså den med rajgræs og hvid kløver, som sikrest og varigst gror i sådan lav jord

Men som man kan træffe på jorder, der har været pløjede, og som man dog formedelst deres lavhed og fugtighed bør udlægge til bestandig eng, så træffer man end oftere på sådanne jorder, som ploven aldrig har rørt, men bestandig har de, skønt de er tørre nok, været brugte enten som eng at slå lidet hø på, eller alene at græsse, på. Hvilket sidste især er tilfældet, når man har fået en del af en gammel fælle ind på sin lod. Ofte har det vel ængstet en bonde, at han har fået noget af sådan gammel fælle. Han har kendt samme forhen at have været endog mædelig græsgang. Men, min kære bonde, måske disse jorder just kan blive dig en velstands-kilde. Du har dem dog efter en mædelig taxation*, og hvad om nogle af disse jorder

kan give dig den rigeste afgrøde, når de får deres tilbørlige behandling. Vist er dette tilfældet ofte. På disse jorder bør den gode bonde henvende al sin eftertanke og overlæg.

Han har jo nu fået fuld rådighed over dem, og hver forbedring, han kan virke på dem, bliver ganske til fordel for ham selv. Men til ét af to må han gøre bestemmelse, såvel med disse som med alle sine jorder, enten skal de være bestandig eng, som plove i tiden ikke skal røre, eller bestandig agerjord, som skal forfølges med ploven.

Til eng bør han bestemme det, som er lavt, fugtigt eller moesigt i sin natur, og formedelst vandrighed i sig ikke sikkert til hver tid kan behandles med ploven.

Hvad jord en bonde således formedelst dens lavtligheden, fugtighed eller mosighed bestemmer til bestandig eng, må han langt fra ikke lade ligge i sin naturlige forfatning. Her er ofte meget arbejde for ham, men som lønner sig såre vist. Man kan inndele, hvad man bestemmer til eng i 2 klasser, nemlig enten sumpig lav eng, eller højere og tør eng.

OM GRØFTER

Først noget om den sumpige lave eng, som har i sin naturlige forfatning kun givet ringe mosefoder. Der er intet uden ét middel til sådan engs forbedring, og det er, at den må gennemskæres med grøfter. Når en bonde vil vælge den rette tid til sådan engs forbedring, da har han den, så snart høet er afslået. I den tid er ej alene sædvanlig mindst vand i mosig jord, men folkene kan også sikrest over varmen tåle at arbejde med bare ben i vandet.

Grøftningen i en sådan mosig eng må ikke begyndes uden efter en vel overlagt plan.

Er der afløb, eller kan man skaffe sig afløb for det vand, man vil samle til grøfterne, da bør der lige for, hvor dette afløb er, graves en hovedgrøft gennem engen, som må være bred efter vandmængden og dyb efter sit afløb. Men har man end ikke afløb eller kan skaffe sig det, bør der dog graves sådan hovedgrøft igennem engen i lige linje, hvor den falder lavest, og gøre denne grønft bred efter mængden af det vand, som kan formodes at vil trække til fra engen. Når denne hovedgrøft er gjort, og man ser endnu engen på mange steder for sumpig, gør man tværgrøfter, som i lige linje må gå ind på hovedgrøften.

Hvor langt disse tværgrøfter skal være fra hinanden, må bestemmes efter engens mere eller mindre fugtighed.

Kun, er engen meget sumpig, og de måske behøves hver 16. eller 20. alen, skal man ikke være bange for, at der ved så mange grøfter spildes jord og berøves for meget hø.

Forsikret kan man være om, at når man får vandet udtappet, avles oftest mere i mængde, men altid det, der er ti-dobbelt i godhed.

Al den jord og mudder, som opkastes af disse grøfter, skal ved opkastningen slænges i tytter eller små hobe på hinanden, og i efteråret udsprede jævnt indad på engen, eller om der er nogle huller her og der i engen, da kan disse opfyldes dermed, og i foråret derefter tidligt besåes med rajgræs og hvid kløver.

Det forstår sig også, at er der nogle tuer eller forhøjninger i sådan lav eng, som man grøfter, da bør disse afskæres og enten henføres i huller, om der er nogle, eller småhugges og indlægges i tytterne ved den opkastede grønft og at de deri kan forrådnede og siden udsprede med ud over engen.

Dette arbejde med en sumpig, mosig, ujævn eng synes vel at være svær og vanskelig for en bonde at overkomme, men lad ham kun alene fast se at grave sin hovedgrøft, siden kan han år efter år, ligesom han kan komme afsted, gå frem med tværgrøfterne. Kun, at så vidt han årligt kommer, gør han også årligt alt fuldkomment godt af, ligesom ham forhen er anvist. Jeg er ved egen erfaring overbevist om, at dette arbejde skal formedelst sin visse frugt snart blive hans største lyst. Men lysten driver værket.

Årsagen hvorfor, at alt det som af sådanne grøfter opkastes, skal, efter det er tørret og forrådnede i tytterne, adspredes ind over engen, er ikke alene fordi det ej må ligge ved grøfterne, da det forhindrer vandet i at udtrække, ja, og gjorde jorden, hvor det lå, ujævn og unyttig til eng. Men jeg har ofte set, at sådan udsprede jord og dynd har haft lige virkning på eng med gødskning selv, da det har givet af den blågrønne græs og hvide kløver i mængde, og når det har denne virkning er det et vidne for, at noget klæg eller mergel er deri.

Og hvor dette af virkningen vises, der må man ej spare på at gøre grøfter og at rense dem årligt vel, thi nu er det over al tvivl, at arbejdet betaler sig ti-dobbelt.

Når en bonde har arbejdet sig noget frem til forbedring på sådan sumpig eng og ser pålidelig, hvad den ved forbedringen vil give ham, finder han sig næppe i, at kreaturerne for- eller efterår kommer i den. Han mærker snart, at disse ved optrædningen skader hver gang hans jævne eng og udtræder grøfterne. Og dette er den rene sandhed, som han gør bedst i at erkende og betænke forud og lade det at holde kreaturerne borte derfra være med i hans plan, når han begynder grøftningen.

Ofte kan det være passende, at en grøft 3 alen bred rundt om med landsiden blev den bedste hovedgrøft, som da også kunne blive ham indhegnings-grøft. Ja, er sumpighed og surhed i denne lave eng fra det højere omliggende land, som altid kan kendes på om den omkring ved landsiderne er mest sumpig, og optrådt af kreaturerne, da råder jeg, som uundgåeligt nødvendigt, at man graver sådan landgrøft rundt omkring, og at samme bliver hovedgrøften, hvortil alle tværgrøfter føjes.

Men måske en bonde ville synes, at han ej fik lige nok af en eng, han havde arbejdet så meget på, når den alene gav ham hø og intet kreatur måtte græsse i den. Men jeg kan af egen erfaring forsikre, at det avlede hø skal rigelig betale alt. I de fleste åringer kan han vente sig 2 rige slet. Når foråret er godt og driver græsset tidligt, kan han slå det første før Sct Hans-dag, og da er han vis (sikker) på det andet ligeså god mod enden af august. Men er foråret ej så godt, at græsset er drevet nok til Sct.Hansdag, eller højst til 1. juli, da bør han bie til mod enden af juli og lade det være dette år med et slet. Thi at slå 2. slet efter midten af september er oftest kun at spille hø og arbejde, da man såre sjældent kan få det tilbørligt tørt.

Dog må herved iagttages, at når man ej vil lade en eng afgræsse, fordi den er blød og optrædes, så bør man dog ikke lade den stå med højt græs mod vinteren, thi samme nedfalder og ved sneen nedtrykkes i jorden, og er græsset meget tæt tillige, da forrådner det rødderne, så at man ser i foråret bare pletter, hvor der var mest græs året forhen. Dette er sket mig selv med rajgræs i sådan eng. Man bør derfor bedst, når man i enden af september ser for højt og tæt græs, at man da afslår det efterhånden og fodrer med det grønt på stald, enten heste eller kreaturer

Men foruden sådan lavt liggende og sumpig jord, som må grøftes for at blive til god eng, gives der også andre jorder, som naturen har selv dannet til eng, og som ploven ikke almindelig berører, da de er fordelagtigst som eng.

En bonde kender meget vel hvilke disse er, og det er dem han ikke må pløje ud i for at forlænge sin ager, hvilket er en dårlighed, som jeg også forhen har advaret imod.

Nogle af disse enge har tørv i sig, andre ikke, og disse sidste giver det bedste hø. En stor herlighed er det for en lod, når den har forholdsmeæssig eng af begge slags mod sin agerjord, men ved udskiftning er det umuligt at sådant kan passe sig alle vegne.

En bonde ser da kun til, at han behandler rigtigt og vel, hvad han har på sin lod af sådan, jeg vil kalde det tør eng, modsat hin sumpige, vi først talte om.

Er det en eng, som har ingen tørvejord i sig, og følgelig giver almindelig, godt hø, da tåler den flittige bonde ej mindste ujævnhed på den. Hver tue afskærer han og forekomme dem ved ofte at lade muldvarpeskuddene vel udsprede, og mærker han, at den magres, eller sætter her og dér mos på sig, så søger han at have nogle læs gødning tilovers fra sin ager at give sådanne pletter indtil han kommer så vidt med sin gødskning, som jeg siden skal vise, at han årligt kan efter en vis omgang gødske en del af sin eng.

Aldrig kan en bonde våge nok over at forbedre sin eng. Det er den, der skal formere ham høet, og høet formerer og forbedrer gødningen til ageren, thi jo mere hø og godt hø, en bonde kan opfodre om vinteren, jo bedre bliver hans gødskning, da gødningen efter hø er mere end dobbelt kraftig mod gødningen efter halm. En bonde skal snart erfare dette, når han går frem med sine enge efter denne vejvisning og kun tillige skatter sit hø så højt, at han ingenlunde sælger deraf, uden efter yderste nødvendighed, men fodrer godt sine egne kreaturer dermed. Jeg tør da forsikre ham, at gødningen af kreaturer, som er blevet vel fodrede med godt hø, skal især - om han har råd til at lade nogen kerne blive i strået ved tærskningen - virke på hans ager 3-4 år længere, end hans forrige gødning af kreaturer, som var fodrede slet og mest med halm

Lad derfor, kære bonde, dine enge, som du har indsluttet på din lod, ligge dig dybt om hjertet. Deres gode behandling, deres forbedring og dit høs formerelse både i mængde og i godhed er grunden til din velstands fremme, da dit agerland ved gødsknings tilvækst skal år efter år kendelig forbedres, når du selv kun opfodrer og ej sælger dit høg. Og bliv ej bange, fordi jeg fraråder dig at sælge høg. Følg min vejvisning, tro i det hele, du skal ved Guds velsignelse med dig vist have nok, du kan sælge, dig til anden fordel, end når du nu kører ofte nogle mil med et lidet læs høg til et par rigsdaler.

Men en anmærkning må jeg føje til denne afhandling om de tørre enge, for ej at misforstås.

Jeg har ofte sagt, at ploven ikke må røre dem, dette udtryk har jeg især brugt for at afkalde fra den skadelige pløjning ud fra agre ind i sådanne enge, hvoraf følger, at det udpløjede bliver brugt, ligesom det højere liggende agerjord, det pløjes til. Denne misbrug ville jeg afvende, da mit råd er, at man bryder af med ploven i tide og lader al den lavere jord henhøre til bestandig eng.

Men derfor er det ikke min mening, at hvad som således er udlagt til bestandig eng, jo gerne kan, men for sig selv, til visse tider pløjes.

Ja end mere, når man har eng, som sædvanlig bliver tør nok i maj til at pløje, og hvis græstørv udgør ikke en tørvemoer, men er jordrig, og når sådan eng dog sætter mos og magrer sig, da råder jeg ganske, at man inddeler den i 7 dele eller agre og årligt opbryder en 7.del, hvilken del da i to år pløjes og besås efter en vis brug, jeg siden vil bestemme, hvor jeg handler om højr, og i det sidste år tillige besås med rajgræs og hvid kløver. Men eng, som har i overfladen tørvemoer, bør aldrig opbrydes med ploven, men alene forbedres ved gødskning, som man adspredrer fint ovenpå den før kornhøsten, thi ompløjer man en tørvemorig eng, vil man finde, at furen ikke i 2 år forrådner, og næppe i 4 år derefter skal man nå en tæt sammengroet eng som den, man havde før.

OM TØRV

Men endnu har vi en slags af den lavere jord at tale om, som er den slags, hvori der gives tørv. Den bonde, som lykken har været så blid at give ham samme på sin lod, hvilken herlighed! Hvor må han skatte den højt! Men jo højere pris han sætter på denne sande herlighed, jo mere må han våge over denne skat, at den kan blive hans børn og efterkommere det samme, som den nu er for ham.

Og vist er det, at ofte kan en liden mose – thi stor må man sjældent tænke sig den på en bondegårdslod – ved en overlagt og god indretning og behandling blive en bestandig og vedvarende tørvemose for en sådan gård.

Er det muligt, da bør man først sørge for at skaffe sig en afløbsrende for vandet i sin mose, at man ved at åbne og rense denne rende tidligt i foråret kan i midten af maj have mosen nogenlunde tør.

Hvor dette er gør ligt, kan man med den største sparsomhed grave tørv, thi nu behøver man ej at afsætte balker, men kan begynde, hvor man sidst slap. Og ved at stå tør og sikker, kan man også ej alene gå til bunds og få hver tørv med. Men også skære hver tørv nøjagtigere og intet spilde, så at er der en del tørv dybt, kan stykket, som årligt behøves, ikke være stort.

Sådan afløbsrende, som er så nyttig må den flittige bonde, hvor det er muligt, derfor endelig skaffe sig, om endog samme vil koste ham meget arbejde. Nu kan jo han og hans gårds besiddere efter ham bestandig ene drage nytten deraf.

Men ved mange moser findes det ugør ligt at få sådan afløbsrende. Her bør nu den retskafne bonde bruge al overlæg og ej følge, hvad som ofte er sket i fællesskabet, at en mose er overfaret med pøtter og grøfter, især i landsiderne, hvor man mageligt kunne komme til, så at ingen kan grave i den mere, skønt den kan have i sig mange tusinde læs tørv.

Nej, når bonden har fået sin jord udskiftet, og han tænker ædelt, da elsker han sin liden mose som sin gårds herlige ejendom, den han vil vedligeholde til nytte for hans børn og efterkommere, som for ham selv.

Han påtager sig gerne des mere arbejde med at skære tørv for sig selv, når han derved kan gøre anlæg til, at efterkommerne kan, som han, have tørv til fornødenhed. Når man nu tænker således, så må man almindelig grave sine tørv så langt ude fra landsiden, som er muligt, og følge år efter år et vist strøg i mosen, og skønt man træffer for gamle pøtter og grøfter, der ofte for meget arbejde giver lidet tørv, må

man dog gå disse igennem og nedskære og jævne også til sidst, hvert år de balken, man har selv måttet afsætte. Og alt hvad man således årligt udjævner det bedste muligt nedre (nede?) i mosen, det beklæder man igen med græstørvne, som man først havde afskåret og henlagt til denne brug.

Når en bonde fortæller således med sin enemærks vandrige mose, som har ingen afløb fra sig, da vil hans efterkommere i 3. og 4. led velsigne ham, thi muligt kan disse da have en god, jævn mose at grave tørv i, hvor han med fordoblet arbejde måtte søge sine, men med vis plan og meget arbejde for sig selv lagde grund til, at der blev en god mose for dem.

Undertiden kan vel en bonde også få på sin lod en ganske opgravet mose, som for længe siden er opgravet og forladt, som om, der aldeles ingen tørv var tilbage. Det er ham qvælende* under mangel af tørv at have dette vidne dagligt for øjne på hvad tørv her tilforn har været. Men måske, dog hvorfor siger jeg måske? Nej, jeg tør forsikre, at her er endnu tørv i den for ham og hans børn med. Kun, at han begynder at gøre æltetørv, som altid er de bedste og drøjeste tørv, man kan få. Deres behandling fordrer nok lidt mere arbejde, men dog ej mere end at tørv betaler det vel.

Behandlingen med æltetørv er såre simpel: man vælger sig en gammel pøtte* eller grav i mosen, som er vel dyndig. Af den øser man vandet, nedskærer derpå fra siderne og af balkerne, hvad man kan, uden at vandet indbryder. Derpå går to eller tre karle ned i den og med deres bare ben ælter så længe denne tørvrige dynd bliver brav sej, hvorpå man øser denne dynd op i tætte skuekarve*(aflang, fladbundet, måske flettet beholder) og kører dem hen på en plan og hård eng. Der afvælter man dyndet, udbreder det meget jævnt og så tykt som en tørv sædvanligt er.

Og når det er blevet lidet tørknet og tørret, afstikker man det i tørv, og siden er behandlingen som sædvanlig.

Som mangel af brændsel har allerede nogle af landets egne indført dette nyttige arbejde, så vil vel mangel også først lære andre det. Men jeg vil dog anføre dette, da der gives vist mangel, som dette råd kan komme vel tilpas, da han nu på sit enemærke kan så let gøre forsøg på det, uden at udsætte sig for den hån og latter, der under det ulykkelige fællesskab var den visse følge for hver, der ville begynde noget nyt.

OM OPDYRKNING AF FÆLLEDER

Endnu må jeg føje en sag hertil for den bonde, som har fået noget af en gammel fælle ind på sin lod. Oftest griber man vel til, om sådant stykkes beliggenhed nogenlunde giver lejlighed dertil, da at afskille det fra marken og derpå bruger det fremdeles som fælle. Men i hvordan stykket end er, bør en god virksom bonde ingenlunde gøre dette. Han har nu fået det som sit enemærke, og han bør søge at drage nogen sandere nytte deraf end den usle fordel, han kan have ved derpå at fuldgræsse nogle kreaturer, hvilket sidste er det, som ofte sker.

Nej, han betragter kun dette stykke med ret sundt overlæg, adskiller på dette stykke, ligesom på sin øvrige mark, hvad der for sin lavhed og fugtighed må bestemmes til eng, og hvad der ligger højere, og som ploven kan igennemgå, til agerland.

Og hvad behandlingen med det angår, som han bestemmer til eng, hvilket alene henhører til dette kapitel, da må han i grunden følge, hvad forhen er ham anvist.

Er det lav, sumpig, mosig, da må det igennemgrøftes. Er det derimod af den tørre eng, må tuer og al ujævnhed afskæres, hvilket han alt må bortføre, og enten bruge det til at opfylde huller med, om de er i den sumpige og lave eng, eller køre det hjem, og når det er alt vel hakket lægge det nederst i sit møddingssted, at det der kan igennemtrækkes af møddingssaften og blive meget tjenligt til gødsknings formerelse.

På et stykke, som man således har afskåret mange tuer og forhøjninger og følgelig blottet mange pletter jord fra alle græsrodde, der må man komme det til hjælp på følgende måde:

Man ophakker, eller med en spade lidet opstikker denne blottede jord i efteråret, og sår deri tidligt i foråret rajgræs og hvid kløver, eller om man ikke har dette, da opsamlet hørfrø meget tykt, og river det over med en jernrive.

Har man nu noget af en askemødding eller noget sammenskuflet gødning, som er vel sammenbrændt og fint, da overspreder man pletterne dermed, eller også blot overøser det vel med møddingsvand, så skal man erfare, at det samme år gror godt sammen og giver dejlig eng.

Sandt, dette arbejde er vidtløftigt, hvor tuerne er mange. Men kan det ikke ske lidt efter lidt, ligesom bonden kan afstedkomme? Om det var kun en halv skæppe land, der årligt blev i en tuet eng således jævnet og behandlet, det er straks en forbedring, som vidner om en bondes bestræbelser for at benytte sig ret af hver plet jord på sit enemærke.

Og når han erfarer, hvor vis han indhøster frugten af sådan hans klogelig anvendte flid, hvilken opmuntring har han da ikke til med fordoblet flid at gå videre?

Dette kapitel om engene blev nu vel vidtløftigt, men læs det, min kære bonde. Læs det igen, jeg er vis på, at under læsningen har du truffet ét eller andet, du har følt, der var som skrevet for dig og for din lod.

Følg da dette troligen efter den givne vejvisning, og når du angriber arbejdet, som du bedst kan, vil din egen erfaring og overlæg lære dig meget, som du selv kan føje til efter de særlige beskaffenheder på din lod.

Lad dine enge og alt, hvad der kan blive eng ligge dig meget på hjerte. Det er fra dit høg's formerelse og forbedring, din hele fremgang med din gårds brug skal udspire.

Men mistrøst dig ikke derfor, om du har fået en lod, hvor der er liden eng, og ingen udvej til mere, der er endnu råd tilbage. Det følgende skal lære dig det.

Fjerde kapitel: ”Om hvilken jord, der på en udskiftet lod skal bestemmes til ager.

Al den jord på en lod, som formedelst sin højligheden ikke kan eller bør udlægges til bestandig eng, skal om muligt anvendes til ager. Det er: det skal til sin tid arbejdes med ploven.

Vel gives der de lodder, hvor besidderen vil sige: ”Nej, dette går ikke an.” Han har måske fået i sin lod en del af gammel fællede, hvor jorden er op og ned og fuld af sten eller gammel skovjord fuld af rødder, unyttig kratkov eller svære banker, eller også virkelig lynchede.

Hvor skal dette, siger han, blive til ager, som ploven kan arbejde?

Oftest aflukker man sådant stykke og bruger det til fællede, for at fuldgræsse sit ung-fæ og nogle heste derpå, og vel også får og svin.

Men, min kære bonde, fat den modige tanke: Også dette jordsmon skal blive mig eller mine børn til nogen sand nytte, derfor har Gud beskikket det i min lod, og begynd i Hans navn med bedste overlæg med dette eller hint lidet stykke, og se hvad du ved Guds velsignelse på dette kan udrette til forbedring.

Nøjagtige og til hvert sted passende regler til sådanne jorders forbedring til agerland, er vanskelige at give, da de er hinanden så ulige, både i jordarterne selv og i den tilstand de ligge.

Dog vil jeg give følgende regler, som vel i almindelighed må iagttages.

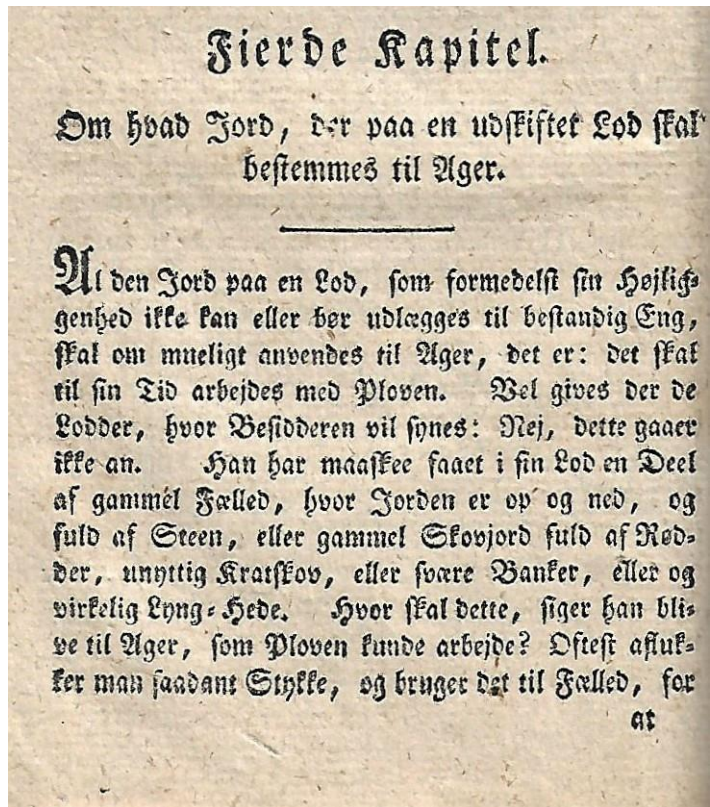
1) Man begynder kun med et lidet stykke, såsom en halv tønde land. Som oftest forbyder det sig selv for en bonde at foretage mere, men desuden er det min mening, at forsøg kun bør ske i det mindre.

2) Før man griber til ploven, må man ej alene rydde alt hvad som er at rydde, men man må endog søge at jævne det således, at ploven nogenlunde kan nå at omvælte alt.

3) Man må ikke så nogen slags sæd i det, førend det i et års tid har været tre gange pløjet, og således vel gennemtrængt af sol og vind og luft, af sne og frost, hvilket alt befrugter det.

4) Man sår da havre i det, om det er muld-lerig jord, men om det er sandig, da boghvede.

5) Giver det nu skikkelig grøde, som vist oftest sker, da må det, om det er ler-rigt og har båret havre, straks efter sædens afhøstning pløjes let og harves, og igen om to-tre uger pløjes dybere og harves, og derpå ved Mikkelsdags-tid (ultimo september) atter pløjes og sås med hvede. Men har det båret boghvede og følgelig er sandig, kan det efter én pløjning i god tid sås med rug.

6) Næste forår, så snart jorden er tørknet, oversås den halve tønne land med en halv skæppe rajgræs iblandet 4 pund hvid kløver. Den ler-rige jord kan gerne overharves med en jernharve, men den sandige med en træharve. Alene at det sker tidligt i marts eller først i april, før sæden har skudt sig noget.

Ved at have givet dette stykke nogen gødskning til vintersæden, kunne man vel have betrykket sig mere, men gødskningen er ofte ikke at undvære, og det lykkes også oftest vel uden gødskning i sådan gammel jord, når den er kun i det første år ved idelig pløjning luftet vel.

Slår nu rajgræsset og kløveren vel an, og sammenflyder til en tæt græsbund, hvorfor især jeg ville have ikke den røde, men den hvide kløver iblandet, så har man pålidelig et stykke land erobret, som man herefter kan bruge i omgang med sit gamle pløjeland. Og når en bonde vedbliver således år efter år og tillægger et stykke efter det andet, skal han snart kende i sin lade frugten af forbedringen. Han virker, og græsningen på marken, hvilken forbedring får den? Pålideligen kan man regne med, at en halv tønne land vel sammengroet med rajgræs og kløvergræs giver mere og bedre næring for kreaturerne, end 2-3 tønner land, når samme således som nu sædvanligt ligger ud til græsning i fællede.

Vel ved jeg, at det giver vanskeligheder således at opbryde og så i fællede, hvor man sædvanlig har græsset kreaturer frit gående, men brug al overlæg, min kære bonde, og se at udrydde dig af den fordærlige nødvendighed at fuldgræsse dine kreaturer på et stort stykke øde land, hvoraf oftest en fjerdedel efter bedre dyrkning kunne græsse dem alle langt bedre.

Måske et stykke af sådant land kunne ej vanskeligt aflukkes og derpå for det første gøres forsøg, og når erfaring viser frugten dér, overvindes vist alt for at gå videre.

OM BRUG AF MERGEL

Undertiden kan naturen selv tilbyde en bonde et herligt hjælpemiddel til både hastigt og vist at drage rig frugt af sådanne forhen ubrudte jorder. Og det er, om han kan finde mergel på sin lod.

Mergel er en vis lerart, oftest hvid eller grå. Den kendes, når man tager en tør klump og derpå drypper nogle dråber af skevand eller vineddike. Dersom dråben bruser op og syder, er det mergel, og jo stærkere den bruser og syder, jo stærkere er mergelen, og dens kraft god.

Den findes oftest i lave jorder, ved eng og mose-sider, men også på højt land, især den hvide. Den bonde, som på sin lod finder mergel i nogen mængde, som han nogenlunde bekvemt kan få opkastet og har gamle ubrudte jorder, ham vil jeg lykønske. Han har en guldmine på sin lod. Kun at han både ved og vil benytte sig rettelig af den.

Mergelen opkaster man på hvad årets tid, man bekvemmeligt kan. Det er gavnligt, om den en vinter over kan ligge opkastet i en dyng, da den derved bliver løs og lader sig adspredes godt. Dersom bonden da har gammel ubrudt jord, som er nogenlunde jævn -om der endog er noget lyngspring, hindrer det ikke, når samme ej er større end at det kan nedpløjjes, thi ellers må det afbrændes først-.

Så udfører han derpå før Sct.Hansdag et tykkere eller tyndere lag, eftersom han ved at prøve mergelen har fundet den stærkere eller svagere, hvilket udspreddes straks jævnt og bliver således liggende en vinter over, at det kan opløse sig og trænge ind i jorden.

I foråret derpå bryder man ageren bedst muligt og besår den med havre. Det første år giver den måske ikke stærk eller jævn afgrøde, men det andet år er man des vissere derpå, da både mergelen nu har fordelt sin frugtbar kraft i jorden, og de gamle, stærke furer må være løsnede.

Sikrest er det at så havre også det andet år, og derefter hvede, byg eller rug i det tredje og fjerde år, eftersom jorden er lerrig, muldig eller sandig.

Det femte år sås da kløver tillige, og derefter optager han sådan jord i omgang med sine øvrige agerjorder.

Mergel kan også bruges med nytte på ordentlig agerjord. Den brune leragtige, tunge jord virker den fortrinligt på, også kan man gødske sine enge med den og finde, at den frembringer det herligste græs.

Ved dens brug iagttager man alene, at man efter mergelens kraft dynger tykkere eller tyndere, og at man aldrig tager højere end 5 eller 6 halme (afgrøder) efter den, da jorden så udlægges med kløver og siden til rette tid får ordentlig gødskning.

Således må en bonde da have dette til formål, at al den jord, som er højtliggende og ikke kan være bestandig eng, bringes til at blive agerjord, som ploven til sin tid kan behandle. Herfra må intet undtages uden det, som er virkelig nyttig skov eller så høje banker, at de ej kan pløjes. Dog er det ofte, at man kan erobre sig en ager af sådanne banker ved at tage dem på skråsiden, hvilket man undertiden ser i de egne, hvor vindskibeligheden ret har virket.

Overalt har jeg i dette kapitel haft hensyn til fællederne. O, min kære bonde, som har fået nogen del af sådanne i din lod, tål dog ikke, at din del henligger længere i sin naturlige, usle forfatning

Den venter på din flittige hånd, udstræk den i Guds navn til dén, dan dig årligt et stykke efter det andet enten til ager eller eng. Hvert stykke du bringer dertil, er en erobring til din gård, og et vidne om din flid. Og den visse frugt, Gud skal velsigne din flid med, skal opmuntre dig til årligt at gå frem, indtil du har bragt hver plet på din lod til at være enten nyttig ager eller eng.

Femte Kapitel.

Om Inddeling af Agerjorderne paa en udskiftet Lod.

Intet er mere fremmed for en Bonde, der har dyrket sine Jorder i Fællesskab, end den Sag, som her skal affhandles. Jeg ønsker mig derfor al Tydeligheds Gave til at vejlede ham heri, da Sagen er vist af Vigtighed, og da det beror meget paa Inddelingen af Agerjorderne og paa Brugen af dem efter Delingen, om Bonden skal bestaae ved Udskiftning eller ej. I Almindelighed see vi, at naar en Bonde har faaet sin Lod udskiftet, saa angriber han i Flæng alt hvad han kan komme afsted med, og hvad han troer at kunne give Sæd, vælger det beste til Byg og Rug og det øvrige til Havre. Han bruger dette optagne saalænge det kan give endog en maadelig Afgrøde, og tager naerlig noget nyt til, ikke allene saa meget, som han kan giødske, men meget mere, da om det ej kan bære andet, dog, saa tænker han, maae det bære Havre. Har han nu faaet endeel gode Jorder i sin Lod, bestaaer han vel derved i Førstningen, men han bereder dog ved saadant Brug hvert Aar sin Undergang, thi Sæden formindskes efter som Jorderne udmagres, og Græsset er borte. Nej, min kære Bonde! som har nu faaet en Lod for Dig selv, og hvoraf Du ej allene skal have Levebrød til Din Død; men og skulle Din Velstand stige.

Femte kapitel: "Om inddeling af agerjorder på en udskiftet lod."

Intet er mere fremmed for en bonde, der har dyrket sine jorder i fællesskab, end den sag, som her skal affhandles.

Jeg ønsker mig derfor al tydeligheds gave til at vejlede ham heri, da sagen er vist af vigtighed, og da det beror meget på inddelingen af agerjorderne og på brugen af dem efter delingen, om bonden skal bestå ved udskiftning eller ej.

I almindelighed ser vi, at når en bonde har fået sin lod udskiftet, så angriber han i flæng alt hvad han kan komme afsted med, og hvad han tror kan give sæd vælger det bedste til byg og rug og det øvrige til havre. Han bruger det optagne så længe det kan give endog en mådelig afgrøde, og tager årligt noget nyt til. Ikke alene så meget, som han kan gødske, men meget mere, da om det ej kan bære andet, dog, så tænker han, må det bære havre.

Har han nu fået en del gode jorder i sin lod, består han vel derved i førstningen, men han bereder dog ved sådan brug hvert år sin undergang, thi sæden formindskes eftersom jorderne udmagres, og græsset er borte.

Nej, kære bonde, som har nu fået en lod for dig selv, og hvoraf du ej alene skal

have levebrød til din død, men også skulle din velstand stige. Også dette er jo øjemedet af din udskiftning, enten du selv har attrået og befordret den, eller godsejeren. Betænk dig dog, min ven, brug overlæg, lad dig vejlede, inden du bruger ploven i dine samlede jorder, på det at du kan få dig en plan lagt, efter hvilken du i tiden – thi stort lader det sig næppe gøre ganske – vil opdrive dine agerjorder i en rigtig omgang, de ene efter de andre, fra den ene ende i marken til den anden, omtrent lige stor udsæd og lige stort stykke land udlagt til hvile og græsning. Og når dette er behørigt indrettet på en lod efter jordernes beskaffenhed og efter den drift, de kan og bør holdes i. Da har man den inddeling af sine agerjorder, som jeg her taler om, og som jeg tør bevidne at skulle give hver bonde, der har den, og bevarer den, og forbedrer den efterhånden, en fasthed i sin forfatning og en fremgang med udbringelsen (udbyttet) af sine jorder, der, når han ellers ved guds frygt og retskaffenhed holder Guds velsignelser hos sig, skal sætte ham i velstand.

Men for at gøre det lettere og hastigere for en bonde at give sine agerjorder den rette inddeling, eller i det mindste lægge en rigtig plan dertil, så råder jeg, at man giver ham, eller at han skaffer sig et simpelt kort over hans mark, hvorpå der er aftegnet, hvor mange tønder land, der er på hvert stykke agerland, som ved ét eller andet naturligt mærke er adskilt fra hinanden, og tillige påtegnet hvad taxation * (vurderingen), hvert stykke har fået.

En bonde ser nu heraf ikke alene, hvor mange tønder land han i alt har, men også tillige hvad andre kyndige har dømt om hvert stykkes beskaffenhed.

Er nu taxationen af hans agerjorder hinanden nær, og han også selv efter bedste skønnende synes at de nok kan tages alle under én brug og behandling. Det er: efter omskiftning bærer lige sæd og giver lige mange halme* (lige mange afgrøder), efter lige megen hvile, så samler han i en sum alle sine agerjorders tønder land. Og når han nu har udtænkt, hvor mange års hvile disse hans jorder efter deres natur behøver, før de kan optages, gødskes og bruges til sæd med fuld nytte, så at de giver de fleste halme muligt. Dog således, at den sidste kan håbes god efter sin beskaffenhed som den første, så gør han derefter inddelingen af alle sine agerjorder.

OM SÆDSKIFTER

Jeg antager f.eks. at han har 50 tønder agerjord og jord af jævn godhed, som han har grund til at tro om, at når de efter 3 års hvile bliver godt gødskede, kan give 5 gode halme, afskifter han sine 50 tønder land i 8 ende-dele og får da følgelig 6 tønder og 2 skæpper land i hver del. Men er de af nogen ringere beskaffenhed, så kan han ved den samme deling tage 4 års brug og 4 års hvile.

Disse 8-ende-delinger af agerjorder skal ej mere adskilles, end blot ved en skelsten i hver ende af agrene. Så vidt markens beliggenhed tillader det, i forhold til hans gårds beliggenhed, råder jeg meget, at bonden anbringer en markvej for sig igennem jorderne, at hver af disse 8 dele støder til denne vej, at han altid kan have fra vejen fri indtrækning med kreaturer på hver del, og tillige indkøring uden at skulle fare over andre dele. I lige måde råder jeg, at han gør det til sin plan, omendskønt det umuligt kan udføres straks, at disse 8 faldejord, som hans agerjorder er inddelt i, vil han med tiden have i den ordentlige brug, at det ene faldjord eller nummer bliver optaget efter det andet ved siden, så at når f.eks. et år bliver optaget nummer et efter tre års hvile, til ad åre da nr. 2 ved siden har haft 3 års hvile og kan optages og så fort videre fra den ene ende af marken til den anden og fra den ene side til den anden i den mest bestemte orden.

Denne indretning er såre nyttig, thi har man oftest sine tre falde, som ligge til græs, ved siden af hinanden, og enten de er besåede med kløver og skal slås, eller de ligger til græsning og skal tøjres, da er dette bekvemt og gavnligt. Og for sæden, og hvad jord der skal pløjes og sås, har denne orden også sin sande nytte. Enhver skal erfare det, som kan og vil følge den, men det er ofte vanskeligt at få den indført på sin mark.

Man må, når man antager en udskiftet lod, oftest så her og dér uden al orden, for at finde bekvem jord til hver slags sæd. Efterhånden og ved nogle års henstand kan man alene da nå målet, men man gør sig dog straks den foreslagne inddeling af sine agerjorder og under den brug, man går frem med dem, have det til sit øjemed at sådan orden vil man omsider have dem i, at de kan optages i en rad efter hinanden, ligesom de ligger hinanden ved siden på marken.

Og for at bringe det dertil, at sådant kan ske, må man nu slippe et stykke og lade det bære færre halme, at det kan have sine 3 års hvile, når det skal under ploven, og nu må man på et andet sted give lidt gødning at det kan bære et par halme mere, fordi det ellers skulle hvile for længe, inden man nåede til dette med ploven. Når man således hjælper sig frem, som man bedst kan og har målet for øjne, når man det nok uden betydeligt tab i denne mellemtid.

Og hvor indtagende og smukt er det, når man har indført og nået denne orden. Jeg sætter (foreslår), at bonden har kunnet gjort sig en vej lige igennem sin mark til hvilken enderne af alle disse 8 falde støder, nemlig 4 til hver side. Man går da ad denne vej og finder dem, f.eks. i 1793 således: nr.1,2 og 3 med kløver og græs og nr. 4, 5, 6, 7 og 8 med adskillige slags sæd. Men i 1794 finder man 2, 3, og 4 med kløver og græs, og nr. 5, 6, 7, 8 og 1 med adskillige slags sæd. I 1795 finder man nr. 3, 4 og 5 med kløver og græs, og nr. 6, 7, 8, 1, og 2 med sæd, således går da kæden fort.

Man lægger årligt et nummer ud, som besæes med kløver efter 5 års brug og tager et andet nummer op lige stort efter 3 års hvile. Man har udsæd et år som det andet af hver slags, og græsningen står altid i tilbørligt forhold til sæden. Man har nu lagt det bånd på sig selv, at nødvendigt samle årligt så megen

gødning i det mindste at et nummer kan tilbørligt gødskes, thi er man deri efterladt, kan man aldrig holde orden, og hverken følge denne eller nogen inddeling.

Ja til at holde agerbrug i denne orden fordres ej alene, at man har tilstrækkelig gødning årligt til det ene nummer, som optages, man må have noget tilovers, thi det vil næppe fejle, at man jo især under de første omgange vil finde ét eller andet stykke i numrene ej at være mægtig at bære 5 gode halme ud. Her måtte man da have nogen gødning at hjælpe med, at sådant stykke kunne forfriskes til 4. eller 5. halm, og til påfølgende kløver.

Men nu vil enhver erfare, at har man ej des overflødige eng, og følgelig kan holde og holder mange kreaturer, så er gødning at samle årligt til en 8. del af sit agerland fast ugørligt, og hvor skulle da det mere komme fra, som her dog forestilles, at denne inddeling med sine agerjorder fordrer?

Indvendingen er vigtig. Men man agter alene, at jeg ej har sat driften efter denne inddeling i fuldkommen gang, før man har de tre numre i tre år efter hinanden besåede med kløver, så at efter opgaven eksempel nr. 1 har 3. års kløver, nr. 2 andet års kløver, og nr. 3 første års kløver. Og før endogså, at disse 3 numre kan være komne i denne orden, må man have haft kløver her eller dér på sin udlagte jord i marken. Men dette er vist ikke sket, uden at den vindskibelige bonde har jo set, at nu kunne han tillægge og holde flere kreaturer både sommer og vinter.

Hans kreaturers tal antager jeg derfor formeret, og nu, når han har de tre fulde numre af sine agerjorder liggende med kløver, kan han sikker begynde med den til gødningens formerelse så fornødne sommer-staldfodring. Og da først kan han forsikre sig tilstrækkelig gødning, ej alene til en 8. del af sit agerland årlig, men og efterhånden at stige derover mere og mere, ligesom hans sæd gror stærkere til og giver mere halm, der kan have tilovers fra vinterfodringen, og strøs med på stalden om sommeren.

Jeg frygter derfor ikke, at jo gødningen kan samles til at udføre denne foreslagne inddeling med. Ja jeg er endog vis på, at når man ret driver sommer-staldfodring med al flid og derved samt ved andre midler, som siden skal foreslås, omhyggeligen formere gødningen, at man da efter en del år skal se sine jorder så forbedrede og sin gødsning så overflødig, at man gerne kan, om man ellers vil, formere sin årlige udsæd og i stedet for 8. dele, man har altid sin agerjord i, afdele den i 7, og endnu beholde de 5 numre til sæd og de 2 numre til kløver, hvorved man da får i hvert nummer 7 tønner og 1 skæppe til sæd i stedet for efter forrige inddeling 6 tønner og 2 skæpper.

Og let er det nu også at indføre denne forandring. Jeg sætter, at nr. 1, 2 og 3 ligger med kløver, hvoraf nr. 1 som 3. års kløver skulle optages, men man har jo ved siden nr. 2, der har 2. års kløver, og hvoraf man pålidelig kan tage det mere, som nr. 1 nu skal indeholde og således kan man gå jævnt fort med hvert nummer, som optages, hvorved man da slet ingen forstyrrelse giver sig i sit indførte agerbrug.

Med hensyn til sådan stigende forbedring i sit agerbrug, er det også, at jeg har rådet til anførte orden under den foreslagne inddeling, så at man har altid de hvilende jorder ved siden af hinanden og i rad efter hinanden, såvel som de falde, der besæes. Og ligeledes med hensyn dertil fraråder jeg alle aflukker med diger imellem sine agerjorder. Disse bliver især i vejen og til hindring, når man ser sig ellers i stand til at kunne udvide sin udsæd og give sine agerjorder en nyttigere inddeling.

Man vil vel synes, at sådan brug af sine agerjorder står en bonde efter udskiftning ikke i fare for at fristes til, om han end har de bedste jorder og kan med gødsning pleje dem på det bedste, så at de efter 2 års hvile med kløver kunne bære 5 gode halme. Thi hvor skal han hen med sine kreaturer om sommeren? Han har jo ingen uddrift, ingen fælle, at holde dem i. Men just dette utrolige for mange gør sommer-staldfodringen mulig, hvilket de kapitler, der skal handle om kreaturerne røgtning, tydeligen vil godtgøre.

OM FORSKELLIGE JORDARTER

Men jeg må dog endnu under dette kapitel om agerjordernes inddeling på en udskiftet lod betænke, at der gives også de lodder, hvor al agerjord umuligt kan eller bør tages under ens behandling. Det er: giver lige mange halme, bærer efter omskiftning ens sædearter og nøjes med lige hvile.

Ser en bonde, at der er sådan mærkelig (mærkbar) forskel på hans lods agerjorder, såsom nogle er muldige og lerrige, mens andre skarpe og sandige, så gør han bedst i, at han afdele sine agerjorder i to klasser.

Til den første klasse henregner han da alle agerjorder af den bedre jord, og giver den inddeling, jeg forhen har beskrevet, så at når disse bedre jorder udgjorde f.eks. 36 tønder land, deler han dem i 8 dele, hver til 4½ tønder land, og med dem følger alt det anførte.

Men den anden klasse af hans agerjorder, som jeg sætter er skarp og sandig, disse tønder land samler han også i én sum og eftertænker derpå, hvad hvile han tror disse behøver, inden de kan med håb optages til sæd, og hvor mange halme han tør håbe, de efter tilstrækkelig gødskning kan godt give. Og derefter bestemmer han ligeledes den inddeling, han vil give denne klasse.

Jeg antager nu, han har 30 tønder land, han henfører til denne klasse og at han tror, de behøver 5 års hvile, inden de kan pålideligen give 4 halme. Han inddeler dem da i 9 dele og får omtrent 3 tønder og 2 skp. land i hver del, eller om han mener, at de kun giver 3 halme efter 5 års hvile, da i 8 dele, hvor hver del bliver 3 tønder og 6 skp.

Han afskælner derpå disse dele i denne klasse ligesom i den anden og årligt optager fra hvile til sæd én del, og ligeledes udlægger til græs en anden, som er udbrugt (udtjent), og han søger også at indføre i denne klasse den orden, at han kan årligt flytte sin brug fra nummer til nummer ved siden af hinanden, på det (selvom) at om disse jorder også forbedrer sig med tiden, han da bekvemt kan gøre, ligesom der på hine blev vist en fordelagtigere inddeling.

Sådan afdeling (inddeling) af en lods ulige jorder og derefter en ulige brug af hver klasse, der dog holdes i en fast orden, er af megen nytte. Nu får bonden udsået lige sæd det ene år som det andet, nu får han ej fare for, om at han ét år ellers havde givet sine skarpe jorder al sin gødning, at de kunne slå fejl, og give ham føleligt et stød, nu hjælper den ene slags jord langs hen med det andet.

De skarpe jorder giver ham den slags korn, de andre ikke kan, og som dog er ham lige så tjenlige årligen at have, både for stråets skyld og for kærnen og til sæd. Disse skarpe jorder, som dog er også en del af hans lod, disse er nu ikke overgivne, der arbejdes på disses forbedring som på de andres.

Og oftest skal en bonde erfare, at når han nogle år har pløjet dem vel, givet dem i overflødighed den gødskning, som de efter deres natur fordrer, og tillige årligt besået det nummer af dem, som bliver udlagt med de græsarter, som de kan frembære. Oftest, siger jeg, skal han da erfare, at de herligt forbedrer sig, så at han måske tør begynde at slå et års hvile af og lade dem nøjes med 4 års hvile, ja, under fortsættelse af al flid på deres forbedring, tør han vel omsider nå, at de behøver kun 3 års hvile for at give 4 gode halme, hvorved da disse agerjorder også bliver inddelte i 7 numre eller falde.

Sjette kapitel: ”Om de inddelte agerjorders behandling og dyrkning.”

Det kan på ingen måde holdes en bonde, der er udskiftet, tilgode, om han vedbliver at behandle og dyrke sine nu i et stykke samlede agerjorder, ligesom forhen i fællesskabet. Da var hænderne bundne for ham. Han måtte pløje, harve og så omtrent som andre, han måtte udage (udbringe) gødskning til én tid med andre. Han måtte ofte ikke nedpløje den, når han ville.

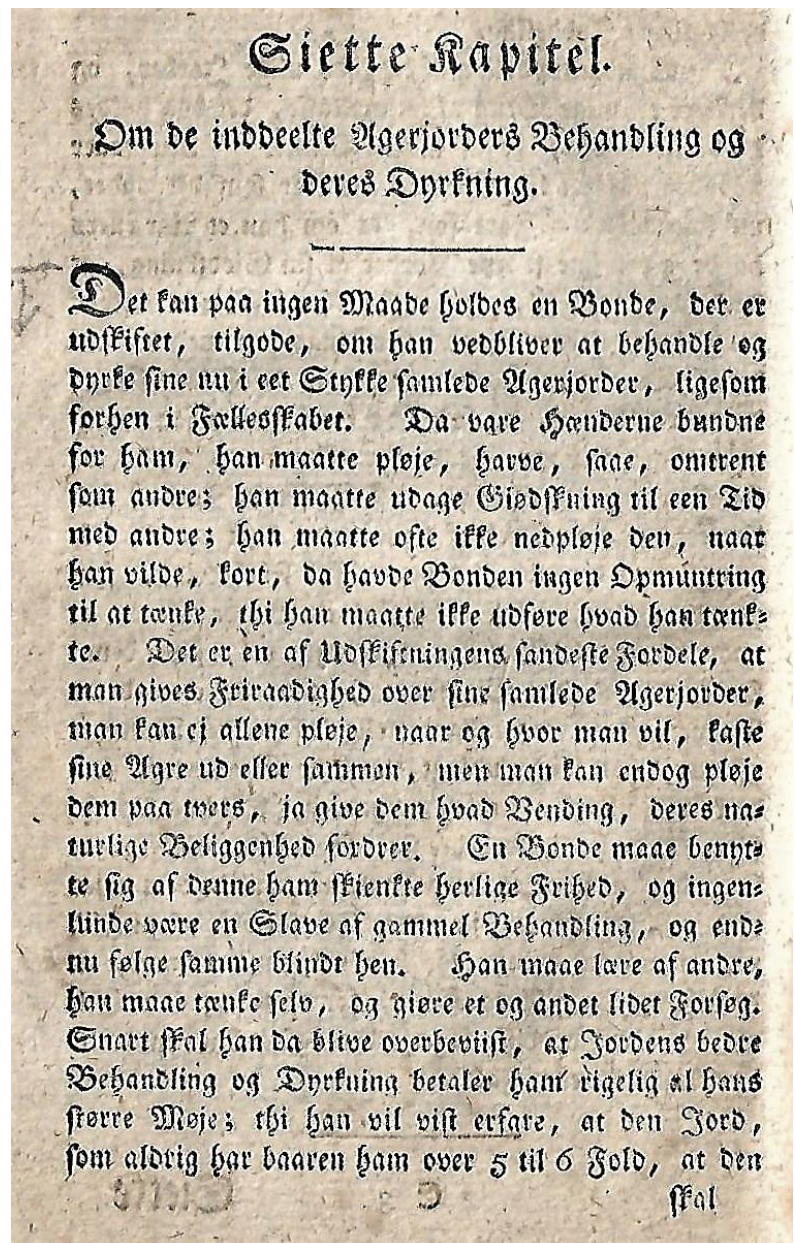
Kort (altså) da havde bonden ingen opmuntring til at tænke, thi han måtte ikke udføre, hvad han tænkte. Det er en af udskiftningens sandeste fordele, at man giver frirådighed over sine samlede agerjorder. Man kan ej alene pløje, når og hvor man vil, kaste sine agre ud eller sammen, men man kan endog pløje dem på tværs, ja give dem hvad vending, deres naturlige beliggenhed fordrer.

En bonde må benytte sig af denne ham skænkte, herlige frihed, og ingenlunde være en slave af gammel behandling og endnu følge samme blindt hen. Han må lære af andre, han må tænke selv, og gøre et og andet lidet forsøg. Snart skal han da blive overbevist, at jordens bedre behandling og dyrkning betaler ham rigeligt al hans større møje, thi han vil vist erfare, at den jord, som aldrig har båret ham over 5-6 fold, at den skal ved en god dyrkning give ham 8-10 fold.

Hvilken vinding af den samme jord? Men også hvilken opmuntring til at søge den !

Formedelst jordarternes store ulighed kan intet almindeligt her fastsættes. Jeg måtte derfor først gøre en inddeling af jorderne i 4 klasser

- 1) Den lerrige og klege jord, hvori der er lidet eller intet sort muldjord.
- 2) Den sortmuldige jord, som dog formedelst den ler, der er iblandet, har fasthed og hårdhed, når den er tør, og er kleg når den er fugtig.
- 3) Den muldige jord, som har sand i sig, og derover hverken når den er tør, har sådan fasthed og hårdhed som forrige, ikke heller, når den er våd findes kleg.

4) Den skarpsandige jord, hvor muldjordsdelene er få og næsten ukendelige.

Det kan ikke være vanskeligt for en bonde at henføre sine jorder til en af disse klasser, og derefter prøve den behandling og dyrkning, som jeg vil opgive for enhver især

Men en anmærkning må jeg dog her føje til. Naturen, der er i alt, hvad den har frembragt og frembringer, så såre rig på forandring, at næppe to fuldkomne lige ting findes. Den har heller ikke ladet jorderne, som må henføres til en af disse fire klasser blive hinanden ganske lige.

I enhver klasse må man vente ulighed. Jeg kalder f.eks. mine jorder muld-lerrige og henfører dem herfor til 2. klasse, men min nabos, som må henføres til samme klasse, kan dog være adskillige (forskellige) fra mine. Hans har mere muld og mindre ler, mine det modsatte, hans iblandede ler være mere sandigt, mit mere klegt, og således og af flere årsager må der findes forskel i hver klasse. Men dette hindrer ikke, at man jo efter de almindelige skeltegn, jeg har anført, kan henregne sine jorder til én af disse fire klasser, og derefter vælge den behandlings- og dyrkningsmåde, som for denne klasse opgives, eller dog i det mindste gøre et forsøg efter den på én tønde land alene

Da jeg aldeles ingen erfaring har om dyrkningens måde med den 1.klasses jord, nemlig den blot lerrige og klege, så vil og må jeg ganske gå denne forbi, da jeg har gjort det til en uryggelig regel for mig, at intet skrive, intet råde, hvor ej erfaring er min læremester.

Den 2.klasses jord, nemlig den muldige med ler iblandet, er den, som min egen mark består af, og som Sjælland er så rig på fremfor de andre provinser, og hvilket kunne gøre Sjælland til den af alle Danmarks provinser, der udbragte mest af jorden, da den endnu, hvor beklageligt, står heri fast nedenfor dem alle.

Men lad os fatte mod. Udsiftningen går herligt frem i Sjælland, og det er først derved, at bonden når og gives lejlighed fri rådighed og opmuntring til at angribe sine samlede og indhegnede jorder med en bedre behandling og dyrkning, og lad den sjællandske bonde vejledes dertil. Det skal snart vise sig, hvad Sjælland kan blive til formedelst sin muld-lerrige jord, som er mest almindelig her.

OM PRÆSTEGÅRDS-JORDEN

Da jeg har sagt, at min egen marks jord henhører til denne klasse, og tillige har erklæret, at jeg intet skriver, uden hvad jeg har erfaring til læremester i, så fordrer vel mine læsere, at jeg her skal beskrive og gøre rede for min egen behandlings- og dyrkningsmåde med mine jorder, og jeg er villig dertil.

Dog først en nøjere beskrivelse over min mark (præstegården).

Den indeholder 55½ tønde land geometrisk mål, deraf 2 tønder lav eng og 4 tønder mosig jord uden tørv i sig, som forhen var sumpig, fuld af kilder, moradsig, og ej alene uden al nytte, men højst farlig for hvert løst kreatur på marken.

De 50 tønder omtrent er jævn agerland, og samme indeholder på de fleste steder mere ler end muld, og har et fast rødt lerlag 1½-2 kvarter nær under sig.

Så snart jorden er noget tør, skradler det under ploven, som om den gik på et stenlag, da også denne mellemjord er fuld af små stene, som i mængde opløjes så snart man kan og vil gå lidt dybere med ploven end sædvanligt. Da leret er på marken herskende over mulden, og marken er hel højlændig, så giver den lidet naturlig græs, og før, da den udlagte jord ikke blev besået med kløver, så man det første år ikkun adskillig slags ukrudt. Det andet år kun endnu lidet græs, og i 4. år ville og kunne det næppe sammengro, så at på græsning var her yderst mangel. Og det så meget mere som lodden har så lidt eng.

Jeg tror, at mine læsere nu nok kender min marks jordart og at mange, især i Sjælland, finder, at de har jord af samme beskaffenhed at dyrke.

Den behandlings- og dyrkningsmåde, som jeg i 4-5 år har fulgt, er da følgende:

Agerjorderne har alle været afdelte i 7 dele. De 5 dele brugte til sæd og de to til kløver. Det andet års kløverland, som skulle optages til sæd næste år er rispet i efteråret forud. I foråret, så snart det var tørt, harvet godt og derpå pløjet og besået så tidligt som muligt med havre.

Når havren er vel rensat og det første lette frataget ved kastningen, så er 1 tønde havre her sået omtrent i 8000 kvadratalen.

Så snart havren har været indhøstet er gødning påført jorden og det i et tilstrækkeligt lag, og samme er da straks blevet nedpløjet, men kun lidet dybt, at man næste gang kunne komme dybere, og gødningen være indblandet godt, men dog bliver mere i den øvre del af jorden end i den nedre.

Efter første pløjning er der harvet stærkt, så snart jorden var tør. Den anden pløjning er gerne sket sidst i september før Mikkelsdag. Når jorden er optaget efter to års kløver, finder man den altid både så ren og skær, at man sikkert kan så sin vintersæd efter denne pløjning, men har kløver-landet ligget flere år, eller jorden har været udlagt uden kløver og båret naturligt græs i 3-4 år, da går denne behandling ikke an. Man finder da furerne, skønt det har båret havre, stærke endnu, og da er intet andet råd, når man dog vil have sin vintersæd her, som er det retteste. Ja, det eneste visse på slige jorder, end at man straks efter havrens indhøstning pløjer faldet på tværs, harver det stærkt og derpå tromler det, udfører så gødningen, nedpløjer den tæt på langs, og siden igen tredje gang dybere. Det var den behandling jeg måtte bruge, indtil jeg optog det andet års kløverland.

Vintersæden er ikke sået tykkere hos mig end 1 tønne rug i 14000 kvadratalen og 1 tønne hvede i 16000 kvadratalen.

Efter almindelig sagn skal vintersæden såes tyk, fordi man bør frygte, at noget går bort under vinteren, men hvorledes ser vi i almindelighed, at frost og sne virker til svækkelse for denne sæd?

Sker det således, at hver anden eller tredje kerne af dem, som have spiret og skudt i efteråret tærer frost og sne bort? Ja, så burde det såes tykkere. Men det er ikke det almindelige tilfælde. Når vanheld sker med denne sæd, er gerne én af to ting årsagen. Enten stærk sne på ufrossen jord, som bliver liggende i nogle måneder, da sæden rådner, eller foråret, når frosten er i jorden, og snevandet ej kan synke, og det tør om dagen og fryser stærk om natten. Men mod dette tilfælde hjælper tyk sæd intet, thi alt går bort eller dog i store pletter

Nej, lad vintersæden ej såes tykkere, end jeg har foreslået. I håbet skal den dog såes som hver anden sæd. Gud råder for velsignelsen, men selv bør vi ikke lægge noget i vejen for denne velsignelse, og det sker dog ved at så den for tyk. Enhver skal finde ved at så 2 agre ved siden af hinanden, som begge er lige vel behandlede, den ene tykkere, den anden tyndere, at den tykke sæd giver flere strå, korte vipper og mange små kerner.

Ved dette forsøg kan enhver lettest blive overbevist. Når vintersæden såes i rette tid før Mikkelsdag og i velbehandlet jord, så skyder den allerede før vinteren 3-4 og flere stængler og mange flere lægger den til i foråret, ja indtil Sct. Hansdag, når vejrliget står med. Disse må såvel have rum til udbredelse som de må fødes og styrkes ved rigelig næring af jorden, men begge dele må savne, når der vokser kerne op ved kerne, og den ene dog tiltrækker næringen fra den anden.

OM VINTERSÆD OG VÅRSÆD

Men skal man nu ikke sørge for sin vintersæd ved at så den tykt som en dårlighed, så skal man desmere sørge for den fra andre sider, især på sådanne muld- lerrige jorder, som vi her taler om. Og til denne omsorg regner jeg 4 følgende poster, som aldrig må forsømmes.

1) Vintersæden skal der være gødsket til, og ved pløjningen sørget for, at gødningen er øverlig i jorden, ja, måske under tiden, som jeg i år gør forsøg på, vintersæden være sået i gødningen selv, især når man til 5. halm (afgrøde) vil have den. Og for at have den dér, må nødvendigvis anvendes lidt gødskning.

2) Når furerne efter sidste pløjning endnu er stærke, så at sæden ville komme dybt i jorden, da bør der harves en gang før der er sået, på det at sæden kan blive lagt så øverligt i jorden som muligt. Men nu skal der heller ikke harves efter sæden mere end yderst nødvendigt, da den er bedre faren med at jorden ligger lidt knoldet, end jævn og slet.

3) At vandet alle vegne og til alle tider, hvor muligt er, har afløb fra den (sæden) ved gode vandfurer, så at der ingen steder kan stå vand. En god kartoffel-hyppeplov, som en stærk hest kan spændes for, er det bedste redskab at gøre disse vandfurer med, når plov ellers kan gøre dem. Men en årvågen bonde bør aldrig efterlade, straks samme dag at inddrive på ageren alt med ploven opskudt muld ved begge sider, thi ellers hindrer jo på mange steder den stående kam af jord vandet i at nedtrække i furen.

4) Det må nødvendigt iagttages for vintersæden på muld-lerrige jorder, at kreaturer, de større med de mindre, nemlig får og svin, må aldrig komme på den (vintersæden) eller gå over den, når den er våd. Det er ikke fordi de afæder de unge blade, dette skader ikke vintersæden. Men de bør holdes borte fordi de i den klege jord nedtræder dybt og kvæler så mangt et velspiret korn.

Jeg er vel færdig at føje endnu en post til, som omhyggeligheden for vintersæden ler-rige jorder fordrer, nemlig at den bør med en jernharve, som ej er alt for svær, så tidlig i foråret som den er ret tør, opharves én eller to gange, dog på en tid. Men da jeg ikke endnu har erfaringen så stærk for mig til bevidnelse om denne harvnings nytte, som jeg af grunde er overbevist om dens nødvendighed, så føjer jeg dette kun til for at kalde andre til at gøre forsøg som jeg selv gør, nemlig harve en ager op, og lade en anden ved siden af, som har lige beskaffenhed, ligge uharvet.

Man finder almindelig i foråret den lerrige jord, når den har vintersæd, så sammenpresset af vintervandet, og med så hård en skorpe belagt, at al eftertanke siger, den må hjælpes ved sådan opharvning. Og oprives end nogle få voksende korn, ja, afrives end flere skud, jeg kan dog aldrig tro andet, end det jo på de øvrige, som gives luft og frihed, skal rigelig erstattes. Men som jeg har sagt, enhver forsøge det hos sig selv i det mindre.

Men et vigtigt spørgsmål bør her opgives: Hvilken vintersæd, hvede eller rug er den rette at så i muld-lerrige jorder, når de til 2. halm, som hos mig er gødskede?

Hvor leret har overhånd over mulden, som på min mark, tager jeg ikke i betænkning, at råde hver at vælge hveden. Jeg har nu erfaringen så stærk for mig, at rugen er lige så usikker at dyrke på slige jorder som hveden er vis (sikker).

Af 9 år har kun rugen to år nået, det ene 8, det andet 9 fold, alle de andre år kun har givet 3-6 fold.

Derimod har hvede kun to af 7 år, jeg har dyrket den, givet det ene 7, det andet 8 fold, men de andre fem år 10 fold og derover indtil 13 fold i det sidste år, 1792.

Desuden bringer man aldrig rugen til at nå nogen betydelig vægt, når den dyrkes i slige jorder, endog den reneste rug holder ikke meget over 12 lispund. Hveden derimod bringes let til 13½ lispund tøndnen. Og føjer man endnu til den højere pris, som hveden altid er i, så kan man dog vel ikke længere være tvivlsom om, hav sæd man bør vælge.

Dog endnu ved jeg her er, og kan være tvivl, og det fra 3 sider. Først: Hvede-halm, siger man, tjener kun til tækning, og ikke til fodring, men spørger vi de egenes beboere, som sår kun hvede og ikke rug, så erfarer vi dog, at hvedehalmen skærer de i fin hakkelse, og befinde, at samme give for heste en lige så sund og nærende fodring som vor rughalm-hakkelse. Denne indvending grunder sig da kun på vor uvidenhed.

Man siger dernæst: hveden skarper jorden, så at på de følgende halme tabes mere, end der vindes ved hveden. Dersom dette er sandhed, så bort med hveden. Men jeg tør vidne, at det er ikke sandhed, når jorden er lerrig og af den beskaffenhed, at den bør sesåes med hvede.

Jeg har erfaringen for mig til mit vidnes stadfæstelse. Almindelig har jeg hidtil delt det gødskede fald imellem hvede og rugsæd, og besået det samme fald helt næste år med byg, men der har ingen forskel været på byggen i hvede- og i rugstubbene, og lige så lidet på de andre følgende halme. Sagen er nok alene, man sår hvede, hvor man ikke bør, f.eks. i muld-sandige jorder, og dér må den, om den endog selv engang – thi oftere sker det vist ikke – gror vel til, dog udmagrer og skarper jorden for de følgende sædearter.

Men enhver unaturlig og for jorden upassende sæd virker det samme. Sår man f.eks. byg i skarpsandige jorder, finder man en slet virkning for den følgende rug imod om man havde sået boghvede, ja, endog ærter, den almindelige så beredende sæd for jorden, såes den i sandige jorder, er dens virkning ringe.

Hovedsagen bliver derfor alene, man ser nøje til, at man har en stærk og lerrig jord, og når man har dem, så vælger man kun hveden fremfor rugen.

Men endnu er her en tvivl. Skal der ikke nødvendig brakkes* til hveden, og jorden et helt år forud pløjes og harves adskillige gange? Dersom dette var en uundgåelig nødvendighed, så ville jeg aldrig råde nogen bonde til hvedesæden, thi en liden lod tåler ikke, at der således ødsles med jord. Der er forhen sagt, at jeg sår i den med kløver i 2-år hvilte jord havre, gødsker på sammes stub og derpå sår hvede, og tillige at jeg almindelig har avlet 10 fold og derover. Havde jeg nu brakket, så var jo havrehalmen ikke avlet, der også

gerne giver 8-10 fold. Mon nu en stærkere vækst i hveden, som jeg gerne tilstår brakningen virker, kunne vederlægge for denne havre? Jeg tror det ikke.

Man bringer oftest ved brakningen hveden til at gå i leje, men leje-korn giver aldrig meget rig, og mindre god sæd. Derfor så almindelig vedtagen end brakning er til hvedesæden, så lidet bifalder jeg den dog, undtagen det måtte være på de ganske lerrige jorder, hvis dyrkning jeg ikke kender og hvor det vel er muligt at brakning kan erstatte noget end mangel på gødskning, ja, vel en mangel af hvile. Men på muld-lerrige jorder, hvor man både lader jorden hvile, og hvor gødskningen beredt til den ved jeg af erfaring, at brakning er ikke nødvendig, ja, jeg tror endogså, at den formedelst den avlede havre i det år, der skulle have været brakket, er mindre fordelagtig. Og i henseende til de følgende halme, da bærer jeg megen tvivl om, at jorden udholder så længe, at give dem gode, når der er brakket, som når det ikke er sket.

Man betænker kun, hvad der sker ved brakningen! Et helt år omkring pløjer og harver man adskillige gange den hvilte jord. Alle græsrodde må derved forrådnede, men ved den idelige omvæltning og opkastning af jorden imod sol, luf og vind, hvor mange af de fine forrådnede dele, som just er de rette frugtbringende må ikke henduften og borttørres? Og føjer man endnu til, at gødskningen udføres til brakning om sommeren, og at, skønt den nedpløjes det snarest muligt, kan det dog aldrig ske uden mere svinding af dens flygtige kraftigste dele, end når den udføres i efteråret.

Eftertænker man, siger jeg, begge disse poster med brakningen, så er det ikke at formode, at den brakkede jord kan holde så vel ud med flere halme som den ubrakkede.

Men disse mine tanker om brakning har jeg alene her fremsat for at gøre dem, der har store lodder, opmærksomme på deres almindelig brugende brakning, og om jeg kunne, da at fremkalde en af dem, der ville gøre et forsøg med 2 tønner land af god, lerrig jord og brakke 1 tønne land som sædvanlig, men drive den anden efter min måde og gøre nøjagtig udregning på hver tønne land for sig, hvad de udbringe i de samtlige år, de drives. Det er ved sådanne forsøg, man i agerdyrkning alene kan skaffe sig pålidelig vished.

Nok er det for mig her og efter min plan, som er at give vejvisning for en bonde, som har sine jorder udskiftede, at jeg kan af egen erfaring bevidne, at brakning er ikke nødvendig til hvededyrkning på muld-lerrige jorder, så at en bonde, der har sådan jord på sin lod, behøver ikke at holde sig fra denne fordelagtige sæd, fordi han over sin lods indskrænkning ikke kan bære tabet af et helt års afgrøde af den jord, som skulle brakkes.

Jeg kommer nu til den tredje halm*, som altid hos mig er byg, og dertil er jorden blevet beredt således: Så snart muligt efter indhøstningen er stubbene blevet nedpløjede, men efter denne pløjning er ikke harvet, da jeg tror, at frosten bedst virker på de uharvede furer. I foråret, så snart jorden har fuldkommen tørret sig, er der blevet harvet stærkt både på langs og tværs, og derpå er faldet pløjet på tværs. Efter nogle dage er denne pløjning harvet godt og oftest må tromlen gå imellem harvningen for at knuse de hårde jordklumper.

Når bygsædens tid er, som vi søger i begyndelsen af maj, bliver agrene igen pløjede på langs og det med de smallest mulige furer, og hver dag inden middag bliver sået, hvad der er pløjet og samme straks nedharvet, hvorved tromlen går bestandig imellem harvningen, at jorden kan blive så fin og vel tildannet som en havejord. Hvad der af kvikrødder er løsrevet bliver straks samlet og bortført. Denne sidste pløjning og behandling til og med bygsæden, bør omhyggelig sørges for at ske under tørt vejrlig, og når man begynder med sin bygsæd først i maj, har man tiden for sig og kan lade nogle dage gå over, om regn indfalder.

Det er ikke godt for den såede byg på lerrige jorder, om der falder stærk regn og derefter stærk tørring inden byggen er opkommen. Jorden får da så hård en skorpe over sig, at byggen ej kan trænge igennem. Jeg har rådet bod derpå ved tromlen, som har knuset skorpen og ved en let træharve efter den, som har muldret samme, thi en jernharve må ikke bruges her, dersom byggen er spiret, røres den da, er den forloren (ødelagt).

Derimod når den er blevet 3-4 tommer høj og har fæstet sine rødder, som er tiden, man sædvanlig tiltromler jorden, kan man gerne først lade en jernharve gå over den, om man ser for mange agerkål og frygter, at de skal tage overhånd.

Den sjællandske måde at nedkrøje* byggen har jeg adskillige gange prøvet, da jeg så dens fortrinlige virkning til at bringe sædekornene fra hinanden, og lade hvert opkomme for sig selv, som det var plantet. Men dog har jeg forkastet den, da byggen til sidst aldrig har vist sig så god efter krøjningen som efter hvad jeg har sået på pløjningen. Den sande årsag dertil har jeg ikke kunnet indse, uden skulle ligge deri, at sæden kom for dybt, hvilket dog ikke synes at være den rette, da byggen efter krøjningen kommer næsten lige så hastigt og godt op, som når den sås på pløjningen.

Vist er det, at krøjningen kan ikke være god, hvor man sætter den, som almindelig sker, i stedet for den 3. pløjning, thi kroge kommer ikke, og må ikke komme dybt nok i jorden, til at opføre alle kvikrødder, så at de fleste bliver der da og snart trænger sig op, byggen til megen svækkelse. Men jeg har ikke brugt krøjningen uden dog tre gange at pløje, fordi jeg ved tredje pløjning ville have kvikrødderne bort. Og når da byggen derefter er nedkrøjet, er jorden blevet rensset overordentlig vel, men da byggen dog ikke har holdt så godt ud og blevet så stærk, som hvad der er blevet sået på pløjningen, har jeg som sagt forkastet krogens brug og alene bekymret mig for, at furerne ved tredje pløjning er blevet gjort så smalle og nette som muligt, og at byggen straks, uden at jorden har lagt nogen middag pløjet, er blevet sået og harvet både langs og tværs. Ved den hastige såning efter pløjning er der blevet sørget for, at vædskerne ej er uddampede af jorden, hvilket så let sker i foråret, så at, skønt sæden er lagt øverlig i jorden, har den dog haft vædsker nok til hastigt at spire ved. Ja for at forsikre sig end mere at beholde dem, især i tørre forår, er det bedst efter tilharvningen straks at tromle, men på lerrige jorder, hvor man frygter, at en faldende regn kunne sætte en hård skorpe, igennem hvilke byggen ikke kunne trænge, der må man efter sådan tromlen på den nylig såede sæd straks lade en let træharve gå over den. Ved tværharvningen straks efter såningen bliver der altid, når kun furerne er lagte smalle og nette, sørget for, at sæden, som er faldet i furerne, adsplittes og ikke opkommer så aldeles i rader, men noget nær lige så adskilte, som efter krogen, hvilket enhver let erkender som meget gavnligt.

Når jorden er således vel blevet tilberedt og alt med såningen er passet på det nøjeste, er 1 tønne byg hos mig sået i 11000 kvadratalen, hvilket også er tyndt imod almindelig brug, men, hvor man har pålideligt godt bygdjord, som muld-lerrig jord især er, hvor man behandler den, som jeg nu har vist, hvor man sørger for at have det bedste sædekorn og sår den så tidlig, som man ser jorden og vejrliget tillader det, der bør byggen ej sås tykkere. Hver kærne må have rum at skyde sine sideskud, som i god jord ved god behandling og ved tidlig såning kommer til lige fuldkommenhed, når Gud ellers velsigner jorden med varme og regn. Man skader sig ofte ved at følge det gamle sagn: "Når jorden er god, skal man give tyk sæd, da den nok bærer det frem." Det ene strå forknytter da det andet, axene* bliver korte og kernerne svange. Nej, en agtsom bonde vil snart overbevise sig om det modsatte og indse, at jo bedre beredt hans jord er, jo tyndere bør han så, og derimod lægge lidt mere sæd til, når jorden ej er aldeles god, eller når han sår længere fra gødskningen.

Den byg, jeg således har sået efter den gødskede hvede- eller rugsæd, har aldrig fejlet, når gud ellers har velsignet årets grøde. Ja, jeg kan føje til, at den har vist sig bedre og vissere, end da jeg forhen, som er her brugeligt, gødskede på den hvilte jord til byg. Jeg har bestandig, undtagen i misvækståret 1788, og 14 fold i 1791 haft over 10 fold.

OM ÆRTER OG KARTOFLER

Til fjerde halm på mit sædeland bruges ærter og kartofler. Fem sjettedele af faldet bliver besået med ærter og en sjettedel med kartofter.

Til ærter pløjes almindeligt alene en gang i foråret. Dog har jeg også prøvet at pløje en del af landet til dem i efteråret, harvet det jævnt i foråret, sået derpå ærterne og let nedpløjet samme, når jorden har været godt tør. Men da ærterne ved en pløjning i foråret har groet lige så vel til, bliver det nu ved denne.

Alene dør sørges for, at de bliver sået så tidligt som muligt enten sidst i marts eller først i april. Hvert år lader jeg løse eller pille de ærter, som bruges til sæd, hvilket altid er højst fornødent, da denne sæd ellers snart udarter sig og bliver fyldt med sorte og gråagtige. At så de ormestukne er jo også kun en spilde. Svinene befinder sig vel ved de afløste og dermed, foruden den rene sæd man avler, betales umagen.

En tønne sådanne gode, rene ærter bliver sået hos mig i 16000 kvadratalen, og de har de fleste åringer givet 12 fold og derover.

Til kartoflerne bliver der pløjet i efteråret, og tidligt i foråret bliver der harvet, nogen gødskning påført og staks nedpløjet.

Sidst i april eller først i maj før bygsæden, bliver kartoflerne lagt efter ploven under hver tredje fure. Jorden bliver nu liggende uharvet, indtil kartoffelspiren begynder at skyde gennem jorden, da der stærkt harves både langs og tværs for at dræbe alt opkommende ukrudt, og tillige for at løsne jorden noget.

Når de er et kvarter høje, hyppes de med en kartoffelplov, og det må ske 2-3 gange efter fornødenhed. Det besværligste arbejde ved kartoffeldyrkning er optagningen, som gerne sker mod enden af september. Jeg har prøvet at lade dem oppløje, men man taber for mange derved, og det bedste er at opgrave dem.

Hvor jorden er som hos mig, mere lerrig end muldig, slår de ikke så vel an eller giver så mange fold.

I en ager af 7500 kvadratalen, hvor 5 tønner var lagt, blev der i 1793 avlet 45 tønner. I muldjord med sandblanding lykkes de bedst, ja også i mosejord, når den fuldkommen er udtørret, der har jeg haft bestandig 12 fold og derover, men gødskning fordres nødvendigt til deres dyrkning, hvor man har den. Hvor jorden er lerrig, er ærter nærved at betale sig bedre og vissere. Men begge er lige gode for jorden, og danner og bereder især den lerrige jord herligt til følgende sæd (afgrøder)

Til 5.halm hos mig byg. Jorden får igen samme behandling og dyrkning som til byg forrige gang, undtagen at den 2. pløjning sker ikke på tværs, som nu er unødvendig, da jorden er skør nok, og kvikrødderne, om nogle er her endnu, let lader sig afharve.

I dette fald bliver altid det første byg sået, både fordi jorden er her vist skikket til at imodtage sæden tidlig som også fordi samme fald nu bliver besået med kløver, og det er vigtigt, at jorden har endnu nogen fugtighed i sig, der kan lade kløveren spire snart, thi skal den ligge for længe uden at kunne spire formedelst tørke, går den forloren.

Når byggen er fuldkommen tilharvet og man har stille vejrligt, som dog gerne træffer morgen eller aften, såes kløveren, da jorden derefter bliver alene overslettet med en træharve, thi varsom må man være at frøet ej kommer dybt, hvorved det kun kvæles. Jeg sår et lispund frø efter hver tønne byg, og desuden lader udstrø de avner i hvilke ved kløvertærskningen mærkes at være blevne nogle frø tilbage. Tyndere end 1 lispund frø i 10000- 11000 kvadratalen må det ikke såes, da jo tættere man kan få sit kløverland, jo bedre er det.

Som jeg nu over min muld-lerrige jord finder, at byg er den fordelagtigste og viseste sæd til 5. halm efter ærter og kartofler, så kan en anden, der har jord mere muldig og ikke lerrig måske befinde, at rug til sidste halm er mere fordelagtig og i henseende til kløveren, der skal såes i denne sidste halm, er det endog nok så sikkert at have rug som byg.

Rugen står ikke i lige fare med byg at falde i leje, hvilket skader kløverplanten. Rugen lader formedelst sine stive, ranke strå mere luft indtrænge imellem sig til kløverplanten, end der kan ske imellem stærk byg, og men kan også, når kløveren sås på rugen få den sået i rette tid, før man har at frygte for sommertørke, thi så tidlig i marts eller først i april, som rugjorden er tør, udsår man kløveren og overharver den, om det er muld og løs jord, med en træharve, men er det lerrig og fast jord, med en jernharve

Jeg holder det for det bedste, hvor jorden tillader det, det er at sige, hvor den efter prøve bærer en god rug til 5. halm, at man dér vælger denne sæd til sidst for sit kløverlands skyld, hvilket jeg tror at være fra alle sider det sikreste for kløveren. Og ser man efterhånden sin gødskning således formeret, at man har noget til overs, så er her et herligt sted at anvende det til lige nytte for rugen og kløveren, hvilket også sker hos mig, hvor rug sås sidst.

Men man må for alting ikke glemme at 4. halm forved (før) ved sidste skal have været ærter, vikker, kartofler eller sådan nogen rensende sæd, som har skøret jorden, og hvorved ukrudt, og især kvikrødder, er enten udrensede eller forrådnede, thi derpå beror det såre meget for det kommende kløverland.

Jeg bifalder derfor ingenlunde, hvor almindeligt det end er i brug, at så kløveren med havre efter foregående bygsæd, og endnu mindre efter foregående rugsæd. Almindeligt skal man i sådan havre finde, at kvik- og græs-rødder er der i mængde, og under havresæden udbrende sig, og disse tager da straks,

endog i første år, magten fra den unge kløver og kvæler én efter en anden. Jeg råder derfor aldeles, den sæd, som er gået før den sidste, med hvilken man sår kløveren, at denne bliver en sæd, hvorved jorden er fuldkommen skøret og rensed, dels formedelst sædens egen naturlige virkning, såsom den virkning ærter, vikker, bønner, hør og hamp har for jorden, eller formedelst den dyrkning sæden har fået, såsom den dyrkning, man giver kartofler, roer, kål eller andre planter. Og skal man dog endelig have havre til sidste halm, hvor kløveren skal sås, så bør man dog alligevel sørge for, at foran er brugt en jordrensende sæd.

Men når man kun har gjort dette til sin plan og udfører det, så finder man også sin regning bedst ved at så efter jordens beskaffenhed, enten byg eller rug til sidste halm, thi jorden er ved den rensende sæd foran gjort herlig bekvem til en af delene, og hvilken det bliver, er samme jo fordelagtigere end havre, og hvorfor skulle man da ikke vælge det bedste.

Jeg har da nu beskrevet og gjort rede for den behandlings- og dyrkningsmåde, som den muld-lerrige jord, min mark indeholder får, samt for den orden, i hvilken jeg lader sædearterne afveksle med hinanden, og jeg tør anbefale det til efterfølgende på hver udskiftet lod, der har lige jordart, thi hos mig har under denne behandling og under denne orden, når Gud ellers har velsignet årets grøde, den sidste halm været god som den første, så at endog den 5. halm der her almindeligt har været byg, har ofte givet 10 fold og derover.

Men lad det endog nu antages, at denne inddeling og dyrkning af gode jorder er fordelagtig i henseende til sæden, og til hvad man udbringer ved den, må jeg dog forestille mig, at en eftertænksom bonde ville straks gøre mig nogle indvendinger imod den og påstå, at sådan agerbrug ej kunne udføres og bestå på en udskiftet lod. Han ville nok især først sige: Her er taget et falskt forhold imellem sædeland og græsland, hvor man er udskiftet og skal græsse alle sine kreaturer på sin marks agerland.

Jeg tilstår denne indvending fuldkommen, men svarer herpå, at det er også et agerbrug, som alene kan udføres og bestå, ej alene med kløversæden, som er vist og føjet til den, men også med sommer-staldfodring. Vil man ej indføre denne hos sig, og har ellers ingen udveje til græsning for sine kreaturer, så får man, om der end sås kløver, dog at udlægge mere end de 2 syvendedele til at græsse på.

Min mark består af 50 tønner godt agerland, de 2 syvendedele af samme er omtrent 14 tønner land. Lad nu disse være besåede med kløver, hvad ville de dog forslå til 7 heste, 22 fæ-høveder, og 14 får med deres yngel, som er min besætning, om disse alle skulle græsses ude? Jeg måtte da nødvendig bruge de 3 syvendedele om ej den halve mark ganske til græsning for dem. Og heraf blev igen følgen, at jeg ikke kunne holde så stor besætning, thi jeg fik ikke strå nok til deres vinterfoder ved den halve marks besætning.

Men nu har det dog hos mig bestået med hinanden, både at holde så stor besætning og beså de 5 syvendedele af marken og kun have de 2 syvendedele til kløver. Sommer-staldfodringen har gjort, at forholdet mellem ager og græsland har vist sig rigtig og passende.

Herved ophæves også en anden indvending, man kunne gøre imod udførelsen af sådant agerbrug. Det kan ikke indføres og bestå, uden at en 7. del af agerlandet skal årligt gødskes overmåde vel, men den kyndige landmand ved, at hvor man ej har store enge i forhold med sit agerjord, som ej er almindelig på en udskiftet bondegårds-lod, at der er det ugørligt ved eget avlet strå et samle sådan mængde god gødning. Alene sommer-staldfodringen gør denne sag mulig, ja, den udretter endog efterhånden, at man kan sanke mere end til en 7. del af agerlandet. Erfarenhed har forsikret mig dette, jeg ser mig nu i stand til at kunne gødske en 6. del af mit agerland årligt. Hvorover jeg også har i fjor gjort en ny inddeling af mine agerjorder.

Men da erfarenhed endnu ikke har forsikret mig om den vil opfylde mine hensigter med den, så vil jeg intet videre tale herom.

Man kunne måske formode, at gødsknings formerelse hos mig er sket enten ved tiendes hjælp, eller ved at hente den fra København, som er almindelige her i egnen. Men nej, tiende har hver af beboerne, som ville, kunnet beholde, og hvad jeg har måttet tage ind, er halmen omtrent kommet bort af, og det andet hjælpemiddel, som tilbydes egne heromkring, har jeg ikke villet bruge.

Det var straks min plan ved agerbrugets tiltrædelse her, at marken skulle forbedres ved sig selv, det er, frembringe det, der kunne forbedre den, da den trængte hårdelig dertil, gav ringe korn og mindre græs, og det er lykkedes. Kløver og sommer-staldfodringen blev midlerne, men om dette mere siden.

Man tilgiver mig, at vejvisningen til denne 2. klasse-jords dyrkning og behandling er bleven så vidtløftig.

Jeg troede, at jeg burde vise, hvad jeg selv i agerbruget havde udrettet for at skaffe min givne vejvisning tillid, og her var stedet det kunne ske. Også forestiller jeg mig, at denne vejvisning kommer sjællandske udskiftede bønder i hænde, hvoraf så mange har lige jorder med mig, og hvor gerne ville jeg mest gavne dém, fordi de mest trængte dertil, og for dem ved jeg også, at ej et ord er skrevet unyttigt. Jeg kan nu også over udførligheden med denne klasses jord være i mange henseender kortere end med de to øvrige klasser og dog være fuldstændig nok

OM SANDMULDET JORD

Jeg kommer da nu til den 3. klasse jord, som er den muld-sandige. Af jord, som må henføres til denne klasse, har Danmark langt større mængder end af hine, som vi før afhandlede, så at jeg ved, at der gives bønder i mængde, som må henføre deres meste jorder til denne klasse.

Her må og kan man oftest vælge at inddele sine agerjorder i 8-ende dele, og bruge 5 til sæd og 3 til græs. I de fleste egne dyrkes nok disse jorder i følgende orden: Man gødsker den udhvilede jord og sår byg først, derefter rug, igen byg, atter rug eller havre og til sidst alle vegne havre, om man endog har haft havre foran.

Denne orden er unægtelig fejl. Man gør byg til hovedsæden, og rug skal være det efter jordernes natur.

Andre steder sår man boghvede først og gødsker på sammes stub til rug, så byg, igen rug, og til sidst havre. Ja vel 2 halme havre.

Her er mine tanker en rigtigere orden, kun at 2 halme havre aldrig tages, thi disse jorder overdrives altid ved 6 halme. Den 6. halm betaler sjældent sin drift og jorden taber al sin kraft til at give græs. Endnu andre steder har man byg først, som er gødsket til, så rug, derpå boghvede eller ærter, igen rug, og endelig havre. Almindelig ser man her disse halme alle ret gode. Kun dette må jeg erindre herved, at da disse jorder er fortrinlig gode til rug, så bør gødskningen anvendes til rugsæden, og da man også kan nå et godt kløverland på disse jorder, så bør en rensende sæd være til næstsidste halm.

Efter mine tanker dyrkes muld-sandige jorder bedst i følgende orden og på følgende måde: Efter at man har afgræsset til Sct.Hansdag det i tredje år hvilende faldjord, så opbryder man det ved denne tid med ploven, og det ikke med tynde furer, men med omtrent et kvarter dybe, jævne og nette furer og fælder således jorden, som man på nogle steder kalder det netteste muligt. Man overharver det 2-3 gange efter pløjningen men alene på langs. Mod enden af juli eller først i august, eftersom man ser høsten vil komme tidlig eller sildig, harver man det pløjede igen, ligeledes på langs godt over. Udfører derpå gødskningen, men med den omhyggelighed at så snart en ager er gødsket og gødningen godt adspredt, bliver samme straks nedpløjet, at sol og vind ej skal udtørre og udtære den. Det harves straks et par gange på langs og bliver således liggende indtil rugsædens tid, som på slige jorder er fordelagtigst i midten af september. Før pløjningen bør der harves på tværs og langs det bedste muligt. Så snart man nu har et par agre pløjede, bør de sås, thi sol og vind kan endnu under tiden ved denne årets tid være skarptærende nok, og man har nu ved denne pløjning fået gødningen igen op og øverlig i jorden.

Men før såningen bør man ej glemme at lade en harve overslette en eller to gange efter fornødenhed for at hindre, at den udsåede rug ej skal finde huller under furerne at falde i eller dog komme for dybt i jorden.

Efter såningen bør der ej harves mere end højst nødvendigt. Det hindrer aldeles ej at ageren ligger ovenpå fuld af små furestykker. Vintersæden finder herlig læ mellem disse. Jeg gentager her mit forhen givne råd, at ej så tykkere end én tønne i 14000 kvadratalen, ja jeg ville hellere råde til endnu noget tyndere i sådan ej alene velberedt jord, men endog efter sin natur så passende for rugsæden, og det især jo længere før Mikkelsdag, man får sået, hvorved den vinder tid til at skyde overflødige sideskud før vinteren.

Man kalder i Jylland i de egne, hvor denne dyrkningsmåde til rug bruges, at så i "tørverådne", vel sagtens fordi at græstørven ved denne behandling rådner. Og jeg tror, den rådner langt fordelagtigere for jorden og de følgende halme, end ved den bekendte brakning et helt år om. Thi lad være at græstørvene og deres rødder ikke så fuldkommen rådner inden rugen sås, så er de dog tilstrækkelig udsatte af grøde og må forrådne siden i jorden, hvorved den beholder de opløste dele til ydermere frugtbringelse.

Min formodning er derfor denne, at ville nogen på de større lodder, hvor brakning bruges, og hvor man har muld-sandige jorder, gøre forsøg med 2 tønner land ved siden af hinanden, lige gode, og lige vel gødskede, brakke* den ene og tørve-rådne den anden, at da skulle den tørverådne tønne land give bedre halme siden, end den brakkede. I henseende til den først såede rug kunne jeg vel tvivle noget om, at den i det brakkede ville gå foran! Men jeg kan dog bevidne, at i Jylland så jeg aldrig bedre rug end den i tørve-rådne. Overalt er det min hovedsag at sørge for, at den ene halm kan være god som den anden, så at tørve-rådne vil kun vise sig at være bedre for de følgende sædearter, så bør denne foretrækkes brakningen, som desuden er for ødsel en brug af jord på små lodder. Ved tørve-rådne har man dog græsning til Sct.Hansdag, og det er til den tid, at græsningen er vigtigst.

Men en anmærkning må jeg her føje til ved disse muld-sandige jorders behandling. Man finder meget almindeligt, hvor disse jorder haves, at agrene er meget højryggede. De er dannede således fra lange tider af ved en sanseløs dyrkning, idet at man ikke har agtet på, at hver gang et faldjord var under ploven til sæds dyrkning, har man i disse 5-6 år hver gang kastet furerne ind til ryggen 2-3 gange end de har været udkastede. Man har til sidst indbildt sig, jeg har ofte hørt det, at man vandt jord ved at få sine agre således skabte, fordi, når man kastede en snor over dem fra rende til rende, at man da får et længere mål, end når den har kunnet være udstrakt lige.

Men dårlig indbildning! Man forsvarer også denne agrenes form derved, at den skal være gavnlig for vintersæden, fordi vandet søger renderne, men det er åbenbart det modsatte selv, thi den rug, som ligger på den skrå agerside ned mod renderen, lider i høj grad ved de skarpe kolde vinde, som her finder modstand, når det træffer, at det blæser lige mod agersiderne.

Et agtsomt øje skal opdage dette tit, hvor man har vintersæd i slige højryggede agre, da den ene side viser sig ej så god som den anden, og desuden viser skadeligheden af disse agre sig i, hvilken slags sæd de end bærer. Et skår fra hver rende er kornet tyndt, lavt og har korte og svange ar (aks) og vipper. Man har opkastet al den gode jord mod ryggen af ageren, og mod renerne* kan man næppe finde jord for ploven.

Enhver bonde derfor, som har fået på sin lod sådanne højryggede agre, han gør det straks til sin plan at disse skal efterhånden så tit det er muligt kastes ud med ploven og hver gang et fald agre er oppe til sæds dyrkning, må han se til at agrene bliver 2-3 gange tiere med ploven udkastede mod renderne, end de bliver indkastede mod ryggen.

Pålidelig skal han derved meget forbedre sin jord, da den gode jord derved efterhånden kommer igen ned mod renderne. Det forstår sig, at den sidste pløjning til vintersæd må hver gang ske indad, at tilbørlige vandfurer kunne blive, men alle øvrige pløjninger kan man jo tage, hvordan man vil, for at danne sin ager.

Til anden halm efter tørverådne bruges nu bygsæd, og denne tør jeg love, skal blive lige så god som om man havde gødsket på den hvilede jord og taget byg til 1. halm. Ja, jeg tør love, at byg skal end vise sig sikrere her, thi da denne sæd elsker en velmuldet og løsnet jord, så kan man nu just her give den sådan en jord, hvilket ikke fuldkommen kan ske, når man sår byg til 1 halm efter græsleje. Man bereder nu her jorden til byg, ligesom jeg forhen har vist ved den muld-lerrige jord. Er agrene endnu højryggede, har det vanskelighed at gøre den anden pløjning, som skal ske først i foråret, på tværs. Alene ved den engelske plov, som er uden hjul, kan dette vel udføres, så at ingen landmand just for denne tværpløjning burde savne den. Man pløjer med denne plov, så snart heste og karl er øvet ved den, såvel i huler (hulninger) som på højder, ja, end i den dybeste ren (?), når man kommer tværs over den, kan den tage furer. Måske lidet tykkere bør byg sås i denne classes jord, end i forrige. En tønne i 10000 kvadratalen er, sådan tænker jeg, bedst passende.

Til 3. halm vælges rug igen. Jeg formoder, at jorden til samme behøver kun én pløjning. Om man her giver lidt mere sæd end første gang, er det nok rigtigst, såsom $\frac{1}{2}$ skæppe på tønden. Dog mere jo sildigere man sår.

Til 4. halm ønsker jeg, at en sæd bruges af de rensende slags: nemlig ærter og vikker, om jorden er mere muldig end sandig, med boghvede, om den er mere sandig end muldig.

Her er det også man bør have kartofler, men til disse vil jeg råde at give lidt gødskning. Overalt kan man jo dele dette faldjord, som nu skal give 4. halm imellem flere af disse sædearter, og få af hver, mere eller

mindre eftersom jorden er, eftersom man i sit landbrug behøver, eller som man ser fordelagtigst til salg. Men dog altid skønt man vælger her flere slags gøre det til hovedsæden, som man ser sin jord frembringer til bedste fuldkommenhed.

Til 5. og sidste halm bliver havre det eneste, både fordi man i sit landbrug trænger dertil, og fordi samme bærer vist frem til bedste fuldkommenhed formedelst den foregående, rensende sæd. Med denne havre såes da nu kløver ligesom forhen er vist.

OM SANDEDE JORDER

Vi har nu 4. klasses jord tilbage, eller den skarpsandige. Her kan agerjorderne vel også afdeles i 8 falde, nemlig 4 til sæd og 4 til hvile, men er de meget skarpe, må man stige højere, måske 5 til hvile og 4 til sæd, ja vel 5 til hvile og 3 til sæd.

Den gode bonde, som har sådanne jorder, må kun se til, at han ingenlunde lader sig forlede til at få flere halme eller give mindre hvile end at han kan have grundet håb efter den kundskab han har til sine jorder, og efter den erfaring han har om dem, at den sidste halm (afgrøde) kan efter sin måde blive god som den første.

Dette er en regel, man må iagttage ved hver klasses jord, så er den end meget mere at våge over ved denne 4. klasses jord, som har kun få kræfter og taber dem så hastigt. Intet er jo dårligere end at så i disse jorder, når man forud ved, man når ej over 2 fold, og såre lidet halm. Nej, også disse jorder kan forbedres, og først kan og bør man gå lidt videre

Den orden, man kan gå frem i ved disse jorders besåning, er uden tvivl følgende, hvilken jeg ved egen erfaring har fundet fordelagtigst.

Man tørverådner sit i 4. eller 5. års udhvilede agerland, ligesom er vist ved 3. klasses jord. Alene den første pløjning bør ske tidligere, i det mindste 14 dage før Sct Hansdag, thi furen rådner langsommere på disse jorder, når den ellers er så vel sammengroet, som den bør være, før den opbrydes, og desuden skal rugen også her sås tidligere.

Man sår da her i dette tørverådnede og godt gødskede land sin første halm rug og tager 16000 kvadratalen til en tønne rugsæd. Til anden halm sås igen rug, men lidet tykkere.

Til 3. halm er boghvede den eneste passende sæd vi har.

Man fæller jorden til den inden vinteren og lader den så ligge til efter bygsæd hen imod enden af maj, ja, vel ind i juni, og har man godt, hammel* boghvede til sæd, så råder jeg at tage 20000 kvadratalen, ja vel derover til én tønne. Det jyske ordsprog om boghveden "Giv mig rum, så vil jeg kom", det skal enhver erfare som en pålidelig sandhed.

Men man må for alting vogte sig for at så den tidligt. Det er bekendt nok, at den tåler ej mindste nattekulde, så snart den er gået i blomster, og disse skyder den hastigt. Overalt er den af alle vore sædearter den vanskeligste, og de egne bør skatte sig lykkelige, der ej have behov at dyrke den.

Dog har også den gode Gud lagt den velsignelse til denne sæd, foruden dens egen rige afgrøde, når den lykkes, at den bereder jorden lige så godt til den følgende rugsæd, som ærter eller vikker på de fastere jorder bereder jorden til byg.

Af landet til denne 3. halm formoder jeg også – erfaring har jeg ikke – at man bedst kunne tage en ager til kartoflers dyrkning, og følge omtrent den forhen givne vejvisning. Alene tror jeg: at kartofler måtte lægges her tidligere og så snart man af indtrædelsen af april turde nogenlunde vove det for stærk frost. Min årsag er, at jorden kunne endnu have fugtighed nok til at frembringe kartofelspiren, thi intet er farligere for denne sæd, end når fugtighed mangler under dette arbejde, og sandjorder udtørres hastigt, når sommervarmen ytrer sig. Gødsning må disse jorder også nødvendigt gives til kartofler, men jeg tror, at det bliver langt sikrere at udføre gødning her til før vinter og nedpløje den, end i foråret, når de skal lægges. Den samme årsag bestemmer mig til dette råd, som til foregående.

Den fjerde og sidste halm i disse jorder bliver atter rug, og denne kan man formedelst boghvede-sæden love sig lige så god som den anden 2. halm

Såre vigtigt er det på alle skarpsandige jorder at så rugen det tidligst mulig, og at så tyndere jo tidligere, man såer. Sidst i august, om man kan, eller dog først i september er vist den bedste tid. Rugen når da at få sine rødder så vidt udslagene, at skarpe, tørre vinde i foråret, ja, vel på tørfrost om vinteren, ikke let skal bortrulle al sandet fra dem, ligesom også dens skudte stængler og krøllede blade, når de vel dække jorden, forhindre det samme. Formedelst tidlig såning har man på disse jorder ikke behov at frygte for ukrudt, der kunne tage overhånd.

Men kan mit forslag til disse jorders dyrkning også antages og følges om en bonde havde sået en lod ene af dette slags jord? Her er dog hverken anvisning til byg eller havre. Og hvor hårdt at savne begge disse dele? Ja mange vil vel synes, det er umuligt. Endog i mange af sandegnene tror man således, og derover gødskes gerne noget hvilet jord til byg.

Men er det dog ej ulige klogere at bære savnet aldeles af byg og havre og efterhånden lære sig, hvorledes man både for sig og sine kreaturer kan undvære samme, end at holde ved at så noget deraf, og ej alene i de allerfleste åringer avle såre lidet efter sæd og arbejde, men også altid vist fordærve sine jorder derved, thi en unaturlig sæd imod jordens beskaffenhed kan aldrig fås uden jordernes skade?

Boghvede træder dog temmelig godt i byggens sted både i hensyn til gryn og til at føde og fede små-kreaturerne med.

Det er da alene maltet, der savnes, og dette vænner man sig i sådanne egne til at bruge lidet af. 2-2½ tønne ved jeg, at en vester-bonde i Jylland nærer sig med om året. Også boghvede-strået kan gå i bygstråets sted til kørerne. På skarpsandige jorder bliver det ej så hult og stift, at jo kørerne æder det begærligt og finder sig vel derved.

Rugen erstatter godt havremangelen til hestene. Man hensætter til dem, hvad der er ringest i kernen, skærer det i hakkelse tillige med godt hør, og har da et hestefoder, som havre må stå meget nedenfor.

I hestenes ledige tid tages halm til, men det forstår sig, man må være sparsom på at holde heste og ikke have flere end den højeste nødvendighed fordrer til at holde gården i god drift, og, om man end har 100 tønner sådant agerland, drives de dog lettere med fire gode heste for to plove, end 50 tønner land, ja, jeg tør sige, end 30 tønner land i stærk lerrig jord.

En bonde derfor i skarpsandige egne, hvor havre aldrig vokser, og derfor ikke bør sås, burde aldrig holde mere, om han end har 50 tønner land at drive årligt, end 3 gode heste, og har han kun 30 tønner at drive, da to heste, hvilket man også ser, at alle sand-beboere i Jyllands vester-egn iagttage.

De pløjer vel nu ikke med disse heste ene, men lader to heste gå foran i ploven og to stude bagefter dem, Medens jeg selv boede dér, prøvede jeg også denne pløjningsmåde, men den stod mig ikke an formedelst sin langsomhed.

Man skal lede meget og vælge mellem flere stude, inden man finder et par, som nogenlunde kan drive med heste. Og til et dobbelt spand fordres desuden altid plovfører.

Jeg drev da med to heste alene og når jord skulle brydes, med 3 ved siden af hinanden uden plovfører.

Dette fandt jeg mig bedre ved og så, at det befordrede pløjningens hurtigere gang. Men jeg var for kort tid i disse egne til at gøre mange forsøg, og jeg kendte da ikke den engelske plov, thi denne, tror jeg, er fortrinlig passende til et par gode stude, da der fordres med den dog en langsommere drift, og ville det lade sig gøre, at den, som holder på ploven, kunne også selv køre den og ved vendinger, hvilket jeg mest frygter for, komme afsted med dem, da er der ingen tvivl om, at jo de sandige egne burde forlade al pløjning med heste, der er dem altid så vanskelige og kostbare at holde.

Et par på den største gård til harvning og nødvendig kørsel, blev da nok. Ja, kunne det lykkes at bruge den engelske plov således med et par stude, ville dens indførelse være dobbelt nyttig også i andre egne og herligt sætte en bonde, som til det yderste havde indskrænket sit hestetal, i sikkerhed for at hans behøvede pløjning aldrig skulle standse, thi lad nu enten en hest af hans få heste mangle noget, eller lad en påkommende kørsel nøde ham til at tage to bort. Hans plov kunne han dog lade gå, når han havde en engelsk plov og et par gode stude.

Han havde også derved et middel til at sætte to plove i gang, når det trængtes.

Men jeg skulle vel også ved denne 4. klasses jord opgave noget middel til græsnings befordring i de jorder, man lægger ud til hvile. Naturen er her så ugunstig, at kunne kunsten frembringe noget hjælpemiddel, da var det højligt fornødent.

Af erfaring kender jeg intet middel og har intet prøvet, da jeg selv havde sådanne jorder under dyrkning. Men jeg tror, at rajgræs og hvid kløver blandet med lige vægt af hver slags og halvandet lispund til 1 tønne rugland, eller 14000 kvadratalen var det bedste.

Samme måtte da uden al tvivl såes lige efter rugen og overslettes med en træharve. Til foråret tør jeg ej vove at udsætte det, thi dels kan rugen ikke på disse jorder tåle nogen overharvning, dels frygter jeg for at frøet da skal savne væske og gå bort.

Vel må man ikke forestille sig, at en skarpsandig jord ved påsået rajgræs og hvid kløver skulle give græs, der kunne slås til hø. Nej, det håb smigrer ingen sig med, som kender slige jorder.

Sagen er her alene at forbedre græsningen, ja, at frembringe nogen, thi oftest ser man på 1. og 2. års leje intet, og dette trykker sandbeboerne mere end deres ringere kornavl. Derfor må forbedring, om den end kan kun ske i det mindre, ikke forsmås eller forsømmes, når den er gørlig.

Og ville en vindskibelig bonde, som havde sået rajgræs og hvid kløver i en tønne land, og som ser efter rugens afhøstning at det var i behold og stod så småt i bunden, thi anderledes må man ej vente at se det på disse jorder, ville han i næste forår i maj køre derpå i tønner af sit møddingsvand, hvad han kunne overkomme, så tør jeg være ham borgen for, at han, så vidt han kom, skulle han skaffe sig en på sandjord ukendt græsning, der ville give ham al opmuntring til at gå videre.

Overalt er det at frembringe græs på sandjorder af den højeste vigtighed, ikke alene for at få nogen græsning, som trangen dér er så stor til, men også fordi at herved kan disse jorder alene gå frem til nogen indvortes forbedring. Jo flere græsrodde man får til at slå an, og jo stærkere de sammenvæver sig i hinanden, så at de bliver til en tæt sammengroet græstørv, jo sikrere er man på at optage sådan jord til sæd, thi disse mange rodde, når de bliver forrådnede, forbedrer hver gang jorden og ligger hver gang nye frugtbringende dele til den..

Syvende kapitel ” Om sædekorns behandling”

Ingen tvivler vel om, at det er jo sand fordel at avle rent og fuldkomment korn, fremfor at avle urent korn fyldt med ukrudtsfrø og svangt (golde aks), som altid gerne følges ad.

Men hvor ligger skylden? Mon i naturen eller i dyrkningen, og i den såede sæd ?

Sandelig ikke i naturen, men i dyrkningsmåden, og i sæden, der sås.

Det foregående kapitel har vist dyrkningsmåden, og dersom dette følges nøje efter enhver jords beskaffenhed, så er den årsag til ukrudts formerelse ophævet, som så ofte ligger i dyrkningsmåden.

Siden skal blive tilføjet den omhyggelighed, der bør vises med gødsningen, at samme ej skal befordre dette onde, som også ofte sker.

Her vil jeg alene lære den omhyggelighed, der bør vises med sædekornet, at samme også kan føre til målet, nemlig: at nå en ren og givtig kornavl.

En bonde, der har nu sin lod for sig selv, kan ej andet end finde den største opmuntring til at være årvågen i denne sag. Så længe hans jord lå ager om ager med nabo, kunne al hans omhyggelighed for sædekorn ej betrygge ham. Fra hans nabos agre kunne meget ukrudt let forplante sig

fra hans ager, men nu, da han har sine jorder for sig selv, beror alt på hans egen årvågenhed.

Han må da først betænke, at intet er utilgiveligere, end at så en uren sæd. Hvad man sår, det skal man jo også høste. Sår man f.eks. rug med hejre eller polske vikker eller klinte i, hvor tillader nogen sund eftertanke at vente ren rug igen?

Det må ikke blinde ham, at i ét år får sådant isået ukrudtsfrø mindre overhånd end i et andet. Han må ikke føde den elendige overtro hos sig, at Gud kan derfor vel give ham god sæd. Gud er vist almægtig og kan gøre, hvad han vil, men han gør ikke uden det, som er klogt og godt. Og lod Gud en uren sæd frembringe os en ren og rig afgrøde, så fødte han vor dovenskab og dorskhed. Nej, Gud vil, vi skal bruge den fornuft, han har betroet os samlet med flid og vindskibelighed, og så tilbede os hans velsignelse, så vil han give os den.

O, betænk dette, min kære bonde, som har nu din jord for dig selv og så alene ren sæd i din ager.

Men jeg ved, du vil spørge mig: Hvor skal jeg få den (rene sæd) ? Selv har jeg den ikke, min nabo ikke heller, og om jeg end ved, at nogen har den, så savner jeg dog formue til at købe den.

Oftest er alt dette sandhed. Bedst da at søge råd hos sig selv og dette vil jeg vejlede til.

Syvende Kapitel.

Om Sædekorns Behandling.

Ingen tvivler vel om, at det er jo sand Fordeel, at avle reent og fuldkomment Korn, frem for at avle ureent Korn, fyldt med Ukruds Frøe og svangt, som altid gierne følges ad. Men hvor ligger Skylden? Mon i Naturen, eller i Dyrkningen, og i den saae Sæd? Sandelig ikke i Naturen, men i Dyrkningsmaaden, og i Sæden, der saaes. Det foregaaende Kapitel har viist Dyrkningsmaaden, og dersom dette følges nøje efter enhver Jords Beskaffenhed, saa er den Aarsag til Ukruds Formerelse ophævet, som saa ofte ligger i Dyrkningsmaaden. Siden skal blive tilføjet den Omhyggelighed, der bør vises med Giedsfningen, at samme ej skal befordre dette Onde, som og ofte skeer. Her vil jeg allene lære den Omhyggelighed, der bør vises med Sædekornet, at samme ogsaa kan føre til Maalet, nemlig: at naae en reent og givtig Kornavl.

En Bonde, der har nu sin Lod for sig selv, kan ej andet end finde den største Opmuntring til at være aarvaagen i denne Sag. Saalænge hans Jord laae Ager om Ager med Naboe kunde al hans Omhyggelighed for Sædekorn ej betrygge ham. Fra hans Naboes Agre kunde let meget Ukrudt forplantes paa hans Ager

OM RENSNING AF SÆDEKORN

At kaste ofte sit sædekorn på loen og rense det småligen med soldet, er ikke et tilstrækkeligt middel, især for rugen. De tre sædvanlige forhen nævnte ukrudtsfrø lader sig ikke afsondre aldeles herved.

Den ret modne og hamle hejre bliver tilbage, lige såvel som nogle af de andre sorter. Nej, det eneste pålidelige middel er: at se sig ud på ageren (udse sig) det reneste, bedste og strieste (stivstrået), man har, føre dette hjem for sig selv og sætte det på loen og dér uden at røre det med plejlen først gøre det som sædvanligt i langhalm. Men pille det endog med mere omhyggelighed, så at aldeles intet af ukrudtsstænglerne bliver i langhalmnegene. Og når man har da gjort så meget, som man kan afstedkomme, og tærsket alt det afløste, så gør man loen fuldkommen ren og derpå tærsker alt det, man har gjort i langhalm, herved får man en fuldkommen rug. Ja, og en god rug til sæd. Thi det er de fuldkomneste strå, man får kerner af.

Lad nu være, at det bliver kun én tønne, man kan få tid til således at skaffe sig til sæd.

Man sår da nu den på det bedste sted i marken, hvor man håber på bedst sæderug til næste år. Og når man nu igen ad åre sætter denne afgrøde ligeledes i sin lo og går frem på samme måde, så når man, om Gud har velsignet afgrøden, 3-4- tønner lige så let som første år én tønne, thi nu er her kun lidet at afløse. Men også dette lidet skal den årvågne bonde ej tåle i sin sæd.

Hvorfor skal man så et ukrudtsfrø, når man ved middel til at skaffe sig det bort? Nu ved jeg vel, at på ilde plejede jorder, hvor disse ukrudtssorter har forhen regeret, som de ville, at dér lade de sig ej udrydde så hastigt. Der er for mange af deres frø gemte i jorden og årligt udføres de med gødningen, om man ej våger derimod. Men gå kun frem, min gode bonde, som nu har din jord for dig selv, og gør år efter år din sæderug ren efter denne anvisning. Du skal årligt glæde dig ved, at Gud velsigner din flid, og at din rug bliver renere og renere. Og når du da har den ren, da er det dig let at få den ombyttet eller at sælge din egen og købe en fremmed ren, næsten for samme pris. Hvilken ombyttelse er almindelig bekendt at være meget nyttig, ja, den er på alle muldjorder hvert 3. eller 4. år højst nødvendig, og rugen må da søges fra sandagtige jorder.

I henseende til bygsæden, så har man den almindelig mere ren, men dog finder man også på mange steder ej alene megen havre i den, men også ukrudtssorter, især den såkaldte knop, foruden det lille agerkålsfrø i mængde. Denne sidste lader sig ved smålig rensning med soldet afsondre. Knop kan også ved samme middel meget afskummes, men havren er vanskeligere at få adskilt.

Ofte gentagen kastning, hvorved hver gang borttages det første lette, er nok det bedste middel og ses endda, når sæden er skudt i aks, noget at være iblevet, da kan den flittige bonde, når han har valgt sig, hvor han håber at kunne tage sædebyg til næste år, vel om han har børn, lader dem gå forsigtigt ind og afplukke havren.

Byg kan også være som af andet korn godt at omskifte imellem til sæd, men altid fra ulige (forskellige) jordarter. Dog bør man ved al omskiftning af sæd, foruden at se sig for på det bedste, også kende sin mand, som man vover at drive sådan handel med.

Havresæden gives almindelig liden omsorg. Men den retskafne bonde tåler lige så lidet, at denne skal findes uren i hans sædekurv, som nogen anden kornsort, ja end ikke om han opfodrer al sin havre selv, og sælger intet af denne sæd. Han tænker: Det bedste er dog altid det bedste, og med havren at så ukrudtsfrø, det er jo at give jorden den til sæd også en anden gang. De bærer nu med havren frø, taber nogle af dem og jorden gemmer dem troligen, om den endog nu efter havren skal hvile i 3-4 år. Nej, aldrig sår den duelige bonde udrenset havre, en skik, som dovenskab og en utilgivelig skødesløshed har indført i nogle egne.

Ærtesæden bør den flittige bonde årligt pille og afløse (fjerne) alle sorte, brune og ormstukne og beholde alene de blanke, gule og hvide til sæd.

Når man gør dette et år, lettes arbejdet et andet år, og hvor let lader dette sig gøre.

De lange vinteraftner, da mandfolkene desværre, på de fleste steder intet gør, er den rette tid dertil.

Man breder en dug over bordet og lægger en dyng ærter midt derpå, sætter på samme et lys, så kan der piller til alle sider, og dugen gør, at ærterne ej så let triller på gulvet. Således har jeg i mange år årligt fået løst 2-3 tønner sædeærter. De afpillede har man til svinene, hvorved arbejdet vederlægges for en del, men mere i den gode, rene sæd, man giver sin ager.

Og sår man disse ærter tyndt i en god, muld-lerrig jord, som er den rette for denne sæd og tillige i en jord, som for 2-3 år siden har fået tilbørlig gødsugning, og som forhen ikke har manglet god pleje, så avler man pålidelig gode kogeærter, thi at nogle ærter ikke lader sig blødkoge, så at de kan udtværes, har ene sin grund i, at de såes i jord, som ikke er tilbørlig forhen plejet med gødning, men dette må være nok i henseende til omsorgen med at skaffe sig ren sæd, og det forstår sig, at denne omsorg må strække sig til hver slags sæd, man sår.

Men skal man sørge for, at sæden er ren, da må den for alle ting tillige være god.

Enhver erkender fornødenheden heri. Men for at skaffe sig hver slags sæd af pålidelig godhed, vil jeg først i almindelighed anbefale følgende:

Hen imod høst, når sæden modnes, går den årvågne bonde sin mark igennem og med et nøje, seende øje betragter hvert stykke, for at vælge, hvad han vil have til sædekorn af hver slags. Han kan nu just af det stående korn vælge allersikrest, thi nu falder dets fuldkommenhed eller dets mangel ham let i øjnene.

Ser han f.eks. et sted, hvor rugen viser sig mere hvid end andre steder, forkaster han dette til sæderug, om der endog syntes at være god kerne deri.

Han frygter for, at det er det, man kalder sol- eller bandskålt (?)

Ser han i sin byg, at et stykke bliver hastigt hvidt, og modnes uden at gå, som man kalder det, i rødtrade, vælger han ikke dette til sin kommende sæd.

Ligeledes i hveden, om han mærker stykker, hvor det hastigt bliver mørkebrunt. Nej, han vælger lige så lidet sådanne stykker, som hvad der er gået i leje.

UDVÆLGELSE AF SÆDEKORN

Derimod udsøger han sig sådanne steder, hvor han ser, at sæden er tilvokset godt uden at lægge sig, og hvor den går langsomt til modenhed, men dog når det til rette tid.

Disse stykker af hver slags udmærker han nu og lader dem stå, om han end mejer andet, indtil de har den fuldeste modenhed, hvilket er især vigtigt at iagttage i henseende til vintersæden.

Således at vælge sit sædekorn efter rigtig bedømmelse over det på marken og lade det blive på det fuldkommeste modent, holder jeg for vigtigere end alene påse at tage til sæd, hvad som er længere fra gødsugning, hvilket er det almindelige, man lægger til grund for sit valg.

Og når disse udsøgte steder til alle slags sædekorn er fuldkommen modne og bliver mejede, hvor ønsker jeg da, at man dog på Sjælland også ville, som i de andre provinser, i det mindste opbinde dette straks efter leen i små, løse neg, og straks sætte tre sådanne sammen på ryggen af ageren til tørring.

Ved den sjællandske måde at slå på skår, ak, hvor let sker det, at især hvad som skal bruges til sæsæd, lider ubodelig (skade). Sker det, at det formedelst regn må ligge i otte dage, og jorden ved stærk regn opslås i vipperne, da er der aldrig tvivl om, at sædespiren udvikler sig, og da er det som sædekorn fordærvet.

Hveden tåler det for alle ting ikke, dens tunge vippe nedtrykkes ved mådelig regn i jorden. Og det er mig ubegribeligt, hvorfor nogen vil slå hvede på skår, end sæd, der formedelst sine stive, hule strå så hastigt lader sig tørre, når den i seks små løse neg sammensættes på ryggen af ageren, thi så mange må sættes sammen af denne sæd, da de ellers ej over deres længde vil blive stående. Ja, jeg bør sige, det strider imod al fornuftig eftertanke at lægge nogen slags sæd på skår. De få strå, der ligger ovenpå, får nogen tørring, men alt underne ingen, og dog efter 4-5 dage, når det er tørt vejr, ruller man det op i svære neg, som med al magt sammenbindes, og derpå indpresses de i hoven på hverandre, hvor ingen vind kan gennemtrænge, og lad det nu efter 6 dage - så længe giver man end ej tid, når vejret holder med - bringes fra hoven* i laden, det vises dér, at safterne er i de fleste strå, da det slår en varme fra sig, man ofte ængstes over, og som altid skader strået, om ikke kernen med. Men indfalder regn og fugtigt vejr, hvor forlegen bliver man da med denne høstemåde! Forlegen, om det ligger på skår, da det så besværligt kan vendes, og dog bliver vandet inde imellem stråene, forlegen, om hoverne igennemregnes, da de hårdt bundne neg ej siden kan igennemtørres.

Det er ikke fordom, der gør, at jeg ivrer mod denne høstemåde, erfaringer viser mig dens skadelighed i den tiende (præsteløn), jeg får.

Så mange, som havde været tærskere hos mig, kan vidne, at min egen sæd er altid uden mindste skade ved tærskningen, når derimod tienden, som altid sættes for sig selv er såre sjælden uskadet. Og bruger man eftertanke, så indses årsagen let.

Når tre små neg, som er løseligt bundne, og det endda alene opad mod toppen står sammen oprejst på ryggen af ageren, da trænger vinden igennem og tørrer de inderste strå såvel som de yderste, og kommer der end stærk regn, så synker regnen let igennem ned med stråene. Men det mindste vinden igen rører sig, trænger dén også igennem, fordi de står oprejste og især er de bedste aks i toppen af negene altid straks tørrede, så at sæden under denne måde sættes i langt større tryghed for ej at spire.

Ja, skulle stærk og varig regn aldeles have gennemtrængt negene, så at der er vådt under dem, hvor let og sikkert kan man ikke vende disse stående neg om og sætte dem på tørre stubbe, da de så inden få timer, når vinden bevæger sig det mindste, er igen fuldkommen gennemtørrede og kan hjemages (hjemkøres) om strået ellers forud er vejret nok.

Jeg anbefaler derfor hver årvågen og retskaffen sjællandsk bonde, dog at bruge denne høstemåde, i det mindste med hvad han vælger til sædekorn. Når han har sin jord udskiftet og ikke har nødig at rette sig efter andre, så kan han dog sagtens gøre et forsøg med denne høstemåde på den liden del af sin afgrøde, som skal behøves til sædekorn.

Jeg håber, han skal befinde dette såvel bevaret, at han med tiden skal gå videre, når han kan få sine folk øvet deri, i hvilket just vanskeligheden ligger. Men en liden gave til dem for dette nye og uvante arbejde har overvundet alt hos mig.

Dette på sin mark til sædekorn udvalgte, sørger man nu endelig for at få indbragt det tørreste og bedst muligt og sætter vintersæden i loen eller stalden, at man straks kan komme til at aftærskede den. Men det til vårsæden således, at det bliver det sidste man aftærsker. Så snart man har aftærsket vintersæden, vogter man sig for at lade den stå i sække. Nej, den bør lægges på loftet, udbredes tyndt, og kastes to til tre gange om ugen så at den kan være godt tør, når den skal sås. Vårsæden derimod, som får udtørring nok i strået vinteren over, gør man bedst i, om man ellers kan for mus og rotter, at lade først tærskede hen imod såtiden og lader den ligge i avnerne i loen indtil et par dage før den skal sås, og da først kaste den og rense den godt og tage den lige fra loen på marken. Men kan man ikke just dette, men må tærskede den længe før, da bør man ej lægge den på lofter, hvor der er varme under, ikke heller lægge den for tynd, ja, ej heller kaste den uden i førstningen en gang om ugen, men siden lade den ligge stille.

Ved kastning i laden tager man fra al slags sædekorn (kasserer) det forreste, lette og svange og ser til, at man har af hver slags godt, vægtigt og fyldt korn at så.

Man må betænke, at det er kernen selv, der skal give den første næring for de udskydende rødder. Jo mere den har da af sund kerne så at den kan udføre mange og lange rødder, jo stærkere vækst kan man håbe, om den finder ellers i jorden rig næring nok, når rødderne skal til at suge og trække næringsstofferne fra den.

OM "AFSVAMPNING" AF SÆDEKORN"

Med hvedesæden har det som bekendt mest vanskelighed formedelst den gængse brand i samme. Det råd, som har vist sig pålideligt hos mig, har været fremmed sædekorn fra ulige (forskellig) jordart, som har været aldeles usmittet af brand. Jeg har fået af samme både kalket og ukalket, og begge dele har givet ren hvede. Men når jeg næste år igen har sået af samme, ligeledes kalket noget og lade andet være ukalket, har brand begyndt at ytre sig i begge dele, dog mere i det ukalkede end kalkede. Og når brand har først vist sig, endog kun såre lidet, og jeg dog har sået af det og kalket vel, har branden dog mere udbredt sig, så at fremmed sædekorn har måttet være min tilflugt igen.

Jeg har også prøvet at overgemme et år sådan lidet anstikken hvede og både kalket og ukalket sået af samme, men anstikkelsen har udbredt sig i begge dele, og desuden mærkede jeg, at denne gamle hvede kom ulige op, drev ulige og end ikke ville blive jævnt moden med hinanden, så at den derfor ikke havde

været tjenlig til sæd om den end havde været ren for brand. I øvrigt voksede den vel sammen og gav gode fold.

Efter min erfaring hidtil er derfor det sikreste råd at søge fremmed, rent sædekorn fra ulige jordarter, men da man, hvor udsæden er noget stor, ej just kan dække med sin hele udsæd, da alene så af sit eget ét år, og ej længere.

Kalkningen bør man bruge såvel med den fremmede sæd som sin egen, men derved iagttage følgende: Når sædehveden er lagt i en et kvarters tyk dyngge på loen, overstrør man det efter sin mængde med nogle håndfulde fint salt. Derpå overdrøser det godt med vand, og fælder (drysser) så et godt lag fint melkalk over det, hvorpå det med en skuffel (skovl) vendes, saltes, vandes og kalkes igen. Det kastes derpå sammen i en dyngge og bliver liggende i den en snes timer, hvorpå det udkastes fra hinanden, vendes og kastes hver dag og ej sås, før det er fuldkommen tørt. Thi det er ikke rådeligt at nedlægge nogen fugtig sæd i jorden i vore fugtige og kolde efterår.

Vil man så gammel hvede, så tror jeg, at man ikke bør aftærse, hvad man vil have overgemt, men gøre det utærsket i små langhalms-knipper og derpå i en hakkelsekiste af skære vipperne med korte strå ved og have en stor kasse på loftet at lægge dem i, som står fra jorden at mus ej kan komme til den, og engang imellem, især i førstningen, omkaste den. Det fejler ej, at man jo ved dette middel skal nå at kernerne får en jævn og ej for stærk indtørring. Jeg har endnu ej forsøgt dette selv, men da jeg har det i fortsæt, ville jeg dog føje det til.

Rug kan også anstikkes af brand, nemlig nede i strået og dog have en tålelig god kerne i sine vipper. Men mærkes dette, som især sker ved tærskningen, da det sorte støv i strået udslås og hæfter sig på plejlen og i tærskerens ansigt, da råder jeg, ikke at så én kerne af sådan rug, thi både gror den ringe og den udbreder sin brand overalt næste år. At skifte ofte sæderug fra ulige jordarter betrygger ganske her imod.

Den brand, som ses i nogle år i byggen straks efter at den har skudt, og som især mærkes i de åringer, når byg gror godt til, har aldeles intet smittende med sig for sæden. Men den brand som også undertiden viser sig i havrens roesmoer*, er smittende, og når man ser dén, bør man skifte sæd.

Ottende kapitel "Om Kløveravl"

En udskiftet lod uden kløveravl burde være et særsyn, som næppe fremviste sig i landet. Men sådan er det endnu langt fra ikke.

Dog, jeg håber, at få år kun skal bortgå, inden at det bliver således.

Vi er på vejen fremad. Gud give os fremdeles fred og en rolig agerdyrkning, som hans milde faderhånd velsigner. Så må dog kløveravl blive lige så almindelig på hver udskiftet lod at se dyrket, som al slags kornavl.

Det nærmer sig årligt dertil, at en bonde, som har sin jord for sig selv, kan ej undgå at det bliver ham jo en vanære, når han ej sår kløver.

Der fremlyser nu i alle egne så mange eksempler, at uvidenhed og ukyndighed ej kan bære skylden, om denne avl efterlades, og hvo vil da være træg, dorsk eller forsømmelig nok til at efterlade den.

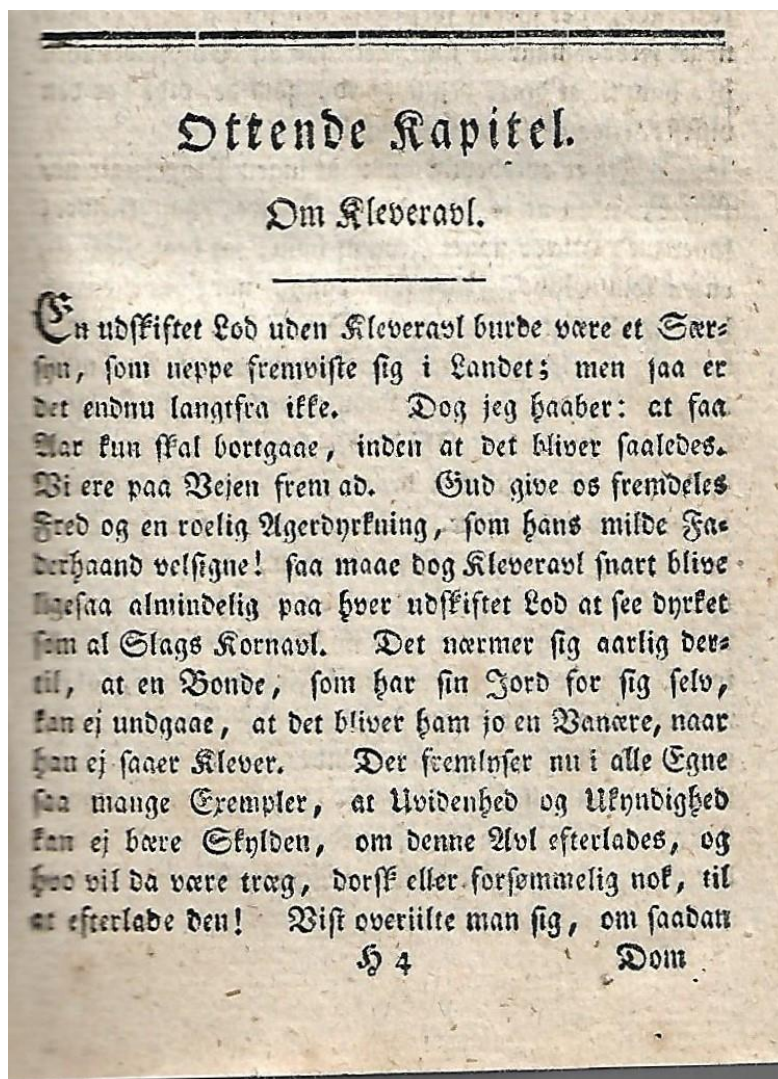
Vist overilte (forhastede) man sig om sådan dom endnu fældtes over alle bønder, som ej på deres uskiftede lodder dyrker kløver. Fattigdom kan bære skylden.

Man savner i foråret penge til at købe dette imellem os endnu for kostbare frø. Men jeg tør spå, at prisen skal nu år efter år falde. Hver bonde skal snart lære at avle dette frø selv. Men imidlertid hvor godt at landet har ædel-tænkende, der gerne forstrække den fattige bonde med noget frø, når de finder attrå og vindskibelighed hos ham til at dyrke denne sæd, som de véd er den visseste (sikreste) kilde til hans opkomst.

Jeg er overbevist om, at ingen proprietær udskifter, uden at jo hver duelig bonde, han keder, får med glæde noget frø af ham at begynde med, enten som gave eller som lån, når det ellers er ham muligt at skaffe det. Det sidste, nemlig som lån er især klogt, når det sker under den forbindtighed, inden fem år fra lånet at levere frø igen af hans egen avl. Thi derved føres just bonden til at komme til fasthed i denne avl, som aldrig sker, før han selv avler frø. Men da må sådan bonde lånes frø to år efter hinanden, at han straks kan blive vant til årligt at få og komme i fast orden med denne sæd, som med sin kornsæd selv. Med inderlig fornøjelse erfarede jeg i fjor sommer, at en værdig proprietær havde således i adskillige år gjort, og at allerede af nogle hans bønder var frø givet ham med taknemlighed tilbage. Og Danmark har, Gud ske tak, mange af sådanne værdige mænd, der med sand klogskab virker til agerdyrkningens fremvækst.

Men jeg må begive mig til vejvisningen for kløveravlen.

Forhen i det 6. kapitel om de inddelte jorders behandling og dyrkning er allerede vist, når, hvorledes og på hvad steder kløveren skal såes, så dette alt dér må søges, hvor det formedelst sammenhængen måtte stå og kunne tydeligt foredrages.

Men, min gode bonde, du, som er opvakt til at ville drive denne så nyttige kløveravl, angrib den nu, og så ganske efter den givne vejvisning i det hele.

Alt i min vejvisning er sammenbunden, kornavlen med kløveravlen, og en usvigelig orden må følges og aldrig viges fra.

Inddel derfor dine jorder således, som er anvist, og få den indretning på din lod – enten så din jord kan alt høre til én klasse, eller du må adskille den i to klasser- den indretning, at du efter rigtig omgang lægger årligt lige så megen jord ud til kløverland, som du optager til sæd, så at, som det er fastsat, at så årligt rug, byg, havre, og anden kornsæd i rigtig omgang, så fastsat bliver det også, at så årligt kløver i den bestemte orden og på sit tilfaldende sted.

Man har så lagt et bånd på sig selv i sit agerbrug, som er af den højeste nytte for kløveravlen, thi lige så lidt man vil tåle, at det til rug eller anden sæd tilfaldende nummer skulle ligge udyrket og ubesået, lige så lidt vil man også tåle, at det til kløverland tilfaldende nummer skulle blive ubesået med kløver. Og man ville også i et ordnet agerbrug befinde sig lige så ilde ved det ene som ved det andet. Af egen erfaring kan jeg forsikre, at, når enten misvækst eller vanheld har indtruffet med kløveren, har det i det hele givet mig mere tab ved min avling end i de åringer, når enten rugen eller byggen har slået sig og været ringe. Ingen uerfaren kan forestille sig, hvorledes kløveravlen, når den i en fast orden og med flid og lykke drives, udbreder sin virkning til fordel i alle de dele, som en landmand skal nære sig ved

Kløveravlen formerer hans holdende kreaturers tal både vinter og sommer, oftest til det dobbelte, og den formerer den ikke på sædens bekostning, thi det er ikke heste, den kalder frem, men fæ-kreaturer.

Mælk og alt hvad der udbringes ved mælk formerer snart kløveren to-dobbelt. På den ene side sparer kløveren på kornet, thi formedelst overflødig mælk i husholdningen tæres mindre kerne. Også feder kløveren kvæget uden korns tillæg, og på den anden side formerer kløveren kornavlingen selv, thi flere kreaturer giver mere gødning, og efter kløver bedre gødskning, hvilket såre skal bevidnes fra laden.

Kløverdyrkningen anser jeg derfor som den rette grund til bondens opkomst, og jeg glæder mig i det håb, at hver bonde, som får min vejvisning i hænde, vil ej standse, før han får en kløveravl på sin udskiftede lod, ganske efter den ham her forelagte plan. Men for den ukyndige bondes skyld får jeg vel at igennemgå kløverens behandling såvel til hø som til græs

Det første års kløver bestemmer man gerne ganske til at slå, og aldeles ikke til at afgræsse med kreaturer, dels fordi det endnu er for tyndt og for åbent i bunden og ville i fugtigt vejrlig optrædes af kreaturerne, dels også fordi at den skyder sig gerne bedst og bliver højest. Ligeledes søger man også almindelig af det første års kløver at få sædefrø. Men jeg råder, ikke at binde sig alt for fast til dette sidste. Andet års kløver kan også give godt frø.

Bedst er det, før man endnu på sin mark omhugger noget til hø, at man da overser sit kløverland såvel første- som andet års for at vælge, hvad man vil have til sæd. Man udser sig da de steder til sæd, hvor kløveren står godt jævn og ren uden græs eller ukrudt, men dog ikke for stærk, så man måtte frygte, det skulle gå i leje.

Finder man nok sådant på sit første års kløverland, da kan man vel fortrinlig vælge dér, men, har man ikke dér nok, så søger man sig ikkun lige sådanne steder ud på det 2. års kløver. Man kan gøre den regning, at man af kløver, som står således jævn og ren og hvis modenhed lykkes vel, kan af et læs på 70 lispund omtrent få 3 lispund frø, og derefter kan man afsætte til frø, ligesom man behøver. Man gør dog bedst i, når man har meget i sit kløverland, som lover godt frø, at man da afsætter rundelig til sæd, thi dels kan noget gå i leje, som man ikke havde troet – og sligt bør da straks, når det ses, slås til hø – dels kan der indtræffe vanskelighed enten ved frøsætningen, modenheden eller ved indhøstningen

Når man da har udset af sit kløverland, hvad man vil have til frø, så begynder man sin første slet til hø og det så snart man ser en del blomsterknopper, og at nogle begynder at åbne sig og blomstre. Før Sct. Hansdag bør man have den første grøde afslået, på det at den anden kan få tid at vokse til og ej falde for sildig ind i september, da den gerne bliver vanskelig at få tør og godt indbjerget.

OM KLØVERHØ

Efter min erfaring er den bedste måde at gøre kløver i hø på følgende:

Man lader den omslagne kløver blive liggende på skår uden at splitte den i otte dage. Ser man da stadig solskinsvejr, kan man vende kløveren i skårene en dag og lade den ligge til anden dag. Da udsprede om formiddagen kløveren godt fra hinanden og samler den i stak om eftermiddagen, inden duggen falder. Men er vejrliget fugtigt og ustadigt, da får man liste sig, som man bedst kan, ej vende fordi det blinker op (giver et skin af fugtighed) mere end det, som man ser trænger højst dertil og passer da nøje på at få samme samlet, så snart det igen tørrer nogle timer.

Hovedsagen er, at ej vende og røre for meget i sin kløver, da den derved straks taber bladene. Den tåler en del regn uden skade, når den kun ej bliver vendt og puslet for meget. Men tør, stikkeltør, bør den være, når den skal samles, og man sætter den da i en stak, som sammentrædes af en dreng, og lader sådanne stakke bestå af to mådelige læs eller hundrede lispund omtrent.

Det er langt bedre at samle sin kløver i sådanne ikke for små og sammentrådte stakke end at samle den i små stakke, som bliver udtrådne. I slige stakke står den ikke sikker for regn, og da man tænker, at kløveren skal vejres og uddampe i sådanne, samler man den ofte når den er ikke stikkeltør, men ved alt dette bedrager man sig selv. Thi tager man nu kløveren ind af sådanne stakke, kommer varmen først i laden og når meget der trædes på hinanden, kan varmen oftest ikke slå sig bort, men må anstikke kløveren. Derimod, når man vil have den sammentrådt i stakkene på marken, ser man sig nok for, så at den fuldkommen tør samles, og lader man sådanne stakke stå i otte dage, er man sikker på, at de har udslået deres varme.

Skulle man end se ved indagningen, at kløverhøet er noget anstukket, så at en hvid skimmel er imellem lagene, eller om varmen endnu mærkes stærk, adspredde man slig en stak et par timer på marken, da sol og vind straks kan gøre det godt igen.

Desuden må man holde øje med sådanne sammentrådte kløverstakke, og når de har stået i tre dage da føle i dem, om de ej bliver alt for hede, thi mærker man dette, adspredde man sådan en stak på en god dag i nogle timer, samler og sammentræder dem igen inden aften.

Når man følger denne her anviste måde, bruger årvågenhed og sparer ej heller på nogen umage, så er kløveren ej mere vanskelig at gøre i godt hø end andet græs.

Det tåler endog uden skade, når det ligger på skår, mere regn, og finder man endog, når det 8 dage derefter vendes på skårene, at det ser noget gult ud, eller at det endnu er ganske grønt, tør man dog ikke frygte for, at det er beskadiget, eller at det ikke kan tørres i et par dage.

Nej, gulheden er kun et tegn på, at det har modtaget nogen varme i skårene, hvorved nogle af stænglernes overflødige safter er uddampede og grønheden vidner kun om, at det har ikke været udsat for solen, man ser straks, at det alt forandrer sig, når det bliver vendt, og at det snart tørres, så at man får en kløverhø, som kreaturerne grådigt æder, når den kun samles tørt, og står sin tid ud i stakkene. Vist er det, at den udråbte vanskelighed med at få kløver i godt hø har jeg aldrig funden ved førstegrøden. Hvert år har jeg under denne behandling fået samme så sund og god, som kunne ønskes, og funden det altid at bevare sig ligeledes i laden.

Med andet slet, eller eftergrøden, har det derimod i de fleste åringer desmere vanskelighed, da der er kun liden tørring i vor luft i september og regn også gerne indfalder hyppigt.

Jeg har også derover fattet den beslutning at, så tit min kløver ej er skikket til før Sct. Hansdag at slå, fordi den er for sildig i foråret kommet i grøde, og ej da endnu i blomsterknopper nok, så lader jeg den stå til ind i juli, og tænker dette år ingen 2. slet på.

Man taber oftest mindre derved end formodes. Ved at slå den 1. slet for tidlig, før den har gode blomster og nogen fasthed svinder den umådelig meget, og den anden slet er man så usikker på at få vel bjerget. Derimod, lader man den første slet som ved Sct. Hansdag viser sig i god grøde, men ikke har vel sat blomster, stå 2-3 uger, svinder den lidet, når den slæes og man får overflødig mængde, som ved denne årets tid kan alt bjerges vel.

Man når også derved, at, når man freder dette sildigere afslagne kløverland indtil høst, så har man derpå under høsten et godt land at tøjre på., og siden herlig ævre* (smør).

Men hvo, som gør dette til sin bestemmelse og bestandig ej vil søge mere end ét slet af sin kløver, vil jeg råde at så tre fjerdedele rød og én fjerdedel hvid kløver, altid blandet med hinanden, da den hvide kløver i den første slet kvæles af den røde, men, når denne er afslagen, viser den hvide sig straks, går snart i blomst og giver efter nogen fredning det herligste tøjregræs.

Vist er dette anlæg i det mindste med en del af sit kløverland mere sikker og mere til fornøjelse, thi hvad er ubehageligere end, når man har sparet og skånet fra sin græsning et stort stykke kløverland til 2. slet, slår det, drages med dets oppasning i 3-4 uger, må imidlertid tvinge alle sine kreaturer og dog får det til sidst såre tvivlsomt ind, ja, oftest om vinteren skal sulte det i kreaturerne. Nej, jeg råder ikke nogen bonde at gøre stort anlæg til 2. slet under vor himmelegn. Han kan tage det med, når et år imellem giver ham den første slet tidlig – fulde 8 dage før Sct Hansdag – færdig til at slåes, og han ser, at det gror hastigt frem til den anden, så at han kan håbe den i august, 9 uger må vi i det mindste regne imellem 1. og anden slet

Men, fordi jeg må vise, at vi ikke bør gøre stort anlæg til 2. slet af vor kløver, derfor betaler et godt kløverland sig endda godt nok hos os. Ved sommer-staldfodring, som siden skal vises, kan det altid slås to, og undertiden tre gange, da kløveren dertil ej bør være så vidt dreven, som når den skal gøres i hø.

Og til hø ved blot et slet af 1 tønne land, har jeg avlet 320 lispund, og i et andet år – det første slet skete tidligt, så at jeg også fik 2. slet lykkeligt – af én tønne land 500 lispund. Føjer man hertil eftergræsningen, især når man tager kun et slet, således at fordi man ej kan slå kløver så tit og så sikkert, som vore sydligere naboer, så betaler dog kløverens dyrkning hos os sig rigtig nok. Ja, ligeså fuldkommen som nogen sæds dyrkning, når den kun i alle dele dyrkes med tilbørlig flid.

OM KLØVERFRØ

I henseende til den kløver, som man efter det foregående har afsat til at avle frø af, så lader man denne stå indtil den bliver fuldmoden, hvilket gerne med den røde sker hen mod enden af august, men med den hvide nogle uger før,

Den rødes modenhed, som er vanskeligst, bør man forsikre sig ej alene derved, at den ser nu sort ud både på frøknopperne og bladene. Men man bør tage her og der nogle frøhuse, gnide dem hårdt med fingerenderne inden i hånden, at frøene kan udfalde. Ser man da, at de fleste af frøene har en blå-rød farve og glinser, men det mindste tal er gule, da er det tjenligt til at slås, men er de fleste gule og nogle med grønt skær, da bør det stå i nogle dage.

Den hvide kløver derimod, hvis modenhed kendes af frøets rødhed, må man være varsom med at lade stå for længe, da den som man siger, går i jorden og vanskelig kan afslås. Hvor man vil avle hvid kløverfrø, må landet være overmåde jævnt og hver liden sten på det nøjeste afpillet, så at leen kan ganske følge bunden, når det skal afslås.

Efter 2-3 dage, når det er tørt vejr og solskin, kan det om morgenen vendes og tages hjem inden duggen falder. Man bør have såre tætte river til at samle det med, og føre det hjem på fjællefogne, da man ellers allevegne taber for meget af dets frøhuse. Hvad, som tabes hjemme inden indbringningen, bør nøje opfejes og det bør sættes på et loft nær ved, hvor det skal tærskes, at det ej mere skal flyttes med vogne. Den røde kløver kan vel behøve at ligge et par dage længere på skår, men den bør ligeledes vendes om morgenen, kastes om eftermiddagen sammen i rader på ageren, og deraf læsses og hjemkøres. Da stænglerne på den kløver, som står til frø, altid er og bør være forud udtørret, så kan det gerne tages ind uden stakning, hvilket ikke kan ske uden tab af mange frøhuse. Ser man, at der er for meget grønt i det til at indtage så hastigt, så kan man give det nogle dage længere at ligge på skår, og, om vejret er stadigt, vende det én dag, lade det ligge over til næste dag, og da udslå noget i det, før man kaster det sammen i rader. Man bør også sætte dette på loft eller lad nær ved, hvor det skal tærskes.

Var det ej så vanskelig som det er, at skaffe sig et godt stykke sejl af nogle alens bredde og fleres længde, så ville jeg meget råde hver, som dyrker kløver, at have et sådant stykke og derpå, når man har en god dag med klar solskin, tærske ude på ageren frøhusene af kløveren. De lader sig i den hede sol så såre let aftærskes, og man forekommer derved den megen spilde af frøhusene, når de skal læsses på og af.

Jeg fik et år et sådant sejl til låns, og 4 folk aftærskede i 4 timer 2 læs. Det aftærskede blev hjemkørt i sække og lagt på loftet indtil foråret.

Ellers tror jeg vist, at når man straks førte disse aftærskede frøhuse på loen og, før de ved leje på hinanden kom i uddampning, fik raske og øvede tærskere på dem, at de da skulle kunne udtærskes med meget mindre end halvt arbejde?

Men den måde, som man almindeligt kan og må bruge til frøets udtærskning er følgende: Så snart man i marts måned kan for anden sæds tærskning få loen ledig, tager en karl sig dette arbejde an, thi to ville tøve dem over hinanden, som arbejdets gang vil vise. Han tager nu ned på loen et godt udlæg, er loen rummelig, da vel 10 lispund. Dette bliver nu tærsket så vel igennem, at alle frøhusene bliver afslåede. Derpå rystes halmen tilbørligt godt op, at ingen huse bliver i halmen. Når halmen er borttaget, fejer han frøhusene sammen, lægger dem ud for sig, ligesom når man kørner byg, og tærsker derpå samme lige så nøje igennem frem og tilbage som ved bygkørning. Han fejer og tager ligeledes halmstykker af, men vogter sig for at medtage frøhuse.

Efter at denne tærskning er vel fuldbragt 5-6 gange igennem, kaster og fejer han alt hen imod den ene ende i loen og giver sig til med kasteskovl – men lidet af den ad gangen - at kaste det, som han bedst kan. Så vidt nu ind i dyngen, som frøhusene der er faldne nærmest ved ham selv, findes ganske golde og tomme – hvilket må prøves ved at gnide dem stærkt med fingerenderne inde i hånden – tages de bort. Disse gives kørerne blandede med hakkelse. Det øvrige lægger han igen ud for sig og tærsker det ligesom forhen, dog mere med hurtige, små slag, end med stærke langsomme. Under denne 2. tærskning adskilles frøhusene i deres små hylstere. Han fører det igen til lo-enden og kaster det. Hvad lidet frø, der er udtørsket, flyver forud, og det fejer man sammen, tager de huse, der kan være fulgte med oven af og kaster dem til dyngen, men frøet med støvet hos sig har man en tønne til i loen, hvori man lægger samme.

Derpå adskiller man igen det golde og tomme i dyngen fra, hvad man finder frø i, og lægger dette sidste igen frem til 3. tærskning. Ved denne tærskning må en del frø ud, hvilket ses, når man igen har kastet. Frøene, som er forud samlet i tønden, og kastningen adskilles som forhen. Man lægger det beholdne igen ud og tærsker 4. gang ligeså nøjagtig og ofte igennem. Man kaster også som forhen og afsondrer hver del. 5. gang må det også alt vist igentages, og måske 6. gang! Men har man kun lidet tilbage, der mærkes frø i, kan man feje dette ud på loen og tage et nyt udlæg frem med hvilket på samme måde fortfares.

Denne tærskningsmåde synes nu vel at være langsom, men det er den ingenlunde, så snart en karl bliver ret øvet i den. Men jeg anbefaler enhver god bonde, selv først at tage sig dette arbejde på, at gøre sig selv ret færdig i det, at han kan vise sine folk, hvad der kan komme ud af det, når det sker med tilbørlig nøjagtighed, flid og hurtighed. Således er denne tærskningsmåde først ført i gang hos mig ved min avlskarl. Nu sker den årligt ved den lejede tærsker, som gives på min kost 1 skilling for pundet af frøet, han aftærsker. Og han har i marts tærsket 1 lispund om dagen, og i april derover, så at jeg er forsikret om, at som denne tærskningsmåde er pålidelig til at få frøet af ved, så er den også ikke for langsom, når kun veløvede og villige hænder kommer til den.

Den igentagne kastning er uundgåelig fornøden for idelig at få afsondret de golde og ledigblevne frøhuse, som ellers tager plejsslaget op for de andre. Men man bør se og prøve sig vel for ved hver kastning, at man ej tager for dybt ind, og derved borttager noget, som har frø i sig. Vist nok kan det ikke undgås, at jo nogle frø bliver i avnerne, men alle de avner, som tærskeren har nogen tvivl om at der er lidt frø i, bør han henlægge i en krog for dem selv, og disse avner kan man da så, efter at man har sået sit frø og harve dem lidt ned med samme, hvorved det vist kan fortykkes en del. Ofte såes hos mig 20 sække og derover af sådanne avner.

Jeg har truffet hos nogle, som havde kløver, de havde ladet blive modent til frø, at de er ganske blevet bedragne, fordi de ikke har kendt den rette tærskningsmåde. De havde lagt en stor mængde kløver ud på loen, ladet et par karle aftærske frøhusene og opryste halmen, som var godt nok, men derpå havde af al magt tærsket på frøhusene i nogle timer, samlet dem og tærsket igen, og da de dog intet frø havde fundet at udfalde, havde de forkastet det alt og troet, at her var intet. Jeg har derfor omstændelig forklaret denne tærskningsmåde, som jeg af egen erfaring ved, at være pålidelig.

Men endnu er ét tilbage: Nemlig at få frøet rengjort, som var efterhånden samlet i tøndnen. Dette er såre fyldt med støv, fug og anden urenlighed. Jeg har selv en engelsk vindharpe, hvorpå alt det kastede korn i laden renses om vinteren. På denne renses også kløveren ude i gården, da 10 lispund kan renses i 2 timer.

Men en bonde har, og kan ikke just have denne nyttige maskine. Han får da at benytte sig af andre midler, hvilket jeg også har gjort forhen.

Det bedste middel, jeg har prøvet, er følgende: Man vælger en tørvejrsmiddag på hvilken vinden rører sig meget stille og jævnt. På den side udenfor gården, hvor vinden kommer fra, udbærer man de aftærskede kløverfrø i tøndnen, lægger nogle brædder tæt, jævnt ved hinanden og udbreder over samme et par lagner. Man tager nu af den urene kløver noget i et driftetrug*, lader frøet imod vinden nedfalde så jævnt, som muligt på lagnerne, hvortil en anden tværs for må hjælpe den første gang ved at pirre så stille i truget, at lidt efter lidt kan nedfalde. Man holder truget højt eller lavt efter eftersom man finder vindens kraft og passer på, at intet af frøet føres udenfor lagnerne.

Alt støvet og urenligheden blæser da bagud, og frøet falder for sig selv foran. Når man således har blæst nogle trug fulde, tager man de første frø mod vinden så vidt ind i dyngen, som de ses nogenlunde rene, og kommer dem i et kar, men de bagved, hvori der er støv og nogen urenlighed, tager man op i truget og blæser igen. Således fortsætter man, indtil man har fået alt igennemblæst og samlet i karret.

Da tages lagnerne op, rystes godt og lægges igen over brædderne. Man begynder så på ny at blæse det anden gang, da man pålideligt kan få det ganske rent, når man alene optager en gang imellem det bagerste hen mod støvet og blæser dette om igen. Skulle nu nogle græs- eller ukrudts-frøarter vise sig mellem frøet, som havde været tunge nok til at falde foran sammen med frøet af kløveren, så tager man et fint sold, lader kløverfrøet på lagnerne gå igennem, da man beholder de større ukrudtsfrø i soldet, dem kaster man bort..

Når man har en vel passende stille vind, kan denne rensningsmåde ej alene ske ligeså fuldkommen som med vindharpen, men endog gå temmelig hurtigt, så at den både i henseende til sin fuldkommenhed og hastighed er meget at foredrage (foretrække).

Denne måde at rense således i vinden er meget nyttig for en bonde at vide.

Alle ærter bør på denne måde renses, men det forstår sig ved en stærkere vind. Ved solde lader det sig ikke gøre tilbørligt. De små og ormstukne kan ikke derved afsondres, ved blæsningen derimod fraskilles mange. Men ærter må blæses over et kar eller sælde, da man lader dem nedfalde over den bageste rand, de gode ind i karret og de ringere blæses bagved. Ligeledes kan man også ved dette middel afsondre fra rug megen hejre og fra al sæd de ukrudts-frøarter, som er store men lette, og som ikke kan gå igennem soldene

Halmen fra den aftærskede kløver lader sig ikke vel bruge til kreaturerne, da den består mest af stive stængler. Dog, trænger man til den, må den skæres i fin hakkelse og blandes med anden halmhakkelse og avner. Formedelst denne halmens næsten ubrugbarhed til fodring råder jeg ikke nogen bonde at gøre for meget ud af at avle frø til salg. Dette bliver mest en indbildt fordel.

Nok, når han har tilstrækkelig frø til egen brug, men dette må han omhyggelig søge, at han kan have. Ja, så meget, at han kan ødsle med denne sæd på sin mark, altid så den tilbørlig tykt, altid have nogle pund, ja, om det end var nogle lispund til overs fra ét år til et andet, at han ej skal blive forlegen, om et års misvækst eller anden vanheld indtraf. Kløverfrø lader sig meget godt overgemme i to, endog i tre år. Når man således, som er vist, har blæst den godt i vinden og fået alt jordstøv rent fra den, kommer man, hvad der skal overgemes i en pose, hænger den op ved loftet på et tørt sted, hvor solen ej kan skinne på den, og hvor ingen kakkellovns varme kommer.

Vil man af forsigtighed – især om man har nogle lispund i sådan pose – slå dem engang ud i en sælde og omrører dem en dag eller to, dog ikke i solen, eller om man finder dem støvig, blæse dem engang i vinden, så tør jeg være borgen for - da jeg ved det af erfaring - at kløverfrø, 3 år gammelt – er lige så sikker til sæd som første år. Men, skønt jeg nu har anvist, hvorledes man kan og bør avle selv sin kløversæd, så holder jeg det dog for rådeligt at søge et år imellem at skaffe sig et lispund godt, fremmed, engelsk eller hollandsk frø, og derved forny sin sæd

Nyttigt er det også på den anden side for en bonde at have altid noget kløverfrø overgemt. Det kan ske, endog for den årvågne bonde, at svin kan, inden han mærker det, have overrodet noget i hans kløverland. Har han da kløver ved hånden og straks isår samme, når han har jævnet det ud, er skaden snart lægt. Og så vidt kan man gerne så kløver i hvad årets tid det end er, ligeledes om en tørke på den såede kløver i foråret skulle have beskadiget den, så at bonden fandt, når sæden blev afmejet lidet eller intet opkommet, da, om han har kløvefrø, kan og bør han straks, så snart sæden er indaget, overharve stubbene et par gange med en skarp jernharve, så derpå kløveren og overharve igen og endelig tromle.

Jeg har ved dette middel ofte hjulpet mit kløverland, især skal det lykkes fuldkomment, om han har noget sammenskovlet eller sammenblandet gødning af dynd, jord og møg, om det end synes nok så ringe, at han da udspreder et ganske tyndt lag over den såede kløver.

Vist skal man få den bedste kløver dér, endog til næste år. Alene, den kommer sildigere og man venter ej at slå den før midt i juli

Også er det tjenligt at en bonde har lidt kløverfrø til overs for muldvarpeskuds skyld. Vel passer den duelige bonde at disse skud aldrig bliver liggende 14 dage opskudte på hans kløverland, lige så lidet som på hans enge. Ligger de længere, kvæles kløveren og græsset under dem, foruden at de gør landet ujævnt, begge dele til lige skade og til lige vanære for den bonde, som tåler det.

Ved at adspredde dem bestandigt, tror jeg endog, at, ja jeg synes at have mærket det, at denne naturens virkning ved et dyr, som så mange fører jammerlig klage over, at denne tværtimod kommer både kløverland og eng til hjælp, thi denne jord, når den straks udspreddes, forfrisker både kløveren og græsset, som ved en følgende regn viser sig i den højere grønhed, hvilken den med jord overspredte kløver eller græs antager.

Men det kan, og må dog også ske for den bedste bonde, at muldvarpeskud beskadiger hans kløverland. Når sneen falder på den ufrosne jord og bliver længe liggende, kan de skyde op nedenunder samme! Ja, de løber da især langs hen under overskjolden, og ofte tilreder et kløverland ilde.

Her må den årvågne bonde, så snart jorden er bar, komme sit kløverland til hjælp, ej alene adspredde alle de skud, som findes og eftertrampe løberenderne, men også så straks noget kløverfrø, hvor han ser, at de trænger. Jeg ønsker ret, at en bonde ville gøre sit kløverland til sit yndlingsland på hans mark. Det skal betale ham det så rigeligt som det bedste land med sæd.

Men har min vejvisning til kløver-frøavl ej en åbenbar mangel? Jeg har jo ikke anvist, at man skal afslå eller afgræsse sidst i maj eller først i juni den kløver, man vil have til frø, hvilket bliver almindelig anprist som et pålideligt middel til at forekomme, at kløveren ej af gejlhed* skal bære golde og tomme huse. Men er dette middel end tjenligt dertil under andre himmelegne, det er vist ikke under vor, hvor foråret sædvanlig kommer sildig og holder sig længe koldt. Især fandt jeg dette middels virkning slet i sommeren 1792, da en kløverager, som sidst i maj stod fortrinligst på min hele mark og var af engelsk frø, blev afslagen, hvortil jeg dog bevægedes mere af frygt for at det skulle gå i leje, og da ikke give godt frø, end just af tillid til, at dette middel skulle befordre frugtbarhed, hvilket jeg af erfaring vidste, at det ikke gjorde.

Men følgen blev at, da der indtraf nogle kolde nætter, efter at det var afslaget og blottet, så blev det således sat tilbage, at denne ager, der vist havde givet 3 gode læs, næppe bar 1 læs, og der blev langt flere golde frøhuse end på andet, der ikke var afslagen. Jeg forkaster derfor dette råd og holder mig til hvad jeg forhen har anført, at kun vælge til frø af sit kløverland, hvad man ser før Sct. Hansdag, der ej vil blive for stærk og gå i leje, men er ren og står jævnt og det vel fortrinlig af 1.års kløver, men dog også, når behøves, af 2.års kløver.

OM GRÆS OG GRÆSFRØ

Men da jeg forhen ofte har nævnet rajgræs og anbefalet dets såning på visse jordarter, så bør jeg vel også her melde et ord om dets behandling, såvel til hø som til sædefrø.

Til hø behandles det ligesom vort sædvanlige boer-eller over-ager-græs. Kun råder jeg, at slå rajgræs nok så tidligt imedens det endnu har fuld grønhed og saft i sine stængler. Thi lader man det stå for længe, fås et stift, stridt og tørt foder, som heste endog måske kan forkaste, da det er dog et foderhø alene for dem.

Når rajgræs ligger på skår 3-4 dage og det vejrer og tørre noget, kan det gerne vendes om morgenen, slås ud inden middag og samles i stakke til aften. Anden slet skal man ikke søge af rajgræs på agerjord, men når man har fredet efter første slet 4-5 uger og har sået hvid kløver, eller om det er på muld-lerrig jord rød kløver derimellem, så får man her tøjregræs til hestene, som betaler sig bedre og vissere.

I henseende til frøavl af dette græs, da er samme let at få og det i overfløddighed. Man kan, når man slår det øvrige til hø, lade et stykke stå, hvor det viser sig tættest og bedst, som til et lidet læs hø. Fra Sct Hansdag må man holde øje med, når det modnes, og når man slår i det med en hat, og en del frø falder i hatten, slår man det på skår, thi, kommer en storm, afpilles kernerne let. Efter 4 dage, når det er tørt vejr, vender man det om morgenen, og derpå om eftermiddagen, breder nogle dækkener på en jævn plet af ageren, lægger ovenpå samme nogle brædder tæt sammen og derpå aftærsker frøet, som i en hast er gjort, da det sidder løst. Efter et mådeligt læs kan man gerne avle 3 tønner, hjemme i en lo kan man kaste det og gøre det rent med sine solde.

Dette frø, som er så let at avle selv bør en god bonde også altid have noget af, ej alene for at så deraf på bestemte steder efter forhen givne vejvisning, men også til små forbedringer på åbne-blevne pletter på enge eller moser, hvor man har jævnet, da man dér kan så af dette frø til hver tid, og det kommer altid hastigt, skyder hurtigt sammen og giver godt bladegræs.

Det er let for en bonde at skaffe sig selv rajgræs, thi det gror af naturen på alle marker. Han lader, om han ikke kender denne græsart, sig den vise af en kyndig, når den har skudt sin frøstængel, og tager for visheds skyld nogle stængler med sig. Når han da leder på sin mark ved veje eller ved diger eller på hans boeragre*, før de slås, så finder han sikkert rajgræs.

Her kan han ved sine børn lade samle en del stængler, når de er modne, gnide disse af og så dem straks i en gravet og fra anden græs rensset plet i haven.

Til ad åre har han måske 100 fold, og da kan han næste år begynde på marken og få et stykke, stort nok til at avle alt behøvende frø af denne slags herefter.

Således, min gode bonde, må man ofte hjælpe sig selv frem, og intet er behageligere og mere indtagende end, når man gør dette at se Guds Velsignelse over sin flid.

Niende Kapitel.

Om Heste. Hvorledes deres Tal bør indskrænkes paa en udskiftet Lod. Om deres Føring og Græsning samt Opdræt.

Iblandt de mange gode Ting, som vort kære Fædres neland er velsignet af Gud med, ere vore Heste, de saa fortrinlige gode Heste, vi kan have, vist een af de saare vigtige. Gid vi kun altid paaskønnede, hvor stor en Gave fra Gud vore Heste ere, og behandlede dette edle og os over al Maade nyttige Kreatur, som sund Fornuft og Estertanke siger os, vi burde! Men da ingen tydeligere erfarer, hvad Heste udretter for os, end en Bonde, der daglig ser for sine Dine! at, uden Hestenes Arbejd for ham, maatte han sulte ihjel, saa er intet utilgiveligere, end at en Bonde mishandler sine Heste. Og da dette dog desværre skeer af saa mange Bønder, saa kan jeg ikke begynde dette Kapitel, uden med hierteligste Formaning til hver Bonde, som læser dette mit Skrift: at han fatter en besynderlig Godhed og Omhu for sine Heste, hvilket eene kan virke: at han ej aleene aldrig taaler deres Mishandling enten med Slag eller med overlegent Arbejde og Fart, eller med at lade dem forfryse, naar de ere hede; men at han derimod plejer dem saa omhyggelig, som den store Nytte, han har af dem, fordrer, og de saa billig fortjene. O! min gode
Bøns

Niende kapitel: ”Om heste.”

Iblandt de mange gode ting, som vort kære fædreland er velsignet af Gud med, er vore heste, de så fortrinlige, gode heste, vi kan have, vist én af de såre vigtige.

Gid vi kun altid påskønnede, hvor stor en gave fra Gud vore heste er og behandlede dette ædle og os over al måde nyttige kreatur, som sund fornuft og eftertanke siger os, vi burde. Men da ingen tydeligere erfarer, hvad heste udretter for os, end en bonde, der daglig ser for sine øjne, at, uden hestenes arbejde for ham måtte han sulte ihjel, så er intet utilgiveligere, end at en bonde mishandler sine heste.

Og da dette dog desværre sker af så mange bønder, så kan jeg ikke begynde dette kapitel uden med hjerteligste formaning til hver bonde, som læser dette mit skrift, at han fatter en besynderlig (ekstra stor) godhed og omhu for sine heste, hvilket ene kan virke, at han ej alene aldrig tåler deres mishandling, enten med slag eller med overlegent arbejde og fart, eller med at lade den forfryse, når de er hede, men at han derimod plejer dem så omhyggeligt som den store nytte han har af dem, fordrer, og de så billig (godt) fortjener.

O, min gode bonde, lad dog dine heste, som du skylder så såre meget, aldrig sukke under dine hænder. Tro, de må sukke, thi Gud har givet dem følelse, lige såvel som dig selv.

Og tro, den alvidende Gud antager deres sukke. Thi er de ikke hans skabninger lige såvel som du og sat tillige med dig her på jorden for at nyde livets gode?

Og da disse dyr er just de, der arbejder så meget for din lyksalighed, så hærde dog ej dit hjerte for disse sukke under din hånd.

Du gør dig da selv til den utaknemligste, og tro, det kan aldrig gå dig vel, nej, min kære kristne bonde, som ved, at hvad du har, har du af Gud, og at du skal gøre ham, den alvidende, regnskab for det alt og for din husholdning og behandling med alt. O, lad guds frygt, thi den kan det, også virke hos dig til dine hestes retfærdige behandling.

Og en retfærdig behandling giver du dem, når du på den ene side aldrig holder dem længere fra æde, thi de er grådige, end dit nødvendige arbejde fordrer. Når du skåner dem for bøddelske slag, for overdrevent arbejde og fart, og for at forfryse dem, når du har forhedet dem, og på den anden side plejer dem både vinter og sommer med al mulig omsorg. Hvor stort er mit håb, at udskiftning også skal være og blive et hjælpemiddel til at indgive vore bønder det ret ømme og omhyggelige hjerte for hestene. Det skal være dem til så megen rig velsignelse.

Udskiftning tvinger til at indskrænke hestetallet. Man har nu ikke mere fællede at udjage dem på, hvor man agtede lidet den mængde, man udjog. De skal nu græsses på en indskrænket lod, ja, de må holdes i tøjre. De fleste steder er ej andet råd, og hvor vel at nødvendighed tvinger dertil. Thi derved alene, når dette ædle kreatur at få en værdig behandling.

Hvad må være imod dette grådige, men rensomme dyrs natur, end at fuldgræsse det imellem svin, gæs og får, og imod dette følsomme dyrs natur, end at lade det gå ude i frost og kulde.

Vi ser også, hvorledes de sjællandske bønderheste under denne unaturligste behandling og pleje er satte tilbage efter alle andre danske heste.

Men jeg tør love, at de skal opstå igen. Udskiftning skal føre dem frem, thi den tvinger til at indskrænke hestetallet og tillige til at give dem, man beholder, en værdig behandling. Og, lykkelige tvang! Fra ingen side fremviser udskiftning sig til at lede vissere til bondens opkomst. Enhver ved dog, at heste tærer, når de andre kreaturer nærer. Derfor, min gode bonde, så snart du har din jord udskiftet, strid ej et øjeblik med dig selv om at indskrænke dine hestes tal, så vidt du tør tænke dig, at det er gørligt for dit arbejdes bestridelse, men bestem dig også fast til den bedste behandling med, hvad du beholder tilbage.

Men hvorvidt kan denne indskrænkning gå? Hvor meget mindre et tal heste kan en udskiftet lod jord drives med, frem for den samme størrelse jord i fællesskabet? Enhver bonde indser let, at her må kunne slåes heste af. Han har nu al sin jord i nærheden om sig, han vinder formindskelse i arbejde med hestene ved hver kørsel til og fra sine jorder. Og dette hvor meget? Og så har han nu sine heste altid ved hånden, tidligere kan de spændes for, sildigere fra, og dog have lige lang tid til at æde.

Ja, når her er god græsning for dem i tøjreslaget snarere kan der da bedes med den, og de være færdige til brug igen. Tydelig ser da den tænkende bonde, at han kan komme ud med færre heste, både fordi arbejdet er virkelig formindsket, og fordi de er altid ved hånden. Men det, der skal endnu mere virke dertil, er den bedre behandling han kan give de færre heste, som han holder, og de større kræfter, de derved når ved dertil at udrette arbejdet. Og denne sidste sag er ikke fremmed for nogen bonde, han har jo dog altid haft et par, som har været noget større, og som han har givet bedre behandling, men hvor meget arbejde og hvor mange rejser har han ikke med disse 2 kunnet udrette. Et par sådanne har han altid fundet, han har kunnet gøre mere med, end med 4 andre. Og lad bonden endnu få bedre heste end de bedste nu og behandle disse endnu bedre. Han kan og bør ikke tvivle om, at han jo ved dem kan udrette mere. Ja, vist lige så meget, som ved 6 små og ringe, der har fået mådelig pleje både vinter og sommer.

Imidlertid råder jeg ingen bonde, at han skal straks med ét, når han er udskiftet, indskrænke sit hestetalt så meget, som han siden kan og bør gøre, hverken har han endnu sine heste så gode, som de bør være, ikke heller kan han endnu pleje dem så godt, som de bør plejes, før hans jorder er noget indrettede og forbedrede. Han bør krybe før han kan gå.

Nok da for det første, at han afskaffer, hvad der er gammelt, alt for småt, kraftesløst og som ikke kan tages i arbejde til hver tid. Om han end skal skyde sådanne, gør han ret deri, men kunne han sælge endog 4 sådanne og skaffe sig en ko for dem alle, hvor meget vandt han og hans gård derved.

Men for at blive tydelig og fattelig vil jeg tage et eksempel og forklare mig ved dette. Jeg forestiller mig da en stor bondegård, der er nu udskiftet og har fået af agerland foruden eng 60 tønner land.

Besidderen har tilforn holdt 12 heste, da han også har hoveri. De fire ringeste heste kan han nu uden al betænkning afskaffe, thi bør han på sin lod og har al sin jord om sig, eller har dog fået det alt nærmere til sig end forhen, så er hans arbejde med heste så meget formindsket, og tiden til at arbejde med det mindre tal han har, så meget forøget for ham, at han bliver herefter lige så vel drivende med 8 som forhen med 12. Især når man også regner, at de fire ringeste, som naturligt er afskaffede.

Men lad nu denne mand om kort tid se sig i stand til at kunne om sommeren tøjre de 6 heste af de bedste, eller dog på anden måde, som siden skal vises, holde dem vel og siden til vinteren tage dem ind i rette tid og fodre disse 6 tilbørlig vel, mon han da kan tvivle om, at han jo af disse 6 kan tage lige så meget arbejde, og udrette med dem lige så meget, som med de 8 under hin mådelige behandling?

Nej, han bør ikke i mindste måde tvivle derom, og derfor, lige så snart som han kan, give disse 6 en god behandling både vinter og sommer, kan han ved al tillid slå de 2 af og lide på, at kræfterne hos de 6 formedelst en god behandling, stige fuldkommen så meget, at de opveje imod de to afslagne, men lad nu,

min gode bonde, ikke disse to heste gå bort, uden at deres plads besættes med 2 gode køer. Disse nærer og indbringer noget hver dag, når derimod heste, som kan undværes, fortærer.

Men jeg forestiller mig da nu, at bonden har fulgt mit råd og har kun 6 heste og det til en gård af 60 tønder sædeland, og dertil endnu hoveri. Af 60 tønder sædeland må vel, om jorden har nogen godhed, de to tredjedele eller 40 tønder land drives til sæd, og til hove har han vel 5-6 tønder land at drive. Kan nu alt dette drives, og drives vel, med 6 heste foruden al anden hestebrug, der udfordres hjemme og til hove?

Jeg tager det ikke i betænkning at svare ja, thi jeg har set eksempler nok på, at det er sket, ja, ikke alene med 6, men endog med 4 gode heste. Men sådanne heste kan en bonde, der nylig er udskiftet i de egne, hvor hestemængde har været, ikke have. Og ville man endog skaffe ham dem, han var dog ikke tjent dermed, når han nyelig havde sluppet en mængde ringe heste. Hverken kender han, eller er øvet i den behandling, de større og bedre heste skal have, om de skal udrette, hvad de bør, ikke heller har han sine redskaber, plove, harver, vogne og andet indrettede derefter. Man bør derfor i sådanne egne ikke overile bonden med at råde ham eller med at befordre, at han straks indskrænker sit hestetil tal til det mindste. Nej, lad ham kun på en gård, sådan som den jeg har taget til eksempel og på andre derefter, udvælge sig først 8 af de bedste, han har, og, så snart han ser, at han kan behandle 6 vel både vinter og sommer, da lade tallet nedsynke dertil ved igen at udsætte de ringeste.

OM HESTENES BRUG OG PLEJE

Dog når nu en bonde har 6 heste af jævn god styrke og ungdom, som jeg vil forestille mig dem at være, så vil jeg dog ikke indestå for al hans arbejdsbestridelse med dem, medmindre han nøjagtig vil følge tre poster, jeg nu vil anbefale ham.

1) Disse heste må alle behandles og rygtes på det bedste både vinter og sommer således, som jeg siden vil foreskrive. Og dette arbejde, nemlig hestenes tilsyn og pleje, tidlig og sildig, bør bonden selv tage sig på, som er det bedste, eller dog i det mindste have så årvågent et øje dermed, at der aldrig sker forsømmelse eller uorden deri.

2) Bonden bør gøre sig det til en usvigelig regel, at arbejdet imedens han har hesten i brug, i hvilket brug det så end er, skal gå jævnt fort. Intet ophold, ingen nølen have sted, og hestene ikke stå og hænge i drættet. Ja, en god og klog bonde vogter sig herfor. Han stræber jævnt med dem imedens de er forspændte, at deres arbejde kan des hurtigere få ende, og de komme til krybben igen. Intet skader og svækker hestene mere end når de holdes lang tid fra at æde. De er grådige dyr, og man må vogte sig for at de ingen tid indsulte.

3) I forårstiden, især når samme kommer sildig, trænger arbejdet mest på. En bonde der da vil klogelig overvinde meget arbejde med 6 heste, bærer sig således ad.

Han lader en karl røgte sine heste om natten. Om morgenen kl. 4 spænder han de fire heste for sin plov, pløjer rask, men ikke overilende med disse til kl. 8.

Han bede (holder pause) derpå til kl.10, da han spænder igen for, nemlig det par, som var frie og et par af de forrige. Disse driver han nu med til kl. 2, og bede nu atter 2 timer. Kl. 4 driver han igen ud, da det par, som har gjort de to forrige bed, bliver frie, og han pløjer nu til kl. 8. Men, så længe han således driver, må nat og dag fodres vel.

Jeg har set bønder, men med gode, store heste at drive således i bygsæden 2 tønder land daglig og tillige hver dag at så og tilharve 2 tønder, så at de i den tid end ikke kunne omskifte, da det ene par bestandig måtte harve og tromle. Og dog holdt hestene det ud, uden at det fast kendtes på dem, men de blev røgtede godt nat og dag, aldrig overilte og var aldrig for længe fra krybben

På græs holder hestene ikke så meget arbejde ud, de må bede længere, flyttes under bedningen, at de kan blive vel udfyldte, og derfor må der, når de er i arbejde, ingenlunde nøles med dem på det, at der kan være tid til bedningen. Men lykkeligvis falder ej heller så vedvarende svært arbejde med hestene under

græsningen. En bonde, som har 6 heste, kan næsten i hele græstiden mage det således, at 4 er kun i arbejde, og omskifte imellem dem, hvilket er meget klogere, og beforder arbejdet, fremfor når han jasker med dem alle 6.

I møgagningen bør han have 3 vogne, men kun to par heste bruges, da den ene bliver fyldvogn. Ligeledes bør han også have det, når han enten i hø- eller kornhøst vil som ret er, ile med indagningen. Han bør have efter fra- eller nærliggenheden 2 eller 3 vogne i gang, men den ene altid ledig for heste, stående ved laden til aflæsning, og omhyggelig bør han se til, at han henne og hjemme har hænder nok, at arbejdet kan gå fra hånden. Ligeledes bør han aldrig spænde 3 par heste for ploven, men kun 2 par og omskifte med det 3.

Når en bonde således indretter alt sit arbejde med fornuftigt overlæg og idelig sigter dertil, at så tit han har heste i drættet, går arbejdet flux, dog altid med den fornødne varsomhed, at ingen hest overiles, så skal han snart erfare, at 6 heste, som han omhyggeligt oppasser, kan både drive såvel hans egen gårds avl, som også hans hoveri.

Ja, og hoveriet, thi nu bliver dette overalt bestemt, så at den kloge bonde kan let overlægge, således det ene arbejde kan bestå med det andet. Han ved nu altid, hvad der af arbejde forestår hans heste til hove. Han iler derfor af al magt med sit eget hestearbejde forud, og vil i ingen del, hvor muligt er, og hvor det er rådeligt, have sit eget til sidst.

Jeg har boet i Jylland blandt hovbønder, men de kommer mig fast altid forud i alt arbejde, skønt jeg havde fuldkommen så mange gode heste som de. Men det er også blandt dem jeg har lært, hvad jeg har skrevet om klog hestebrug i arbejdet, og ligeså den behandling, man bør give dette os vigtigste kreatur.

OM MARKREDSKABER

Den tredje post, jeg vil anbefale hver bonde som tænker at drive en gård af den opgivne størrelse, og hoveri desuden, med 6 heste af jævn størrelse og styrke er, at plove, harver, vogne og alle redskaber tillige med drættet, må han beflitte sig på at skaffe sig så lette og bekvemme, som det er ham muligt at få dem.

Plov og harve fordrer især bondens opmærksomhed og omhyggelighed. Jeg kan ikke med nytte nok for en bonde her beskrive de forbedringer, som især ploven i mange egne er givet til lettelse for hestene. Alene vil jeg råde hver god bonde at søge hen, hvor han hører, man har indført en forbedret plov, at se uden fordom dér, når den bruges, hvorledes den går i jorden og hvad lettelse den er for hesten. Ja, jeg vil råde ham at lægge selv hånden på den og drive nogle omgange med den, hvorved alene han sikkert kan bedømme alt. Hvad må dog mere kunne glæde en god bonde, end at indføre noget hos sig, der kunne lette pløjningen, dette svære arbejde for hestene. Derfor, min gode bonde, så snart du finder hos nogen en forbedret plov og har set og erfaret, hvad lettelse for hestene den giver, da søg, ja, søg det endelig at skaffe dig en sådan plov

Den engelske plov uden hjul er indført adskillige steder, især i egnen omkring København. Den er ypperlig og til visse pløjninger ej alene fortrinlig god, men endog fast uundværlig. Men den fordrer et par stærke heste og en veløvet hånd. Den er derfor ikke endnu at anbefale vore bønder i almindelighed. Men der gives også her og dér gode forbedringer med plove, som har hjul, disse er bedre passende. Hos mig bruges sådan plov. Når jord brydes eller pløjes første gang, går 3 heste ved siden af hinanden foran den. Den køres af karlen selv, der holder på den. Ved anden pløjning bruges i almindelighed kun to heste. Herved drives da bekvemt min gårds avling med 5 heste. Her sås omtrent årligt 36 tønder land foruden 10-12 tønder kartofler og det i stærk muld-lerrig jord, som fordrer en ofte igen-taget pløjning, så her altid pløjes årligt, når hver gang sammenregnes, 80 tønder land. Men skulle en svær sjællandsk plov, som fordrede 6 heste, bruges, når jord skulle brydes, og ellers 4, så var det åbenbart, at flere heste måtte til.

Vist hjælper en god, let plov derfor over alle ting til hestetallets indskrænkning, og når ét spand alene altid bruges for den, er man også befriet fra at holde plovfører.

Det er mærkeligt, at i Sjælland, hvor man har haft de ringeste heste, har man haft den sværeste plov, men jeg håber, den snart vil tage afsked. Udskiftning skal forjage den.

Ligeledes er også den sjællandske harve af en forvendt indretning. Den består kun af 2 led eller dele, har svære buller og der er vidt mellem tænderne. I de andre provinser har harven 4 dele, smalle lette buller og tænderne tættere. Sådanne harve holder sig i bevægelse op og ned, spænder et videre rum ud og er dog ej nær så svær for hestene. Jeg anbefaler derfor denne harve frem for hin.

Ligeledes i alle øvrige provinser lader man hestene trække ved halspuder flettede af siv, hvilket bonden alle vegne gør selv så vel som de foranstående stavtræer, og følgelig koster ham intet uden arbejdet. Hvad fordel dette dræt har for hestene frem for det usle, smalle bringdræt af hampgrimer der, når hestene skal trække stærkt, går dem ind i struben og er færdig at stemme ånden i dem. Det skal hver bonde straks erfare og indse, som vil prøve puder

HESTENES FODRING OG PLEJE

Jeg kommer nu til hestenes pleje og røgtning og først om vinteren.

Intet kan jeg her anføre, som jo fuldkomment er de fleste af landets bønder bekendt.

Alene for de egne skyld, hvor man har haft hestemængde, og hvor man nu, formedelst udskiftning, lykkeligt tvinges til at indskrænke sit hestetal, men derfor også nødvendig må give det mindre tal af holdende heste den bedste røgtning, for disse egne skyld må jeg tilføje lidet, da man der er uvant til at handle (behandle/fodre) heste tilbørligt på stalden.

Jeg vil da anbefale især hver bonde, som for sin udskiftning vil og må holde færre heste, at han i henseende til vinteren iagttager følgende poster:

1) Han bør omhyggeligt sørge for at han til sine få heste får en skikkelig hestestald, hvor hver hest kan stå for sig selv, og den ene ingenlunde æder med den anden. Den bør være så høj, at der kan over krybbene være hække, som er rummelige til hø. Således bør han sørge for, at båsene har, med liden fald bag ned, tilstrækkelig længde efter hestenes størrelse, og bagved en grebning med fald og afløb.

Denne grebning jeg anser for tjenligere at gøre skrå ned udad for at rendestenen bliver længst fra hestene, end at gøre den jævn, hul og dyb. Alt dette bør være, på det (fordi) at hestene kan stå og ligge tørre og rene.

Har en bonde mindste evne, bør han skaffe sig fast loft over hestene, Thi et blot lad lader altid falde støv og skarn på dem.

Når der er kun nogenlunde højt til loftet, så jo tættere og varmere stalden kan være om vinteren, jo bedre trives hestene.

Ren bør hestestalden gøres både morgen og aften. Overalt må en mand betænke, at som stuerne nethed og renhed priser konen, så priser staldenes nethed og renhed manden.

Og tænk ikke, min gode bonde, at jeg siger dette som en elsker af unyttig stads. Nej, den mand, som vil have en ren og net stald, vil vist også have rene, nette og velfodrede heste. Dette er min grund.

2) Så snart Mikkelsdag er forbi, og det indfalder med koldt regnvejr, især nætterne, bør hestene indbindes. Man taber overmåde meget ved at lade hestene gå længe ude. Det vandige græs, de må æde, den kulde, de må udstå, når nætterne bliver lange og våde, sætter dem så meget tilbage, at det såre sent kan oprettes.

Man har efter Mikkelsdag altid meget arbejde endnu på marken. Skal hestene da gå ude, hvor langsomt må dette arbejde ikke gå, om man ej aldeles vil tage al huld fra dem, og hvor snart kan en tidlig vinter afbryde arbejdet halvgjort. Nej, min kære bonde, stræb af al magt at bringe din avling i den stand, at du kan indtage dine heste tidligt.

Også vil en bonde, som har sin lod for sig selv, og skal græsse ene på den, i ævred finde, at det er fornødent for kvæget at hestene indtages, på det, at der kan dog være noget græs til dem en tid længere hen.

3) Skaftehavre skåren i meget fin hakkelse bør være hestenes hovedfoder, og aldrig, aldrig bør heste gives et uskåret strå af nogen slags sæd. Så at altså den slemme skik, at give hestene små fodringer af rug eller havre fra tærskeloen, bør aldeles forlades.

Endog om man har vikker, bør de ikke gives dem, som ellers brug er, i hækkene ligesom høg. Nej, vikker bør i hakkelse loen først overmåde vel oprystes, at den megen jordstøv, som altid er i dem, kan komme af. Derpå skæres de i hakkelse og blandes mellem havrehakkelsen. Da giver det et godt hestefoder. Når hestene har været inde 3-4 dage er det meget godt i 2-3 uger at skære dagligt lidt af sit ringeste byg imellem havren i fin hakkelse.

Det giver dem en rensning, som er dem overmåde tjenlig.

Så snart markarbejdet er aldeles forbi, og hestene ikke dagligt bruges, kan man begynde at skære noget rughalm imellem skaftehavren og dette kan forøges, jo mere hestene undes frihed for arbejde og jo bedre høg, man har at give dem nu.

I de første par måneder efter at hestene er indtagne, bør høet, de får, være lidt. Jeg giver i den tid slet intet og 7 heste hos mig får hele vinteren ej mere end 6 læs høg, hvert på 50-60 lispund. Og det halve deraf tærer de i foråret under driften, da hækkene altid fyldes til dem til natten.

Så snart forårsarbejdet begynder ret med hestene, bør de igen fodres med godt skaftehavre-hakkelse alene, og skal man drive efter forhen givne anvisninger meget stærkt med dem, bør man lægge 2 skæpper havre til for hver hest om ugen. Men de fleste steder kan man ej bevare sin skaftehavre uskåren af mus indtil foråret. Og hvor man erfarer dette, bør man straks efter jul aftærse alt, eller skære det fra den tid af alt i fin hakkelse og oplægge det i en tør lo i en dyng på hinanden, da det så kan vel bevares.

Har man aftærsket alt og følgerlig må skære hakkelse af rug- og havrehalm, da må man give hver hest ugentligt i det mindste 4 skæpper havre. Er man vel forsynet med kløverhøg og ser i foråret, at man kan undvære noget fra køerne, som dette egentlig tilhører, så kan man gøre halmhakkelsen såre behagelig for hestene ved dagligt at iskære noget deraf. Men det ene bør skæres fint med det andet og såre vel blandes, at hestene ej skal udlede det ene fra det andet, men opæde alt.

I al fodringsmåde at passe dette, er hovedkunsten. Det bedste høg, man ejer – såsom om man har godt boer- eller overagre-høg, eller rajgræs med kløver i – bør være gemt til foråret til hestene, og kan morgen, middag, og aften, hver gang efter vanding give dem en god givt* i hækkene af samme, så kan man vel spare en skæppe havre på hver om ugen. Altid bør man, men især om foråret, omryste høg og alt, hvad man skærer, at støv og skarn kan komme godt af.

Hesten er et meget rensomt dyr. Al dens fodring bør derfor være ren, dens krybber bør jævnligt renses, og, hvor den vandes af trug, bør disse også holdes såre rene.

Enhver bonde, der vil vise sig omhyggelig for sine hestes pålidelige fodring, den ene dag som den anden, vil jeg råde, altid at have fin velskåren hakkelse i forråd, før den bruges. Det træffer så ofte, at andet arbejde fordrer hænderne og, har man da ej hakkelse, skal hesten mangle eller man fodrer med det, man ikke bør, hvilket giver uorden. At løbe og skære hakkelse efter trang, som hestene æder det, er altid en elendig røgtning. Ligeså bør nøje påses, at hestene ikke gives mere hakkelse end at de jo inden en time har opædt alt, da man bør give enhver hest, eftersom man ser, han til hver tid fortærer. Når de har stået lidt med tom krybbe, bør de gives ligeledes igen. At fylde krybberne og lade hestene stå 2-3 timer for af sult at opæde, hvad de har forvarmet med deres ånde er et vidne om en dårlig røgtter. Men hver bonde, som har haft mange og ringe heste, og nu over udskiftning indskrænker sit hestetall, vil jeg råde, ja, jeg lægger ham det som uundgåeligt nødvendigt på, at han selv ganske påtager sig efter det anførte, sine hestes røgtning og indfører ved sin egen hånd i sin gård den bedste røgtning. Alt for ham beror nu på, at hans få heste holdes i den bedste stand, men dette sker aldrig, om deres røgtning skal bestyres ved hans dertil uvante folk

Jeg har nævnet forhen, at hestenes båse må være således, at de kan ligge rene og tørre, også må den gives lidt strøelse, især når de kan have været på rejser og er lidt stive, men en god bonde ødsler langt fra ikke med sit gode halm til strøelse, lidt orret* fra køerne og andet ringe eller overgemt halm bruger han dertil, og lader være under hestene, så længe det kan. Dagligt bør han strigle og børste sine heste, at de kan være

rene, og de løsnede hår bør afstrigles, ikke just for stads, men fordi renhed befordrer og bevarer deres sundhed.

Jeg kommer nu til sommer-behandlingen med heste.

En bonde, som er udskiftet ved, at hans heste nu må tøjres såvel som alt hans kvæg. Men heri er det just, at udskiftning viser sig almindelig skrækkende for bønder, der forhen har haft alt løst på fællede. Oppasningen med disse tøjrede kreaturer og bekostningen med tøjrer, allerede dette skrækker dem. Men når de nu skal til at dele af på deres jord, hvad de skal have til sæd og hvad til græs, så bliver de oftest endnu mere bragte i vildrede.

Gerne ville de have, at det meste muligt var til sæd, og da ser de oftest lidet ud til græsning for heste og køer, som skal holdes i tøjre. Til får og svin skulle de dog også have noget. Vist er det, at har bonden under fællesskab haft nogenlunde tilbørlig besætning af fæ-kreaturer såvel som heste samt også af får og svin, så sætter udskiftningen ham i største forlegenhed for sommergræsning.

Hans heste har jeg vist, at han kan og skal kun med rolighed indskrænke i tallet, men ser han nu, når dette er gjort, at end ikke fæ-kreaturerne kan han alle græsse, og lige så lidet svinene og fårene. Han nødes vist da til at blive mismodig og frygte for udsalg, det af hans forandrede tilstand.

Men, min gode bonde, fat mod, det er kun begyndelsen, der her som altid bliver trang. Og for at udrede dig straks i din første forlegenhed for sommergræsning, så følg kun det råd, jeg her vil give.

Har du efter eksemplet, jeg har antaget, 6 heste, så vælg en ager eller to så nær ved din gård, som det nogenlunde kan falde sig, så deri en tønne havre og en halv tønne vikker sammenblandet og det i marts eller først i april, så tidligt som jorden er skikket til at modtage sæd, og så det skikkelig tykt. Men se endelig til at så et lispund kløver for at så på samme efter forhen givne anvisning. Har jorden nogenlunde godhed og vejrliget står med, så kan du vist i midten af juni begynde at slå af dette vikkehavre til dine heste på stald, men du må da have noget rug- eller godt havrehalm at du i de første 14 dage eller 3 uger imedens vikkehavren endnu ej er ret svær kan skære samme i hakkelse og ligeså vikkehavren og blande begge dele godt. Du har derved et pålideligt, godt foder til hestene.

De æder det meget grådigt, når det gives dem lidt og tit. Har du kløver, kan der også skæres af den og iblandes hakkelsen, Ja, ved at have kløver på sin mark, gives den fordel, at man kan begynde med den ofte 14 dage før vikkehavren er færdig (klar til) at slå. To gange om dagen må man slå af vikkehavren for ej at indtage for meget på tiden, at det ej skal blive varmt på hinanden. Ligeledes bør man iagttage, at ej blande mere af det grønne skårne i halmhakkelsen, end som kan opædes på en halv dag, og hvad man har natten over må udsprede tyndt. Efter 14 dage eller 3 uger, når vikkehavren er vokset vel til, kan man forlade at bruge halm, og skære hakkelse, men det kan gives hestene i hækkerne, som det er.

Har man kløver, kan man også give hestene givter af den om dagen. 6-7 uger holder vist disse 1½ tønne såede vikkehavre ud til de 6 heste, når de ellers har groet vel til, og da finder man også vist det først afslagte færdigt igen til at begynde på, hvilket man da også gør, og fortsætter hestenes staldfodring, indtil man går ud at høste, da man nu vist kan have fredet på marken enten afslåede agre eller af tørre enge til at tøjre hestene på. Aldrig får man et bedre kløverland, end hvor man således har afslået vikkehavre til staldfodring. Den luft, kløveren gives ved afslåning, driver den herlig frem. Endog i anden slet af vikkehavren er kløveren ofte så høj, at den kan afslåes med, og jeg har i et lykkeligt år fået ved efter- eller 3. slet på en tønne land et læs herligt hø af fint, opgroet havre og kløver.

Af en del års erfaring har jeg den fuldeste overbevisning om, at, som denne sommerstaldfodring er sund og god for hestene, og ikke vanskelig at bestyre, så er den også fast uundgåelig nødvendig, når man vil på en indskrænket lodjord vil holde en god besætning af køer og fæ-kreaturer og heller ikke forlade at holde får og svin, hvilket aldrig nogen bonde gør. Skal hestene på en sådan lod holdes ude i tøjre fra græssets begyndelse, så må man udlægge den halve jord til græs, og endda skal man ikke nå, at kunne græsse, endog ved hjælp af kløver, så mange fækreaturer, at man kan sige, man har halvt så mange, som på en sådan gård bør have, for at forholdet mellem dem og hestene kan agtes tilbørligt.'

Jeg kalder forholdet mellem heste og kvæg-kreaturer tilbørligt på en bondegård, når de har 4 mod hver hest.

Derfor min gode bonde, såsom dette råd kan straks sættes i værk og første sommer høstes fuld frugt af, så følg det endelig. Jeg er overbevist om, at du aldrig forlader det, så snart det første gang er prøvet. Det vil så meget fornøje dig som gavne dig at se det lidet græsland befriet fra de grådige hestes tand, og betænk også hvilken fordel, 12 køer kan man sikkert græsse i stedet for de 6 heste. Det arbejde denne sommerrøgning på stald forvolder, betaler sig i den gødning, man derved samler.

OM HESTEAVL OG FØLPLEJE

Men endnu må jeg i dette kapitel handle om hesteavl og føllenes opdræt. Havde jeg ej kunnet give den udskiftede bonde det forrige råd at holde sine heste inde på sommerstaldfodring, så ville det have været omsonst at anbefale en sådan bonde hesteavl.

Mangel af græsning måtte have tvunget de fleste til at lade være. Men når man nu holder de øvrige inde, så kan en hoppe med sit føl meget vel følge køerne. Jeg indser end ikke, hvorfor man ej skulle kunne lade hoppen med sit føl blive inde og fodre dem som de andre med vikkehavre og kløver, men prøvet det har jeg ikke selv.

Hvert andet år at tillægge et føl kan gå an uden sit hestetals alt for store formerelse, når det kun er tilbørligt indskrænket.

Man vælger til at bære føl en hoppe, som er af god natur, har rene og stærke ben, god størrelse og køn skabning, og ikke over 10 år. Men har hun først båret føl, så kan hun gerne til hendes 18 ende og 20 ende år bære (føl).

Man søger at få hende bedækket ved den i egnen erkendte, bedste hingst. Er der i egnen en erkendt, god, sund og ren bondehingst, som har nogen størrelse og anseelse og efter hvilken man har set gode føl falde, da anser jeg det bedre for en bonde, der vil opdrætte til egen besætning, at lade bedække ved den, end ved de mest anselige hingste på herregårde. Dels fejler det meget oftere, at hopperne bliver drægtige efter disse, end efter en hingst, der af og til arbejder. Dels bliver føllene, der falder efter mange af disse hingste ofte mere stads- end ret gode arbejdsheste.

Den fra alle sider bekvemmeste tid til at lade hopperne bedække i, er marts måned, at de næste år kan i samme tid omtrent føle, hvilket sker vel noget tidligere, når de er unge, men almindeligt går de mest året om.

Når føllene fødes i marts måned, kommer bonden fast ej til at savne noget arbejde af hopperne. I efteråret kan de gerne have gjort alt med af jævnt arbejde, og om vinteren kan de let skånes. Men de bør end ikke stå aldeles ubrugte. Undertiden bør de tages med ved en jævn kørsel, når jorden er bar, og føret ej er slemt, dog alene under bondens egne hænder, at de ej skal overiles.

En bonde kan under sådan omgang med sin følhopper være langt vissere på, at alt skal gå heldigt, end hvor ved store stutier hingste og hopper alene holdes for affødning (avl), og år ud og år ind bestiller intet.

Man bør ikke tvivle om, at den gode bonde fodrer om vinteren sin drægtige følhopper vel, men for alle ting våger han over, at alt hvad høl, den får, er sundt og ikke muggent, og vel afrystet forud, og ligeså, hvad der skæres til den. Et føl må moderen ofte kaste, fordi man heri er uforsigtig. Men når hoppen har folet, og jeg antager nu, at det sker i marts måned, da må den plejes såre vel, at den kan få overflødig mælk. Det bedste middel er, at man foruden godt høl og godt skaftehavre-hakkelse, har sat en tønne byg i støb, lagt det på loftet og gjort det i grønt malt

Når forårspøjningen begynder, kan bonden gerne tage sin følhopper med, men lade føllet blive hjemme i det rum, han i laden eller andet hus har aflukket til det.

Når han ej gør sine bede længere end hen ved 4 timer, skader det hverken hoppen eller føllet. Hovedsagen er, at han plejer hoppen på det allerbedste. Det varer ej heller længere end 4-5 uger, før føllet kan begynde at æde af krybben ved moderen, hvorfor denne (krybben) bør være hængt lavt.

Det grønne malt i hakkelsen lokker føllet herligt dertil, ligesom også godt lugtende høl der her må lægges i krybben, hvorfor denne også må være lang.

Hvilken fordel nu for bonden at føllet er født så tidligt. I hele forårsarbejdet, som er altid det sværeste, går hans følhoppe med og det uden skade for moderen og føllet.

Derimod, fødes føllet, som mest sædvanligt i maj, hvor øm bør man da være for at bruge hoppen i arbejde lige imod dens tid, og hvor lidet kan den bruges uden skade.

Ofte nøder denne skik, at føllene skal fødes i maj, en bonde til at holde én hest flere, i det ringeste i foråret, og vil han ikke, og kan ikke dette, da må han derover finde sig ringende drivende, og lægge mere arbejde på de øvrige heste. Men alt dette kan forekommes ved at lade sin følhoppe bedække tidligt i marts. Også har man derved den fordel, at skulle det fejle efter at den første gang er bedækket, har man tiden for sig og kan gentage det.

Men den bedste fordel bliver endnu for føllet selv, det kommer nu med moderen på græs, og den gode bonde sætter vist sin følhoppe på godt græs, og straks kan føllet nu æde og får både ved sin mors mælk, og ved hvad det selv æder, kraften af den første græsning, som altid er den bedste, men dette gavner føllet utænkelig til god vækst og fremgang, thi ved ethvert kreaturs opdræt er det hovedsagen, at man i de første tider besørger alt rigeligt for det. Bliver et kreatur først forknytt, er alt forloret.

Men møder nu ej ved hoppens og dens føls græsning på en udskiftet lod – og til sådan lod er det jo, at min hele vejvisning har sigtet – møder her ej en vanskelighed? Alt skal tøjres på sådan lod.

Er det da også rådeligt at tøjre en følhoppe? Ja, det kan ske, og sker.

Man tøjrer den ved foden, hvorved føllet er vel for en del sat i sikkerhed, og ej så let kommer i tøjret. Men midlet er dog ikke fuldkommen betryggende, om man end også, som hver forsigtig bonde vist gør, våger og lader våge nogle dage og nætter i førstningen ved dem. Ja, om man endog aldrig hæfter hoppen for fast ved lang tøjrepæl. Al denne forsigtighed uagtet, kan det dog ske, at føllet kan indvikles i tøjret og kvæles. Hvor ubehageligt om dette vanheld forener sig med tabet.

Men når føllet er født i marts og vant til, at moderen ofte har været fra det i arbejde, samt allerede godt kan æde, ja, også er givet noget græs hjemme i nogle dage, da er her et fuldkomment betryggende råd.

Man lægger nemlig straks et let tøj på føllet som på moderen og sætter dem ud på græsset tøjret lidt fra hinanden. Det forstår sig, der må bruges forsigtighed, lade føllet løbe i tøjret inden man hæfter det, og når det hæftes, våge en dag og nat ved det, indtil føllet kan blive vant til båndet og til at blive varsomt i det. Med dette nås snart, og da er alt sikkert.

Hver gang man nu på marken flytter kreaturerne – og imellem kan én gå hen for det samme, at det kan ske 7-8 gange om dagen - så tager man føllets tøjrepæl op, lader det gå til moderen for at die så længe det vil, hvorpå man igen hæfter det noget fra. Når man tager moderen hjem til arbejde, som må ske straks, imedens man endnu våger ved det, da må der passes nøje på, at det ej støder sig løs og følger efter, hvilket må sørges for at aldrig sker. Snart lærer da føllet, såvel som moderen at finde sig deri, thi de er allerede fra husene vant til at tages fra hinanden.

Da føllet falder snart til at æde i sit tøjreslag, så står det sig godt ved denne behandling, og moderen er også vel holden derved, thi det tidlig fødte store føl ville ellers udmagre hende meget stærkt inden sommerens ende.

Sæden på marken er også vel tjent dermed, at føllet er bundet, thi så snart kornet sætter kerne, søger det vist efter sæden i hvor langt man end tøjrer moderen fra samme, og et føl gør altid stor skade i den stående sæd

Det er i Thy, erfaring har lært mig dette anførte om føl-opdræt, ja, alt hvad jeg har skrevet om heste. Denne lille provins driver hesteavl fortrinligt i Danmark. Stutterierne er der, hvor de bør være til landets vel, de er hos bønderne. Det var en indtagende fornøjelse, når stuttekommisærerne efter forrige indretning kom årligt til en vis gård, at se dér af egnens bønder, vel 100 hopper samlede, som de søgte at få antagne og brændte (mærkede) som stutteri-hopper, mere for æren at have en brændt som "stut-hoppe", end for den liden præmie af 7½ mark, der var udsat for hver årlig.

Når der var god aftræk og salg af heste fødtes årligt i mine sogne, som består af 450 tønner hartkorn, omtrent 100 føl, og de fleste blev født i marts. Alle mødre holdtes i tøjre, og føllene også ofte, især når kornet havde sat kerne. Man har almindelig ikke dér udskiftet, men fællede ved man dog ikke af. Enhver

holder på sit eget alle slags kreaturer tøjrede, og man ser dér virkningen af at tøjre frem for al løs drift, thi alle kreaturer er ret så forædlede og mere fuldkomne end andre steder i Jylland.

Hestetallet er indskrænket på hver bondegård, og dog drives der en vigtig hestehandel. En hoveri-bonde i sognene havde af én hoppe haft 11 føl, og af disse udbragt 500 rdlr. Og dog steg hans hestetal aldrig højere end til 7, og det endda kun for en kort tid imellem, når aftræk kunne standse lidet.

Mange plage går bort (sælges) i tredje år, og fast (sikkert) ingen når fjerde år hos bonden, uden hvad han selv vil beholde. Når de er to år, kommer de almindelig med i plovspandet, men altid under den, over dem så ømme bondes egne øjne, og det er så langt fra, at de derover forknytttes noget, at de fra den tid meget mere dagligt trives, thi nu fodres de af al magt, fordi de, idet de arbejder, kan tåle det. Så snart de kommer i ploven, føjes gerne stødt byg eller grøn malt til havrehakkelsen.

Som to-åringer har de også nået anseelig vækst, da de er plejede vel fra først af. Den første vinter, når de er føl, skærer man oftest toppen af skaftehavre og det blødeste foder til dem, samt giver dem lidet af det fineste og bedste høg. Den anden vinter hel igennem får de skaftehavre-hakkelse, og man lægger vel endnu lidet til af det bedste affald i hakkelse-loen og fra laden. Lidet høg gives hestene i Thy imod andre steder, men kernen spares dog aldrig på. Man har det dér til at ordsprog, at kornet betaler sig bedst igennem kreaturerne, og at det da bærer sig selv fra gården.

Og mærkeligt, at man tænker og handler således dér, hvor man dog almindelig har god afsætning på kornvarer, hvor de fleste bønder har næppe 2 mil at bortføre det. Men hvor lykkeligt for Danmark, om alle dens bønder tænkte og handlede således, og hvor lykkeligt, især for Sjælland, om dens bønder, for hvilke denne grund at handle efter, er mest fremmed, om de kunne bibringes den.

At spare kornet fra sine kreaturer for at sælge det, er at spare skillingen og lade daleren gå. Jeg har vist, at hine bønder opfodrer meget korn på deres heste og dissers opdræt. For kvæget spares og ikke korn, endog fårene bekommer noget.

Nu tænker man vel, at deres kornsalg er liden, men nej. Bliver deres kornsalg sammenlignet med bønders, der sparer alt, hvad muligt er fra deres kreaturer, så skal man finde, at hine dog sælger mere.

Ja, så må de også avle mere? Ganske vist vel 8-10 fold, når disse kun 4-6 fold. De kan da tage de 2 fold til deres kreaturer og endda have oversalget (overskuddet).

Men nu kommer hovedspørgsmålet: Hvorfor avler hine mere? Jeg svarer: Fordi de ikke sparede de 2 fold til deres kreaturer. Det var skillingen de ikke sparede, og derfor vinder de daleren, nemlig, både mere korn at sælge og fordelen, der bringes ind af hvert kreatur. Men endnu ville man vel have oplyst, hvorledes det at give kreaturer kerne, kan formere foldene og afgrøden?

Og dette forklarer jeg således. Ved at give kerne, holdes ej alene flere kreaturer på lige fodring, hvorved gødningen formeres, men især vinder gødningen derved i fedme og kraft, og virker til større frugtbarhed, hvor den anvendes.

Føjer man endnu hertil, at hvor hestene fodres vel, der kan jorderne drives med fuld kraft, og alt ved agerdyrkningen udføres i rette tid og tilbørligt, så tror jeg, at hver eftertænksom bonde skal være overbevist om sagens rigtighed.

Men erkender du, min gode bonde, at det er dit sande gavn at følge, alt hvad jeg i dette kapitel har foredraget om heste, såvel om at indskrænke deres tal, som at behandle på alle måder de beholdne godt, og tillige at opdrætte føl efter anvisning.

O. så følg det, det bedste du formår. Ja, end mere, lad det blive som jeg i begyndelsen viste, en samvittighedssag for dig at følge det.

Lad dit trældyr ikke sukke under din hånd. Guds ord siger: "Bind ikke munden på den okse, som tærsker". Lad det arbejde for dig, dertil har Gud givet dig det, men lad det også nyde sin del af, hvad Gud ved dets arbejde giver dig. Det har ret dertil som du, og tro, det skal bringe velsignelse i din gård, når du gør det.

Tiende kapitel:
"Om Fæ-creature."

Tiende Kapitel.

Om Fæ-creature.

Maatte jeg begynde det forrige Kapitel med at opmuntre de kære Bønder, som have udskiftet deres Jorder, til at indskrænke Tallet af deres Heste, saa maae jeg nu, da jeg skal handle om Fæ-creature, gaae den

Måtte jeg begynde det forrige kapitel med at opmuntre de kære bønder, som har udskiftet deres jorder, til at indskrænke tallet af deres heste, så må jeg nu, da jeg skal handle om fæ-creature, gå den modsatte vej og lægge hver af dem på hjerte at formere deres kvæg med den yderste flid.

Thi dersom dette ej sker, består ingen bonde ved udskiftning.

Alt, hvad jeg forhen har vist om jordernes bedre dyrkning for at indbringe en bedre frugt af dem, er skrevet omsonst. Intet af det kan med held udføres, om kvæget ej formeres og bringes efterhånden til et større og større tal på det, at gødskningen kan blive megen, og det just af kvæg. Thi den gødning, som samles ved kvæg, er den retvirkende i agerdyrkningen.

Man kan altid regne to års længere virkning af kvæg- end af hestegødning, når hver slags bruges for sig. Ved kvægmængde er det da alene, at kornavlens kan stige og tiltage, ja, ved den er det, at ageren kan beredes til at blive et rigt kløverland.

Og desuden er det fordelene af kvæget selv, af køer, stude og kalve, der nu efter udskiftning skal indbringe bonden det, som små-creaturene gav ham før. En ko i tøjregræs, og især når kløver kommer til, bliver bedre for ham end tre på fælleder, og han må dog have, og skal nødvendigvis sørge for at få, flere køer end en bonde under fællesskabet almindelig havde.

Mælk må blive overflødig (rigelig) i hans hus både vinter og sommer, dels til daglig føde for alle hans gårds folk, hvorved spares meget korn til salg, dels til at frembringe smør og ost i de rette græsmåned, både til hans families egen fornødenhed og til at sælge, og dels til at opføde kalve i de rette tider for hans egen besætning. Ja, endog undertiden til at fede en kalv til salg. O, hvilke fordele kan en god besætning af køer, som plejes vel vinter og sommer, da indbringe.

Men også kan og bør en bonde, som har udskiftet, tillige holde stude. En virksom og eftertænksom mand vil snart erfare, at et par stude-kalve at tillægge om året betaler sig godt.

Med mælk giver han dem kun vel som kalve, holder dem i tøjre i godt græs om sommeren og fodrer dem vel om vinteren. Når de er 3 år gamle, skal han se, at de er noget langt andet, end hvad der blev optrækket på fælleder, og deres salg skal give ham en god samlet skilling.

O, kunne du, min gode bonde, som er lykkelig kommen ud af fællesskab, kunne du kun gøre dig forestilling om alle de fordele, en god kvægbesætning på din gård ville give dig til din velstands pålidelige fremgang. O, hvor vist ville da al din attrå, al dit overlæg, al din bestræbelse gå ud på at formere din besætning og holde den i den bedste stand. Og er du først opvakt til at ville, så tilbed dig Guds velsignelse med dig og følg, hvad jeg herefter i dette kapitel vil lære og anbefale dig. Jeg tør så love dig, at få år skal kun bortgå, inden din gård har en rig besætning af kvæg, om den endog efter udskiftningen har kun nu en såre liden, ja, om du endog just formedelst udskiftningen synes nu at kunne kun herefter holde en meget mådelig kvægbesætning.

Oftest kan man på en udskiftet lod ikke græsse ret meget kvæg, inden en bedre dyrkning, især med kløver, indføres på den. Men jeg har i forrige kapitel om hestene søgt at gøre plads for kvægets græsning, endog

på en indskrænket lod. Min kære bonde, følg de givne råd, indskrænk først dine hestes tal efter vejvisningen dér, køb en ko eller to for værdien af de afslagne og udsatte heste, og synes du endda, at din græsmark er for liden for dine beholdne heste og for det kvæg, du har, grib da til det råd, jeg gav, hold dine heste inde ved vikkehavre indtil mod høst. Du vinder så vist græsning på din mark til den besætning, du for det første har.

Tøjres skal nu alt på de allerfleste lodder, thi få udskiftede lodder gives kun i landet, og det blot i skovegnene, hvor et stykke land kan afhegnes til varig løs græsgang for ungvæget, og mon det ej var bedre på de fleste steder, at slig græsgang, som oftest er mådelig, kunne undværes, og sådant stykke jord afhegnet, enten fredes ganske til skov-opelskning, om det dertil havde naturlig anlæg, eller om ikke tjenligt dertil, da efter anvisning i 4.kapitel efterhånden bringes under ploven og dannes til agerland.

Jeg siger da her, tøjres skal al kvæg på de fleste udskiftede lodder, og det straks, når de skal på græs. Her må ikke tænkes på at lade kvæget først i foråret komme ud og vogte det løst i engene og på overagrene, indtil græsset kommer så vidt, at man kan hæfte dem.

At gøre dette, er højst stridigt imod al sund eftertanke. Engene, som endnu er bløde, optrædes og fordærvs. Ved at lade afæde det første fremspirende græs på dem, vover man at lide stort tab i sin hø-avl, thi kommer nu tørke, når man endelig freder dem, hensvinder og forbrændes let store pletter i dem, og overalt kommer græsset ingen vegne, da derimod om det første fremskudte græs havde stået, det da kunne have skjult over sin rod og næret sig, ja vokset vel ved natduggen, som det rigelig kunne opsamle i sine små blade. Og lad endog vejrliget efter ønske med regn og varme, så at den fredede eng gror straks, men skal dog nu bide med sin slet, indtil græsset er tilvokset og modent til at slåes.

Men hvor sildig bliver nu dette? Gerne ej før lige under høst. Endog alene derfor græsser ingen klog bonde det mindste kreatur i foråret i sine enge. Han vil have sin høhøst i rette tid begyndt, nemlig først i juli, at den kan pakkes vel i årets sædvanlige bedste tørretid, på det at den sikker kan være forbi inden høsten nærmer sig, da han vist har andet arbejde, han vil gøre i denne mellemtid.

Og i henseende til boer- eller overagre er det ikke mindre skadeligt at vogte først løse kreaturer på dem, man skal dog omsider til at hæfte kvæget på dem, og når så alt er overgået og afædt, har man lidet bedre at tøjre på, end om man havde bundet kvæget det første man udslog det, man må da besinde, at endog et stort stykke græsland forslår intet at tøjre på. Der må gives lange tøjre og flyttes tit, så at inden få dage har man overfaret al sit græsland og skal begynde igen med lige ringe tøjregræs.

Men for at undgå alle disse ulejligheder, så sørger den kloge bonde for, at han kan holde sit kvæg inde på stald, indtil han har godt græs at tøjre på. Vel kan man under vor himmel-egn almindeligt ikke tøjre før 3 uger ind i maj på naturligt græs, og på kløver 8-10 dage før, og vel er det ubehageligt og et tilsyneladende tab at savne græsmælken så længe, men det er dog ulige bedre at oppebie denne tid end ved at udslå så tidligt sit kvæg forkvale hele sommer-græsningen for sig og måske endog lide stort tab på sin høbjergning.

Når da nu en bonde ser, at græsset nogenlunde tillader ham at tøjre sit kvæg, så giver han hvert et tøjre, som ej må være længere end $2\frac{1}{2}$ favn.

Han begynder ved den ene ende af græslandet, sætter kvæget ordentligt i rad efter hinanden og sørger for, at græsset nøje afædes, så vidt kvæget kommer. I førstningen, når der er kun lidet græs, bør man flytte 7 gange om dagen, men når græsset bliver mere, da 5 gange.

Ser han, at noget kreatur ej æder fuldkommen op i sit tøjreslag, må han ved næste flytning give samme et mindre mål ind i det friske græs. Dette må især nøje våges over, om man har kløver at tøjre på. Én alen at rykke frem ved flytning er oftest nok, om kreaturet ej skal nedtræde noget eller lade nogle buske stå, hvilket man omhyggeligt må forekomme at ikke sker. Men sørge for, at alt bliver jævnt og til bunds opædt, så vidt man kommer.

Når man på godt kløverland behøver kun dagligt således at tøjre lidet frem, så kan man sikkerlig regne at græsse et kreatur på to skæpper land. Javel i gode åringer på mindre. Men man må da nødvendig hver uge samle og bortføre den formedelst den smålige tøjring, så tæt ved hinanden faldende gødning. Thi lader man samme blive liggende og skal efter 5 ugers tid begynde nye overtøjringer, finder dels mange pletter,

hvor gødningen har kvalt kløveren, dels vil kreaturerne nu ikke æde tæt omkring ved gødningen, men sætte ved den 2. overtøjring mange buske af.

Dette undgås fuldkommen og den anden overtøjring kan blive drøj (god), som den første, når kun ved første overtøjring er passet disse to ting: både at alt er opædt til bunds, og tillige at gødningen er ugentligt nøjagtigt opsamlet og bortført.

Det synes vel at give for meget arbejde at således opskuffe, samle og bortføre gødningen ugentlig, men man har betaling derfor i den opsamlede gødning. Thi når samme nu henføres i møddingen og blandes iblandt andet, kommer den siden til sand nytte, da den derimod ved at henligge på ageren gør skade uden mindste gavn. Thi ingen må indbilde sig, at den af kreaturerne på ageren faldende gødning, virker som andet påført sammenbrændt gødning til jordens følgende frugtbarhed. Nej, samme hentæres ganske af sol, vind og insekter uden at gavne jorden noget.

En bonde, som har en del kvæg i tøjre, bør vænne sig og sine folk til, at når kvæget skal vandes eller trækkes hjem og ud på marken, at da et kreatur kobles ved sit tøjre til siden af det andet, 4 eller 5 i linjen efter vejens bredde, som skal trækkes på. Og en linje koblet til den anden, så at alt hans kvæg, om det end er 24 stykker eller flere, kan føres på én gang og af ét menneske til vands eller hen og hjem.

I Sjælland, hvor man er så uvant til tøjrekvæg, ser man oftest, at der føres kun to efter to til vands, og det endog tit uden at oprinke tøjret. Dette gør mange frygtsomme for at have meget kvæg i tøjre, især når vandsteder ikke er nær, de synes, at kvæg-tøjring giver for meget arbejde og for stor forsinkelse, skønt man dog her malker i marken, og ikke som i Jylland fører køerne altid hjem for at malke.

Men der er og folkene øvede i at føre kvæget i store kobler, og kvæget fra de første år er vænnet dertil, så at arbejdet går meget let. En god dreng førte dér dagligt hos mig 28 stykker, og det ad en lang vej igennem sæd på begge sider, ja både køer, ungvæg og stude i et kobbelt. Så snart han kom i gården med den hele række, løste han linje fra linje og lod en linje efter den anden drikke ved vandtruget og derpå kobledede linje til linje i samme orden igen, men køerne, som skulle malkes, blev adskilte og indbundne i stalden. Ved snild omgang med kvæget, uden med slag og hårdhed at gøre det frygtsomt og vildt, bestyres dette arbejde let.

Man iagttager alene, at vælge en stærk, men tålig ko til trække-ko for dem alle, som man også derfor har sat først i linjen i tøjreslaget og sætter dem ellers alle efter hinanden i tøjreslaget, ligesom de sidst om vinteren har stået hinanden ved siden i stalden, at de, som kender bedst hinanden, kan bestandig komme hinanden ved siden. Når en ko er tyregal, iagttager man også, at denne ikke kommer med i koblet. Ved at holde bestandig alt tøjre-kvæget, småt og stort, således i en bestemt orden og omgås det med lempe, så at man kan føre det alt på en gang, bortfalder da den besværlighed, man formedelst vandingen, især når den er langt borte, tror at skulle have, om man satte meget kvæg i tøjre.

En anden og større vanskelighed ved at holde meget kvæg i tøjre er, at de i varmen bejser, som man kalder det, støder sig løse, taber tøjrene, løber i sæden og fra alle sider forårsager ofte megen skade og altid stor forsinkelse, når flere folk skal nu nødvendig til hjælp.

På en udskiftet lod, hvor sæd og græsning aldrig kan være langt fra hinanden, er dette en ulejlighed ved at have meget tøjrekvæg, som man ej så let eller med ligegyldighed kan overse.

Ikke må man tænke, at ved at tage meget stærkt reb og lange tøjrepæle kunne denne fortrædelighed vel forekommes (undgås). Nej, man vover da, at et uregerligt kreatur især en tung ko, idet at den løber rasende til for at støde sig løs, kan styrte over og brække boven, ja vel halsen, som jeg véd tiere end én gang er sket. Vel kan det meget hjælpe, når man efterhånden får alene kvæg, som man selv har optrækket (opdrættet) fra kalve i tøjre, som man aldrig har ladet komme ind i heden (varmen), og tillige har holdt dem i så gode tøjre, at de som kalve og ung-kvæg ikke har stødt sig løs. Men man er dog aldrig rolig, når man har nogen mængde.

Gerne er der én og anden, som bliver urolig i den rette bremse-tid (oksebremsen) hen imod høst, da de kan gøre mest skade. Og når sådan én først giver tonen an, løber de alle.

En hårhed er det også imod sit kvæg at lade det stå i den brændende sol og stikkes af de dem så ufordragelige bremsere og fluer.

Jeg råder derfor hver god bonde, der bærer tilbørlig ømhed for sit kvæg, og som tillige ikke vil tåle den skade og uorden, som bejsende kvæg gør, især på en indskrænket lod, at han også af denne årsag stræber for at få kløver sået og at have dog for det første et par tønnder kløveland på sin mark, da han derved straks, om han end har 20 stykker kvæg, kan sætte sig i sikkerhed for al denne her omtalte ulejlighed, og det på følgende måde:

OM SOMMERSTALDFODRING (rygte = røgte) (gibt = portion foder)

Så snart dette hans kløver er noget tilvokset – som er gerne 8 dage ind i juni, og førend den tid bejser ikke kvæget – da indtager han hver formiddag, når der skulle flyttes 2. gang, som er mellem kl. 8 og 9, alt sit kvæg på stald, og slår da tillige af sit kløver så meget, som han efter sit kvægs tal kan give dem inde, indtil imellem 4 og 5 om eftermiddagen. Snart erfarer han, hvor meget dette dagligt bør være.

Thi når han har kløver, bør der ej spares men gives dem alt, hvad de i den tid kan fortære. Det skal nok betale sig selv.

Men dette arbejde kalder jeg nu også den gode bonde til at foretage selv for det første: han må lære sig selv, hvorledes disse kreaturer kan røgtes pålideligt på stald i disse 8 timer om dagen, så at hos køerne mælken kan forøges og andet kvæg kan trives og holde sig vel. Han må lære sig selv, hvor meget kløver, der dagligt skal slås og hjemføres, at alt kan få fuldt op, og af hvad beskaffenhed kløveren skal være, når hver stilk skal grådigt fortæres af kreaturerne. Han må i at passe denne røgning selv lære sig, hvilke små forandringer i staldens indretning, der kunne være tjenlige at gøre til mere bekvemmelighed, orden og renlighed.

Gavnligt, ja, uundværligt fornødent er det for hver bonde, der vil indføre noget nyt, selv at udføre det først. Han bliver da ej alene selv sagen ret fuldt bekendt og kan anordne det siden, som det bør være, men også, når han kun først selv har gjort det, fører han folkene let efter sig, da disse ellers er fortrædelige ved alt nyt og ofte hellere gør det galt end ret.

En bonde vil snart finde sig såre vel holden ved således at tage sit kvæg ind den hede tid af dagen og give dem kløver hjemme. Nu forslår hans tøjregræs ulige bedre, thi 2 tøjremål spares fra hvert kreatur dagligt, hver kan nu nære sig med 3 tøjremål, nemlig én om morgenen, én om eftermiddagen og én til aften. Det er da de to tredjedele af tøjregræsset, som spares. Og vil han nu eftermåle, hvor meget af kløverlandet som i dets sted er slået – thi de 2 tønnder land går ikke nær med om samme har været tilbørligt tæet og er vokset vel, han kan gerne sætte af til frø, hvad som han ser dertil er passende, og vel desuden slå noget til hø, som ville forvokse – men jeg siger, vil han nu eftermåle, hvad jord kløveren er afslået for at give grønt, skal han finde, at dette måske ikke udgør mere end en sjettedel mod det sparede græsland af hvad, som var bestemt til tøjrene.

For at gøre dette fatteligt, vil jeg give et eksempel og antage, at en bonde har 20 stykker kvæg, som han skulle tøjre og til samme har da udlagt 15 tønnder land med naturligt græs. Dette ville ved bestandig tøjren alt sammen gå med eftersom det naturlige græs på de fleste steder i landet falder. Men nu har den samme bonde 2 tønnder kløverland, som viser sig tæet og godt, og indtager efter forslaget sit kvæg på stald hver dag.

De tre femtedele af græslandet eller de 9 tønnder behøver han nu kun at overtøjre. De 6 tønnder land spares imod, hvad deraf kløverlandet er afslået for at give grønt hjemme, og måske der kan kun være afslået til denne brug 1 tønnde land, eller lidt mere.

Ved dette eksempel håber jeg, at den tænkende bonde skal indse, at når han kun straks vil så kløver på sin udskiftede lod, og så snart han får et godt kløverland, om det er kun af 2 tønnder, da tager kvæget ind i 7-8 timer om dagen og giver kløver hjemme, at da er han straks vis på at have tilstrækkelig græsning, endog til en god besætning af kvæg, ja, han indser jo let, at han endog kunne uden frygt for sommergræsning udvide sin kvægbesætning til næste år, thi i år havde han jo ved kløverens og staldfodringens hjælp 6 tønnder land til overs af det bestemte til tøjring.

Og foruden denne besparelsesfordel af, at således indtage kvæget i heden (varmen) om dagen har man nu også kvægets tøjre i sikkerhed, de støde ikke disse i stykker hver anden dag, de løber ikke i sæden og beskadiger samme. Kvæget er også langt bedre holden såvel med den svale, de nyder i stalden, som med

den gode kløver, de gives. Køerne betaler det straks ved rigere malkning. Og føjer man endnu hertil den gødning, som derved samles, så indser enhver bonde tydelig, at disse fordele overgår meget det mere arbejde, som kvægets røgtning fordrer i disse timer hjemme, fremfor at oppasse dem på marken. Men enhver eftertænsom bonde vil dog vist synes sært, om disse forslag til at lade kreaturerne tære om sommeren af det, som sås, for at skulle underholde dem om vinteren.

I forrige kapitel tog jeg 2 tønnder land vikkehavre til hestenes fortæring om sommeren, i dette tager jeg igen 2 tønnder kløverland til kvæget, som også mesten om sommeren skal opædes. Men at således berøve sig afgrøden af 4 tønnder land, er det at tænke på i vore lange vintre? Ja, hvorledes kan det bestå med hvad, jeg har rådet til, nemlig både at holde meget kvæg, og at holde det inde på foder indtil mod enden af maj, ja, endog da at være forsynet med strå til hestene 1 måned, hvilket dog også efter mit råd skulle være tidligt indtagne på foder? Vist må jeg vente, at man vil synes, at det ene modsiger her det andet. Ofte har under fællesskabet, da kvæget var lidet i tal og gik tillige med hestene ude tidlig og sildig, ofte har dog fodertrang indtruffet.

Men hvad ville nu blive af, når man skulle opfodre om sommeren af hvad, der skulle give vinterforråd, og endda gå til vinteren med større besætning?

Men knuden lader sig let opløse ved at fortære om sommeren på stald afgrøden af de 4 tønnder land efter de opgivne eksempler, vinder man altid i det mindste 12 tønnder land, som ellers måtte være blevne afgræssede, om heste og kvæg skulle have været ude bestandig. Enhver, som vil prøve det, skal erfare sandheden heri. Men ingen god bonde ser dette, førend han jo straks stiler til den indretning med sit agerland, førend han tager mere jord op til sæd og således formerer sin udsæd årligt. Og at han nu kan gøre dette med nytte, dertil hjælper den gødskning, som straks ved staldfodring samles. Han får også derved mere jord årligt at udlægge til kløver, thi der skal efter anvisningen i det 5. kapitel udlægges årligt lige så meget jord, som der optages, og samme alt besås med kløver. Men formerer nu hans udsæd og hans kløver sig på 12 tønnder land, hvis afgrøde han kan indsamle til vinterfoder, fordi han fortærede 4 tønnder lands afgrøde om sommeren på stald, så er det jo åbenbart, at han ved sommer-staldfodringens hjælp kan formere hans besætning og dog være sikker på at kunne holde denne besætning såvel vinter som sommer.

Men lad nu en god, virksom bonde, der ikke er bange for noget nyt, når han kan kun overse det, og vist beregne fordelene ved det, lad ham nu ved at have indtaget sit kvæg nogle timer om dagen og give dem kløver, være blevet overbevist om, såvel at sommer-staldfodringen med kvæg lader sig meget vel gøre, som om de sande fordele der ved den kan udbringes, skulle han da ej, så snart han får sine udlagte jorder alle besåede til kløver, bestemme sig til en ordentlig og bestandig sommer-staldfodring med kvæg?

Sandelig, sagen har så meget tillokkende for sig, især når man bor på sin lod og har sine jorder rundt om sig, at jeg synes: ingen bonde, der ret vil virke til sin lods forbedring og dermed til sin egen velstands fremme, kan holde sig tilbage fra at bruge staldfodring, også med sit kvæg, når han kender, hvorledes den skal foretages. Og det kan han dog for en del have lært sig selv, ved at have indtaget forhen sit kvæg nogle timer om dagen og givet kløver imedens hans udlagte jord endnu ikke var alt besået med kløver og han derover endnu havde naturligt græs, som måtte aftøjres.

Med hensigt til at opvække hans eftertanke til at agte på staldfodringens fordel, idet at han lærte sig selv den, var det, at jeg gav dette råd om kvægets indtagelse i heden (varmen). En sag, der desuden for sin egen gavnligheds skyld på en udskiftet lod er højst nødvendig at indføre. Jeg håber derfor, at enhver eftertænsom og virksom bonde, der har fulgt mit første råd, gør, så snart han har sin udlagte jord alt besået med kløver, anlæg til i samme sommer at holde en del kvæg bestandig inde og fodre dem på stald med kløver.

Førend man har på sin lod 1-2, ja vel 3 års kløver, og det på forskellige steder, høje og lave så vidt muligt, råder jeg ikke nogen at gøre stort anlæg til staldfodringen. Om man endog har et tilstrækkeligt stort stykke kløver af 1-års, og samme tegner alt sammen vel, kan man dog let blive forlegen midt i staldfodringen.

Fjorten dage efter Sct. Hansdag kan det alt være forvokset og falde i leje, det duer da ikke til staldfodring. Kreaturerne æder intet uden toppene, køerne taber mælken, alt kvæget falder af, og det er en åbenbar spilde at lægge det for dem, da man må tage det halve igen bort.

Førend man tænker på staldfodring, må man derfor nødvendig have flere års kløver, have det på forskellige jorder, højere og lavere, at man kan håbe at have bekvem kløver til staldfodring til hver tid, og at man tillige kan, uden at frygte for det behøvende til stalden, slå og gøre i høg på marken til hver tid ethvert stykke, som forvokser og bliver ubekvemt til staldfodring, eller som man ser at kunne undværes.

Desuden fordres der en beredelse forud til sommerstaldfodring, som få steder kan være gjort, uden at man et par år har haft skikkelig kløver på sin mark, og allerede har jorderne i nogenlunde god drift. Man må betænke, at når man vil staldfodre kvæg sommeren over, må de ikke være komne ud på græs først og siden tages ind. Jeg har forhen vist, at på en indskrænket lod kan og bør alles drift med kvæg i foråret ikke have sted, og ligeså lidet bør noget af det kvæg være udsat først i tøjre, som siden skal fodres.

Køer bør det i det mindste ikke ske med, thi få af dem falde da så hastigt til at æde på stald, at jo deres malkning i nogle dage taber sig noget, men da vi nu under vores himmelegn kan sjældent have kløveren færdig til staldfodring før en uge ind i juni, så ser man, at her er en lang tid i hvilken man skal være beredt på at holde kreaturerne inde, fremfor om man udslog på græs straks i foråret.

Har man god fodring og almindeligt høg, kan stude og ung-kvæg nok holde sig i stand ved dette, men malkende køer har det nogen vanskelighed med. De af dem, som har kælvet før jul, bliver gerne golde, om de skal stå alene på det i foråret fortørrede foder. Her er det nu, at godt kløverhøg, som ikke har ligget på lad over kreaturerne, og derved er fortørret, men i et gulv i laden, kan komme herligt tilpas.

En bonde, som vil sommerstaldfodre må derfor have kløverhøg indbjerget fra sin mark forud og have et tilstrækkeligt forråd af det bedste gemt til sine køer i april og maj måneder, indtil den grønne kløver kan gives. Har han nu også i behold af den sidst tærskede bygalm så meget som behøves, og han vil skære halv af dette og halv af kløver i hakkelse og dermed fodre køerne rundelig i disse to måneder, så kan han nogenlunde være betrygget for, at mælken ej skal tabe sig for meget.

Men dog i midten af maj kan man i gode forår nok vente at have enten noget kløver eller godt græs her og dér på sin mark, som er således groet, at dér ved at slå det kan samles dagligt nogle kurve fulde. En bonde, der vil fodre sine køer på stald om sommeren, må med yderste flid stræbe efter at bringe noget kløver eller græs til tidlig vækst på hans lod. Ved at strø i september noget blandet gødskning på et lidet godt stykke kløver, især på et stykke, som har nogen læ, når man bedst denne hensigt. Også kan det mange steder ske, ved at lede flodvandet fra gården og møddingen hen over et stykke eng. En bonde kan næppe forestille sig, hvor vigtig et sådan lidet stykke tidlig drevet kløver eller græs kan give ham. Thi så snart han nu ser, at han kan slå og blive dagligt ved at slå nogle kurvefulde deraf, begynder han straks dermed, men skærer det fint i hakkelse-kisten og blander det imellem halm og kløver-høg-hakkelsen. Men fra den tid af, man således begynder med lidt grønt iblandet, må al tør-fodring at give for sig selv forlades, da det er kun spille at lægge det for kreaturerne. Nej, de må have af denne hakkelse fra morgen til aften, eftersom kløveren nu vokser til, formerer man samme i hakkelsen og formindsker strået, indtil kløveren har den vækst og styrke, at man ser pålidelig vist, at man kan nu give af samme, ligesom man bringer det hjem fra marken. Men man må vogte sig for ej at holde op med hakkelsen for tidlig, førend man har fuld skår i kløveren, og det viser sig, at de er nu ret drøje at slå af.

Før den 8. juni har jeg intet år kunnet give blot kløver, men nogle år har jeg endog måttet bie 8 dage længere. Derimod begynder jeg så tidlig med at skære grønt og blande i hakkelsen, som det nogenlunde er gørligt, så at der kan vedblives. Alt hvad grønt, dyrket og vildt, som der kan findes med rod og top bringes i kostalden og skæres. Meget fåes også, og plantes i haven med hensigt til denne brug. Bødtfeldske roer og kålrabi er de fortrinligste planter at dyrke hertil, da de begge står sikkerligt vinteren over og skyder tidligt blade og frøstængler. De hvide beder holder også oftest frosten ud og er da meget gode både formedelst deres saftige, store rod og de mange blade, som de i foråret skyder. Et følgende kapitel skal anviser disse og flere planters dyrkning i en bondehave. Her nævner jeg alene disse planter, de herlige hjælpemidler til tidlig at få grønt, som man kan skære i hakkelsen. Man finder straks, om man endog kun daglig kan give lidet grønt i, at det virker til mælken formerelse og forbedring, men når man efterhånden får alt beredt både i haven og på marken, bliver ret kendt med denne røgtning og ivrig passer den, så skal det snart vise sig, at

man end ikke taber på mælken ved at holde køerne inde i maj. Men kan dette tab kun forekommes, hvor stor bliver da fordelene for al græsningen på marken, som nu fuldkommen både på ager og eng.

Denne måde at således begynde staldfodringen, først med grønt i hakkelse, og det så tidligt som muligt, som den er højst gavnlig for at formere og forbedre malkningen af køerne, så er den også uundgåelig nødvendig for alt kvæg, for at berede det til at tåle kløveren alene.

Man fjerner nu efterhånden, som man ser kløveren tilvokser, dagligt mere af den til i hakkelsen og bier med at give den ganske ene, indtil kløveren har gode stængler.

Man vovede meget, om man slap hakkelsen og gav blot kløver imedens dens stængler er endnu fine, og alt er mest blot blade. Kreaturerne urenhed fortyndes da fast (næsten) til vand, og let kan dette have skadelige følger.

Men alt, hvad jeg nu har forestillet, må overbevise enhver om, at før man tænker at fodre sit kvæg en sommer på stald, må man være vel forsynet med strå og kløverhø, så at man er beredt til således at kunne fodre endog indtil midten af juni, om det skulle behøves.

Når man begynder at slå af sit ordentlige kløverland, for at skære i hakkelse – den 25. maj har været det tidligste, jeg noget år har kunnet begynde – så skal man ikke spare på at overslå dagligt et skikkelig stykke, ja, det er endog fornødent at man farer i disse 14 dage, som dette gerne behøves, et ikke lidet stykke land over i forhold imod det kvæg, man har inde. Man må i tide gøre beredelsen for 2. slet, som man skal have til staldfodring. Ofte vokser kløveren så stærkt til, at inden midten af juli finder man intet på sin mark, om man endog har kløver på adskillige steder, der af 1. slet er tjenlig til staldfodring. Men alt hvad der endnu er tilbage må afslåes og gøres i hø. Har man da ej overslaget et godt stykke land i den tid, man gav hakkelse, kan man let få mangel på bekvem kløver til staldfodring.

Man kan omtrent gøre regning på, at hvad man overslår i de første 8 dage, kan 6 uger efter give 2. slet bekvemt til staldfodring, og hvad der slås i de første 8 dage i juni, kan tjene 7 uger efter, når Gud ellers giver godt grødevejr. Men hvad man afslår, når det er vokset så vel, at der fodres med det uden hakkelse, deraf vil det første stå 8 uger, og det følgende, som slås længer hen, 9 uger inden det kan 2. gang give bekvem kløver til staldfodring. Uden at man har disse kundskaber, og uden at handle nøje efter dem, kan staldfodring aldrig bestyres lykkeligt, thi har man ej altid bekvem kløver, hverken for fin eller for grov, men godt middel-kløver, som kreaturerne æder begærligt op, er der kun skade og tab ved staldfodring.

OM KVÆGSTALD OG LADE

Men kvægets staldfodring om sommeren fordrer flere iagttagelser, om den skal lykkes. Jeg vil her føje de vigtigste til, som erfaring og ofte lidt skade, har lært mig:

1) I kvægstalden må forud være givet en indretning passende hertil. Der må være skikkelig højt til loftet. Man må have luger på siderne foruden dørene, at den kan altid være luftig. Når heden er stærk, bør man endog tage noget af loftet op. Jeg har luger ud til marken, én imellem hver to par kreaturer, ad hvilke luger kløveren kastes ind for kvæget i de nedenunder gjorte krybber, da kløveren bliver stående udenfor på vognen.

Båsene bør være rummelige og passende lange efter kreaturerne og have en god, bred grebning bag sig, som i den yderste side fra båsen må være lavest, at vandet kan dertil udtrække og formedelst affaldet bortløbe.

2) En god, rummelig hakkelse-lo må enten være i stalden eller nær ved på det at (fordi) imedens der skal skæres hakkelse med grønt i, som er den tid, arbejdet er mest, alt kan være bekvemt for røgteren.

Strå-hakkelse, halm og kløverhø bør man altid have en god mængde skåret af, men i det grønne, som skæres, må ej blandes mere hakkelse, end der kan oprygtes en halv dag, og når man har meget kvæg inde, og dyngen endda kunne være stor nok, må den udbredes, så vidt rummet tillader, at intet skal blive varmt og ligeså hvad man har natten over til et par givter om morgenen, medens stalden rengøres, thi mere bør man ikke have blandet.

3) Vognen, på hvilken kløveren skal hjemføres, bør være meget vid i bunden og lang, have lave hjul, at man bekvemt kan både læsse kløveren på og tage den af. Hjulene må have brede fælge og ikke være beslagne, at den ej skal skære ned i kløverlandet, når jorden er våd. Det må desuden agtes, at man ikke på kløverlandet kører i ét spor. Hækker er også bedst at have på den, da disse kan være des højere og dog ikke blive for tunge.

4) Almindeligt må der 3 gange om dagen slås kløver og alt hvad man afslår hver gang straks hjemføres. Natten over må intet ligge mere på vognen eller være hjemme, end man kan give 2-3 givter om morgenen imedens stalden rengøres.

5) Vil man, som er christeligt, unde røgteren om søndagen både at komme i Guds hus og tillige nogen frist i hans daglige arbejde, som ellers bliver ham kedsommeligt, da denne fodring og hvad dermed følger er ikke et behageligt sommerarbejde, så kan man om lørdagens eftermiddag kl. mellem 5 og 6, når kløveren ellers er tør, hjælpe ham at hjemføre så meget, som kan røgtes med til samme tid om søndagen. Man indlægger da dette i hakkelse-loen, om den er stor nok, eller på den nærmeste plads man har, lægger det tyndt, ej vel ½ alen på hinanden og vender det om søndag morgen. En anden, som er vant til at uddele givter, kan da mageligt forrette røgterens pligt, og han på den dag undes nogen billig frist, indtil mod aften, kløveren igen skal hjemføres og stalden rengøres, hvilket sidste må nødvendigvis daglig gøres morgen og aften.

6) Ved givternes uddeling må den nøjeste orden iagttages. Ethvert par må gives så meget, som man erfarer, de kan opæde i det længste inden et kvartér. Man lader dem da bie et kvarter, og giver dem igen lige sådan givt, så at de i hver time får 2 givter. Når de vandes for- og eftermiddag, går de en halv time i luften. Længere er unødvendigt, når kun stalden er så luftig, som den bør. Dette er hovedsagen. Sjældent vil de drikke uden såre lidet, når kløveren er som den bør være, saftig og ikke tør eller hård i stænglerne. Hver tredje dag bør man kaste i vandhoven (vandtruget) 2-3 håndfulde salt efter sit kvægs mængde. Saltet forfrisker dem og drager dem hellere til vandhoven, så snart de bliver vant til det.

7) Strøelse må man være vel forsynet med, daglig strø to gange efter hver rengørelse i stalden, og endda undertiden jævnes strøelsen ud bag under kreaturerne, at de kan ligge tørre og rene. Strøelse er også fornøden for at dæmpe den bløde gødning og formere den, så at jo mere man har at anvende dertil, jo bedre. Gammel tække-foer (tækkehalm) af tage, er det fortrinligste.

Enhver, som ej vil og ej kan på det allernøjagtigste følge alle disse anbefalede poster, både på marken med kløveren og hjemme med samme samt med husenes indretning og kreaturernes sådan bestemte røgtning, vil jeg aldrig råde at befatte sig med sommer-staldfodring. Her tåles ingen sluddervorenhed, ingen forsømmelse, ingen mangel, ingen fejl ved kløveren.

Så snart sådan har sted, svinder mælken, og man taber ved staldfodring fra alle sider. Men derimod er og holdes alt, som det bør, og som jeg efter min erfaring har foreskrevet, så tør jeg stå hver til ansvar for, at et nyttigere anlæg kan han ikke gøre på sin gård. Ved nøjagtig undersøgelse er det vist hos mig, at en ko malker lige så meget og lige så god mælk ved staldfodringen, som når den stod i tøjler på den bedst passende kløver. Tillige kan jeg bevidne, at under staldfodringen er aldrig noget kreatur blevet sygt, da derimod, når jeg har udsat dem på kløver i høst, at opblæsnings-sygdommen (trommesyge) ofte er indtruffen, hvorimod vi giver ko-teriak* og trække kreaturet vel, ved hvilket middel ethvert er kommet sig.

ØKONOMIEN VED SOMMER-STALDFODRING

Besparselsen ved at sommer-staldfodre kreaturerne er større end nogen uerfarende vel kan tro.

Året 1789, det lykkeligste staldfodrings-år, jeg har haft blev 4 heste, 10 køer, 10 svin fødte (fodrede) om sommeren ved afgrøden på 43467 kvadratalen, som er lidt over 3 tønder land, deraf vikkehavre sået på 11148 kvadratalen.

1792 derimod, som var det aller vanheldigste år for mig, blev 8 tønder lands afgrøde fortæret af 7 heste, 12 køer og 10 svin, og dog malkede køerne ikke godt. Thi kløveren var fast ingen tid, som den burde være til staldfodring, hvorfor jeg også d. 29. juli afbrød den og satte alt ud.

Når man vil have staldfodring er det bedst at man har så mange kreaturer inde, at 2 folk kan have fuldt arbejde bestandig ved deres røgtning. Vel kan en karl i almindelighed passe 4 heste og 10 køer, men når han er ude at slå og hjemkøre kløveren, må dog en anden gå til at give kreaturerne, og dette føder ofte en

uorden. Indretningen er derfor bedst og sikrest, hvor man kan have 30 stykker i alt, dem, som 2 folk kan pålideligt passe, når de klogelig fordeler arbejdet, har gode tætte kløver at slå af og ej for langt at hente dem.

Staldfodringen hos mig har jeg ladet ophøre, så snart kornhøsten skulle begynde, dels fordi folkene behøvedes nu til høsten, dels også fordi jeg havde nu overflødig godt tøjregræs på marken.

Jeg har forhen vist, at det er imod min overbevisning at lade mere kløver stå i håb til 2. slet, end det, som jeg kan forud se færdigt dertil sidst i august eller først i september. Jeg har derfor hellere villet tøjre kreaturerne ud på hvad, som har været slået efter Sct. Hansdag, end enten lade det stå på det uvisse til 2. slet, eller lade kreaturerne først komme på det ind i september, da meget af dets godhed er forsvundet.

I henseende til hestene tvivler jeg ikke om, at det jo er det rette at man ej bier længere med at udsætte dem end til høstens begyndelse, så at de dog kan komme ud og nyde græsset imedens det endnu har sin fulde fynd*, og da de ikke bør gå ude efter Mikkelsdag, så snart det bliver koldt og græsset vandigt, så er det kun 6-7 uger højst, at de bliver ude.

Men i henseende til kvæget indser jeg vel fra andre sider, at dets staldfodring høsten over endnu var tjenlig, ej alene samlede man derved mere gødning og blev aldeles befriet fra bekostning med tøjre. Men man var også sikker for kvægets skadelige bejsen, når varme dage indtræffer. Enhver derfor, som ser sit kløver mod høsten fuldkommen bekvem til at fortsætte staldfodringen, tror jeg, når han vil udvide sin folkeholdning (sit folkehold), gør fuldkommen ret i at blive ved staldfodring august igennem. Men længere kan jeg ikke forestille mig, at den lader sig fortsætte uden betydeligt tab. Kløveren i september kan umuligt have evre-græssets fynd for de malkende køer. Og jeg forkaster al staldfodring i det øjeblik, at koens mælk på stald hverken i mængde eller godhed svarer til det, den ville give mig, når den stod eller gik løs på min mark.

Men er mælken efter den røde kløver, hvilken dog er den eneste tjenlige plante, vi endnu vide af at dyrke til sommer-staldfodring, er mælken efter denne også i alle dele og til al brug lige god med den mælk, som falder efter blandet græs, og som køerne selv udsøger sig under en fri græsning?

Dette spørgsmål er mig opkastet med anmodning efter nøjagtig undersøgelse at besvare det.

I denne sommer, 1793, har jeg da også ladet anstille denne undersøgelse. Lejligheden på min mark tilbød mig det, thi jeg havde tredje- ja lidet af fjerde års kløverland, som nu var næsten forvandlet til godt naturligt græs, dog fyldt med hvide kløver, hvoraf der også forhen var i-sået en tredjedel mod den røde. Jeg har så holdt malkende køer på denne græsning og ligeså på stald og ladet deres mælk være adskilt. Mælken af hver slags for sig er blevet anvendt på alle de måder, som man i husholdningen ved, men ingen forskel er mærket, uden alene i henseende til smørret. Dette har vist sig ved gentagne prøver at være finere og mere delikat af smag, især behageligere af lugt fra marken end fra stalden

Smørret af staldmælken havde en strammere og lidt ostagtig lugt, hvorved enhver, der ikke just havde så fin smag, dog let kunne udmærke det. Og grunden til denne forskel lader sig lettelig forklare. Koen på stald nyder alene den fede, stærke røde kløver, de andre derimod får den blandet med den mildere hvide, der udbreder altid den lifligste lugt, samt med vore naturlige græsarter. Også mærkes tydeligt, at køerne afsætter i deres tøjregang mest af den røde kløver, så snart de nogenlunde finder nok andet at tære af, så at man endog ved at tøjre dem, hvor der er endnu meget rød kløver, som virkelig var i mit 3. års, dog ej kan vente så stærk virkning efter den røde kløver i smørret af markmælken, som af mælken på stalden, hvor den røde kløver alene forelægges dem. Dog, denne opdagelse kan og bør ikke være til nogen hindring for sommer-staldfodring på en bondegård.

Hos mig skal den ikke gøre mindste standsning i den fra så mange sider såre fordelagtige staldfodring, og alligevel vil jeg ikke have, at smørret, som her beredes, skal mangle det mindste i sin fulde godhed. Jeg har alene, for at nå dette, udsat på det forhen beskrevne tøjregræs de 5 bedst malkende køer og indtaget i deres sted en tyr og fire stykker andet kvæg, som var bestemte til salg og slagtning. Disse tog på staldfodring ypperlig til i fedme. De 5 udsatte køer gav på stald, før de kom ud, 55 pottes daglig, og et par pottes mere var al tilvæksten ved udsætningen på det bedste tøjregræs. Denne mælk bliver nu for sig selv hensat og fløden af den kærnet, hvorved vi har smør af den fuldkomneste godhed.

Fra stalden falder vel nu omtrent lige så megen mælk. Af denne gøres ost, fedes kalve og hvad af samme, som endnu kan blive til overs, og hensættes for at bære fløde, kærnes for sig selv til den daglige husholdnings-smør. Enhver bonde kan lettelig efterfølge dette og derved have salgs-smør, uagtet han har staldfodring, af den bedste godhed. Kun dette må jeg her føje til, at denne sag har bestyrket mig i, altid herefter at få 1/3 del hvid kløver iblandt den røde, på det, at jeg stedse kan have et godt tøjre-græsland, når jeg lader et kløverland udlægge til 3. år, hvilket måske oftere vil ske herefter, formedelst denne her anførte årsag.

OM VINTERRYGTING

Men jeg kommer nu til efteråret. Så snart da at hvede eller rug er sået, kan man ikke på en indskrænket lod undgå, at jo kvæget må ved en lille dreng vogtes, der kan afvende dets gang over sæden, og holde det fra bløde enge, som man ikke heller vil have optrådte.

Denne dreng kan også besørge, at det så stille kan gå og græsse og ikke hver dag fare hele marken over, hvorved det nedtræder mere, end det æder. Han kan føre og holde det et par dage på én side i marken og et par andre dage på en anden side, og er marken større, da bie længere. Denne vogtning beforder også, at køerne, som nu skal malkes hjemme i eller ved gården, og derover foruden om natten også drives hjem om middagen, at disse ikke, især når dagene i oktober bliver korte, skal tabe malkningen formedels den megen drift, thi drengen bør også holdes til at føre dem så stille og langsomt både ud og hjem, at de æder bestandigt undervejs.

Ved denne vogtning undgår man også, at kreaturerne ikke ud på efteråret får lov til at drive hjem i utide og stå hængende ved gården længe før aften.

Ved således at vogte og passe alt nøje med kvæget under dets løse drift i efteråret kan man også på en indskrænket lod – især når hestene indtages til Mikkelsdag, og man har alt sit udliggende jord besået med kløver – have god gavn af evre- og efterhøst-græsset, og vist befinde, at kvæget er langt bedre faren med den snævre kreds det har nu at drive på, end imedens det under fællesskabet vankede omkring vidt og bredt til alle sider. Man skal erfare, at køerne holder langt bedre ved mælkningen, og at man kan uden sammes alt for store svinden lade dem gå længere ude, og nære sig ved græsset. Hvilket man også bør gøre, og ingenlunde tage dem ind og give strå, førend nødvendigheden fordrer det. Det vil altid vise sig, at græsset, om det end er lidet, dog giver mere og bedre mælk end strået.

At indbinde kreaturerne hver aften, når de i denne tid drives hjem, eller at lade dem ligge i gården, som er almindelig brug i Jylland, bifalder jeg ikke. Det første giver tidsspilde, og det andet volder idelig urenlighed på gårdens stenbroer, hvor kreaturerne helst søger leje.

Bedst er det at have en plads ved gården, hvor der gives god læ og dér lade dem ligge, da man ugentligt kan skuffe gødningen sammen og køre den hen i møddingen.

Er det stærk regn og uvejr en nat, bør de indbindes, men siden igen ligge ude, at de ej forkæles og bliver så higende efter husly, at de ikke roligt vil græsse.

Så snart græsset er forsvundet, som endog i det bedste efterår er hos os straks ind i november, så bør kvæget indbindes med ét, og ej mere udslås, om endog nogle gode dage imellem kunne indløbe og lokke dertil. Og nu bør straks begyndes med en ordentlig vinter-røgtning.

Hvor ønsker jeg nu her, at enhver bonde, der har en hel gårds lod, måtte være, eller dog snart komme, i den forfatning, at hans kvægstald kunne fordre en god karl til røgter og give ham tilstrækkeligt arbejde fra morgen til aften vinteren igennem.

Strid for dette, min gode bonde, stræb derefter, din kvægstald skal være din velstands kilde. Vær ikke rolig, før du får den tilbørlig besat i forhold med din jordlods størrelse og beskaffenhed. Læg kalve til, så vidt det er dig muligt, opdræt dem vel og søg at holde ved dem, indtil de kan blive dig fuldt nyttige.

Gå kun med flid og retskaffenhed, hvortil Gud vist lægger sin velsignelse frem til målet, til at få din stald besat med et tilstrækkeligt tal af smukt og godt kvæg. O, hvor rigelig skal den da vederlægge dig dit halm og hør, du nu ikke sælger, men opfodrer hjemme i din gård.

Snart skal du kunne gøre sådan regning, at, ihvor dyrt hø og halm er, finder du dog ingen fristelse til at sælge. Din velbesatte kvægstald vil du kunne vide, skal give dig så og så meget for kvæg, som du årligt kan sælge og så og så meget for smør, ost og kalve. Hertil kommer endnu hovedsagen, når sådant tal kreaturer fodres vel på din stald, så ved du, at så megen gødning kan samles, som det bestemte faldjord på din mark kan gødskes tilbørligt ved, og fordelene deraf overgår alt. Du vil da snart med fuld overbevisning kunne sige: elendige fordel af at sælge hø og halm, vognleje, tidsspilde, forsømmelse i sin gård, dette vederlægges end ikke ved de penge, man bekommer. Man giver da sin fodring bort i år for at avle mindre ad åre.

Jeg kommer nu til vinterfodringen med kvæget og vil vise, hvorledes denne bør ske. Dog forud må jeg give hver bonde, som har nogen skikkelig besætning at gå til vinteren med, det råd, at han gør nøje overregning hvor meget kvæg, han sikkerlig kan overfodre vel. Intet er dårligere end at indtage flere stykker på stald, end man pålidelig kan overfodre til gavn. En god bonde må kende sin lade og kunne dømme rigtig om, hvor mange kreaturer han kan holde efter hvad, han har i den (laden), og efter hvad hø han har. Det må altid være ham en regel, bedre at have til overs, end at udsætte sig for foder-trang, som er den værste trang. Men når en bonde bestyrer sine kreaturers rygtning med sand orden og nøjagtighed, vil han snart erfare, at der medgår mindre foder, og at kreaturerne dog holdes i bedre stand.

Har man så meget kvæg, at dets rygtning kan blive én karls arbejde alene – og hertil regner jeg 20 stykker – så er man nærmest ved at kunne indføre og holde orden, thi når enten nu én, nu anden, skal gå hen at give kvæget eller den, som bestandig rygter, dog også må gøre andet arbejde, da går det aldrig vel.

Hos mig rygter én god dreng 16 køer og 6 ungvæg, og det i følgende orden:

Første givt er byghalm til de malkende køer, og havrehalm til de gølge. Anden givt er hø til de første og byghalm til de sidste. Tredje givt er hakkelse af halm og kløver med avner iblandet til dem alle. Fjerde er byg-rivelse til de første, og fint rughalm til de sidste. Femte givt, hakkelse overalt. Sjette givt, kløverhø til de malkende, og byghalm til de andre, Syvende givt, hakkelse overalt. Ottende givt, hø til de malkende – også, når dette fejler, da småt byghalm, som tærskeren opbinder til sidst, hvori der vel må være en kerne -. Men til de andre byghalm. Niende givt, eller til natten, udsøgt, fint rughalm, som kan være græsset, og hvoraf al langhalmen er taget.

Således sker rygtningen i de korte dage. De malkende køer vandes to gange om dagen, nemlig imellem tredje og fjerde givt, og imellem sjette og syvende givt. De andre kun én gang, imellem fjerde og femte givt. Én gang om ugen kastes nogle håndfulde salt i vandtrugene. Eftersom dagen længes, lægges givter af hakkelse til, så at i enden af april og ind i maj bliver givterne daglig tolv til tretten.

Igennem alle båsene er gode tætte krybber, hvor hakkelsen uden spilde kan lægges. Imellem to par deles en god, stor riskurv fuld, som kan holde 3 skæpper. Der må ses til, at hvert par opæder alt, som hver gang forelægges, thi ellers må dem gives mindre næste gang, skønt det levnedes er bortryddet. Ligeledes, når de får halm, holdes øje med, hvad ethvert par fortærer, da, dersom de ej opæder, samme vel borttages, men næste gang gives dem mindre, så at de kan og må opæde alt.

Det forstår sig, at alt, hvad dem forelægges, er sundt og godt, ikke gammel tærsket, men så nær fra plejlen som muligt. Det vil vel synes fremmed for de fleste bønder på Sjælland at give køerne byg-rivelse eller slå, som man her kalder det. De arme køer må her ingen kerne få, skønt de skulle malke. Men man har også køer og mælk derefter. De står mange steder som benrade på staldene.

Nej, min kære bonde, vil du have gode køer, da må gives køerne, når de malker, især så længe du ikke har kløver i overflødighed, og kan skære i hakkelsen. Det betaler sig i spanden, det betaler sig engang, når du vil sælge en ko, det betaler sig i de kalve, du vil tillægge. Disse bliver til noget andet, når de fødes af køer, der er i stand end af magre og kraftesløse.

Ja, hvor fremmede er også her i landet de mange givter til kreaturerne om dagen? Kan man give dem 4, højst 5 givter, så er rygtningen gjort. Hver gang skal da lægges meget for dem, og når de har ædt deraf så længe, til de har igennemådet og varmet det, æder de ej mere. De lægger sig da i det. Man ser halm fra mund til hale og skulle tænke, de svømmede i overflødighed, når de dog virkelig mangle og sulte. Bedrøvelige rygtning! Ganske stridende mod kreaturerne natur. De bør ej have mere end de kan opæde i

højst ½ time, og, inden man giver dem igen, hvormed man kan bie ½ time, bør borttages alt hvad der kan være for mundene og under forfødderne, hvilket man meget vel, når det ej ligger længere end fra givt til givt, kan samle og skære i hakkelsen.

Under kvæget må aldrig strøes som under hestene. De elsker at ligge hårdt, men rent, hvorfor også deres båse må være høje, net pikkede med små stene, vel affaldene bag til og have afpasset dyb grebning. Enhver, som vil overbevise sig om, at det stemmer overens med kvægets natur at ligge hårdt, men rent, behøver kun at give agt på, hvor kvæget tager leje, når man om sommeren, middag eller aften slår det løs ind i en gård, hvor der er både stenbro og bar jord. Det meste kvæg skal ses at søge stenbroen og lægge sig dér til hvile.

Ja, man vil endog i Jylland påstå, at hvis man lader kvæget ligge i halm og blødt, stives forbenene, så at man i foråret må rejse det.

Men hakkelse til kvæget er endnu en mere fremmed rygtning for mange. Og hvor lidet bør denne røgtning være fremmed og ukendt, denne: som var så ønskelig, om den var den almindelige til kvæget, som den er til hestene, så at kvæget ej heller fik ét strå, uden at det var skåret

Jeg har vist, at hos mig er 3 givter hakkelse om dagen det almindelige i de korte dage, og at givter lægges siden til, eftersom dagen længes, indtil hakkelse-givterne bliver 6-7 daglig. Videre kan jeg ikke bringe det med den holdende dreng til 22 stykker kvæg. Måske, om jeg tog en karl til dette tal kvæg og traf ham duelig og villig, han da kunne lægge 3 givter til. Men man tager det altid i betænkning, og bør så (gøre det), at skifte folk, når man ellers er fornøjet med dem og ser, at de gør tro og velvilligen, hvad de kan, ligesom man også nødig går til at forhøje sin folkelønning. Men på hvor få bøndergårde, især i Sjælland, vil også dette tal kvæg findes, allermindst hvor udskiftningen ej er gammel og jorderne ej endnu satte i i god stand.

Da jeg derfor har rådet, og da det er højst vigtigt at følge det, at kvægstalden får hos en bonde sin bestemte rygter, som ej passer andet, da der dog ikke kan formodes så meget kvæg, så kunne hakkelse til kvæget hele dagen igennem ej vanskeligt indføres.

En god, stærk dreng af 18-20 år, der vænnes i tide til at skære hakkelse, kan vist røgte 16 stykker kvæg tilbørligt og holde hakkelsen vedlige til dem alle fra morgen til aften.

Ingen uerfaren kan forestille sig de fordele, som denne kvægets rygtning med hakkelse frembringer. Den er højst sparsom, man fodrer ved den flere stykker kvæg end ved den almindelige. Intet strå spildes nu i kvægstalden, man får det stive halm med det bløde og fine fortæret af kreaturerne.

På gode dyrkede marker bliver bygghalm ofte så svært og hult, at intet kreatur er tjent med det hélt og ej heller æde de det halve af hvad, man forelægger dem, men skåret går det alt med. Ærtehalm, som er vel bjerget og har noget grønt i sig, er meget tjenligt til kreaturerne, når det er skåret vel i hakkelse med andet. Ja, endog til køerne, da de drikke vel efter denne hakkelse, og for alle ting viser nytten af hakkelseskæring sig, når man har kløver, da man kan skære én kiste fuld af dette og to af halm, hvorved man får en hakkelse, når den tillige er blandet med lidt avner, der endog kan fede kreaturerne. Køerne holder derved skikkelig mælkning, og deres mælk sætter god fløde. Har man endnu ikke kløver, kan og bør man dog på lige måde skære høet.

Lad dig derfor, min gode bonde, opmuntre til at indføre i din gård denne hakkelse-rygtning med dine kreaturer. Når du først i én vinter får forsøgt den, forlader du den vist aldrig. Du vil finde dig vel holden ved den fra alle sider. Har du endog et par stude, som ikke blev solgt fra græsset, eller har du købt et par i efteråret, fordi du så, at du havde foder til dem, da sæt dem kun op i din stald på denne hakkelse-rygtning. Tag alene fra deres indbinding indtil jul lidt havrerivelse til hjælp, og skær samme tillige i deres hakkelse, at huden, som man siger, kan ved kernen løsnes på den. De skal vist i fasten blive i den stand, at en slagter lader dem ikke stå ukøbte.

Men for alle ting ytrer denne hakkelse-rygtning sig på køerne. Enhver ved, hvor vanskeligt det er at holde køerne ved mælkning på foder. De, som kælder ved mortensdag, af hvilke en bonde dog altid burde have 4 stykker, kan ved den almindelige fodringsmåde ikke blive ved at malke til græstiden. De allerfleste af dem bliver ganske golde om foråret og må da græsses omsonst. Derimod, kan man holde mælkningen ved dem, indtil græsset kommer, falder de herligt til at malke igen, om de ellers er af en god art.

Thyboerne siger derfor om de køer, som kælder ved denne tid, at de kælder to gange om året, og deres bestyrelse med deres køer går ganske ud på, at de kan komme til at kælder på denne tid.

Når man kun ved at passe, som disse kvægelskere pålidelig véd, at koen kan blive ved at malke til græsset, så er der ingen tid, at en ko kan kælder på, som er bonden fordelagtigere. Følgende eksempel skal overbevise enhver, jeg sætter, at en bonde har, som hine bønder altid søge, 4 køer, som kælder mellem Mortensdag og jul. Kalvene bliver alle fire tillagte, og i den første måned få af mælken, som den malkes, men siden afskummet mælk. Disse opdrættes da såre vel og bliver ret passende til at tage imod sommergræsset.

Desuden forsynes nu huset ved disse 4 køer rigelig med mælk vinteren igennem. Endog smør kærnes til den daglige husholdning, men, når nu græsset kan nås, falde disse køer til malkning, og lad være, at de giver nogle pottes mindre end om de var nybårne, så er det dog afgjort, at deres mælk er langt federe og giver rigere smør og ost. Og skal de nu kælder igen ved samme årets tid, bliver de ej golde før græssets aftagelse i september. Hvo ser ej her den vigtigste fordel fra alle sider af disse køer, fremfor af dem, der kælder, når græsset kommer, hvilke altid straks på foder bliver golde.

Men dette er nu alene ved den bedste og omhyggeligste rygtning, at alt dette kan nås. Og dertil tjener pålidelig rygtningen af den beskrevne hakkelse med nogen bygrivelse i, især man ej endnu har overflødighed af kløver at iskære. Har man tidlig-bærende køer – således kalder thyboerne dem, som kælder før jul – og har de mindste godhed, så vedbliver de at malke til græsset kommer ved denne rygtning, og da straks forny deres mælkning. Man betænker også, at sådan velfodret ko kommer kraftfuld på græsset og kan derover, så snart den har græs nok for sig – og før må den ej udsættes – ikke andet end straks tiltage i sin mælkning. Derimod, når ilde fodrede og kraftløse køer udslåes på græsset, skal en hel måned bortgå, inden de kan samle nogle kræfter og da først formeres mælken hos dem. Men hvilket tab hos os under vore korte somre.

OM KVÆGOPDRÆT

Kvægets rygtning og oppasning vinter og sommer har jeg nu igennemgået. Om kalveopdræt i særdeleshed må jeg endnu føje lidt til.

Kort forhen viste jeg ved et eksempel thyboerne, at de helst lægger kalve til af deres tidlig-bærende køer, som kælder før jul, og hvo kan nægte, at denne tid er jo fra alle sider den klogeligst valgte dertil. Mælken er nu af mindre værd end om sommeren, har mindre bestemmelse i husholdningen og kappes derfor ej af for kalvene. De beholder den sikkerlig til græsset. Og lad være, at man til sidst må fortynde den noget, så er nu også kalvene imod foråret i stand til at æde godt.

Når måneden er forbi, i hvilken de har fået sødmælk, bør man i staldene have små, korte båse, i hvilke de kan bindes, og lidet fint hør bør lægges dem for. Så snart de efter 3 måneder æder godt af dette, bør man skære noget finere hakkelse til dem af skaftehavre og kløver eller godt hør, men forelægge dem så lidet, at de inden en halv time opæder alt. Så snart man har græs, bør de udsættes i et 2 favne langt tøjre og flyttes såre lidet frem, eftersom man ser, de æder, og 3-4 gange om dagen.

Når evret kommer, løslades de og går nu ude indtil de med det øvrige kvæg kan indbindes. Man har da, når de er tillagte på gode, store køer ikke kalve at indtage men ungmøde* og kvier, som kunne veje, om de skulle slagtes, 8-9 lispund.

I året 1773, da jeg i efteråret skulle besætte min antagne præstegård i Thy, måtte jeg på en auktion, hvor bønder bøde med mig, give for sådanne et par årings-kvier 20 rigsdaler. Kvæget var vel dette år dyrt, men sjældent gælder de dog ringere end 16 rigsdaler parret, enten de er stude eller kvier, når man ellers kan få den tilfals, thi bonden sælger dem ikke lettelig i denne alder.

Hvilken forskel nu imellem at kunne lægge sine kalve til mod vinteren, fordi man har mælk vinteren over, og at måtte tillægge dem om sommeren, fordi man da alene har mælk. Stort er tabet derved at græsmælken, der skulle anvendes til smør og ost, går til kalvene, men større er tabet på kalvene selv.

Thyboerne siger rettelig, at man har to års kalve af sådanne. Tidligt må de indtages, om de skal blive til noget. Efter Mikkelsdag kan de ikke tåle at gå ude, hele vinteren må de fedes med det fineste og bedste hør. Holder høet ej ud hos bonden, og de skal tidlig i foråret uddrives, som er almindeligt i de egne, hvor man

alene drager sommerkalve op, så forknyttes de således, inden varmen og græsset kommer, at de næppe denne sommer, ja, næppe nogen tid rejser sig og bliver til noget. Næste vinter må de endnu pilles for, og tager man 3. sommer med, især når de græsses på fælleder, når de næppe det, som hine vinterkalve har nået efter 1. sommer.

Nej, min kære bonde, vil du opdrætte dig kvæg, som du både kan have ære, gavn og fornøjelse af, da indfør først hakkelse-rygtning med dit kvæg, sådan som jeg har vist den. Hav 4-5 tidlig-bærende køer efter din gårds beskaffenhed. Tillæg af disse, hvilke kalve du vil have. Plej dem første vinter, som forud er anført. Næste vinter kan de æde hakkelse, som andet kvæg og har du godt fint høg, kan du vel lægge et par givter til af samme om dagen.

Næste sommer får de igen godt tøjregræs, og lad i september eller i evren*, kun kvierne da, skønt de ikke er fuldt 2 år gamle, løbe med tyren. Det er ikke for tidligt efter den vert* og styrke, de nu har. Og det lykkes vissere, at de bliver nu med kalve end om man biede ét år længere.

Når man opfoder kvier godt, når de vokser godt, og holdes altid i god stand, er det ikke rådeligt at holde dem tilbage fra tyren, indtil de er 3 år. Det fejler da ofte, og man taber alt for meget derved. Nej, lad det kun ske i sidstningen af deres 2. år, at de kan føde deres første kalve i næste juni ved Sct.Hans dags-tider.

Formedelst græssets stærke kraft i denne årets tid til at føde og fremdrive mælk hos køerne, nedtrækker også overflødig (rigelig) mælk i den unge kvies yver og patter, hvorved yveret udvider sig, synker ned, så den unge kvie får, som man siger, god yverskik og vinder anseelse af en god malkeko, hvilket man også ofte befunder at den er, endog efter første kalv, når den bærer således i den fedeste græstid.

Hvor stor fordel viser sig nu her ved at opdrætte sine kvier vel, når de er 2½ år gamle, har man i sin kvie ofte en god ko. Tit har jeg i Thy hørt byde for en sådan kvie 20 rigsdaler, men sjældent var den at få. Bonden vil have, at den skal først malke hos ham selv 6-8 år, så sælger han den hellere nogle rigsdaler ringere. Af sådanne fra 8 til 12 års køer går årligt store drifter ud som tidlig-bærende og kommer til København i efter-høst

Stude-kalve bør i alle dele opdrættes og plejes ligeså omhyggeligt såvel som kvier, så at de pålideligen kan i fjerde år gå fra bonden og da sælges til så gode priser, formedelst deres vert og fedme, at deres opfodning kunne blive ham betalt.

Dersom en bonde ej således opfeder alt sit tillæg på det bedste, så at en kvie kan i tredje år gå i stedet for den ko, han enten sælger eller slagter selv, og en stud vist være solgt, inden den fylder 4 år, så kan hans tillæg årligt ikke være af nogen betydenhed, uden at han skulle sælge af det i utide, for det er bragt hos ham til den fuldkommenhed, det bør have, således at han kan nå vederlag for dets opfodning.

En god og klog bonde driver derfor ved den bedste opfodning alt hans tillæg så hastigt frem som muligt, og da kan han gerne årligt tillægge et vist tal kalve uden at stå fare for, at han enten skulle nødes til at sælge noget i utide, eller at ung-kvæget skulle fortrykke tallet på de gamle, som han nødvendig skal have.

Jeg sætter, at en bonde har 8 køer, som vel er det mindste tal, man bør antage på en hel gård. Når 4-5 af disse holdes årlig tidligbærende og der af dem tillægges hvert år 4 kalve, så har bonden efter 3 år 12 stykker ungvæg. Nu skulle han igen til vinteren tillægge 4 kalve, hvorved hans besætning til foråret derefter vokse til 24 stykker, hvilket muligt kunne synes ham for meget. Men nu går allerede noget vist bort, kvier, som er 3 år, har jeg allerede forhen vist, kan og bør forhen have kælvet ved Sct. Hansdags tider i deres 3. år. De kan da gå nu imellem køernes tal og følgelig i deres sted være udsatte enten til salg eller slagtning.

De studekalve, han har tillagt, er nu også denne vinter i 4. år og kan ventes solgte enten fra foderet om vinteren, eller dog vist fra græsningen sommeren efter, imedens de 4 sidste tillagte kalve endnu ej fortærer meget. Dette eksempel viser, at, skønt der årligt på sådan gård tillægges 4 stykker, og tillægget bliver halvt på gården indtil den rette salgstid, så stiger dog ej besætningen betydeligt over 20 stykker, når kun alt, hvad tillægges, bliver ved den bedste opfodning bestandig drevet hastigt frem til den største mulige fuldkommenhed.

Men skal nu en bonde tillægge kvie- og studekalve i flæng, ligesom det falder sig, at hans køer føde eller skal han have gjort sig en vis plan og bestemmelse og efter den besørge ved køb eller ombytte at tillægget årligt bliver på hans gård? .

Det sidste er alene det rette, om han ellers vil drage den fulde fordel af sit tillæg og kvægbesætning. Jeg råder da enhver bonde, som har fået sine jorder udskiftede, at han overlægger med sig selv, og har det bestemt, hvad slags kvie- eller stude-kalve, og hvor mange af hver slags, han årligt vil tillægge, og hvorledes han i det hele vil bestandig søge at holde sin gårds kvægbesætning.

Ingen ukyndig kan forestille sig, hvad fordel det giver en bonde, når han her holder orden efter en klogelig lagt plan, som grunder sig både på hans gårds beskaffenhed, hvad græsning, hvad hø, og hvad foder-strå, den især frembringer, som også på dens beliggenhed, formedelst hvilken en slags kreatur, kan give ham større og vissere fordele end et andet.

Således har bønderne i de vestre- og nordre egne af Jylland ved sand klogskab valgt stude til deres vigtigste kvægbesætning. Og det ej alene fordi deres sommergræsning og vinterfodring er bedst passende for stude, men også fordi, at aftræk på samme er vissest (sikrest) i deres egne, hvor fast alle herregårde holder enten stald- eller fodre-stude. Ja, således har også bønderne omkring København rettelig alene køer til deres besætning, uden engang selv at opdrætte deres kalve.

De indser, at når de bestandig holder køer, som malker – da de almindelig sælger dem, så snart de bliver golde – og indfører daglig mælk og fløde til hovedstaden, så udbringer de derved den højeste fordel af det kvæg, de holder. Og de skulle end ikke holde stand derved, dersom ej de vogne, som fører mælken ind, bragte gødning tilbage, hvorover de kan sælge hø og halm, og dog forbedre deres jorder.

En god bonde derfor, som har fået sine jorder udskiftede og som attrår til sin velstands fremme at få dem forbedrede, hvilket ikke kan ske uden ved en talrig kvæg-besætning, han sørger ej alene for at have alt det kvæg på hans gård, som han kan holde, vel og i god stand både vinter og sommer, men han sørger også for at få sin gård besat, og han holder den uforanderligen besat med det slags kvæg, som hans gårds jorders beskaffenhed kan underholde bedst både vinter og sommer, og som beliggenheden tillige lover ham størst og sikrest fordel af.

I henseende til Sjælland synes jeg at være overbevist om, at bønderne dér, så snart de har fået deres jorder for dem selv, bør på de allerfleste steder ganske bestemme dem for at tillægge kvier fremfor stude, og lade køer og kvier udgøre deres hovedbesætning, skønt de derfor vel kan tillægge en studekalv imellem, når det kan være dem vanskeligt at få en kviekalv.

Græsgangene er her, eller kan dog let blive ved forbedret dyrkning, såre gode og tjenlige for malkende køer. På de fleste lodder falder engpletter imellem agerjord, som gerne giver fed hø. Overalt kan kløver med lykke dyrkes, som giver en tjenligere hø for malkekøer om vinteren.

Efter jordernes almindelige beskaffenhed på Sjælland bliver byg altid hovedsæden, og jo mere jorderne forbedres på de udskiftede lodder, jo mere må bygsæden tiltage og havresæden svinde, men byghalm er for køer det tjenligste foder, ligesom havrehalm for stude.

Også i henseende til beliggenheden kan ingen provins i Danmark drage de fordele af køer, som Sjælland. Så snart den sjællandske bonde vil lære at behandle sit smør vel, kan han altid vente 2-4 skilling mere for pundet, og feder han en kalv, er han vis på, at kunne sælge den til skikkelig pris. Men, som alt dette er en følge af, at hovedstaden ligger på Sjælland, hvorved afsætningen på disse varer er så vis som fordelagtig, så flyder også deraf, at ville de sjællandske bønder ret alvorligt lægge vind på at opdrætte gode køer, hvilket de efter jordernes beskaffenhed vist lige så vel kunne, som nogen anden dansk bonde, så skulle de kunne drive en ko-handel og dem såre fordelagtig.

København og egnen omkring den, hvor opdræt ikke har, eller bør have sted, behøver årligt mange hundrede køer og får dem også, men mest fra provinserne. Ja, endog herregårdene på Sjælland, som alle har hollænderier, må vel alle årligt købe nogle af disse tilførte køer.

Til denne sag ville jeg ønske, at den sjællandske bonde drog sin opmærksomhed, når han efter sin udskiftning søger at tillægge og skaffe sig en god kvæg-besætning. Kviekalve bør han især tillægge og opdrætte dem vel, efter min givne anvisning, at de kan nå god størrelse og god anseelse. Aldrig skulle han

savne afsætning på dem, når de har fået 2-3 kalve hos ham selv, især når han ville søge at holde de køer, som han bestemmer årligt at sælge til at kælvne i april og først i maj.

Det er på den tid, herregårdene må købe til deres hollænderier, det er på den tid, København og egnen deromkring også begærligt søger sådanne køer, og da kan de ikke tilføres fra Jylland.

Fra Fyn og småøerne kommer vel en del, men de er magre og uden anseelse. Jeg ville derfor, at de sjællandske bønder skulle med samme omhyggelighed og flid berede sig på at sælge sommer-bærende køer, som de jyske bønder bereder sig på, at sælge deres tidlig-bærende køer, hvilke man altid ser komme til markedet, endog efter deres lange drift, fede og hyldige*.

Det er sandt, disse føres til salg fra græsset, og jeg ville, at de sjællandske skulle føres i foråret dertil fra stalden. Men lad kun den sjællandske bonde skaffe sig godt kløverhø og indføre min anviste hakkelse-fodring. Han skal kunne levere dem lige så gode fra stalden, især da hans drift er så kort imod hines.

Man indvende ikke mod denne handel, som jeg her anpriser for den sjællandske bonde, at det er ikke husholdersk at sælge køer, som skal bære til græsset. Ja, dette var det vist ikke, dersom han blot solgte én ko, som han selv behøvede for at drage fuld nytte af sin sommergræsning. Nej, min anvisning til denne handel sætter forud, at en bonde skal have sin kvægbesætning så fuldkommen og ordnet, at de køer, han sælger, skal nu just bort for at give plads for de yngre, han har tillagt, og som skal betræde deres sted. Under anden forfatning råder jeg aldrig nogen bonde at sælge en god sommer-bærende ko. Det er ham ellers et åbenbart tab, men lad en sjællandsk bonde få sin kvægbesætning i den forfatning, at han efter det forhen opgivne eksempel har 4 stykker kvæg, som han årligt skal af med, da ellers hans besætning blev for svær. Dette hans salgs-kvæg ville jeg da skulle bestå af 6-7-års køer, som kælvne i april og bringes til torvs i den bedste stand. Han kunne da vel nå 40 rdlr. og derover for parret, når de havde god størrelse tillige. Og aldrig skal nogen sjællandsk bonde tvivle om, at han jo, og det inden få år, skal kunne levere lige så store køer som de jyske, når han kun opdrætter dem godt som kalve, lægger vind på kløver, og sommer og vinter beflitter sig på at behandle sit kvæg, som jeg har anvist.

Men nu måtte man vel spørge, er det også muligt, at en bonde kan holde sin kvægbesætning så ordnet, som jeg har anvist, især når det skulle ske ved eget tillæg?

Køerne vil dog ikke altid (lade sig) løbe til de tider, man ønsker. Og sker endog dette, kan de dog ofte føde af den slags kalve, man ikke efter sin plan ville tillægge? Men ved sand omhyggelighed og flid lader dette disse anførte vanskeligheder sig således overvinde, at de ej betydelig skal forrykke den af en bonde tagne bestemmelse med hvad kvæg, han vil holde.

Når man både græsser og fodrer vel, så at køerne altid er i god stand, da kan man almindelig bestyre køernes løbetid efter sin plan. Da er der ikke fare for at holde dem tilbage, thi de forny gerne deres løbelyst hver tredje uge, men enhver bonde må vide en pålidelig god tyr, som han kan trække sin ko til, når han ingen selv holder.

Jeg holder det for bedst, når 6-8 bønder efter deres køers mængde forene sig om at holde en tyr, den de aldrig end ikke i evret lade gå løs, og bedst er det, når deres forening går ud på, at den, som holder tyren, skal betales for eksempel 1 mark for hver kalv, som fødes efter den.

Ved en vis omgang imellem dem kan én efter den anden anskaffe og holde tyr, men enhver da i 2 år tillige, som er gerne den tid i hvilken en tyr kan pålidelig tjene, når han nemlig er opfødt godt og af stor slags fra 2½ år til 4½ år. Sådant forening imellem nogle nabobønder vækker den stærkeste forbindtlighed på hver til at udsøge sig den bedste tyrekalv for at tillægge den, når hans tur nærmer sig, til også at opføde den godt og siden holde den i bedste stand.

Disse bønder er nu ved sådan indretning imellem dem satte i en langt større sikkerhed for, at deres køer skal blive med kalve, når de føres til tyren, end når de bringer dem til tyre, som går løse blandt mange køer. Også kan de meget forædle deres ko-slags derved, thi nu kappes de vist med hinanden om at holde den bedste tyr. Enhver udsøger sin tyrekalv, han skal tillægge af den bedste og største ko, opføder den på det stærkeste ligesom fodrer og græsser den godt, når den står til brug. Den ene vil ikke holde en ringere tyr end den anden og ikke heller have ringere fordel.

Men skal det nu vel ikke under sådan indretning med den holdende tyr fejle meget for en bonde, at han jo skal få sine køer til at kælvne til de tider omtrent, som han ønsker, så er dog lige nu tilbage den anden

vanskelighed ved at holde sin kvæg-besætning i en bestemt orden, køerne føder ikke just den slags kalve, man ville tillægge. Men først betænker man, at på en med kvæg velbesat bondegård holdes altid flere køer, end man behøver at tillægge kalvene af.

Når man efter mit forhen givne råd vil tillægge sine kalve før jul og har bestemt sig til 4 kalves tillæg årligt, så kan man vel på sådan gård efterhånden bringe det dertil, at man både har og kan holde vel 6 køer, som kælver før jul, eller i det højeste inden februar. Man har da 6 kalve at vælge 4 af, som skal tillægges og kommer derved vissere til målet, og vissere til at få den slags kalve, man har bestemt sig for.

Gavnligt er det også altid at have flere at vælge imellem, da der nu kan indtræffe vandheld ved fødselen. Nu kan fødes de kalve, som fra fødselen af giver lidet håb om fremvækst. Men, skulle man end ej ved således at have flere køer, som kælver i rette tid, få sit bestemte tillæg af den attråede slags, så gives der dog gerne udveje for en omhyggelig bonde, når han kun har de køer, ved hvis mælk kalvene kan opføres. Bor han nær ved en købstad eller nær ved en hollænderi-gård, kan han derfor ofte ved ombytte eller køb få en kalv efter ønske, og måske derved endog vinde at få en kalv falden efter en større og bedre ko, end hans egen. Og for denne årsag råder jeg endogså til dette ombytte på hvert sted, hvor lejlighed gives til den.

Var det da mit råd til enhver bonde, der vil drage den største fordel mulig, er af sin kvægbesætning at han skulle efter sin græsnings- og afgrødes beskaffenhed, samt efter sin gårds beliggenhed gøre sig en vis plan efter hvilken han ville holde sin gård besat med dette og dette slags kvæg, så har jeg nu også vist, hvorledes dette kan udføres og udføres endog ved eget opdræt, som altid giver den visseste fordel for en bonde.

Dog nægter jeg derfor ikke, at jo kvæg-besætningen kan også med sand fordel holdes på en anden måde, især på flere bøndergårde. Man kan nemlig alene holde de behøvende køer til husholdningen, og opdrætte de kviekalve, der til sammes vedligeholdelse behøves, men for resten indkøbe årligt stude til sin øvrige besætning som, når aftrækket er godt, kan sælges to gange om året, nemlig fra foder og græs.

Mange præste- og bøndergårde i Jyllands vestre og nordre egne holdes uforanderlig således besatte. Men disse har jo da også lagt deres plan i overensstemmelse med deres græsning og afgrøde samt deres gårds beliggenhed og klogelig følge den uden forandring, så at købere aldrig skal søge fejl hos dem, men altid finde ét og samme slags kvæg og omtrent i ens stand. Og det er det, jeg ønsker, at enhver bonde ville, nemlig have lagt sig en klog plan til den besætning, han vil holde, og våge over, at han følger den så nær som mulig. Jeg er overbevist om, at dette er uundgåeligt nødvendigt, om han skal indhøste den fulde fordel af sin kvægbesætning.

ADVARSEL MOD PRANGERI

Men ligeså meget nu, som jeg råder hver bonde til dette og tillige til at udvide og formere sin kvægbesætning, eftersom han ser tilvækst i hans græsning og fodring ved en forbedret agerdyrkning, ligeså meget fraråder jeg enhver bonde at befatte sig videre med heste- kvæghandel og prangeri, end som hans egen besætning fordrer.

Jeg har kendt adskillige bønder, især i Jylland, som var henfaldne til denne dårlighed. De var komne uformærkt i med dette for en bonde altid fordærlige prangeri. De havde været gode bønder, havde drevet deres gårde godt, havde haft stærk besætning og lykkeligen solgt årligt af samme. Men efterhånden havde de grebet videre om sig, købt af andre, ikke for at besætte deres egne gårde, men for at handle dermed, og vinde. Og nu har jeg inden få år fundet dem alle derved fordærvede i deres sæder, hengivne til bedrageri og fylderi. Ja, jeg har set dem omsider styrtes i trang og armod.

Jeg råder derfor enhver bonde, ikke at befatte sig med prangeri i mindste måde. Nej, hvad han har og kan have som ordentlig besætning på sin egen gård, enten ved eget opdræt eller ved indkøb til hans besætnings fuldkommenhed, det kan han, det bør han handle med og deraf udbringe det højeste. Men videre skal en bonde efter mit råd ikke gå. Thi udbreder han sig i større handel, farer omkring til markeder og indlader sig i vidtløftigheder, så vil det snart vise sig, hvor meget hans gårds drift taber ved hans jævnlige fraværelse, hvorledes alt bringes i uorden, da han nu har liden, nu stor besætning. Hvorledes han forvikler sine omstændigheder ved borg og lån, og overalt bliver den følge vis, at hans sæder fordærves, og hjemmekedhed bliver herskende over ham. Kort (og godt): han går en uundgåelig vej til sin undergang.

Nej, min kære bonde, modtag og følg min opmuntring og vejvisning til at få din gård besat med den bedste kvægbesætning, hvilken du så vidt muligt selv tillægger. Hold din besætning ordnet efter den lagte plan, så at der altid står så og så meget kvæg hos dig til salg, og søg at holde dette især i den bedste stand.

Du vænner så slagtere og andre købere til at søge din gård, og kan du sælge hjemme, da tro mig, at du har den bedste fordel, din tid spildes nu ikke ved at drive til markeder, du sparer, hvad der nødvendig må tilsættes. Du undgår de fristelser, som der falder til svir og sværm*, og hvad vinder ikke din gård ved din nærværelse hjemme?

Af alle disse årsager anbefaler jeg enhver bonde, at han langt hellere, når det nogenlunde kan ske, både sælger sit kvæg og sine andre varer hjemme. Men, kan det ikke ske, og marked og torv skal søges, da, min gode bonde, bring sådanne varer frem, hvis godhed drager snart købere til dig. Og så snart du ser, at du har antageligt bud, slå til på det, at du igen snart kan forlade disse fristelses-steder, forrette, hvad du ellers har at bestille og købe i byerne, og vender dig igen ædru med dine overskudspenge hjem.

O, hvor mangen bonde skulle være lykkelig, om han ville troligen følge dette råd.

Ellevte kapitel: ”Om små kreaturer.”

Med et almindeligt navn kaldes får og svin, samt gæs, ænder og høns, små kreaturer

Mange har anset udskiftninger skadeligt for landet, da bonden ved samme skulle være bleven berøvet lejlighed til at holde det ene med det andet slags af disse kreaturer, og dette er troet, fordi man har set, at især de på deres lodder udflyttede bønder har oftest på svinene nær, afskaffet alle de andre.

Men man har ikke behov at være bange for denne følge af udskiftning. Så snart bonden har overvunden arbejdet med sine bygninger og sin lods indhegning og bragt sine jorder i nogen god orden og drift, så frygter jeg ikke for, at jo hver vindskibelig og forstandig bonde begynder at tænke på, hvilke indretninger han kan gøre i og omkring

sin gård på det (for), at han kan holde små kreaturer af alle slags, hvis gavn han ellers snart føler, ikke alene fordi de fordele han ved salg af dem kunne have, er borte. Men meget mere, fordi de findes uundværlige for hans egen husholdning.

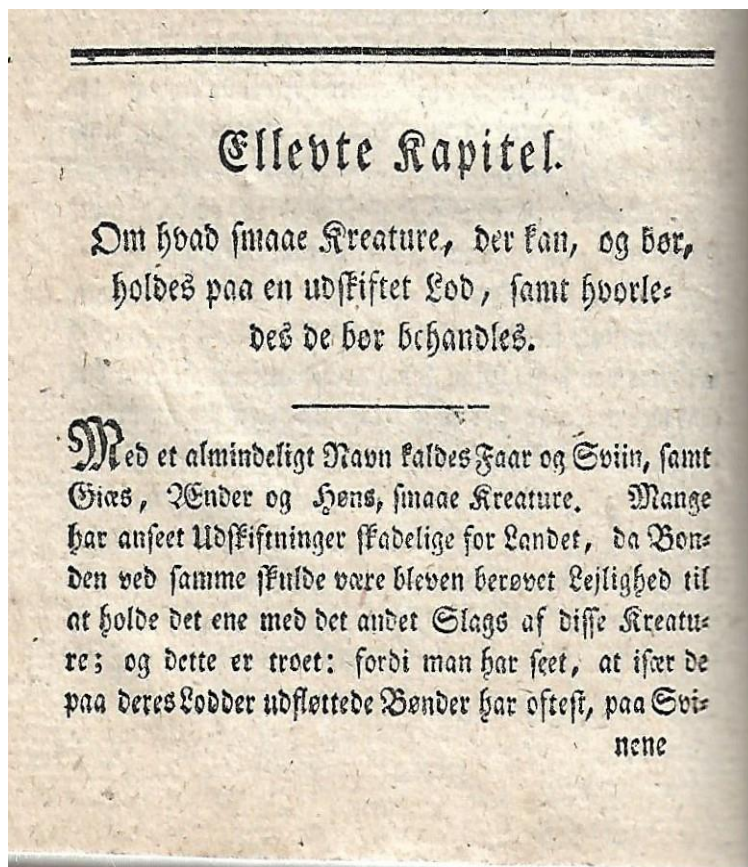
Lad derfor kun udskiftninger og udflytninger gå fort, så små kreaturer skal snart komme og komme i deres rette og tilbørlige forhold. Derfor vist nok ikke i så talrig mængde, som forhen under fællesskabet, da de holdtes på de større kreaturers bekostning og til deres svækkelse. Men bliver de endog færre i tallet, så skal deres forædling formedelst god behandling erstatte rigelig al hin mængde.

Fårene står først i de små kreaturers klasse, og de fortjener det. De fordele, de giver imod hvad deres underholdning kræver, er så store, at de endog overstiger fordelene af kvæget selv.

Men derfor råder jeg ikke, at fåremængden på en gård forøges til kvægtallets nedsættelse. Nej, i et rigtigt forhold bør det ene slags stå til det andet efter jordernes og deres afgrødes beskaffenhed. Som jeg derfor i det foregående kapitel har rådet enhver bonde efter sin jords beskaffenhed og sin gårds beliggenhed at have det afgjort, hvilken slags kvægbesætning, han vil holde, i hvilket forhold tallet af hver slags bør være til hinanden, og at han, når han fornuftigt og klogelig deri har bestemt sig, da holder, så vidt ham muligt, varig orden deri. Så råder jeg også her, at han klogeligen overlægger, hvad fåreflok, større eller mindre, han bør bestræbe sig for at holde sin gård besat med.

Falder hans jord i det sandagtige, hvorover da også hans lod er gerne vid og udstrakt, og han tillige har en del tør eng, som giver fint høg, da er der ikke tvivl om, at det er ham jo fordelagtigst, at hans fåreflok bliver stor i forhold til hans andre kreaturer. Køer malker lidet efter græsningen på slige jorder. Stude går også langsomt frem, og når ingen fedme.

Får derimod kan holde sig dér godt. Hvor klogt handler derfor den bonde, som har sin lod, når han af kvægbesætning holder til nødtørst men anvender al sin flid på at formere sin fåreflok. Og det eftersom hans jorder ved god dyrkning forbedres, eftersom ager og eng giver ham rigere afgrøder, så at han, når han ser, at flere kreaturer kan holdes, da lader denne tilvækst ske i hans tillæggende fåreflok.

Har derimod en bonde fået en lod af de gode jorder, hvilken derover gerne er mere indskrænket, på hvilke lodder også sjældent falder af den slags tørre enge, som giver fint, godt fårehø, så indser han let, at får er ikke den slags kreaturer, han bør tænke på at formere stort hos sig. Klogest handler derfor sådan bonde, når han overlægger nøje, hvor stort tal af får, han kan komme af sted med at holde vel, og da lader det blive ved dette tal, og endog når hans afgrøde ved en bedre dyrkning formeres, thi han vil finde, at han ved at formere sit kvægtal gør sig ej alene vissere fordel, men derved, hvilket må gælde overalt, forøger han end mere sin gødskning, især når han efter det foregående kapitel bringer det så vidt, at han kan holde sommer-staldfodring, hvilket just enhver bonde på de gode jorder kan og bør tænke til.

At en bonde således efter sine jorders beskaffenhed bestemmer, hvad fåreflok, mindre eller større, han vil søge at holde på sin gård, og at han deri holder orden som i hans øvrige kvægbesætning, er meget nyttigt. Han kan nu indrette sin fåre-sti efter sit bestemte tal, han kan årligt afsætte for sig selv ved stien det behøvende hø til dem, som altid må udsøges af hans mest tørre enge, der giver det fine og tørre hø, thi det er en slet husholdning, at fodre sine får af et hø-gulv, hvor alt høet i flæng er indført imellem hinanden.

Når det da træffer, at fårene gives af langt og grovt hø, spilde de det halve, og, får de af mose- og kærhø, påfører man dem sygdomme, der ofte koster mange af dem livet. En bonde, der har årligt sin bestemte fåreflok, kan også omtrent, når Gud velsigner dem, gøre regning på, hvad hans fåresti kan give af sig, såvel til salg, som til egen husholdning. Og sådan regning at kunne gøre er ikke uvigtig for en hver god husholder.

Men en bonde bør ej alene holde får og have det bestemt, hvilket tal af dem han hver vinter vil søge at holde sin gård besat med. Han bør også lægge vind på at forædle sin fåreflok og skaffe sig får af den bedste slags muligt. Ingen bonde gives i landet, der jo kender den bedre slags får, som nu er indførte på de fleste herregårde, på mange præstegårde, ja, endog her og dér på bøndergårdene. Hans øjne siger ham, at disse er dobbelt fordelagtige mod de almindelige, de bærer mere end dobbelt uld mod de andre, og ulden er endda fast (sikkert) af dobbelt værdi.

FÅRENES PASNING OG PLEJE

Min liden fåreflok, som er bestemt til 14 for hver vinter, er af sådan slags. Af de gamle kan have 4-6 pund uld årligt ved begge klipninger.

Når min kone har villet sælge af den egentlige uld ved sidste klipning til Mikkelsdag, og leveret den udsøgt, har hun fået 40 skilling for pundet, og af sådan uld kan på hvert sikkert beregnes 2 pund, hvilket er da 5 mark. Som et middeltal vil jeg antage al den anden uld af hvert gammelt får for 3 pund og beregne den til 28 skilling pundet, hvilket med begærlighed er givet derfor, som da udgør 5 mark og 4 skilling og i alt for uld af et gammelt får 10 mark og 4 skilling. Sammenligner man nu hermed, hvad der udbringes af ulden på et gammelt får af landets almindelige, hvilket vist ikke stiger over 4½ mark, nemlig for 3 pund til 24 skilling, så har man i fordel ved ulden alene af de bedre får på hvert gammelt årligt 5 mark og 12 skilling. Nu kommer lammene til, enten man sælger disse eller anvender dem i egen husholdning, tør jeg sikkert opgive, som dog siden nøjere skal forklares, at hvert lam af den bedre art giver 1 rdlr. højere fordel end hine, så at man har omtrent årlig 2 rdlr. mere gevinst på hvert får af den bedre art, man fodrer vinteren over.

Dette bør ikke undgå nogen god bondes opmærksomhed, som nu formedelst sin udskiftning er givet lejlighed til at holde sin fårehjord for sig selv. Så længe han lå i fællesskab, var det ham betaget at indføre forbedring i hans fåreavl som i alt andet. Men nu, hvor let kan den ske? Viser han sig ret attråsfuld efter at forbedre sin fåreart, en proprietær, en præst eller en anden mand i nærheden, som har får af den bedre art, kommer ham gerne til hjælp, enten ved at låne ham nogle nætter en god vædder eller ved det billigste salg at lade ham få et ægte, godt vædderlam. Blot derved at samme vædder holdes som leve-vædder 3-4 år, og ved det, at han afværger at ingen anden vædder kommer til fårene, samt at han årligt tillægger ægte lam, der falder, skal han se sin fåreflok såre forædlet. Men formår han at købe sig straks et par gode lam, kommer han vissere og hastigere til målet.

Også denne sag, min gode bonde, lad den ligge dig om hjerte, den er det værd. Kunne hvert dit får, du holder vinteren over, indbringe dig årligt 2 rdlr. mere end hvert af dem, du nu holder, så bør dog vel denne fordel attrås og søges.

Men det gælder ej alene om at få en god art får, hovedsagen bliver, at fårene holdes vel både vinter og sommer. Ville man endog give en bonde får af den bedste art, men han behandlede dem skødesløst og efterladt, lod dem om sommeren gå på usunde græsange, og om vinteren rygtede dem ilde, Inden få år skulle intet spor være af hvilken art, de var. Og desuden den fordel, jeg forhen viste af de bedre får, nåede han aldrig. Fåret bærer uld både i henseende til godhed og mængde efter den tilstand, de holdes i.

Derfor, min gode bonde, modtag de råd, jeg nu vil give til dine fårs omhyggelige pleje både sommer og vinter.

En sund og god græsning at holde sine får på er af utænkelig god virkning. Man skulle vel synes, at på de store fællede, hvor fårene havde vidtløftige strækninger for sig og frit kunne græsse, hvor de ville, der måtte dette kreatur, som kan afgnave det fineste græs være vel faren. Men erfaringen har nok vist på de fleste steder, at de dog hverken har kunnet nå nogen betydelig fedme, eller deres uld blive lang, tæt og overflødig (rigelig). Ja, erfaringen har nok også vist, at deres sundhed på disse frie græsange lider ubodeligt. Jeg kender det ikke af egen erfaring, men af hvad, jeg kender til fårenes natur og til græsangenes beskaffenhed på de fleste fællede, må jeg slutte dette. På det højere land i fællede fortæres snart græsset, da alt søger dette straks, og det vokser igen langsommere. Her imod Sct Hansdag ser man gerne på sligt land lidet eller intet græs. De lavere og fugtige steder frembærer alene noget, og her må da fårene også søge til, men her beredes dem deres ulykke. Det vandige eng- og mosegræs, de her æder, påfører dem oftest dræbende sygdomme, især orme i leveren, af hvilke de må dø inden næste forår.

Og overalt, da der gives på de fleste fællede kun sultføde, om de endog er frie for de for fårene giftige græsarter, så må de være magre, ulden bliver kort og tynd og intet betydeligt kan for en bonde udkomme af hans fåreavl.

Derfor min gode bonde, anse det ej som et tab for din fåreavl, at du udkommer af fællesskab og får en lod jord for dig selv, på hvilken du nu også herefter skal græsse dine egne får. Hør ej efter, hvad ukyndige dårer sige, at du nu hverken kan holde får eller andre små kreaturer. De vil forville dig og nedslå dit mod. Nej, hør efter, hvad kyndige og erfarne mænd siger dig, og hvordan de råder dig, at du nu skal bestyre det med dine fårs sommer-græsning. Og vil du have tillid til mine råd og følge dem – jeg giver ej andre end dem, jeg selv har prøvet – så vil jeg love dig, at inden få år skal dine får indbringe dig mere end dobbelt imod, hvad de gav dig, da de græssede på fællede, såfremt du ellers tillige også anskaffer dig af den bedre art får.

Og nu da, hvorledes fårenes græsning kan ske på en udskiftet lod, på en af tre måder må den besørges: Enten kan et stykke jord aflukkes, hvor de kan gå uden vogtning, eller de kan vogtes og drives hjem hver nat, eller de kan stå i tøjre og tages hjem om natten, ja, vel blive stående nat og dag.

Jeg vil sige mine tanker om alle 3 måder:

1) Ved at aflukke et stykke land, hvor det falder bekvemmest på marken, og der lade får og lam, ja vel svin og gæs gå, er jo at skabe sig selv én af de gamle fællede på sin lod, og lad være, man nu måske kan passe, at den ikke skal forsættes med kreaturer, som hine oftest blev, så kommer her dog ej mere ud af, end at man fuldtgræsser den ene slags med den anden. Det skal være en særdeles (særlig) lod, hvor det kunne bifaldes at have sådan fælled, måske i bakkefulde egne, hvor der gives lave græsrigt steder imellem, i hvilke dog ikke er kær eller mose. Men dog bør svin og gæs ikke holdes her imellem fårene. Ungfæ alene kunne medtages. I almindelighed er vist dette råd til fårenes græsning på udskiftede lodder ikke at tænke på.

Man har på en udskiftet lod ikke råd til at aflukke et godt stykke tørt agerland, og sådant skulle det dog være, om fårene skulle gå her med nytte. Der aflukkes da gerne det ringeste, man har, måske et stykke af en gammel fælled eller en oprådt eng og kær, og tages lidt agerland til hjælp. Sådant aflukke fandt jeg her for mig på præstegårdens lod, i hvilken meget endog var blød og dyndig mose. Sandt, den var ikke brugt til får, af dem var ingen holdt her, men køer, ungkvæg og heste gik her, dem selv tillige så megen skade, som jorden til forværrelse. Og lige sådan fælled, men også brugt til får, ja, til svin og gæs, har jeg set på andre lodder. Men disse bør ingen klog bonde anlægge, de er ham og hans kreaturer til åbenbar skade og tab.

Ja, skulle han endog have på sin lod et stykke af højt land, men med lidt krat-skov og buske på, som han ville aflukke til ungvæg, fordi han kendte ingen anden nytte at kunne have deraf, så bør han dog aldrig holde sine får dér. De taber så meget af deres uld, når de går og trænge sig mellem buske.

Overalt giver et stykke jord udlagt til bestandig fælled - det må være tørt eller vådt, godt eller ondt, med eller uden buske – ikke den nytte af sig, som det kunne og som så billig kan fordres, at det burde, nu man er blevet dets ene ejer og bruger, og følgelig har frie hænder, så at man kan vende op og ned på det, som man vil. Der må agtes, at græsset hér, om end meget fremvokset er dog i mange grader ringere nærende og mindre sundt for kreaturerne i hvad slags de er, end det græs, som agerjord, når det udlægges til hvile frembringer, især når det har fået sin tilbørlige gødsning.

Enhver forstandig bonde tilstår mig gerne dette, og vil nogen, som tvivler, overbevises derom, så lad ham tage 2 køer, som malke lige meget, og lade den ene gå ind i sådan fælled, hvor der ses græs nok, og den anden sættes i tøjre på en ager, hvor der er mindre græs, men hvor den flyttes tilbørligt. Måler man nu efter en uges tid begges mælk, så vil forskellen ses, og det ej alene deri, at den tøjrede på ageren malder mere, men sættes nu hvers mælk hen for sig og der gives agt på hvers fløde, så vil man finde, at fløden på den tøjrede koes mælk er tykkere og federe og følgelig indeholder mere smør.

Dette er en erfaring, enhver kan give sig. Og hvori ligger nu årsagen til denne forskel? Koen på fælleden har vist nydt mere græs. Kan da årsagen være anden, end at fælledens græs har mindre næringsssaft i sig, men af dem har agerens græs i overflødighed. Og hvad her viser sig så åbenbart med koen, det samme gælder om alle kreaturer. Græsset på fælleder har mod agergræsset ligeledes langt mindre næringsssaft i sig for heste, ungvæg og får, om de alle endogså finder overflødige græs dér og har langt mere at fortære.

Derfor, min gode bonde, hig ikke så meget efter at få dig et aflukke til bestandig fælled, hvor dit ungvæg og får skulle holdes. Denne herlighed, som mange kalder den, er såre indbildt. Det eneste, du vinder derved er, at du magelig for dig selv får disse kreaturer græssede. Men nytten, du drager af dem, bliver halvt, imod hvad den kunne være om du besørgede dem græsning på hvilende agerland. Har du fået på din lod noget forhen ubrudt jord, enten af fælled eller af gammel skov-jord eller af andet i dine øjne udeligt jord, pin ej dine kreaturer ved at indslutte dem på sådant stykke, om du endog lægger nogle agre af bedre jord til. Tag meget mere til eftertanke, hvad jeg i det 3. og 4. kapitel lærte om sådanne jorders forbedring og omdannelse enten til ager eller eng, eller til nyttig skov. Lad kun din flittige hånd med overlæg angribe dem, Gud skal velsigne din flid, og du vil snart med glæde indse, hvor langt nyttigere de bliver dig da, end om du havde en fælled på dem.

2) Men jeg må vende mig igen til fårene og til den anden måde, på hvilken disse kan græsses på en udskiftet lod. Nemlig: ved at vogte dem på overagre eller den hvilende jord. Herved kommer fårene rigtig til at nyde en for dem sund og nærende græsgang. Den bør gives dem på det agerfald, som har hvilet længst og hvor græsbinden er nu tæt. Thi omendskønt græsset her løfter sig mindre end på første- og andet års hvilende jord, så græsses dog fårene her vel, da de kan afgræse det fineste og laveste græs. Så enhver bonde, som kan give sine får en efter deres mængde tilstrækkelig stor græsgang på sådanne agerjorder, ham vil jeg forsikre, at hans får skal snart indbringe ham dobbelt, imod hvad de indbragte, da de græssedes på fælleder, når han kun tillige lægger vind på at få sin fåreavl forbedret, efter hvad jeg forhen har rådet.

Men denne vogtning med fårene på en indskrænket lod har almindelig megen vanskelighed med sig. Sæden er altid i nærheden, så at, er vogteren ej den årvågneste, sker hvert øjeblik skade og intet er ubehageligere foruden tabet, man lider, end at se den vorende (blivende) sæd beskadiget. Ingen god bonde tåler det.

Også den jord, som de skal drives på hen og hjem, og hvilken kan dog ikke være en smal strimmel, om sæd er på (langs) siderne, er jo som tabt.

Ja, er fåreflokken ej af betydenhed, hvilket den dog sjældent kan være på en almindelig bondelod, så er det vel kostbart at holde en vogter dertil, ene og alene, thi han kan vist ikke gøre andet, også må jeg endnu føje til, at det går her med fårene som med alle kreaturerne, at når de skal græsse ved fri gang, går altid mere jord med, og på jord må man i højeste grad være sparsom, så snart man er udskiftet.

Uagtet jeg derfor i henseende til fårene bifalder sådan fri drift med dem på overagre, så dog for de angivne årsager har jeg selv ikke valgt denne måde. Ja, jeg kunne end ikke holde får på min lod ved slig fri drift, når jeg ville beholde jorderne i den inddeling, og bevare den orden i deres drift, som i det 6. kapitel er vist. Og denne var mig for vigtig til at forlade eller til ej at have indført, blot for at holde får ved fri drift

3) Den tredje måde, nemlig at holde dem i tøjre har jeg derfor valgt. Og dér bliver mig ikke tvivl tilovers, at jo denne måde er på udskiftede lodder den, som kan siges at være almindeligt passende, så at enhver, som vil indføre den, hans lod må være, hvordan den end er, kan det, og han skal erfare, at hans udskiftning lægger ham ingen hindring i vejen for at holde får. Ja, han vil erfare mere, nemlig, at den giver ham lejlighed til at holde får med den allerstørste fordel.

Jeg vil først beskrive, hvordan fårenes tøjren sker hos mig, da jeg ved, at denne måde er ikke almindelig bekendt, især her i landet. Der står altid et par sammen i ét tøjre. Tøjret i sig selv gøres 2½-3 favne langt efter græssets beskaffenhed. Af 1 favn reb lidt smallere (tyndere) end det sædvanlige til tøjre, som skæres midt over, gøres 2 halsbånd. Disse føjes begge ved en lægne* til tøjren.

Denne lægne, som til forskel fra andre lægner, kaldes en fåre-lægne, består af en rund sammensmedet flad ring 1½ tomme bred, og igennemsnittet 2½ tomme vid. Denne ring kaldes bladet. I samme gøres 3 huller lige langt fra hinanden i hvilke sættes 3 lægnenagler. I de 2 af disse hæftes halsbåndene, og i den 3. tøjren selv. Disse sammenhæftninger til lægne-naglerne sker ved en såkaldt lægne-zime*, som består af læder, nemlig en strimmel 1½ tomme bred og 1½ kvarter lang, i hvilken skæres 2 huller kort fra hver ende. Den ene ende hæftes i lægne-naglen blot ved at indføre naglen og stikke den anden zime-ende igennem hullet og den anden ende af zimen hæftes på lige måde til halsbåndets reb efter at en løkke først i rebet er gjort.

Ved sådan lægne-zime føjes også tøjren selv til den 3. lægne-nagle. Disse lægne-zimer er meget tjenlige at bruge i alle tøjre. Sammenhæftningen sker ved dem meget pålidelig. De gavner for tøjrerebet, som ellers så let opslides i sammenhæftningen. Det forekommer, at tøjrerebet, om det end er snoet stærkt, dog ikke sammensnoes, og løber i rynker. Men der bør også være en zime ved hælen (tøjrepælen), som dog bedst gøres af godt tækkegarn.

Disse læder-zimer er af hestehuder, som en bonde selv må tilberede til denne og anden brug. Tilberedningen sker af bønderne i Thy på denne simple måde.

I efteråret, når hestehude almindeligt falde, tages sådan hud og lægges i en tønne, som sættes i fårestien eller hvor der kan være jævn varme. Man har gerne en udbrændt tjæretønne dertil. Der øses vand over den (huden), og daglig omvælttes den i tønden vel. Når hårene efter 5-6 uger mærkes at være ganske løsne, optages den, udbredes jævnt på flad jord og med en skovl afskuffes alle hårene. Herpå bestrøes denne våde hud tæt med hvedeklid på begge sider, og så tages noget salt og drysses tyndt overalt, hvorpå den lægges i tønden igen og overslås med ølbærme, indtil den er skjult. Daglig må den omrøres vel og vil ligge her endnu 3-4 uger. Den kan da optages, hænges over en lægte, men må godt udstrækkes og udspiles.

I en vognport, hvor vinden har god træk, tørres den bedst, og når den er fuldkommen tør, nedtages den og kan nu gemmes, hvor man vil. At det kan komme en bonde til megen nytte, at han bereder sig årligt sådan en hud, tvivler vel ingen om. Ved halstøjre har jeg vist, at den er meget tjenlig, ja, fast uundværlig, når man skal holde mange tøjre. Ved hestedræt får man også meget af den anvendt. Og en bonde der, når han har sådan hud, kan gå til den og skære remme af den, smalle og brede, som han vil, finder snart, at den bliver ham til nytte på mange måder.

Jeg ville derfor her føje denne sag til, som jeg har lært af de vindskibelige thyboer, og som mine folk også her udøve. Bekostningen er ingen, og umagen agtes ej, når fordelene er så kendelig. Kun skade, at forordningen af 1759 om, at enhver kunne tage huden af sine heste, ligesom andre sine døde kreaturer, ikke har almindelig virket. Fordi natmanden skal hentes til dette arbejde betales dyrt, her 1 rigsdaler, derover (derfor) bliver huden på mangen død hest.

Nu, fårene udsættes da i sådanne tøjre, som jeg har beskrevet, og det parvis.

Hos mig, hvor alle overagre er besåede med kløver, bliver de satte på det land, som nu skal ligge 3. sommer, og har jeg ej af denne slags, da tages af 2.års kløver, det hvori det meste græs ses at ville fremskyde imellem kløveren.

Når de først udsættes, da tøjres alene de gamle, og alle lammene går løse. De sættes i lige rad ned ad ageren så tæt sammen, at de netop ej kan nå hinanden. I førstningen, når græsset er mindre, flyttes de morgen, middag og aften, men når det vokser lidet til, da flyttes de kun morgen og aften, og hver gang frem efter græssets beskaffenhed, i førstningen 1 favn, men siden mindre, altid således, at de opæder hvor de står.

I enden af maj viser gerne de ældste og største lam, at de ikke længere kan bære deres frihed, de flokker sig og søger hen i sæden. De bedste af dem, som nu kan anses at nære sig selv, bliver da ligeledes parvis tøjrede, men de, som behøve endnu deres mødres mælk, bliver tøjrede hver til sin moder, og er der nogle sildig fødte, går de længere hen løse. Sådant bestyrelse sker med dem langs hen, eftersom den behøves.

De mødre, som lammene adskilles fra, bliver flyttede hjemad mod gården, hvor jeg altid har en lille overager a` 2-3 skæpper land dem bestemt, og det, på det at deres malkning kan magelig ske morgen og aften, da en dreng må komme pigen til hjælp, som malker dem stående i deres tøjre.

Jeg har forhen sagt, at mit bestemte tal til vinter-får er 14. Deraf 1 vædder og 3 beder. Det højeste tal af lam, som har lykkedes og er blevet store, har været 16. Så tøjrene er da til sidst stegne til 15. Når de har stået på 3. års kløverland, har jeg måttet berede til hver 6 tøjre 1 tønne land, og følgelig til 15 tøjre 2½ tønne, hvilket de dog ej i den bedste græstid ved Sct. Hansdag har kunnet fortære græsset af, da 2 par ungvæg oftest er sat hen for at afæde, hvad der ville forvokse. Men når de har stået på 2. års kløverland, så er det befundet, at 1 tønne land er tilstrækkelig til 10 par, og at følgelig 15 par har kun behøvet 1½ tønne land, eller 21000 kvadratalen.

Når fåret skal stå på sådant kløverland, må det overtøjres hver 14. dag, thi kløveren må aldrig løfte sig af betydenhed. Men såre fornødent er det, at her har været isået hvid kløver, og det er så tæt i bunden som muligt kan være.

Men tåle vel fårene at græsse således på den blotte, stærke kløver? Jo, så snart de bliver opfødte derpå og de, som de nedstammer fra er ligeså, men førend de således i 2. led bliver vante til kløver finder man, at nogle får ondt i livet og kan holde sig såre urene ved rumpen, hvilke da mere magres end fedes.

Men dette foregår almindeligt på evren. Og i 3-4 år har det ej vist sig hos noget får eller lam på min mark, skønt kløveren er i de samme år meget tiltaget, så at de får lidet naturligt græs.

Det vil vel synes mange utroligt, at græsse 30 stykker får på 1½ tønner land, men enhver som bliver overbevist herom, som vil gå frem således, som jeg har anvist, og de skal erfare, at de bliver græssede så godt, at ingen anden græsningsmåde overgår denne. Ulden har især den højeste gavn af, at fårene således holdes i tøjre. Da de ligger ude nat og dag i tøjre på det rene græs, så virker regn og dug, sol og vind, utænkelig til dens vært og hvidhed.

Lammene vore (trives) vel, bliver fede, ja, endog de fra deres mødre tidligt adskilte. Og lader man, som man altid bør, de aldrende får blive golde, fordi de i efteråret skal slagtes, så kan man gerne vente i et sådant får 10-12 pund talg. Aldrig kan man have sikrere lam at tillægge, end disse, som således har været tøjrede. De er pålidelig sunde, thi andet end det sundeste græs for dem, have de ej fået. Hos mig har aldrig nogen fåresygdom ytret sig, og i 10 år er kun ét eneste får død en vinter.

Jeg vil derfor råde hver bonde, som får sine jorder udskiftede, at han holder på den anviste måde sine får i tøjre. Det er den eneste måde, man klogelig kan vælge på en indskrænket lod. Endog når man har skarpe og lidet græsrigte jorder, og følgelig skal give dem længere tøjre, og flytte dem 3 gange om dagen, skal fordelingen vise sig øjensynligt. Man græsser dog vist sine får på det halve land imod, hvad deres frie drift ville medtage. Og det befordrer deres sundhed, at de nyder alene græs af højt og tørt land, og får ej mere væde, end hvad de ved regn kan indsuge på græsset.

Bekostningen med tøjre betaler sig rigelig i det sparede land, i den vogter man kan undvære, og i den sikkerhed, man kan have for sin sæd. Men samme dreng, som passer det tøjrede kvæg, kan også magelig flytte fårene. Umagen er kun liden med dem, da de blot skal flyttes 2-3 gange om dagen, men aldrig vandes eller trækkes hjem.

TYVERI AF FÅR OG LAM

Vel har erfaringen alt for tit vist mig, at man vover meget, i det mindste her i egnen, ved at lade dem stå ude i tøjre om natten. Der er stjålet 1 eller 2 lam fra mig om året, ja, endog får, og det bedste snappes altid. Jeg ængstedes ved tanken om at sådant tyveri, hvis det tog overhånd, ville mere kvæle og standse fåreavlen hos os end alle udskiftninger. Thi vist er det, at alene ved tøjring kunne det blive almindeligt på alle udskiftede lodder at holde får.

Denne måde passer sig for alle lodder. Men vist er det også, at skal dette blive almindeligt, - og hvilken gavn for landet, om det kunne blive det - da må får og lam blive stående natten over i deres tøjre, og der kunne stå sikkert. Det går ikke almindeligt an, at disse skulle trækkes hen og hjem, ud og ind morgen og aften. Stor skade er dette for fårene. De bliver aldrig til det, de kunne blive, når de stod rolige natten over i deres tøjre og kunne så tidlig og silde de ville, æde af det duggede græs. Deres uld når ej den værdi (værdi) og renhed, den kunne få, og overalt, sagen kan ikke lade sig gøre, når man har et nogenlunde tal af tøjrefår.

Jeg, som har om sommeren 12-15 tøjre, -og dette er dog det, enhver bonde i det mindste måtte have - måtte bruge 3 folk hver gang, de skulle ud- og indflyttes, og dette går ikke an i et landbrug.

Jeg greb til et andet råd sidste sommer: Da jeg havde mærket, at lammene var de, tyvene især søgte, så tog jeg disse hjem til gården, da de i juli var blevet så store og fede, at tyvene vist måtte frygtes at drages til dem. De blev nu gående løse i en indhegning ved gården på en halv tønde land, som ellers er bestemt for gæs, ænder og høns. Her var nu vel ikke græs nok til dem, men dagligt blev dem givet i hække anbragte ved stakit-indhegningen, 3-4 gange af den kløver, som førtes hjem til staldfodring. Dette gik også an, de stod sig vel og jeg beholdt dem ligesom også fårene, der blev stående i tøjre. Ved dette råd kan jeg da så vidt fremdeles redde mig. Men frygten for fårene, som blev stående, og frygten for at lammene kan snappes tidligere et andet år, må jeg dog bære, og andre, som ville have får i tøjre, kan ikke just have lejlighed at redde sig ved dette råd, hvilket dog er kun halvt sikrende.

Mit håb er fast, at vor vise regering, der med så faderlig omhu sørger for landbrugets opkomst og fremvært hos os, og som har lykkelig fremkaldt en tænkneheds og flids ånd i nationen dertil, at højstamme skal lade det blive sig over al måde vigtigt at skaffe os den markfred, som nu just over det forbedrede landbrug bliver dobbelt nødvendigt at have. Så længe fællesskab stod, og alle kreaturer gik løse med hinanden, var faren for dem ikke stor. Men nu, da udskiftning fordrer, at alt skal hæftes, nu gælder det, at indføre og få markfred, og sådan markfred, at heste kunne stå sikre i deres tøjre, og hale og manke dem ej afskæres, at tøjrene af dem og af kreaturerne ej skulle tages bort, hvilket altid volder landmanden dobbelt tab, tab nemlig ved de mistede tøjre og tab ved sæden, som de løse kreaturer straks søge, og endelig sådan markfred, at får, lam og svin ej af tøjrene skulle bortstjæles. Ja, end mere er det af alle nu erkendt, at fuldkommen indhegning giver alene lejlighed at høste den fulde frugt af en lod, og at fuldkommen indhegning gives ikke uden ved stendiger, som få steder kan haves og ved godt tilplantede diger. Hvor vigtigt bliver det da, at få også den markfred indført, at hver plante og hver kvist kunne på diger blive urørt. Og skulle vi vel mistvivle om, at sådan markfred i det hele kunne nås ?

Har vort land i den hedenske tid, som historierne siger og engang haft sådan, og end en højere markfred, man tør da vel håbe, at i vore oplyste tider skulle midler kunne udfindes til at indføre den, når vi, som nu sker, føler landets store trang til den.

Men dette var en afvigelse fra min materie, dog jeg ved, at enhver læser både af bønder og andre landmænd holder mig den tilgode, da jeg vist har kun udtrykt deres egne følelser og ønsker, som mine egne.

Jeg kommer da til fårene igen. De 3 måder at græsse dem på om sommeren, har jeg vist og sagt mine tanker om. Så snart sæden og 2. slet af kløveren er indhøstede, kan fårene vel lades løse og gå frie på lodden, hvor de vil. Men jeg råder dog enhver god bonde, der enten har skaffet sig, eller er i arbejde med, efter min givne vejvisning at skaffe sig et forbedret og ægte, godt fåreslags, at han nu i efterhøsten ej overgiver sin fåreflok, lader den drive, hvor den vil, og enten lader den gå ud af lodden hen til andre får, eller tillader andres får at komme ind og flokke sig med hans. Sker dette i denne tid, da mange får begynder at løbe, så kan jo ingen forbedring med grund håbes. Bedst derfor ved en liden dreng at lade påpasse, at de ikke udkommer af lodden, ligesom også at fremmede får, især vædre, ikke indkomme.

Det varer ej heller længe, før den vindskibelige bonde sår sin vintersæd, og når han sår den i tide før Mikkelsdag, kommer den snart op og skyder stærkt, så at både fårene og kreaturerne gerne vil søge den. Drengen kan da vænne det ene slags fra med det andet, hvilket snarere bør ske, fordi sæden nedtrædes af dem, end fordi den til skade afædes. Under sådan oppasning kan og bør man lade fårene gå ude så længe i efteråret, som vejrliget tillader det, og jorden er fri for sne.

Indtil de klippes – som gerne sker ved Mikkelsdag med dem, som skal leve, holder jeg for, at det er bedst, at de ligger ude. Har man en rummelig og med græs begroet indhegning ved gården, kan de ligge i den men ellers på marken, hvor de vil. Det befordrer meget uldens godhed og renhed, når de sommeren over ej kommer i hus, thi man må strø så godt, som man vil, så samles dog urenhed i ulden, og hvidheden tabes, når de ligger i huse om natten. Men så snart de er klippede, bør de indlukkes i et meget rummeligt og luftigt hus og strøes under dem hver aften, da en del gødning kan ved dem samles.

De, som udsættes til slagtning, klippes ikke med de andre ved Mikkelsdag. Deres uld kan vokse meget til ind i november, da de slagtes. Men for deres skyld bør strøelsen dagligt være tyk og tæt, på det at ej deres uld skal således besudles, at ingen vaskning kan gøre den ren og hvid.

Men var det ej bedre at lade leve-fårene beholde deres uld vinteren over og kun klippe dem én gang, nemlig i foråret? Dette skal jo alene give den rette, ægte uld, som visse fabrikationer fordrer? Men, uagtet at jeg gerne tilstår dette, så kan jeg dog under vort klima ikke råde dertil. Hvor får kan gå ude vinteren over, der er det passende, men hos os, hvor de almindeligt skal holdes i huse 3-4 måneder, ser jeg ikke, at det kan ske uden skade og tab. Der må falde såre meget af hør-frø, støv og skarn i deres lange uld og fæste sig inderst i samme ind på kroppen, og dette kan ikke andet end både være farligt for fårets sundhed, da al urenlighed er farlig for sundheden og tillige være ulden skadelig. Jeg er vis på, at ved at vaske fåret som sædvanlig før klipning, kan dette indgroede skarn ej udvaskes. Ulden må da vaskes, men dette har sin store vanskelighed. Også må uld nødvendig tabes. I marts og april løsner den sig, endog på de bedste slags får, som ikke just taber den til blottelse. Når fårene da skal drives ud og ind af døre eller de kan komme til at gnide sig på noget, tabes vist uld.

OM AVLSARBEJDE OG ØKONOMI VED FÅREAVL

De fleste bønder lader alle deres vædderlam, som fødes, gå uskårne (u-kastrerede), endog de, som de ikke sælger, men vil beholde til egen slagtning. Denne sag er såre skadelig. De lam, som de vil sælge om sommeren inden høst, kan de vel lade gå uskårne, men alle de andre råder jeg, at de bede, når de er 8 dage gamle. De går da rolige i efterhøsten. Der kan bies med deres salg eller slagtning indtil rette tid i november, og de kan meget forbedres på kroppen og i ulden, fremfor når de som vædderlam må sælges eller slagtes ved Mikkelsdag. Ja, end ikke kan uden tab gå den op. Også er den bedning fornøden hos enhver, der vil forbedre sin fåreslags. Lader man de unge vædderlam gå i sin fåreflok indtil Mikkelsdag, løber vist nogle af fårene med dem, hvorved dobbelt skade sker, da både ynglen nu bliver efter dem, i hvor ringe de kan være på krop og uld, og tillige fødes der i utide.

Nej, den for sin fåreflok omhyggelige bonde udsøger sig enten af sine egne, om han har allerede af den gode art, det bedste lam til leve-væder, eller han ser at skaffe sig sådan én hos andre, men denne lader han ikke komme til fårene før efter Mikkelsdag.

Den ulejlighed at holde sådan væder i tøjre skåner han sig ikke for. Og har han fået sig et udsøgt godt vædderlam med fin og rig uld, da kan han gerne lade denne være leve-væder hos sine får i 3-4 år. Der falder altid stærkere lam efter den ældre væder, end efter åringer.

Jeg har rådet en bonde at bede alle væderlam, som skal blive hos ham høsten over, på den ene nær, der skal være leve-væder. Men hvem skal bede dem? Han selv og ingen anden. Sagen er så let, at når han med agtsomme øjne har set den én gang forrettet af en anden, kan han sikker selv gøre det efter, især når det sker på spæde lam, ej over 8 dage gamle.

Det er skam for en bonde at betale en anden for sligt arbejde, han så let selv kan forrette, og det er skade, når han ofte for at få en anden, må lade lammene gå for længe uskårne. Ja, vel endog aldeles forsømme det.

Men i hvad orden bør en bonde holde sin fåre-besætning, og på hvilke måder kan han drage de højeste fordele af den?

Jeg vil søge heri at vejlede ham og tage, som sædvanligt, et eksempel til hjælp, der altid gør sagen fattelig. Jeg antager da, at en bonde ser det passende for sin gård efter dens afgrødes beskaffenhed at holde om vinteren 20 stykker fåre-kreaturer. Men at lade disse være 1 væder og 19 får, som vel kunne føde ham 28-30 lam, indser han, går ikke an for deres sommergræsnings skyld, som enten ved tøjre- eller løs drift skal ske på hans indskrænkede lod. Han ville da vel nedsætte tallet af de holdende vinter-får til 16, ja, vel lavere, men dette bør han ikke, når han ved, at han kan holde 20 stykker vel vinteren over. Nej, han ordner sine 20 vinter-får således: 1 væder, 11 får, 4 stykker 3.års beder og 4 stykker 2.års beder. Nu vil det, håber jeg, bestå med den sommer-græsning, han kan give at holde dem og deres yngel. Ja, at holde dem så længe, at han kan drage den største fordel af dem.

Jeg vil antage, at, når han har af den gode yngelsomme art, han da får 16 lam, som lykkes. Holder han nu sine får i tøjre på den anviste måde, stige hans tøjre til 18, når det er højest. Og har han nu et godt 3.års kløverland at sætte dem på, så er 3 tønder land det, han kan gøre regning for at græsse dem alle på. Han beder alle hans væderlam undtagen det allerbedste iblandt dem alle, som er udsøgt til leve-væder, thi jeg sætter forud, at her er indført en ægte, god fåreart. Af lammene bestemmer han desuden årlig for sig selv som tillæg 4 bedelam og 3 gimmerlam, og til sådant sit eget tillæg udsøger han det bedste. De øvrige 8 lam sælger han ikke om sommeren, thi skulle han dette, når han har fuld græsning til dem? Han kan jo lade dem die til den bæret og fedme hos sig selv, som de af den græsning, han har, kan komme til.

Kort, inden enden af oktober og inden den rette slagte-tid skal han ikke befatte sig med at sælge enten sine 8 lam eller sine 3-års beder. Og han skal ikke sælge én af dem med ulden på. Denne slemme sjællandske vane må dog engang ophøre. I Jylland fører ikke nogen god bonde ét uklippet får til torvs. Køberne er tjente dermed. En ukyndig bedrages ikke ved den tykke, brusende uld og køber et magert og lidet får, i stedet for et fedt og stort, som han ventede sig. Det klippede får kan enhver påskønne hvordan er, og da det er for kroppens og ikke for uldens skyld, at disse køber, burde jo varerne være synlige for dem. Men det er dog mindst for købernes skyld, jeg ivrer imod at slagtefår nogensinde sælges med ulden på. Disse få (må), som man siger, at lukke øjnene op, da de ellers må oplukke pungen. Nej, det er for bondens skyld, jeg ivrer herimod. Ja, det er for landets skyld. De sjællandske bønder taber i det hele årligt mange tusind rigsdaler ved deres lammehandel, thi er det ikke et åbenbart tab, når man sælger det ved Sct Hansdag for 4 mark, som man uden en skillings tilsætning for sig kunne samme efterår få mere end det dobbelte for. Og således er just den sjællandske bondes lammehandel. I Thy var næppe ét lam at få til fals om sommeren, uden at det var et deggelam* hvis byrde, da det fedes med mælk, man ville lette sig fra.

Og hvad taber ikke landet ved denne lammehandel? Hvor mange tusind pund kød får det mindre, som dets sommergræs kunne frembringe? Hvor mange tusind pund uld mistes? Jyllands uldhandel indbringer tønder guld, Sjællands vist såre lidet. Og enhver, der eftertænker, hvad lam, Sjælland leverer, blot til København, må dog tilstå, at fåremængden er langt større her end dér. Den jydsk bonde leverer uld til 2½ mark pundet, den sjællandske til det halve. Og grunden hertil er ikke græsgangen. Sjællands græsgange overgår langt de jydsk. Men hine bønder har en bedre art får og tillægger altid de bedste. Hér derimod, hvor lammesalg skal gøre hovedfordelen ud af fårene, og hvor ulden på dem ligesom gives i købet, her har bonden ingen opmuntring til at tænke på at forbedre sit fåreslags. Ja, her sælges hvert år det bedste lam, og bonden tillægger det usle, som lammehandlerne udskyder. Men jeg håber, at den sjællandske bonde får snart sine øjne opladte, kun at han kommer til lidt kræfter, kan undvære at sælge i utide, og at sælge det bedste, som han selv burde beholde og tillægge. Kun, at han får lidt erfaring om, hvad den bedre art får blot ved uld kan indbringe. Snart skal han ej sælge ét lam efter Sct.Hansdag, uden at han jo selv må klippe det først. Ja, snart skal han lade de fleste gå rolige hos sig til Mikkelsdag og blive store og fede på hans gode græsgang. Han klipper da 1½ pund af et godt lam, hvilken uld giver ham 4 mark omtrent, og han finder nok købere til fede og store lam, som kan veje 1½-2 lispund og vel have 4-6 pund talg.

Da skal han ile med at give sin fåreflok den indretning, jeg foreslog, så at, om han kan holde 20 vinterfår, de bliver snart 1 væder, 11 får og 8 beder.

Og når disse lykkes for ham, og giver ham 16 lam, bestemmer han alt med dem efter det foreslagne. Lad os nu gøre en liden overregning over, hvad hans fåreflok da årligt kan indbringe ham. Jeg antager forud, at de alle er udsøgte af den gode art og nyder både vinter og sommer den bedste pleje.

Han har nu 20 stykker at klippe i foråret og 1½ pund lod kan ventes overhovedet af hvert, som er 30 pund til 24 skilling, der udgør 7 rdlr. (rigsdaler) og 3 mark.

Jeg antager nu, at ingen sælges før Mikkelsdag, og at hvad der sælges, bliver først klippet. De 20 gamle bærer ham 40 pund, og, når han tillægger bestandig det bedste, og søger hvor han kan at få sig imellem et vædderlam af en bedre art, stiger ulden årlig både i mængde og i finhed. Men for det første antager jeg 40 pund til 2 mark, som er 13 rdlr. og 2 mark.

De 16 lam bærer også for det første kun 20 pund til samme pris, som bliver 6 rdlr. og 4 mark. Han har 4 tre-årige beder at sælge. Når han bringer disse til at veje 16 lispund og til at have 3 lispund talg, - og det kan - så håber jeg, at ingen siger at jeg tarerer (vurderer) dem for højt, når jeg sætter den for 20 Rdlr.

Han har endnu 8 lam at sælge. Når disse også vejer 16 lispund og giver 3 lispund talg, så skulle de vel indbringe det samme, dog de må gå for 16 rdlr. For sin egen husholdning har denne bonde årligt at slagte 3 af de ældste får, hvilke han i tide har ladet blive golde. Og endnu enten den gamle væder eller det væderlam, han havde beredt til at gå i dens sted, og disse 4 giver ham drøjere og bedre kød og mere talg til hans hus` fornødenhed, end når han som nu sker, slagter 8 udskudte lam og 3-4 gamle får. Lad os nu se, hvad vi får ud af alle summer, når de sammenlægges: Vi når da 63 rdlr. 3 mark. Og jeg har så lidet overdrevet beregningen, at jeg tværtimod har ansat enhver del både i henseende til vægt og værdi undervejs, hvad det udbringer hos mig selv.

Lad os nu anføre herimod, hvad 20 vinterfår i nærværende forfatning udbringe for den sjællandske bonde. Med god lykke giver de ham 28 lam. Lad de 16 af dem være så tidlig fødte og blive så gode, at slagterne eller slagternes prangere udtage dem og give ham 5½ mark for stykket, han skatterer sig da vist lykkelig dette år med sin fåreavl. Det var da 14 rdlr. 4 mark. Af de øvrige 12 lam må bonden vel tage de 5 bedste, som årligt tillæg, for i deres sted at slagte 5 gamle får. Han har endnu 7 til salg, og kan han i efterhøst få 3 mark for stykket af disse, sælges de vist. Jeg må slutte dette, thi her kommer prangere i vor egn med hele flokke af sådanne, som sælges for 3½ stykket. Det er for disse 7 sildige lam 3 rdlr. og 3 mark. Han har endnu ulden af sine 20 får for- og efterår. Disse kan ved begge klipninger give 2 pund hver, som er 40 pund til 20 skilling, som er 8 rdlr. 2 mark. Vi får så i alt 26 rdlr. 3 mark udbragt af de 20 vinterfår, som efter forrige beregning kan give 63 rdlr. 3 mark.

Hvo føler ej herved, og hvo beklager ej den arme sjællandske bonde, som har under det ulykkelige fællesskab aldrig kunnet bringe det videre, Man har skattet ham lykkelig ved hans lammehandel, og han har selv således syntes. Men hans øjne vil snart oplades, nu da fællesskabet sønderrives. Og, kunne da denne min vejvisning opkalde én og anden af disse mine landsmænd til at anskaffe sig en fåreavl, sådan som jeg har beskrevet den - og sådan har jeg den just selv på en udskiftet liden lod i hans land - o, hvor ville det glæde mig.

Hvad ville landet vinde, når fåreavlen i den orden, og til den godhed på de udskiftede lodder? Tør jeg ej sikkert sige. Tønder guld i det frugtbare Sjælland?

Stiftet har vel 350 landsbysogne. Jeg vil antage, at det ene sogn, regnet med det andet, har 50 gårde, som udgør 17.500 gårde. Jeg vil antage, at hver gård forbedre sin fåreavl til 20 Rdlr højere fordel årligt. Vi når da 3½ tønder guld. Og husmændene, som jeg siden skal give vejvisning for, skal endnu kunne lægge meget til denne sum.

Sandt, at bringe det dertil i det hele er langt borte, men lad os se henad målet til, og hige til det med flid og under Guds tilbedende velsignelse. Hvert fremskridt fornøjer og gavner. Det gælder om, at bonden får øje på, hvad den bedre uld kan indbringe, får kræfter til at undvære lammenes salg i utide og især til at beholde årligt for sit eget tillæg de allerbedste.

Den københavnske lammehandel har været fåreavlens ulykke på Sjælland, det er den, der har forringet fåre-arten her, uagtet de bedre græsgange, dybt under de andre provinser, fordi den har frarøvet bonden det bedste og holdt ham aldeles ubekymret for ulden. Men kan der vel ventes, at denne handel skulle kunne indskrænkes? Og tør man ønske det? Det viser sig, at København trænger til alt det kød, den kan få, men lad kun bonden få oplysning og kræfter, denne lamme-handel vil da indskrænke sig selv, og det er det rette. Og skulle København da end få mindre lammekød, den skal få mere og bedre bedekød, og derved taber den ikke.

I England, hvor fåre-avlens er bragt til så anelig en højde, spises lidet lammekød imod bedekød. Og vist må det også således være, hvor fåreavlens skal rejse sig.

OM VINTERPASNING AF FÅRENE

Jeg har kun nu tilbage at melde noget om fårenes vinterrygning.

På gode, høje marker kan de gå ude og holde sig vel indtil december, om frost og sne ej tvinger dem ind før. Men, når de først er indtagne, holder jeg for, at de bør bestandig blive inde, i det mindste kommer mine ej ud af gården derefter, i hvor godt vejrliget end kunne i nogle dage blive, og de har alle altid stået sig vel.

Ved at lade dem løbe ud om vinteren så tit jorden er bar, volder man, at deres rygning aldrig bliver ordnet, og at de æder såre ulige op. De holder sig ved sådan ustadig udgang almindelig magre og vinterfodringen bliver halvt spildt.

I hedeegne, hvor der er lynge, kan sådan udgang vel have sted, da de fast daglig kan dér gå ud om endog lidt sne er falden. Men, indtræffer der vintre med megen sne, der længe dækker lyngen, da står disse til udgang vante får megen fare. Enhver bonde i slige egne bør i efterhøst slå og indbringe et par læs af småt, fint lynge, især hvor han kan få mos med i bunden, og deraf give dem daglig en god givt, så tit de tvinges til at være inde.

Fårehuset bør være rummeligt og i det mindste $3\frac{1}{2}$ alen til loftet. Det er bekvemmeligt at slå hækker omkring ved væggen, men tætte krybber af brædder bør være under hækkerne, som står $\frac{1}{2}$ alen fra jorden. De rygtes hos mig uafbrudt vinteren igennem således: Om morgenen får de i hækkerne af det til dem udsøgte og over dem satte fine hø. Klokkeren 10 udlades de til vands. Imidlertid renses krybberne og dem gives i samme en riskurv fuld af den fineste muligt skårne hakkelse. Her holdes, som forhen er sagt, altid 14 vinterfår. Hakkelsen er almindelig af skaftehavre, men frygter man for, at skaftehavren ej kan holde ud, da skæres i tide noget fint og græsrigt rughalm i. Når hakkelsen er skåren tilbørlig fint, det er meget finere end til hestene, til hvilke den dog også skæres fint, så fortærer fårene hvert strå, endog om mesten (det meste) det halve er rughalm.

Den havre, som tages til denne hakkelse, er en sort havre, jeg har fra Thy, hvilken der bruges således til fårene, da man påstår, at den hvide havre løsner ulden og volder, at den tabes straks i foråret. Klokkeren 2 gives igen hø i hækkerne, og til natten får de det af blade og småt, som falder af ved ærtetærskningen. Og, når dette går op, da gives dem af den allerfineste og mest græsrigte rughalm. Når lammene begynder at fødes, som gerne er i marts måned, da dagene tillige længes, får de en givt hakkelse mere om dagen. Hovederne af spegesild og hvad mere af dem, der sædvanligt spildes, bliver, når folkene går fra davre, lagte i krybberne for dem (fårene), hvilket de altid fortærer med megen begærlighed.

Når lammene kan fødes i marts, anser jeg det for bedst. Den hårdeste frost er da gerne forbi, og fårestien kan holde sig varm for lammene, hvilket er af megen vigtighed, thi får et lam først et knæk, enten ved at det bliver forfrosset en nat, eller at det lider mangel, fordi moderen malker lidet, så rejser det sig sent eller aldrig.

En god bonde må derfor omhyggeligt våge over sine får fra den tid, at lam fødes. Fårestien må nu holdes tæt at kulden ej indtrænger, han må have det bedste hø at give, og give mere, hvis han ser, at de kan fortære det. Den forhen beskrevne hakkelse må gives 2 gange om dagen, og ser han, at et får, især ét, som har to lam, ej vel kan nære sig, - hvilket straks viser sig på lammene, dem han hver dag nøje må efterse - så må han enten i kohuset eller stalden aflukke små rum, hvor han kan sætte disse ind, og pleje moderen på det bedste, hvilket er langt bedre end at give lammene mælk. Bor han nær ved en købstad og kan få spøl at købe, da er det et herligt middel, ved hvilket man kan hjælpe fårene til at malke godt.

Man giver da hakkelse 3 gange om dagen, og hver gang spøl på. Mask er også tjenlig. Det lidet, som falder ved bondens brygning, får han i den tid at spare fra svinene. En bonde kan også lade skrå 1 tønne byg, og dermed på lige måde, nemlig i hakkelse med vådt på, hjælpe de får, som trænge.

Det sker tit, at, når et får føder to lam imellem flokken i fårestien, og i det samme fortrænges af de andre, at hun da kan føres lidt fra det ene, og ej på øjeblikket komme til at slikke det, hvorover hun da ej vil kendes ved det. Er man da ej snart tilrede for at bortføre hende fra flokken med hendes to lam i et lidet aflukke og gnider man ej snart det, som hun ikke vil kendes ved over hele kroppen med det andet, hun har slikket, forskyder hun det ganske, og aldrig villigt lader det die. Men ved dette middel – når det kun sker snart, især når der på det af hende slikkede er nogen urenlighed endnu, som man kan indgnide på det andet - er faren afhjulpet.

Sker det ved et vanheld, at et ene-lam dør, og man da har et par tvilling-lam, hvis moder kunne behøve at lattes fra det ene, så kan man gerne bedrage det får, som har mistet sit lam, og få hende til at antage det fremmede tvillinglam, som sit eget. Er man ved hånden, når lammet er nylig dødt og moderen endnu står over det, tages det døde lam, flåes hurtigt og et af tvillinglammene indsyes i dets skind. Man sætter hende da også hen med det nogle dage i et lidet aflukke og efterhånden afklipper noget af det påsyede skind, indtil det til sidst alt kan aftages, og hun igen indlades i flokken med det. Det bliver nu bestandig hendes kære lam.

Sådan og anden omhyggelighed må den gode bonde vise for sine får i tiden, når de læmme, og medens lammene er små. Hans eget bedst seende øje må følge dem tidlig og sildig. Det måtte græmme ham, om noget lam ved forsømmelse skulle dø eller sættes meget tilbage, hvilket det sent og endog sjældent forvinder.

Han lader også derfor hverken får eller lam gå ud på marken, før han ser, at vinteren er pålidelig forbi, og det kan vi i almindelighed ej være vis på før ind i april. Gerne kan marts måned give nogle gode dage, ja, måske endog græs skyder frem, som fårene kunne have godt af, gerne kunne de tidligere lam ret fryde sig ved den varmende forårssol! Men jeg lader intet vejrlig i marts måned lokke mig til at slå fårene ud. Oftest får vi et bagsmæk af vinter, og får vi det, og det blot én uge, holder fårene bestandig inde bliver vist de bedste og største lam satte tilbage. Fårene, som have fået smag på græsset, æder intet mere end til at dæmpe sulten, i hvor godt det end er, man giver dem. Mælken svinder da hos dem, og de store lam, som behøver mest næring, indkrympes således, at, om de end beholder livet, tage de sildigere lam dog et forspring for dem, som skal vise sig hele sommeren igennem. Disse farer for lammene, som enhver bonde ved lige så vel som jeg, bør man forekomme, dels ved at holde væderen fra fårene indtil 14 dage efter Mikkelsdag, dels ved at være beredt på at holde fårene inde indtil april. Da jeg de fleste åringer sætter mine straks i tøjre, så er de ofte holdte inde indtil maj. Og både får og lam have befundet sig vel,

Men i åringer, når god fodring af fint hør og hakkelse ej har kunnet holde ud så længe, har jeg ladet en dreng vogte dem i 2-3 uger, alene for at holde dem fra vintersæden, samt de overagre, de skulle tøjres på. Derved er også blevet vundet, at når de nu tøjredes, kunne lam og får, som vante til frost og lidt kulde, blive ude i deres tøjre nat og dag, da ellers, når man tøjrer tidligt og tager dem lige ud fra husene, de nødvendig må trækkes hjem i nogen tid om natten efter vejrets beskaffenhed

Jeg har endnu ikke talt om fåresygdomme og råd imod dem, hvilket mange ellers gør meget af, men jeg slet intet. Hovedmidlet imod alle sygdomme er: Giv fårene om sommeren en god, hårbunds græsgang, som de pålideligt får i tøjre, og plej dem om vinteren vel med sundt og godt foder, som jeg har foreskrevet. Dette holder pålideligt sygdomme borte fra dem. Jeg kendte ikke nogen her iblandt mine.

Den bonde, som har sin lod udskiftet og som har troelig arbejdet på sin indhegning, er også fra denne side lykkelig, når han nu holder sine får på sin egen lod og tåler ikke andres får at indkomme. Han er nu fri for, at de smittes, thi ved smitte blev under fællesskabet fåresygdomme udbredte i mange egne.

Man kvaklede ved allehånde midler og ville læge dem, men oftest hendøde fårene som fluer under dem alle. Bedre derfor at forekomme sygdomme ved at give dem en god og, efter deres natur passende behandling vinter og sommer og holde sin fåreflok for sig selv. Dette er hovedmidlet, som den sunde

fornuft byder os at bruge for at bevare både får og andre af vore husdyr fra sygdomme. Og den gode Gud lader enhver, der vil bruge det, erfare, at dette er ham det behageligste middel. Thi dette velsigner hans milde forsyns bestyrelse. Han som er deres skaber, såvel som vor, og har sat dem her, såvel som os til at smage livets lyksalighed, men givet af uudsigelig godhed imod os disse husdyr under vor magt og vor pleje. Hvad kan være ham, deres som vor gode fader tækkeligere, end når vi udgrunde disse vore husdyrs natur, og søge at kende, hvad der er enhver af deres art bedst tjenligt til at bevare dem sunde og muntre i livet, og da med al omhyggelighed tildele dem dette ligesom også afvende alt, da vi kan vide er dem skadeligt.

Gør dette, min gode bonde med al årvågenhed og flid imod alle dine husdyr, gør det ej alene, fordi det fremmer dit egent gavn, men gør det tillige fordi du føler, det er pligt, og at din samvittighed ville anklage dig, om du efterlod det, og Gud skal da ved sin tillagte velsignelse bevidne dig sit velbehag

OM SVINENES PASNING OG PLEJE

Vi kommer nu til det andet slags af små kreaturer, svinene nemlig, og jeg kan handle kortere om dem.

En bonde, som har fået sine jorder for sig selv, bør også forbedre og forædle sin svineart på det at, når han nu ifølge hans udskiftning må holde et mindre tal, samme dog formedelst deres forædling og bedre behandling kan give ham lige fordel. Han må til den ende skaffe sig en so-gris af god, stor art, hvilket ikke kan være ham vanskelig at få, enten fra en herregård, præstegård eller mølle, ja, vel endog fra bønder i visse egne, såsom omkring København. Denne må han nu opføre vel. Men hvad hører til at opføre et svin vel?

Jeg vil sige, hvad jeg fra først af forstår derved: Så længe grisene patter moderen, som er gerne 5-6 uger, bliver moderen fød (passet) meget godt i et hus for sig selv, hvoraf hun vel udelukkes dagligt for at røre sig, men dog gives der på stedet al sin føde ene for sig selv. Har hun 8-10 grise, så spares der ikke på at give hende 1 tønne bygskrå, foruden hvad mask* hun kan få. Når grisene er 14 dage, så skæres alle orner, hvilket mine egne karle gør, ligesom ved lammene. Man tager nu efterhånden en steg-gris fra hende af de ringeste, så at hun ej beholder over 6. Når de er 4-5 uger gamle, gives dem mælk så tit moderen er udladt og i et tørt trug nogle håndfulde tørret rug. Efter et par uger, når de ses fuldkommen at æde, tages moderen aldeles fra dem og i 14 dage holdes de indelukte, at de kan glemme hverandre og hendes mælk aldeles hensvinde. I denne tid fødes de vel med mælk og tørret rug hver for sig.

Det hårde, tørrede rug styrker dem herligt og afvænner, at de ikke får ulvtænder. Man regner, at enhver gris skal have $\frac{1}{2}$ skæppe rug, efter denne tid udlades de og går i gården og i en græsindhegning ved gården, men to gange om dagen gives æde i deres hus. Surt mælk, ostevalle, og hvad andet der kan falde af, gives dem. Kommer ulvetænder, en slags sorte, spidse tænder ved siderne, brækkes de straks af.

Sådanne grise fødte i fasten, vel opklækkede og aldrig forknyttede, kan gerne hos mig, når de sættes på sti ved juletider og gives hver en 1 tønne byg-skrå, veje 5-6 lispund stykket. Vi feder gerne sådan et par for at have noget behageligere flæsk til eget bord, da det ellers strider mod økonomien at slagte svinene i det første år.

Almindeligvis bør de ej fedes og slagtes før i deres anden vinter. Deres vært er da fuldkommen, og de kan fedes med fordel, sætte tykt flæsk og have meget fedt. Når et par af dem indsættes da på sti, som er forud i forsvarlig god stand, og gives 1 tønne ærter og 3 tønner byg-skrå, vejer de ved slagting 10-12 lispund stykket. Svinene fedes her ikke i en ophøjlet, åben sti af brædder, hvilket jeg ikke tror at være gavnligt, men i et hus, hvor de ligger i halm til ørene. Dette stemmer vist bedst med deres natur, da de vil ligge varmt og blødt.

Svinestien giver også derved en del gødning. Æn eller to gange om ugen kan de udlades i nogle timer for at røre dem, hvilket især er fornødent, om de skal sælges til slagtere og drives. Ældre end hen mod to år bliver da intet svin her, og når de opfedes så vel og aldrig siden forknyttedes, behøves det aldeles ikke. De kommer til deres bært og fuldkommenhed, endog søerne, som bærer grise, og vel have haft en halv snes, kan nå næsten en bært med galtene, men de må da være bestandig behandlede vel, grisene fratagne dem i tide og før de indsættes på sti være bragte til en orne.

Jeg har vel også prøvet at lade en so leve over for endnu at bære grise én gang i sit 3. år, da nogle påstår, at disse skulle være bedre at tillægge. Men erfaringen har vist mig her, at vesterbo-jyderne og thyboerne,

som aldrig gør dette, og have af samme slags gode svin, have valgt det rette. Grisene af 1. tillæg bliver i alle dele lige så gode, når kun moder og grise plejes vel, som jeg har vist, når søerne holdes til orner af det store slags, og det en måned før jul, at de kan føde i fasten eller ind i marts måned.

Også har jeg måttet aflade at holde grisesøer til 3. år, fordi de er blevne glubske og har revet både ænder og høns. Det passer også bedst med at holde sit svine-tal indskrænket, at man ikke gør dette. Jeg anser det derfor i alle dele for det bedste, at når en bonde har fået af de gode slags svin, han da udsøger to af de bedste sogrise, som han bestemmer til sine grisesøer i næste år og sælger sine øvrige sogrise som stegegrise. Af galtgrise tillægger han 4 stykker til salg, og skulle hans husholdning fordre mere flæsk end af de 2 søer, han årligt slagter for den, så kan han for den tillægge 1 galtgris mere. Men almindelig bonde-husholdning kan ikke fordre mere. Han ved dog vel, hvor mange lispund flæsk, han forhen årligt har forbrugt. Jeg vil sætte, det har været en snes lispund. Han tænker nu ikke på, hvor mange af hans små svin han dertil har slagtet, men han gør kun sin regning efter, hvad jeg forhen har sagt. Hans to søer skal, når de i deres 2. år er tilbørlig fedede, give ham 20 lispund, og han vil finde disses flæk langt drøjere i husholdningen end hvad flæsk han af de mindre svin forhen har fået.

En bonde, der gør denne indretning med sine svin, hvilken vil være den nærmest passende for alle udskiftede gårde, hvor det ikke er i skov-egne, får derved bestandig på sin gård 2 søer og 4 galter, som er i andet år, og 2 so-grise og 4 galtgrise i første år.

At drive det højere og forøge tallet er i skovløse egne, hvor olden ej kan komme til hjælp, kun at bebyrde sig selv og endda under et vist tab. Betænker man, hvad svin fordrer af kerne fra først til sidst både til føde og til fedning, og regner det nøje sammen, så vil det vise sig, at man oftest gør kun slet regning ved at holde dem. Ja, jeg ville endog fraråde hver bonde i skovløse egne, som er udskiftet, at holde flere end til egen husholdning, dersom jeg ej kunne føje nogle midler til, som hans udskiftning just giver ham i hænde, hvorved han meget kan lette det for sig at holde disse ellers ligeså kostbare som fortrædelige kreaturer formedelst den skade de altid vil tilføje, hvor man ej våger derimod.

Jeg vil da her, ligesom jeg forhen har gjort ved de andre kreaturer, fortælle hvorledes jeg selv holder just 12 stykker årligt af den opgivne beskaffenhed, og derved tillige oplyse hvorledes det, at man har sin udskiftede og indhegnede lod ved siden, kommer heri til hjælp.

Jeg har da med hensyn til svin og til de øvrige små kreaturer indhegnet ved den ene side af gården 1 tønde land eller 14000 kvadratalen. Hegnet er hos mig gjort med stakitter. En bonde, der har sten, bør gøre dette ved stendige, men lade stenene vende indad. Det kan vel også gøres med dige, men det må have et stærkt og tæt gærde på sig. En tredjedel af denne indhegning er igen aflukket tværs over, og dér holdes svinene sommeren igennem. Et lidet fjælle-skur er gjort for dem, hvori der strøes, og de har leje. Det øvrige stykke eller de to tredjedele, på hvilket møddingen ligger er for gæs, ænder og høns, for hvis skyld også er gravet en liden park* (dam). 4 tønner land af marken, som støder for enden og ned med siden til denne indhegning er ikke under den ordning og drift, som jeg har i det sjette kapitel vist, at min øvrige mark er. Disse 4 tønner land er afmålt i 4 dele, hvoraf to årligt besås og 2 ligger med kløver. Her er da bestandig tæt ved denne indhegning kløver, og kløver som drives stærkt. Thi årligt gødskes her 1 tønne land, nemlig den, som optages til sæd.

Af denne så nærtstående kløver slås dagligt tre gange og hver gang to gode riskurve fulde, som over stakittet kastes for svinene. De æder denne kløver, som ikke må værre kommen til nogen sværhed eller hårhed i stænglerne, meget vel, og holder sig godt hele sommeren ved den, samt ved det lidet græs, der kan vokse i deres indhegning.

I truget, som står hos dem, gives dem dagligt vand. Af den mask, som ved vores egen brygning falder, iblandes daglig lidet, mere for at lokke dem til vandet, end for den næring, det kan give dem. Dette års 6 grise indelukkes ikke gerne til de andre ældre, men går i den første indelukke, som også i gården og får hvad sur mælk og valle, der kan falde, samt også lidt kløver af hvad som spildes fra køerne og hestene.

I denne indretning og ved hjælp af kløveren holdes da svinene om sommeren uden bekostning og uden at være til nogen skade.

Har man nu sin lod nogenlunde pålideligt indhegnet og kan holde fred for den især for svin, så bør man dyrke ½ tøndeland med kartofler efter anvisningen i det sjette kapitel. Man skaffer sig da af de tidligst modne kartofler, man kan få, nedlægger 4-5 tønder i sådan ager og kan derefter vel avle 40 tønder igen.

Jo mere denne sæd udbreder sig med lykke iblandt os, og jo mere den derover nedfalder til en billig og let pris, jo mere bør hver landmand søge at anvende den med nytte hos sig selv.

I husholdningen kan vel en del fortæres, da kartoflen giver en sund og god føde, som de fleste nu finder smag i, men dette kan dog ej forslås. Den må anvendes videre, og det bekvemmeste og nyttigste er ved dens hjælp at føde og fede svin.

Det går ikke an at fede svin med rå kartofler, de bliver snart kede af dem og æder for langsomt, så at de ikke bliver fede. Følgende måde er uden tvivl den bedste, når man vil sætte et par svin på sti, tager man en tønde af sine største kartofler, hvilke folk sjældent finde så god smag i som i de middelmådige. Disse koger man meget møre, kommer dem derpå i et kar, og lader en karl med fødderne efterhånden mase og ælte dem ganske jævnt ud i en tyk grød. Man har 2 skæpper bygskrå og kaster i karret på kartoflerne. Nu hældes igen af det vand på, som kartoflerne var kogte i og alt omrøres godt og blandes til en jævn, tyk vælling. Af dette giver man nu sine svin, som vist grådige fortære det, om end skønt det snart bliver surt. Når dette første er på hældingen, tillaves nyt igen.

To andet-års svin, som i skikkelig jævn stand indsættes på sti, kan fedes meget godt med 4 tønder kartofler og 1 tønde byg. 4 tønder byg havde ej fedet dem bedre.

Således kan da en bonde, når han vil, som han bør, dyrke kartofler på sin lod, finde, at hans udskiftning giver ham midler i hænde til lettere at fede sine svin, thi de 3 tønder byg, han sparede, er dog altid mere værd end 4 tønder kartofler, og byggen finder han altid købere til, men ikke just til kartoflerne, især de meget store.

Men kartoffelsæden skal give ham mere nytte. Ved hans leve-svins vinterføde vil han finde dem højst fordelagtigere for sig. Hertil kan han især vælge alt det småt iblandt sine kartofler, som folk ikke gider pille, og af dem daglig give sine svin i deres trug med lidt maskvand på så mange, som deres nødtørst kræver. Har han kartofler nok dertil, behøver han vist vinteren igennem ej at give dem én kerne.

Jeg sagde forhen, at 4 galter kunne en bonde i de skovløse egne vel holde årligt til salg. Giver den egn, han bor i, lejlighed til at sælge disse om sommeren til forpagtere eller andre, som selv feder svin, så kan jeg give den bonde, som følger min anvisning med at give dem kløveren om sommeren, min forsikring for, at han derved kan holde dem i den stand, at de skal søges frem for alle andre blot græssede svin. Og skulle hans egn ej give ham lejlighed til dette slags salg, men han må fede dem enten til slagtere eller for selv at slagte dem og sælge flæsket, så kan han ved kartoffelavl, som jeg har vist, allerfordelagtigst også gøre dette.

Lær da her, min gode bonde, som har fået din jord udskiftet, at erkende, at din udskiftning ikke lægger dig hindring i vejen for at holde svin. Du kan holde dem mere mageligt og med mere sikkerhed, så at de hverken skal beskadige dine egne eller dine naboers agre, når du kun vil følge min vejvisning og gøre de foreslåede indretninger ved din gård, samt dyrke på din lod kløver og kartofler. Skulle du endog, når du har alt indrettet, har kløver i god drift og lægger flere kartofler, ville udvide din svine-flok, har jeg intet derimod. Alt det, man kan holde vel og se fordel af uden anden mands skade, kan og bør man lægge vind på.

Især kan alt dette komme til nytte for skovegnes beboere, som altid bør have deres gårde besatte med en talrigere svineflok, på det, at de, når olden vokser til, kan være forsynede med svin nok til at fortære den. Det ville være en ubodelig skade for dem, som for landet, om udskiftningen skulle svække svinetallet for meget i disse egne. Når der ses i maj, at olden vil i dette år blive overflødig, kan svin ej kaldes frem med ét. Det må være bestandigt, omendskønt der går 3-4 år bort imellem at skoven giver denne rige velsignelse. Jeg ville derfor ønske, at især disse egenes bønder, når deres jorder udskiftes, ville følge den givne anvisning i ét og alt, der gør det så let muligt for dem at holde en god svineflok og sætter dem i sikkerhed, når de har den, om olden end ikke indtræffer.

Men en eftertænsksom bonde vil vel endnu spørge, om det hører til min plan at svin skal bestandig holdes i deres indelukke eller i og ved gården uden nogensinde at komme løse på marken. Jeg har dog hidindtil intet andet vist og ikke talt det mindste om dem udenfor.

Ja, min kære bonde, det er i det mindste mit store ønske, at det var således, eller at det dog snart kunne blive således hos os. Og jeg er overbevist om, at dette ønske skal også blive hver retskaffen bondes, så snart han kommer til ret at dyrke sin lod med kløver, kartofler og andet, som vi nu lærer at gøre med så megen fordel, og hvilken dyrkning dog aldrig kan få sin lykkelige fremgang, så længe man er usikker for tidlig eller sildig at gæstes af de kære svin. Jo, snart skal da, min gode bonde, ønsket blive dit, som det er mit, at svin måtte erklæres fredløse uden for deres ejers grund. Og da ville ingen redning blive for at jo enhver mand måtte holde sine i en indhegning både vinter og sommer. Og har jeg ikke vist, at ved hjælp af udskiftning og især udflytning, når man har sin lod ved sin gård, kan dette såre bekvemmeligen ske, og vil vist være den allermindst bekostelige måde, som svin kan holdes på.

Ville nogen end synes, at hans svin skulle endog drage nytte af evret og opæde det affaldne korn – skønt de endog under deres frihed nu æde mindre deraf, end vi mene, som det meget der opvokser viser – så kunne det jo stå enhver frit for at lade vogte på sit eget og ligeså i foråret, om han havde mangel på det, han skulle føde dem med hjemme. Men uden vogtning burde intet svin ses eller tåles udenfor deres aflukke.

Nu nok om disse.

OM FJERKRÆ

Vi kommer til fieder-kreaturene (fjerkræ): gæs, ænder og høns. Og jeg vil kortelig handle (berette) om hver slags:

Gæs bør ingen bonde, fordi han udskifter, aflægge (undvære), og skulle han end aflægge dem ét år eller to, imedens han udflytter og ordner alt for sig på sin nye plads, så bør han dog, så snart muligt, holde dem igen.

De er ham nødvendige, om han vil have fjer i sine dyner, som vi i vort kolde klima behøver. De er ham såre tjenlige i hans husholdning, og han kan og bør også drage årlig en skilling ind af dem.

Når en bonde bor på sin lod og gør sig sådant aflukke ved den, som jeg forhen har vist, jeg har ved min gård, så har han derved et godt middel til at kunne holde gæs. Han må altid vælge til sit aflukke den side ved gården, som falder lavest, på det at han kan kaste (grave) i den en liden park (dam), som kunne holde bestandig vand. Lykkes dette, så kan han være sikker på at holde gæs med fordel.

Deres behandling om vinteren og i foråret, når de gør æg, ligger på dem og får gæslinger, behøver jeg intet at skrive om, da enhver bondekone ved det bedre end jeg. Kun dette vil jeg føje her til, at, så vidt man kan styre dermed, skal man se til, at de ej kommer til at ligge for tidligt på æg. Kan dette trækkes hen til enden af marts, ja, om det er ind i april, er det ønskeligt. Det koster mange gæslingers liv, at de kommer for tidligt ud, thi, skal de for frost og sne holdes inde 3-4 dage, er de forlorne. Deres opfødning vide vi, koster intet korn, hvilket just gør det fordelagtigst at holde dem. Har de kun af den fine, lave græs til fornødenhed, så trives de herligt ved den alene, når de tillige har vand at drikke og at toe (rense) og pjaske sig i bestandigt.

Men da en bonde bør have 3-4 gæs og én gase til vinter, da han ved dem kan vel få 30 stykker gæslinger og derover, og da jeg anviser ham ingen anden plads at have dem på sommeren over, end hans lille indhegning ved gården, hvor foruden ænder og høns også grisene skulle gå, så kunne han vel indvende at så stor en flok gæs græsses ikke her. Når tørke lidet vedvarer, forbrændes alt græsset, hvilket også gæssenes urenlighed mægtigt befordrer.

Men, har kun bonden god kløver, og især hvis han staldfodrer, så at der dagligt hjemføres grøn kløver, kommer vist hans gæs aldrig til at lide mangel. Hver gang, han af sin vogn tager kløver for at give kreaturerne, falder nogle blade af, disse oppiller gæssene, ligesom grisene også søger til. Og når man går fra vognen, som kløveren ligger på, holder disse sig til og piller selv lidt ned rundt om.

Således kommer den kære kløver også her til hjælp. Har en bonde endnu ej kløver og ser i foråret hos sig en god flok gæslinger, bør han have 1 tønne havre eller 2 i behold for at give dem nogle håndfulde deraf om dagen, når han ser, at græsset er for lidet for dem. Vil han, som han bør, give havren således at

hønsene ej skal æde med, da disse ikke har godt af havre, så kan han kaste de håndfulde, han giver dem, ud på dammen, hvor de nok skal gribe hver kerne.

Så snart et fald byg eller havre i høsten er indaget, og man nogenlunde for anden sæd kan komme til, så bør man ved en liden dreng eller pige lade gæssene vogte derpå dagligt, indtil de kan gå frit på evret. Hvad dette hjælper til at få dem i stand, ja halvt fede, kan næppe forestilles. Nu opsamler de hver kerne begærligt, da derimod, om den ligger nogle dage på jorden, udtrunder (opsvulmer) og begynder at spire, de lade de fleste ligge, hvilket endog svinene gøre.

Intet råd er bedre til at få nytte af de oftest mange tabte kerner, og at forekomme at disse ikke spildes aldeles, end straks at føre de kreaturer der på, som kan og vil oppille dem. Hertil er gæs, ja, ænder de bedste som gerne kan vogtes med hinanden.

Men begge slags, og især de sidste, skal ej holdes ude længere end 2 timer ad gangen. De må imellem drives hjem i deres indhegning til vandet. På de fra sæd ledigblevne stykker på marken, som man ej kan drive til, eller som er for smalle til at vogte på, der bør man ligeledes straks tøjre sine får. De oppille også herligt hver kerne, når de kan kun få den, før den er udtrundet (?). At besørge ved disse kreaturer så hastigt muligt den spildte sæd opsamlet, det bør hver årvågen bonde.

Guds gaver må ikke forkømmes, når det står i vor magt at anvende det. Hvor fattige vil opsamle de afbrudre vipper, bør disse først gives fuld frihed dertil, men straks derpå skal ommeldte kreaturer følge. Dog ikke svinene, disse lader sig vanskeligt vogte. Sikkerst er det, når de bliver i deres indelukke.

OM ÆNDER

Nu, ænder bør også en bonde holde dem? Ja, dersom ved hans gård og i hans indhegning er en god dam, som er dyndig og skyder megen grøde ovenpå sig, hvori de daglig kan snadre og søge at finde deres meste føde. Af sådan dam, hvor den er, bør bonden søge fordel, og den kan ænder lettest give ham, når han har gemt, hvad såer* som falder af, hver gang der er gjort gryd, og give ællingerne deraf lidet dagligt i et trug med vand på. Så føde de dem for det øvrige nok selv i dammen, og da kommer en bonde let til en skilling af en god flok unge ænder. Men hvor en bonde savner sådan dam, betaler det sig ikke at holde ænder, ligesom det også sjældent lykkes, om man vil holde dem.

Ænder vil have meget vand at tumle og holde sig i, og vand, der tillige har lidt næring i sig for dem, da ellers dette dyr er meget for kostbart at opføde. Det er såre grådigt, og skal det fødes med kerne blot, fortærer det så meget, at al fordel af det forsvinder

Skal man nå megen yngel af ænder, så må de undes frihed at gøre reder og æg hér og dér i kroge og skumle steder, som de selv oplede. Og for at give dem lejlighed til at opsøge sig sikre steder, hvor de kan ligge på deres æg i ro, især for svin, så er det godt at tage nogle syl-stene* ud under et udtømmet gulv i laden, hvor man kan lægge nogle enkelte knipper halm hist og her ved væggene, eller sætte nogle stykker brædder og træer op, hvor der bliver lidt rum bag ved. Når man et par gange i foråret jager dem ind i laden og lader dem selv søge ud ad de gjorte huller, går de siden gerne ind ad dem, og når de da lægger æg, gør hver sig sin rede.

Man kan alene holde lidt øje med dem og fratage dem hvad æg man vil, men for resten unde dem frihed. Dersom det af gårdens huse, som ligger ud til deres dam, er skikket til at give dem sådan indgang og råderum i, indser vel enhver, at dette er det bedste.

OM HØNS

Høns har vi endnu tilbage at tale et ord om og kun dette vil jeg sige om vore almindelige små høns, at de også betaler en bonde godt, når han holder dem vel og viser sig omhyggelig for deres pleje. Af deres æg og ved deres yngel kan han drage sig fordel, især har de sjællandske bønder lejlighed dertil formedelst den højere pris, disse varer altid har her. Men enhver bonde bør have den indhegning ved sin gård, jeg har anbefalet, at hønsene også dér kan gå og pille grønt, og at han kan være tryk for, at de aldrig skal komme ud i sæden. Det er en bondes store skam, når man ser, at sæden omkring gården, enten af høns eller andre

små kreaturer er afpillet og nedtrådt. Vil han svare, at det er dog hans egne kreaturer, der har fået det, ja, lad ham berolige sig derved, de bliver ham nu dyre kreaturer. Nej, ved en god indhegning forekommes (undgå) alt dette, og man når tillige ved samme en lettelse i hønseføden. Når disse har fri gang i gården, i møddingen og i indelukket, slipper man let med deres sommerføde. Den gode Gud har givet os dette lidet så tamme husdyr, at det kan gå og oppille hver spildte smule. Og lader en bondekone, især om vinteren dem komme ind i sit bryggers – hun kan stække vingerne på dem, og derfor gerne holde rent – og dér dagligt giver dem lidt varmt af hvad der levnes, enten det nu er grød eller vælling, kål eller ærter, da betaler de hende taknemligt derfor. Tidligt lægger de da æg og det i mængde, de tidlige æg giver bedst penge, ligesom også de første kyllinger.

Kalkunske høns holdes sjældnere af bønder, og i almindelighed kan det ikke heller tilrådes. Har en bonde en god æble- eller kirsebærhave, hvori intet gror uden græs og ukrudt, og samme er aflukket fra hans kål- og urtehave, da har han dér en så bekvem plads for kalkunske høns, at jeg tør tilråde ham at anskaffe sig nogle. De skal betale ham deres opfødning.

I de første 3-4 uger er kyllingerne lidt vanskeligere og vil have nøje tilsyn og omhyggelig pleje, men siden viser de sig lige så stærke som vore almindelige høns.

Til kyllingernes føde må hakkes nælder og kål, som blandes med gryn og sur ost. Dette er en nødvendig føde for dem i den første måned, siden behøver det grønne ej at ihakkes, når de kun går i grønt, og især hvor der gives højt ukrudt, som nælder og andet, imellem hvilke de kan opholde sig, smutte og jage efter fluer og insekter. Hvor sådan lejlighed er for dem, trives de vel, og man kan slå af på kernerne, men sur ost må de have. De bliver nu ved sådan opfødning en bonde ikke meget kostbarere end gæs, og med disse holder de dog altid fuldkommen pris. Om vinteren kræver de gamle end ikke så megen kerne som gæssene, de søger bedre om sig i møddinger og er lige så stærke som gæs.

Tolvte kapitel:

”Om husmændslodder.”

Siden man har indset, at det er lige så nyttigt som retfærdigt at give så mange husmænd, som muligt, jord ved udskiftninger, er en af de største og billigste indvendinger mod udskiftningen bortryddet. Da man nu i almindelighed og i medhold af forordningerne følger denne retfærdige og billige grund ved udskiftningerne, så opstår her årligt blandt os en mængde af sådanne lodder, som forhen var fast ukendte.

Fordelen af denne indretning er usigelig stor for landet, når kun disse små lodder bliver dyrket overensstemmende

med deres natur og passende med deres hensigt. Landet skal vinde en mængde nye, nærende beboere, som ved flid fremlokke af jordens milde skød, hvad en familie kan vel underholdes ved.

Thi lad være, at man ikke indfører fra andre lande disse familier, men tager dem klogeligen og billigen af byerne, hvor de også har bidraget hos bonden til jordens dyrkning. Og lad være, at mange af dem sættes på jorder, som forhen af bonden var dyrkede, så er de dog alle at anse som nogle kolonister, med hvilke landet lykkeligt formerer sin folkemængde.

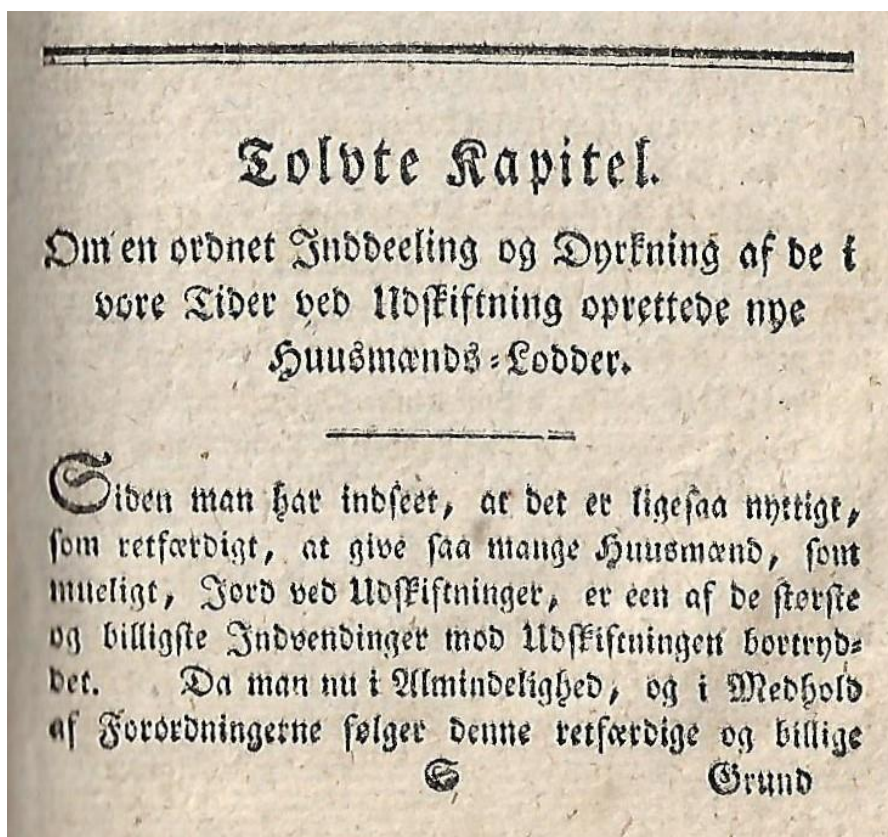
Vil nu både gårdmand og husmand hver dyrke sin lod, som han bør og kan, så skal – det tør jeg spå – efter 30 år – om Gud fremdeles af nåde under os fred og velsignelse til den forbedrede agerdyrkning, vi vil indføre – landet have vundet i sin folkemængde alle disse husmænd ja, flere endog, thi mange bønder, som går ret og dueligen frem med deres lodders forbedring, vil også inden dette tids-forløb have delt deres lodder og beriget landet med nye kolonister, kolonister alle af den rette slags, som landets bedre dyrkning har fremtrukket.

Men jeg må til sagen således at give disse vore nye husmænd en vejvisning til deres små lodders inddeling og dyrkning, at denne priselige anstalt for husmænd, der dog udgør så stor en del af vor vigtige bondestand, kunne komme dem ret til gode og gøre dem i deres forfatning lige så lykkelige som gårdmændene i deres.

Det er jeg overbevist om, at hver husmand, der har fået en lod, kan blive, når han i ét og alt vil høre mine nærværende råd og følge dem.

For det første vil jeg da anbefale ham at læse mit 1. kapitel igennem og tage alt til hjerte, hvad jeg dér har sagt, det hører ham med sin lille lod ligeså vel til, som hver gårdmand med sin større. Uden guds frygt, dyd, retskaffenhed og flid, stifter intet menneske, i hvad han end får, sig nogen sand eller varig lyksalighed.

De 3 næste kapitler om indhegning, om hvad jord, der skal bestemmes til eng og sammes behandling, og om hvad jord, der skal bestemmes til ager, er lige så passende på husmandens lod som på gårdmandens. Kun dette vil jeg føje til i henseende til indhegning, at, i hvor vigtigt denne end er for en gård-lod, så er den dog langt vigtigere for en husmands lod. Jo mindre den lod jord er, jeg har, des mere trænger jeg til at have

den således indhegnet, at jeg til hver tid kan anvende hver plet som jeg vil, og ene drage den fulde nytte af alt. Jeg kan ikke indse nogen tilstrækkelig grund, enten for regeringen eller nogen proprietær til at skabe disse små lodder og sætte huse derpå, når ej alle sådanne husmænd skaffer den fuldkomne indhegning og holder samme år ud og år ind vedlige, så at hverken svin, får eller noget kreatur her finder indgang.

Man må derfor våge over denne sag, ja, med alvorlighed og strenghed drive på den og befordre den, f.eks. ved en skriftlig kontrakt med besidderen, at han skal, dersom han ej efter 4-5 år har fuldkommen indhegning, have sit fæste forbrudt, men at han derimod skal, hvis han i 6-8 år har holdt sin indhegning i sådan stand, at intet kreatur ved nogen årstid har fundet indgang, og man desuden ser hans indhegning godt beplantet og i fuldkommen forsvars-stand, bekomme arvefæste.

Og som det sidste bliver ham vist holdt, når han har forsikring derom i sit fæstebrev, så bør også det første udføres og han vige sit hus, når indhegningen ej efter 5 år er i fuldkommen stand. Denne strengthed er af yderste nødvendighed og tillige højst billig. Det, man fordrer, er jo ikke mere, end hvad husmanden selv med egne hænder kan og bør bringe tilveje.

Og, min kære husmand, du, som forsynet uventet gav en sådan liden lod jord, skulle det vel behøves noget tvangsmiddel at bringe dig til at indhegne den tilbørligt, og at holde indhegningen vedlige? Jeg kan ikke tro det. I det mindste ved jeg, at det aldrig ville behøves, dersom du indså, til hvilken velsignelse sådan en lille lod kan blive dig, når den kun således er indhegnet, at du sikkert kan til hver årets tid have på den, hvad du vil. Imidlertid vil jeg nu forudsætte, at du har din lille lod fuldkommen indhegnet, at du altså kan udføre, hvad jeg her vil lære dig om dens rette brug.

Man har antaget 3 tønner land af middeljord, som det passende mål for en husmands lod, og er jorden ringere, da tager man mere jord indtil 6 tønner land. Jeg vil først handle om de mindre husmandslodder, som følgelig have middelmådig god jord, og som derfor bestå af 3 tønner land, hver til 14000 kvadratalen. Når beliggenheden og den jord, man har at uddele giver lejlighed og fri rådighed, så tror jeg, at den bedste figur, man kan give slig lod, er en langagtig firkant i bredden omtrent 120 alen og følgelig 350 alen i længden. Har man nu sådan lod, så råder jeg at sætte huset midt på den, lige langt fra digerne på hver side, 36 alen af bredden, for ved huset tages til grøn gård, samme bredde tages på den anden side til have, dette går til digerne. Haven og den grønne gård vil da hver blive omtrent 1800 kvadratalen stor, eller $1\frac{1}{2}$ skæppe bygland. Lodden var nu derved afskåret i to lige dele. Agrene skulle på begge sider vendes mod huset, haven og gården. Der kunne blive 6 agre på hver side, hver ager omtrent 18 alen bred, 150 alen lang og udgøre 2700 kvadratalen, hvori da kan sås vel 2 skæpper byg.

Havens og gårdens indhegning fra marken burde ej ske ved dobbelte grøfter, som tager for meget jord. Havde man sten, var disse bedst at anvende dér, da gården måtte have stenene vendte mod sig, men om haven skulle de vendes udad. Og skete indhegningen ved et enkelt jorddige, måtte det samme iagttages med grøften, nemlig at den om gården blev indentil og om haven udentil. Men her måtte nødvendigt et lidet flettet gærde sættes på disse diger. Får husmanden sin lods udvendige dige besat med pile – når samme dige er sat efter mit 2. kapitel – så kan han snart bestandig forsyne sig selv gierdsel (ris) dertil

OM HUSETS INDRETNING

Førend jeg skrider til at vise bestemmelsen med den foreslagne indretning af jorderne, og hvordan alt skal anvendes, må jeg endnu også foreskrive for huset selv den indretning, som jeg til min plans udførelse anser for den bekvemmeste.

Jeg har taget 36 alen bredde til have og gård i midten tværs over lodden og tilrådet, at huset skulle stå imellem have og gård og gå med sine ender mod sidemarkerne så at det kunne være skellet mellem dem.

Men når man vil bygge huset efter mit forslag i det følgende, så kunne et hus af 30 alens længde være tilstrækkeligt, da følgende 6 alen af pladsens bredde blev ubebygget, hvilket rum jeg ville skulle være ledigt ved den ende af huset, jeg siden bestemmer for laden.

Om det behøves, kunne her et par fag tilbygges. Men imidlertid kan her være indgang til haven ved siden af huset, ligesom også et led ud til den sidemark, som er lige for husets ende. Skulle husmanden ét eller

andet år ej få al sin sæd ind, var her en bekvem lejlighed til at sætte en liden stak og afgærde den fra gården.

Man bygger altid sparsomt, når alt samles i et hus og i én længde. 12 fag, hver af 2½ alens vidde, blev da huset med afbrudt tag på begge ender. Når stolperne var 3½ alen høje, og bjælkerne 8½ alen lange, kunne det være passende

Følgende indretning i dette hus vil jeg foreslå: I den ene ende tages 3 fag, og i det mellemste af det samme bliver døren til gården. Straks inden for døren på siden ud til marken kan gøres 2 båse, hver 2½ alen vid, så at 4 mådelige kvægkreaturer kunne stå parvis dér. Indenfor samme var endnu 3 alen ind til udevæggen til haven. Dette rum kunne aflukkes ved en halv væg, en trekvart alen høj, hvilken væg skulle gå over de to fag og følgelig forbi båsene og grebningen bag kreaturerne, og gå imod en anden halv væg, som skulle afskelne i det tredje fag en liden hakkelse-lo på den side af huset, som er ud til haven. Til denne hakkelse-lo kunne tages 5½ alen af husets dybde, da det øvrige rum i samme fag ud mod gården kunne med hel væg afskelnes til et svinehus fornedet, og et hønsehus foroven. Det afskelnede rum inderst i kostalden skulle være til får, da en krybbe halv alen fra jorden kunne sættes ud til haven ved væggen, som er 5 alen og ved hvilken krybbe 6-7 får kunne æde. Lågen ind til denne fåresti måtte være lige for grebningen, så at fårene kunne bag køerne gå ud i gården. Ligeledes skulle også sættes en låge ind til hakkelse-loen fra kostalden. I væggen til svinehuset gøres en låge under løsholten* til gården, og ovenover en låge ind til hønsehuset, tillige med et bræt for hønsene at gå op på.

Når disse 3 fag blev således afdelte og anvendte, var alt taget på det knappest, og her var dog en indretning, jeg ville have for disse husmænd. Ovenover disse 3 fag ønsker jeg et loft, dog kun af nogle godt sammenlagte vrægbrædder, og da hver vrægbræt når over 2 fag, så kunne det fjerde fag med det samme få loft, hvilket fag skulle fornedet være tørvehus. Her blev altså 4 fag loft, på hvilket kløver og høg kunne sættes og nedtages af en lem i hakkelse-loen. En låge skulle være på enden af huset under det afbrudte tag, ad hvilket høet kunne indsættes på loftet. Og disse 4 fag loft kunne være afskelnede fra det indre af husets loft ved en mellemgavl flettet af vidjer eller pil. Til tørvehuset behøvedes kun én låge fra gårdsiden over løsholten, men der måtte inde i huset være en dør fra bryggerset eller køkkenet, til hvilket 2 fag her ved siden kunne tages. I det første fag blev vinduerne, og i det andet indgangs-døren. Lige for døren måtte skorstenen sættes, og bag ved samme en liden ovn, hvori 4 skæpper kunne bages. I stedet for en kobberkedel i grube ønsker jeg en stor jerngryde, som nu altid kan fås i København og som koster meget mindre end en kobber-kegel. Ved siden af ovnen, ud mod haven, kunne i det ene fag afskelnes til et lidet kammer, om det endog blev kun 2 alen dybt, hvor der kunne gemmes tørre varer. I samme kammer måtte der være et lidet halv-vindue ud til haven.

Fra dette bryggers eller køkken, imellem indgangsdøren og skorstenen, blev nu indgangen til dagligstuen, der måtte være på 3 fag og have to fag vinduer til gården, men denne stue skulle ikke gå helt over huset. Ved havesiden kunne sættes en mellemvæg, der afskelnede et kammer, 3 alen dybt, hvor 2 senge kunne være. Et fag vindue lige for døren i midten, var nok for dette kammer.

Næst ved dagligstuen, og med en dør fra samme, kunne tages 2 fag til tærse-lo. Når denne lo er 4 alen vid, kan der gerne tærskes på den, da derimod det yderste fag til lo kunne gøres 3 alen vid. Fra tærse-loen blev dør ud til gården, men på lade-faget behøvedes ingen dør, da tærse-loen skulle kun adskilles fra ladefaget ved en halv-væg 1½ alen høj, og sæden skulle indsættes i laden gennem en låge på enden af huset ud til marken, ligesom der var anvist ved den anden ende. Skulle husmandens sæd formere sig, og behøve mere rum end 1 fag, så kunne tærse-loen tilsættes med sæd. De to fag af loftet over dagligstuen skulle også føjes til laden så at sæd eller halm kunne dér indsættes, men for at forsikre sig, at det ej skulle komme til skorstenen, måtte en mellemgavl sættes på det andet fag fra skorstenen, ligesom jeg rådede ved den anden ende. Med dette fag loft, som med loftet over bryggerset, kunne man gerne nære sig.

Jeg tror nu, at huset således indrettet havde alle fornødenheder, og at det også da ville være indrettet bekvemt til sit landbrug skal siden vises. Kun én ting ville jeg ønske endnu ved sådant et hus, og det er, at det havde en god kælder under dagligstuens 3 fag. Denne er fast uundværlig, om ellers husmandens landbrug skal ske med held efter den vejvisning, jeg vil give. Hvor man har sten til at sætte kælderen med,

råder jeg, at den endeligt bliver. Den meste bekostning er det fjællegulv, som da nødvendig skal lægges i disse 3 fag

OM SÆDSKIFTER

Vi kommer nu til den dyrkning, der skal gives en sådan liden husmandslo, når den har den indretning, jeg har beskrevet, så er det ej vanskeligt at gøre en nøjagtig inddeling af dens jorder, at indføre en fastsat orden for hvert stykkes dyrkning. Allerede er den formedelst hus, have og gård i midten adskilt i 2 lige dele, og når nu hver sidemark bliver, som jeg også har foreslået delt i 6 lige dele eller agre, der alle løber enten mod huset, haven eller gården, så er her en inddeling af jorderne, der gør det såre let at indføre og holde deres dyrkning i den mest bestemte orden.

Men måske jeg kunne blive gavnlige for husmanden, hvis jeg vejledede ham med mine råd lige fra den tid, han tiltræder sit hus og sin jord. Jeg kunne måske herved føre ham 1 eller 2 år snarere til målet.

Jeg antager da nu, at en husmand får sig i foråret 1794 en sådan lod tilskikket, og at alt med husets bygning, grøn gårds – og haves anlæg midt på lodden bliver efter mit råd. I denne sommer kan ingen dyrkning med sæd ventes. Men hver af sidemarkerne skal dog straks afmåles i deres 6 agre og skælstene sættes mellem hver ager, jeg vil kalde den mark, som er ved den ende af huset, hvor kvægstalden bliver, stald-marken, den anden lademarken, og betegne agrene i hver mark med 6 numre, med hensyn til ordenen, i hvilken den ene følger efter den anden. Men såes nu ingen sæd denne sommer, så skulle dog beredelsen til sæd næste år ske i samme.

Man erindrer nu, at det er en husmandslo af jævn god jord, jeg her handler om, såsom muld-lerrig eller muld-sandig jord, der forhen har været under dyrkning og brug som almindelig bondejord.

Jeg forestiller mig lodden ikke inde ved byerne, hvor jorden er jævnlig gødsket, men der, hvor de fleste husmandsloer vel udlægges ved udsiderne af marken, hvor gødskning sjældent eller måske aldrig har nået til. Alene jorden, antager jeg, i sin egen natur for skikkelig god, så at den mangler kun en retskaffen dyrkning og tilbørlig gødskning, for at frembringe rig afgrøde.

Nu, med en lod jord af sådan beskaffenhed, tør jeg da nok fremlede min husmand på følgende måde ind i dens brug og dyrkning, skønt han hverken har gødning eller kan formodes at få nogen, førend han herefter selv kan samle.

I den første sommer, når hver marks små agre er afmålte, kan han vel berede sig en lille rugsæd til efteråret således: Han opløjer før Sct. Hans-dag nr. 1 i hver mark. Pløjningen bør ske ved smalle og nette furer og ikke dybere, end at græsrodderne netop underskæres og furen omvælttes. Når jorden er tør, kan den overharves på langs et par gange for at sammentrykke de omvæltede furer.

I august, før høst, bør disse 2 agre pløjes igen, dog noget dybere, så at der kunne føres muld op ovenpå den igen tilbagevæltede fure. Men nu må de alene overslettes en gang med en træharve, da derimod den første harvning gerne måtte være fuldført med en jernharve. Efter midten af september kunne den tredje pløjning ske, og den må være lidet dybere. Men da furerne kan ventes endnu at have styrke, og ageren efter denne pløjning at vise sig såre ujævn ved huller og forhøjninger, så må den overslettes med en træ- eller jernharve 2-3 gange efter fornødenhed. Ja, måske endog på tværs, og derpå straks hver ager såes med 1½ skæppe rug.

Efter såningen må der ej harves for meget, thi det skader ikke, om der er nogle små ujævnheder eller små løse furestykker, da rugen endog finder derved læ om vinteren.

Vandfurer vil jeg ej engang minde om. En husmand behøver ikke denne mindelse. Han har så liden udsæd, at han vist nok aldrig ville tilgive sig, om dette lidet ved nogen hans forsømmelse skulle forringes.

I marts eller april, så tidligt jorden bliver fuldkommen tør, så at den kan bære heste, uden at disse træder ned i den, skulle disse 2 agre over såes, hver med 4 pund rød kløverfrø og derefter overharves 1 eller 2 gange med en træharve eftersom man ser, at harven muldrer mere eller mindre

Men her skulle endnu beredes i dette første år til mere sæd for næste år eller hans 2. år på pladsen. Nummer 2 og 3 på hver mark kunne også før Mikkelsdag opbrydes og dannes til bygsæd for det andet år.

Vel kunne det være lidt usikkert, om jorden også vil frembære byg uden gødskning, men man må forsøge det og stræbe ved god behandling at erstatte manglen ved gødskning. Opbrydningen af disse 4 agre tror jeg sker bedst ved en pløjning lig hin første til rug, men endelig må denne pløjning ske før Mikkelsdag medens der endnu er varme og grøde i jorden, at samme kunne virke noget til græsroddernes forrådnelse.

I det 2. år, så tidligt som jorden i foråret bliver fuldkommen tør, måtte disse agre harves vel på langs med en god jernharve, og henimod midten af april, når jorden var tør, pløjes anden gang lidt dybere og harves straks derefter meget stærkt både på langs og tværs for at en del af furerne kunne sønderrives og muldes. 3 uger derpå, når det havde udseende til tørt vejr i nogle dage, kunne der pløjes til byg, men samme måtte straks efter pløjningen sås og derpå harves af fuld magt med en skarp jernharve. Ville furerne ej lade dem sønderrive vel nok første dag, måtte man, kun det var tørt vejr, harve igen næste dag, ja, vel endog tredje dag, om det behøvedes, men længere ikke.

Nr. 2. i hver mark skulle nu også sås hver med 4 pund kløver, men ikke nr. 3 på nogen af markerne

På de 6 numre eller 1½ tønner land, som blev liggende med græs, kunne holdes en ko i tøjre og måske spares lidt til at slå, hvor man fornam, at græsset er tættest og ville løfte sig noget. Til næste vinter kunne man håbe at fodre denne ko med egen afgrøde.

Rygtningen, som husmanden bør bruge, skal siden blive vist. Jeg vil i uafbrudt orden gå fort med jordernes optagning og beredelse til dyrkning år for år, indtil tingen er sat i den stand, jeg ønsker den må være og holdes i. Dog vil jeg også for hvert år føje til, hvad kreaturer jeg mener nu kan græsses og fodres, samt hvad, der hvert år kan gødskes.

Jeg kommer nu til den gode husmands 3. år på pladsen, men forud må jeg vise ham, hvad beredelse, han i den 2. sommer og efteråret skal gøre for den 3. sommers afgrøde.

Nummer 4 og 5 på hver mark må han da berede til bygsæd for 3. sommer på lige måde, som var ham anvist med nummer 2 og 3 på hver mark for denne sommer. Begge numre 3, som den 2. sommer have båret byg, og i hvilke ej var sået kløver, kan han i efteråret – men jeg råder før Mikkelsdag – beså med rug. Jeg venter, at rugen kan såes efter én pløjning formedelst jordens gode behandling til bygsæden. I foråret skal begge disse nummer 3 besåes med kløver på rugen, og ligeså begge nummer 4, så snart disse er besåede med byg, men begge nummer 5 kan besåes med byg uden kløver. Hans udsæd bliver da den samme til 3. sommer, som den var til 2., men han beholder kun i denne 3. sommer begge nummer 6 som over- eller boerage at tøjre på.

Og kunne han nu skaffe sig et par får med deres lam, og holde samme i tøjre efter min vejvisning i 11. kapitel, tør jeg nok love ham, at han skal kunne græsse disse på den ene ager og slå græsset af den anden ager til høg. Men hvor skulle da hans ko græsses, som han har haft om vinteren? Den skal i denne 3. sommer fodres på stald med kløver og ikke alene den, men han må nu have én ko til, som kan stå ved den anden i båsen og røgtes med ens umag. Denne staldfodring må ske efter min anvisning i 10. kapitel.

Er hans kløversæd lykkedes og sommeren afvekslende med regn og varme, fortærer de 2 køer på stald ikke aldeles de 2 agre grøde af kløver i staldmarken, men både kan noget af samme ventes at blive anvendt til høg, og desuden også al kløveren på de to agre i lademarken, der slås 2 gange efter anvisningen i kapitel 8.

Gerne kan man da håbe, at de 2 køer samt de 2 får kan denne vinter overfodres tillige med et godt vædderlam, hvilket endelig må, efter hvad jeg i forrige kapitel har anbefalet, være udsøgt med fin og rig uld.

Da husmanden nu til dette efterår i 3. sommer har nogen gødning samlet, nemlig både af koen fra vinteren og de 2 staldfodrede køer om sommeren, så må denne gødning nu anvendes til de 2 nummer 6., som er endnu tilbage uoptagne. Men da gødningen kan kun være liden og ville næppe ved den tyndeste strøning kunne spredes over den ene af disse agre, så dog, da den er fed, kraftig og består af blot såkaldet klegmøg – thi husmanden kan ej lade et strå blive i den – så vil jeg råde til følgende anvendelse af gødningen i dette efterår.

I enden af juli pløjer han 2 furer ved hver side af ryggen på disse agre, hvilke alle kastes udad mod renen fra ryggen. Så snart høsten er forbi, pløjes disse furer på ny og kastes længere ud, så at der bliver blottet og

hult langs ned ad ryggen. Han udager straks sin gødning – kan dette endnu ske i august, er det bedst – og lægger den langs ned i denne hulhed på agrenes rygge samt passer, at den kan række til begge agre. Han tager da sin kone med sig, hver har en spade eller jerngreb, hvormed de først jævner gødningen på én alens bredde ud og derpå hver ved sin side kaster furerne ind på den, småhakker dem og godt bedække gødningen.

Dette arbejde forekommer vel fremmed, svært og langsomt, men øvede hænder gør det let og hurtigt. I Thy gødskedes mange tønder land på denne måde. Man kalder det at gøde i løberækker. Dette har den sandeste nytte, når man vil og skal gødske med fedt, ublandet klegmøg, thi nu bliver det fede møg i disse rækker, ved den iblandede jord, løst og sprødt, lader sig fint adspredde, meddeler vist nok også jorden, det udsprede på langt hastigere og vissere sin frugtvirkende kraft.

Inden august måneds udgang ser jeg helst, at dette arbejde kunne være gjort, på det, at løberækkerne kan ligge en måneds tid, og møg og jord virke på hinanden til en lykkelig blanding.

Straks efter Mikkelsdag udsprede disse løberækker, hvilket ligeledes må ske ved 2 personer, da enhver kaster ud til sin side, tager derpå først med greben og kaster længst ud alt, hvad som vil følge med den, og endelig med skovlen til den nærmere jord. Man kan gerne fra løberækkerne af kaste 8-9 alen ud til agersiderne. I Thy har jeg set agre over 20 alen brede, hvis sider man dog har kunnet nå, men man må eftersprede noget på det udkastede, at gødningen kan komme jævnt over hele ageren og ud til renen (agerrenden). I ca. 14 dage kan gødningen ligge udsprede over agrene og ved regn, som gerne falder på denne årets tid, nedtrænge i græs-skjolden. Man pløjer da agrene, kaster dem indad med små, jævne furer, og lader dem således ligge til foråret.

Begge nummer 5, som have båret byg, hvori der ej var sået kløver bliver lagte med rug.

Vi kommer nu til husmandens 4. sommer. Begge rugagre skal i marts eller april besåes med kløver. De to gødskede agre kan behandles som forhen er vist med bygsæd i boeragre, kun at man, ved at indkaste furerne i agttager, at agrenes rygge igen jævnes. Han har i denne sommer 4 kløveragre i hver mark. De på lademarken må alle anvendes til hø. Hans 2 køer bliver staldfodrede af den anden marks 1. års kløveragre, ligesom forrige år. De 2 får med deres lam samt væderen, sætter han i tøjre på hvilken ager af 2. års kløver og på hvilken ende af den, at han ser det meste græs vil fremvokse imellem kløveren, og han iagttager ved deres tøjren alt, hvad i det 11. kapitel er vist.

Når det ene med det andet nøjagtigen følges, og Gud velsigner sommeren med frugtbarhed, frygter jeg ikke for, at jo staldmarken skal give ham nok til dette. Nej, jeg frygter så lidet, at jeg endog tør råde ham at anskaffe sig 2 grise fødte i fasten, hvilke han kan lade gå i sin grønne gård og give dem 2-3 gange om dagen en armfuld fin kløver. Hans to køer, håber jeg, skal give ham så god mælk, at hans kone nok kan gøre to små oste om ugen, hvorved da også affalder lidt valle til grisene, så at de uden besværlighed fødes sommeren over af ham, og vil han nu lyde mig i et råd, som vel også er fremmed og derfor lader lidt møjefuldt, så skal han også få kerne til at fede dem med, uden savn for sig selv.

OM HØSTNING MED SEGL

Dette råd er, at han anskaffer sig to segle, én til sig og én til sin kone, og med dem skærer sit byg i stedet for at meje det på den sædvanlige måde, da jeg håber, at hans 2 små bygagre står i dette år overordentligen vel - thi der blev sået i gammelt lejejord, som havde fået fed gødskning og god behandling, og Guds velsignelse ledsager gerne vor flid - så har han nu al opmuntring til at følge dette mit råd. Ved at følge det, lover jeg ham, at han får meget korn, der ellers var blevet spildt, og med dette kan han fede sine 2 grise. At jeg heri ikke lover for meget, skal enhver husmand, der vil segle sit korn, straks erfare.

Ved seglingen må følgende iagttages: Man griber med den venstre hånd lidt neden for aksene så mange strå, man kan omfatte, i det samme afskærer man med den højre hånd disse med seglen meget nær ved jorden og lægger dem derpå ordentligen ved siden af sig. Dette fortsætter man nu i en halvrund cirkel omkring sig, indtil man har samlet et godt neg, hvori hvert strå ligger nu i den smukkeste orden. Man skærer da til sidst en mindre håndfuld af to snese strå omtrent, hvoraf man gør et bånd, ikke ved snoning – thi så spildes kerner – men ved at tage først 5-6 strå fra rod- enden ud fra lokken, lad aksene blive ved de andre. Omsno med disse 5-6 gange hele lokken tæt nede for aksene. Derpå nedbøje denne lille lokkes strå-

ende til de andre, adskille hele lokken i to dele, tage hver ende i sin hånd og med udspendte hænder omvifte dem 5-6 gange, hvorved den, formedelst tyngden i aksene, sammensnoes op mod toppen, og udgør et fast bånd, hvori alle vipper er ubeskadigede. Med dette bindes negene lidt nedenfor aksene, hvorpå de opsættes dér, hvor de var bundne på lige stråender og bliver således stående til aften, da alle negene sammensættes, 3 mod hinanden langs med ryggen af ageren

Så gerne som jeg nu tilstår, at denne segling er meget langsom, og derfor ikke at tænke på for nogen bonde i det store – skønt jeg har set i Jyllands vestegn bønder at segle 3-4 tønner bygsæd – så fuldkommen anser jeg den dog derfor passende for de husmænd, jeg her skriver for. Deres bygsæd er og bliver kun 4 skæpper, og deres rugsæd, som kan mejes på sædvanlig måde, ikke heller mere. Når nu mand og kone bliver hjemme i høsten – som er en fornødenhed, hvis ellers den drift, jeg anviser dem, skal holdes i gang, og hvis de skal have og holde de kreaturer, som jeg har meldt – så kan ingen modsige, at der jo kan forundes dem tid nok til seglingen. Hvorfor skulle de dog ej bruge den?

Vi må dog ikke spilde nogen Guds gave, når det står i vor magt at forekomme det. Ved seglingen kan du, min kære husmand, forekomme spild af ét fold. Ja, i mange åringer endog af hele 2 fold, og selv mere af din bygsæd. Er end det første arbejde, nemlig seglingen, selv langsom – skønt det for øvede hænder dog omsider går raskt – så vindes der også meget i det følgende arbejde. Så snart et stykke af en seglet ager er sat sammen på ryggen, er alt færdigt. Her behøves ingen rivning, thi hverken strå eller vipper er spildt.

Negene kan indføres fra det sted, de er satte på uden rivning efter dem, thi intet tabes. Og deres indførsel kan ske efterhånden, så snart hver dags seglede stykke har fået sin tilbørlige vejring. Dette er meget passende for min husmand, der, som jeg håber, triller sin meste sæd hjem på en stor, let hjulbør med hække på, den han dog skal have for at hjemtrille kløver dagligt til staldfodring. Og, når han skal til at tærsk sit seglede byg, vil han finde, at han kan tærsk 3 traver af samme lige så let som 1 trave efter sædvanlig høstning, og endda pålideligere få hver kerne aftærsket. De seglede bygneg behøves kun at tærskes lige på toppene, thi der er hvert aks. Halmen skal aldrig røres med plejlen, den kan så lige i sine strå, som den ligger efter aksenes aftærskning, overrystes lidet, hvis en kerne skulle være hensprungen deri, og såre mageligen opbindes i knipper. Og da husmanden, som jeg siden viser, skal skære hvert strå, han rygter med, så vil endnu i hakkelse-loen hans arbejde lettes, fordi han seglede sit byg, thi nu er dette halm så let at lægge i hakkelsekisten og så let at skære, som var det langhalm selv.

Kan da nu en husmand således vinde i alt det følgende arbejde, fordi han seglede sin byg – ej at tale om den rene gevinst af 1 eller 2 fold, der havde blevet spildt – skulle han da ej ile til seglen? Jo, jeg håber, min opmuntring skal ej være forgæves. Jeg vil end håbe mere, når han og kone er først ret øvede heri, har de børn, vil disse ej blive 9-10 år gamle, førend de giver dem seglen i hånden, og da skal de med glæde se, hvor snart de vænnes til dette arbejde, og hvor vel deres små rygge holde det ud. Snart turde da seglen vel også angribe en lille rugager. Faderen ved, hvad lettelse det vil give ham ved tærskningen i laden, og især om han trænger til langhalm, hvor meget mere han da kan få, og hvor meget lettere det vil være at gøre.

Også spildes der af rug ved vor høstningsmåde både kerne og vipper, hvilket forekommes ved seglingen. Men jeg må forlade dette og igen vende mig til min husmands 4. sommer. Jeg har vist hvilke kreaturer, han i denne sommer kan holde ved hjælp af sin staldmark. Og jeg håber, at de 4 agre kløver på samme ikke alt bliver fortæret, men at han kan endog gøre noget af samme til hø. Lademarkens fire agre kløver giver ham vist godt hø ved begge slet, og, skønt han kun har sået halvt byg mod forrige sommer, så tør jeg dog håbe, at hans bygsæd ikke bliver ringere, men måske bedre, fordi der var gødsket til samme. Jeg venter derfor, at begge køer, samt de to får og vædderen sikkerligen kan overfodres (vinteren over). Og, da han nu selv kender lidt til sin forfatning og ved fra forrige vinter, hvad han da overfodrede med det indavlede – som fyldte den gang så og så meget – så overlader jeg det til hans egen eftertanke, om han tør endnu tillægge et udsøgt af hans bedste lam for denne vinter. Jeg har håb om, at det kan ske, dersom årets grøde ellers har været ret lykkelig.

Der skal nu også gøres beredelse til sæden for næste år, som bliver hans 5. sommer, og, skønt nu gødsningen i dette efterår kan ventes næsten at være fordoblet, så råder jeg dog kun til at tage begge kløver-agrene på nr. 1 til bygsæd og gødske dem ved løberækker, ligesom jeg anviste for forrige år. Syntes gødsningen ham i sidste år ved spredningen at have været vel tynd, kan han i år lægge dem noget tykkere i løberækken og for resten behandle jorden som da. Begge nr.6 besås i efteråret før mikkelsdag med rug. Uden min mindelse håber jeg, at min kære husmand sørger for at få den reneste og bedste rug til sine to små agre, og ligeledes vil jeg blot erindre at han følger i mine i 6. kapitel givne regler for vintersæden, samt at han sår altid sin sæd tyndere, jo mere hans jord forbedrer sig.

Men der kan nu vel håbes at være lidt gødning til overs fra de to små agre, som er gødskede til byg, og det endog, hvis han har taget 2 læs til haven, hvis dyrkning jeg ellers siden skal tale et lidet (ord) . I så fald, at der enten dette efterår eller først næste år kan blive gødning til overs, så bør samme efter mine tanker således anvendes på nr. 2 i lademarken. Jeg vil antage, at denne ager kan til 3. sommer kun blive halvt gødsket, han udfører da i efteråret, så snart hans rugsæd er forbi, den gødning, han har til overs på nr. 2 fra dens yderste ende og så langt, som samme kan slå til, men giver, så vidt han kommer, et skikkeligt lag, thi nu må min husmand gødske godt og klækkeligt, hvor han kommer.

Bliver nu den halve ager således gødsket, så kan han og kone dog nok i oktober omgrave dette stykke. Man kunne vel nedpløje gødningen, men, når gravning kan ske, bør den bruges, thi den skal vist vise sig så fortrinligen virkende på jorden, at denne vel tør bære dobbelt frugt mod det, den havde båret, om den alene havde været pløjet.

OM PLOV ELLER SPADE

Dette bør min gode husmand lære sig af erfaring og derfor først grave som her dette stykke ager. Når han først ser virkningen af gravning fremfor pløjning, vil han vist mange gange tage til spaden, når han nogenlunde ser tid dertil, og grave et stykke til sæd. Især ved jeg, at han aldrig vil forsømme at grave ved ager-enderne så vidt som han mærker, at ploven ej kan komme dybt nok, og vende jorden fuldkommen. Det ville være en stor skændsel for sådan en husmand, som Guds forsyn har beskåret en lille lod jord, om han lod den mindste plet ligge ved nogen ende, uden at drage så megen frugt af den, som den kunne give ham, når kun hans flittige hånd bearbejdede den. Nej, min gode husmand, brug din spade flittigt, den er et redskab, hvorved du indbringer dig megen velsignelse.

Vi kommer nu til husmandens 5. sommer. Hans første arbejde bliver at beså sine 2 rugagre, som forhen med kløver, og dernæst at pløje og så efter givne anvisninger de 2 gødskede agre, som var begge nummer 1 med byg. Men hvorledes skal der handles med nummer 2 i lademarken, hvis yderste halve del, jeg antager blev i efteråret gødsket og gravet? I denne ende ville jeg nu have, at kartofler skulle lægges, men tillige ville jeg, at der ikke skulle pløjes men igen graves til dem. I april måned, så snart de to små bygagre er pløjede 1. gang, kunne der begyndes med denne gravning, som må ske ved et godt, dybt spademål, for at gødningen kan blive vel indblandet midt i den gravede jord. Med en jernrive kan jorden slettes, eftersom man graver.

OM AT LÆGGE KARTOFLER OG SÅ ROER

Når man kan nå stykket afgravet til 3 uger ind i april, er dette tidligt nok. Kartofflerne lægges da straks, hvilket bør ske på følgende måde: Man skaffer sig en strikke så lang som stykket er, tager to pinde, tilspidser dem på den ene ende og gør dem hver en alen lang. Til disse binder man begge strikkens ender. Man spænder derpå denne strikke langs med den ene reen (?), men en fod eller en halv alen ind på ageren fra reenen*. Mand og kone må nu her være hinandens hjælpere. Han opkaster ved et spademål et hul lige ved strikken, hun kaster kartofflen i hullet, træder den så stille ned i mulden og skyder derpå jorden over den. 2-3 tommer muld bør være på den og en god fod eller vel tre kvarter må være imellem hvert hul. Når denne linje er udlagt, går hver til sin pind ved enderne, optager pinden, måler fra hullet, hvori pinden stod efter pindens længde en alen, nedsætter den dér på ny og spænder strikken, hvorpå manden igen opkaster huller. Men disse gøres for midten af hullerne i første rad, så at kartoflerne i raderne bliver lagte tværs for

hinanden, hvorved enhver under opvæksten har mere rum og undes mere luft. På denne måde lægges ageren til.

Når kartoflerne er et kvarter høje, hyppes de og efter ca. 14 dage igen, så at jorden imellem raderne føres godt op mod stænglerne. Er der noget ukrudt i raderne mellem kartoflerne, hugges dette bort med hyppejernet.

Ind i september, når toppene begynder at falde og visne, opgraves de, da manden graver under plantes og konen i det samme trækker så stille på toppen, at alle kartoflerne kan følge op med dem, de da begge opsamler det reneste muligt, at ej for meget jord skal medfølge. Jo tørrere og renere fra jord, man kan få dem hjembragte og nedlagte i kælderens, jo sikrere bevares de.

Havde husmanden nu lagt i dette sit ager-stykke, som jeg antager for 1 skæppe bygsæd, 6 skæpper kartofler, og de var af en ægte, god sort, så tør jeg vel love 12-16 tønner igen. Så rigeligt kan han vente sin gravning vederlagt, thi, havde han blot pløjet sin jord og lagt kartoflerne efter ploven, som jeg har anvist i det 6. kapitel – hvilket man må gøre i det store – så havde han ej nået uden det halve. Men det beror også meget på, at han får til sæd af den ret frugtbringende slags, og tillige gode og velsmagende. Omhyggeligt må kartoffel-sæden udsøges og ofte omskiftes. De meget store kan vel overskæres i 3-4 stykker, men det er dog bedst at lægge middel-kartofler hele. Når husmandens lod er fuldkommen indhegnet, så at svin til ingen tid kan komme dér, så kan han også gerne i sådan velgødsket og gravet jord lægge nogle rader af de gule kastanje-kartofler, men disse bliver ej modne før sidst i oktober og må følgelig ej heller før optages. Disse kan han vissest sælge og få mest for, men sjældent giver de så mange fold.

Jeg blev nu ved kartoflerne til enden af sommeren for med ét at kunne sige alt om dem. Noget mere om min husmands 5. sommer må jeg dog føje til. Skønt jeg nu nok klan lide på, at han i det meste går frem uden min vejledning, thi han indser vist min plan. Nummer 2 i staldmarken har i sommer 3. års kløver, på hvilken han da tøjrer sine får. Nummer 3 og 4 have 2. års kløver og nummer 5 1. års. Af disse tre agre henter han sin staldfodring. I lademarken har han 3½ ager til kløverhø

Hans 4 sædeagre er nu alle gødskede, og der kan håbes ved Guds velsignelse rig grøde på dem, så at jeg ikke frygter for, at han jo til vinter kan fodre 3 fæ-kreaturer og 4 får, ja, måske tillægge sig det 5., om han har et godt gimmerlam med fin og rig uld, som han synes ikke burde slagtes.

Jeg kommer nu til hans 6. sommer, og med den tør jeg hvad det almindelige angår, ende og være vis på, at jeg ved den forfatning, hans marker og agre bliver i under denne sommer, kan gøre det tydeligt for ham i hvad orden og gang han siden varigen skal holde alt.

Beredelsen til denne sommer må være sket ligesom forhen er vist. Nummer 2 i staldmarken, som var 3. års kløverland, og nummer 3 i lademarken, som var 2. års, må være gødskede i efteråret ved løberækker. Dersom bygagrene i 5. sommer nemlig begge nummer 1, have båret megen stærk afgrøde og måske begyndt at gå noget i leje, så må der ikke i løberækkerne lægges mere gødning - om man end har mere – men denne må snarere formindskes lidet, da man aldrig bør med gødskning drive det dertil, at man drager sit byg helt i leje, hvorved man taber vist i kernen og end mere i strået, hvis gode kraft forsvinder. Rug må være sået i begge nummer 1. Den halve del af ageren nummer 2 i lademarken, som i 5. sommer endnu lå med kløver, skal gødskes, graves, behandles ligesom den første halve del i fjor og beredes således til kartofler for 6. sommer. Og skulle her end være lidt gødning tilbage på møddingspladsen, så anvendes samme bedst både nu og herefter i staldmarken på den ager, som denne sommer har båret 1. års kløver, da sådan gødskning straks med det samme, det udføres, spredes tyndt over ageren, så vidt man kommer, og, når det har ligget et par uger, da igen med en greb adspredes finere, så at der intet sted ligger noget sammenhængende stykke, som kunne kvæle en kløverplante.

I marts måned kan man sammenskovle, hvad der af gødningen endnu er lidt stort, trille det med en hjulbør længere hen, hvor gødningen ikke i efteråret nåede til, og dér adspredes det fint, da det så upåtvivlelig falder i jorden og hentæres, inden at kløver skal hjemføres til staldfodring. Den sidste flyttede og adspredte gødning kan dog også her virke noget, skønt stykket, som det vinteren over lå på, har tilsuget sig hovedkraften.

Enhver indser let, at det vil være højst vigtigt for husmanden at bringe det omsider hertil, at han årligt kan gødske den hele ager af 1. års kløver i staldmarken således ovenpå kløveren i efteråret, som er vist. Og sker det ikke, så tør jeg ej love, at kløveren i denne mark vil forslå til 3 fuldkomne kreaturers staldfodring, thi 3. års kløver, som således ej er gødsket, kan man aldrig gøre regning på at ville give noget drøjt kløver til staldfodring, og 4. års kløverager ville tabe endnu mere af sin kraft, såvel til den kløvers fremvækst, der endnu skulle være i behold på den, som til det naturlige græsses fremvækst, så at fårene, når disses tal nu kan stige til 4 tøjre, langt fra ej på denne ene ager kunne græsses.

Derimod, når min husmand bringer det dertil, at han årligt gødsker 1. års kløverager i staldmarken, kan han, når Gud ellers velsigner med timeligt vejrlig, være vis på, at de to agre af 1. og 2. års kløver almindelig vis holder ud til staldfodring, og ligeså, at ageren med 4. års kløver giver det meste til 4 tøjre med får, da han så har ageren med 3. års kløver midt imellem at løbe på, hvilken han kan anvende enten til at slå af til staldfodring eller til tøjring for fårene, ligesom trangen viser sig. Finder han ingen sådan trang, kan han bruge den til hø eller noget af de to andre agre i dens sted, om kløveren ville dér forvokse. Kun vil jeg erindre, at fårenes tøjre skal forkortes eftersom græsvæksten drives stærkere på deres ager, når han kan lade hver tøjre være 4 alen, følgelig sætte 2 par i tøjre tværs over hans ager, og han da sætter 2 par således ved hver ende og tøjrer dem frem mod hverandre, men ganske lidet, eftersom de hver gang viser at have opædt, så tør jeg forsikre, at hans lille ager pålideligen skal slå til at græsse 8 får i deres 4 tøjre.

Nu i hans 6. sommer bliver da de 2 gødskede agre, nemlig nr. 2 i staldmarken og nr. 3 i lademarken efter den anviste behandling besåede med byg. I den halve del af nr. 2 i lademarken, som også var gødsket, bliver lagt kartofler på samme måde, som der i fjor blev lagt i den anden ende. Men hvad skal han nu have i denne ende, som i fjor gav kartofler? Jorden er dér formedelst gødskningen, kartoflernes dyrkning og deres opgravning i efteråret såre vel rensset og beredt til adskilligt. Hør, kålrabi og roer tør jeg give forslag på, som de planter, der med held kunne drives dér. Og, for at vejlede min kære husmand ved disses dyrkning vil jeg antage, at han i sin 6. sommer, da han her i denne ende har bekvem jord til alt dette, at han da også bestemmer sig til at gøre et forsøg her med alle 3 slags, og til den ende afdelar stykket i 3 lige dele, hvorved enhver del bliver vel omtrent 450 kvadratalen eller næsten 1½ fjerdingsskar bygsæd

Jeg vil råde ham at tage den yderste 3.del til hør. Den måtte han da, så snart kartoflerne mod enden af april var lagte, grave meget vel og net og slå dér jordklumper med spaden godt ud, men ikke overrive jorden. Jeg er så sikret om, at hans kone står ham troligt bi med spaden ved dette arbejde, da høravlens er altid konerne kærkommen, og, når de hjælper hinanden i de timer af dagen, de fra andet arbejde kan drage dertil, så overvindes snart dette lidet stykke. Straks det er færdigt – om det bliver inden aprils udgang, var det bedst – sår har omtrent en halv skæppe godt hørfrø deri. Derpå tager de hver sin jernrive og nedhakker det, ligesom man gør ved frø i haven, da de rykker dem baglæns tilbage, eftersom de hakker og med det samme sletter så stille over med riven.

Han har nu en liden tromle, som han selv uden al for svær møje kan trække, og med den oversletter han stykket for at sammentrykke mulden godt og tæt til frøet. Hørrets øvrige behandling vil jeg ej her opholde mig ved. Det turde måske lykkes at her kunne avles 4 lis pund hør.

Den næste tredjedel vil jeg bestemme til kålrabi under jorden. Min husmand skaffer sig 2 lod frø, og sår samme midt i april i et lille bed i haven, ligesom sædvanlig grønålsfrø, kun ikke for tæt. Når han i begyndelsen af juni ser, at en del af planterne er store og fuldkommen tjenlige til udplantning, da begynder han at grave det mellemste stykke og overrive efterhånden, hvad han graver. Har han et skikkeligt stykke tværs over ageren gravet, kan hans kone straks begynde at sætte planter efter snor spændt over ageren. Bedst plantes de hen imod aften eller i regn-agtigt vejr. En halv alen nær hinanden kan gerne hver plante i denne linje sættes, og derpå flyttes snoren 3 kvarter ind, da planterne i den anden linje sættes i forbindelse med de første, som der blev anvist ved kartoflernes lægning. Så mange planter, som der er satte én dag, må vandes til aften om det ej træffer ind, at det regner. Når planterne er godt store og satte fast og dybt lige med hjerte-bladene, vokser de vist alle, om jorden ellers har nogen fugtighed i sig. De behøves ej at hyppes. Kommer der ukrudt imellem dem, kan det skufles bort.

Indtil i enden af oktober, når kløver og græs er hensvundne, kan kålrabi blive stående. Ja, man kan endog lade, især de mindste, stå vinteren over, da de lige så sjældent rådner, som vore grønkål. Så snart husmanden har indbunden, kan han daglig afskære toppen af så mange, at han kan få sin græs-bør fuld af blade, dem han da skærer i hakkelsen til sine køer. Han tager så de afskårne kålrabi op og fører daglig hjem af dem i sin kælder, så mange han kan.

Den tredjedel, som nu er tilbage, skulle anvendes til roer. Og, da vi have to slags roer, som begge med nytte kan anvendes ved kvægfodring, så vil jeg bede min husmand gøre to lige dele af denne tredjedel, da jeg så skal anviser ham til dyrkningen af hver slags.

Den engelske turnips, som er en stor, hvid roe, er den ene slags. Da denne ikke behøver at såes før ved Sct Hans-dagstider, kan jorden ej ligge så længe urørt, thi da ville al slags ukrudt vokse til. Den må da nødvendigvis graves en gang forud og dette er for meget arbejde omsonst. Jeg skal give dig, min kære husmand, et bedre råd: Ser til at skaffe dig en otting eller $\frac{1}{2}$ fjerdingkar af de meget tidlige modne ærter, så tidligt da i marts måned, som vinteren tillader det og jorden er lidt tørret, tager du en spade, en rive og din snor, lader din kone følge med, og har du et barn eller to, 5-6 år gamle, kan de også gøre tjeneste. Spænd nu din snor et kvarter fra siden på det halve stykke, du nu vil tage for, og kast med spaden en liden rende langs med snoren, ej mere end $1\frac{1}{2}$ tomme dyb, lad så dem, du har med dig, lægge ærter i renden omtrent 1 tomme eller $1\frac{1}{2}$ fra hinanden. Når den første rende er lagt, flytter du snoren $1\frac{1}{2}$ kvartér ind, og gør ligeså, og dermed fortfarer du, indtil stykket er lagt, da du med riven skyder jorden ned på ærterne i renden og lader den så stille løbe over renderne for at slette jorden. Når du kun har nogle med dig, er det arbejde snart gjort.

Kommer nu end nogen frost, skades sjældent ærterne derved. Ses nogle steder vel meget agerkål eller andet ukrudt at komme op imellem ærterne, da kan man med et hyppejern, når de er $\frac{1}{2}$ kvarter høje, afhakke det med det samme føre lidt jord ind mod ærteraden på begge sider og lægge mærke til, om ærterne på slige steder, hvor dette gøres, bliver derved stærkere i vækst, ses dette, da kan man en anden gang stræbe for at få således lidt jord hakket og indført mod ærteraden overalt.

I enden af maj, eller dog først i juni, er her vist gode, grønne ærter, og det skal være en særdeles egn, man bor i, om disse ej, når man har dem så tidlig, kan sælges med god fordel. Når disse ærter da i ca. 14 dage afpilles således grønne, har man vist fået deres meste grøde.

Men nu skal der også beredes til den anden høst af dette stykke. Dagligt kan du, min kære husmand, afslå så stort et stykke, som du kan få gravet og dagligt føre reverne* hjem i gården til dine små kreaturer: grise, høns, såvel som gæs, om du har disse sidste, skal nok hjælpe hinanden med at afpille hver liden grøn ært, der kan være. Ja, hvert grønt blad, hvad af reverne, der kan blive tilbage, kan du se at få tørret og have samme til dit huses rygning.

Når stykket kan være opgravet inden Sct. Hansdag, er alt godt. Det må være gravet fint, jævnt og ikke revet, ligesom jeg anviste ved hørfrøet. Og har du nu, min gode husmand, været lykkelig med dette lidet ærtestykke, så at samme har indbragt, hvad vel (godt) efter dets størrelse, så ved jeg, at du villig og håbefuldt følger med samme stykke den nye vejvisning, jeg nu vil give dig. Har du et par lod turnips eller store hvideroe-frø, er dette mere end nok til stykket, mere måtte der ikke sås i det, men hellere mindre. Kun frygter jeg for, at det bliver dig højst vanskeligt at så dette lidet over hele stykket og at få hvert frøkorn adspredt så nøjagtigt fra hinanden, at hvert frø kunne opkomme fra det andet, som plantet.

Jeg overlader til dig selv, om du kan øve dig i denne sande kunst, som altid i din forfatning kan blive dig til stor nytte. Så snart det er sået, kan det blot overslettes med riven, og derpå håndtromlen over det. Men om de end bliver såede af den mest øvede hånd, vil de dog, når de opkomme, vise dem meget for tætte. De må da, når de have fire blade udhakked, så at kun én eller højst to står sammen på hvert kvadratkvartér.

Men tror du, at denne tynde, og dog jævne udsåning er umulig for dig, så grib til det, der er vist og pålideligt, nemlig til snoren og frøplantning. Har du 2-3 børn, eller kan få nogle andres til hjælp, som også er vant til at gøre nøjagtigt, hvad man viser dem, så råder jeg ganske dertil.

Du oversletter da stykket først med riven, spænder snoren ligesom forhen ved ærterne 1 kvarter fra siden, og derpå med en stok prikker langs med linjen små huller, ej over 1 tomme dybe og 1½ kvarter omtrent fra hinanden. Du flytter derpå snoren 1½ kvarter frem og stikker huller i forbind med forrige linje. Således vedbliver du med så mange linjer, som du har børn til hjælp. Du giver derpå hvert barn lidt frø i en kop eller en liden skål, der både er bekvem til at bære og til at tage frøet af.

Hvert barn går da til sin linje og du ser til med, at de lægger 1 eller 2 frø i hvert hul. Når du har dem øvede deri og du ser, at de nøjagtigt gør efter anvisningen, kan du gå til din snor igen og gøre huller.

Når du er færdig med nye linjer efter dine små medhjælperes tal, da sæt børnene i samme orden, som de først var i, til disse linjer, og fortsæt (fortsæt) således stykket over. Hvert barn kender så hvilken linje de har lagt og vil være nøjagtig, da det véd, at det kan kendes, når planten kommer op.

Når alt er tillagt, overtrækkes der alene med håndtromlen, som gerne kan nedtrykke muld nok på hvert frø i hullerne.

Så snart man kan få gode børn til hjælp, er der ingen tvivl om, at jo denne så såre sikre måde bør vælges. Den er mindre langsom end man forestiller sig, og det vil være en glæde at se, hvor børnene vil kappes her og dog gøre det nøjagtigt, hvad hver siden skal kendes ved sin linje. Villige skal de vist, om ukrudt kommer, hver luge sin linje af.

Ses der noget sted, at være mere end to planter på et sted, må disse også luges af, men denne lugning må ske, mens roeplanten er liden og har kun 4 blade. Siden skal intet røres, før end indhøstningen af dem skal ske, og det bliver i oktober, når køerne taber mælken meget formedelst græssets og kløverens aftagelse.

Indtil midten af september håber jeg nok, at min husmand skal de fleste åringer kunne fortsætte sin staldfodring. Jeg ville da helst, at han havde 4 tøjre og i dem satte sine kreaturer, hvor han på begge marker så mest kløver og græs. Det skader ikke, at begge dele bliver vel afædt i efteråret. Indtil Mikkelsdag kan de vel, uden ellers stærk, kold regn falder, stå ude i tøjrene om natten, men derefter er det bedst, at han tager dem hver aften ind, de er formedelst staldfodringen vante fra vor kolde og våde luft, som gerne følger denne årets tid.

Ved midten af oktober vil det vist vise sig, at de gerne fortærer noget om nætterne, hvis man byder dem det, og til den tid ville jeg, at der skulle begyndes med roebladene, hvilke ikke må afskæres for nær ind i roden. Og af dem kan da dagligt græsboeren føres fuld hjem, men da der altid er en del visne blade på roerne, må disse ej kommes imellem men blive på stykket. Man lægger da en liden givt hver aften for dem af disse, og ligeså om morgenen, medens der malkes. De vænnes snart til at æde dem, skønt disse roeblade er kreaturerne af alt grønt mindst kærkomne. Når disse da slippe (op), kommer kålrabibladene, som jeg forhen har vist, og da er nok indbindingen for hånden og følgelig må disse skæres og blandes med hakkelsen af halm og kløver.

Så snart roebladene er således hjemme opfodrede, optages roerne og føres hjem på en tør dag, så tørre og frie for jord som muligt, derpå lægges de i kælderen, men så lidt på hinanden som rummet nogenlunde tillader. Endda må de ugentligen omkastes, at de ej bliver varme på hinanden og rådner.

På det lidet stykke, jeg havde anvist til deres dyrkning, håber jeg skal være avlet 5-6 tønnder, thi mange roer bliver vist så brede som en god tallerken.

Men jeg har endnu tilbage det andet halve stykke af den 3.diedel ved siden af dette, og anvisningen til dets dyrkelse kan jeg nu snart blive færdig med: I marts, så snart det første halve stykke, vi nu slap, er lagt med ærter, lægges dette ligeledes og på samme måde med tidlig modne ærter, men disse skal blive stående urørte og modnes, som vist sker straks efter midten af juli måned. De slåes da, vejres, hjemføres og straks tærskes, som er snart gjort, når plejlen kommer på dem, da de så tørre indføres. Halmen af dem vil vel oftest vise sig utjenlig til at skære iblandt hakkelse til vinter, den kan da bruges til at bage ved (i ovnen), men de affaldne små blade og avnerne efter kastning, når støvet først med et sold er rensat fra samme, må henlægges i en tør krog til vinteren og da gives fårene.

Jeg ville, at denne tærskning skulle straks ske, da min husmand har kun lidet rum til sin sæd, og flere slags kan ikke være her uden blanding.

Så snart dette er forbi, må disse ærtestubbe graves, ligesom der blev anvist til hør, og ingen rivning ske.

Dér såes da 4 lod Botfeldske Roer* i dette stykke, og min husmand må øve sig i at så disse overmåde jævnt, så at frøet ikke falder nogensteds i hobetal på hinanden og igen mangler på andre steder.

Efter såningen overslettes jorden med riven og derpå med håndtromlen. Disse blive stående til foråret, da de holder sig almindeligt vel under alle vore vintre. I april og maj, når strået er tørt og har liden kraft til at befordre malkning hos køerne, da vil min husmand i disse roer finde en god hjælp. Dagligt kan han hente sig en riskurv fuld af dem, og når han har skåret dem i hakkelsekisten både med top og rod, da kan han blande dem i sin stråhakkelse. Jo mere de i maj skyde op i frø-stængler, jo drøjere bliver de at tage af, og har han tillige nogle kålrabi stående over, som var for små til at indtage for vinter, da kommer nu disse også på lige måde til hjælp, og de befordre begge, at mælken kan vedblive hos køerne, indtil der kan slås kløver. Men med en husholdersk skønsomhed må der dagligt tages af dette grønt, og sørges for, at det holder ud, indtil kløveren kan afløse det.

Jeg har da nu her vist, hvorledes den halve del af ageren nummer 2 i lademarken kunne i min husmands 6. sommer dyrkes og føjet til, hvorledes og til hvad tid alt det voksende i den skulle anvendes undtagen de roer og kålrabi, jeg lod ham bringe hjem og lægge i sin kælder. Når jeg kommer til hans vinterrøgtning, skal dette blive oplyst. Lidet har jeg kun nu at tilføje om hans marks dyrkning og dette alene om hans ager i lademarken med de forskellige slags. Denne ager, og hvilken der næst efter skal vælges til samme brug, får jeg at følge et år længere.

I hans 7. sommer skal den halve del af nr. 2, som havde kartofler i den 6. sommer, afdeles og dyrkes med de forskellige slags, da min husmand både nu herefter kan af hver slags dyrke mere eller mindre, ligesom hans erfaring lærer ham, at det ene slags er ham gavnligere end det andet.

Og skulle han i tiden få at høre eller læse om nogen anden plantes dyrkning, der skulle være fordelagtigere end de af mig anviste, så kan han altid i denne halve ager, som årligt beholder bestemmelse til slig dyrkning gøre forsøg med den.

Og når han gør dette i det lidet som i et bed, ved en side i en af delingerne, gør sådant forsøg ham til ingen hinder, men kan tværtimod ofte vise ham noget, der kan blive ham til stor nytte. Den kloge landmand prøver alt og vælger det bedste. Men aldrig gør han forsøg uden i småt, han antager ikke andres usikre beretninger, før han således selv har prøvet tingen. Og gør du ligeså, min kære husmand, du får bedre lejlighed dertil end gårdmanden. Du kan blive i meget gårdmandens læremester, og det er det, jeg ville danne dig til.

Men den anden halve del af ageren nr. 2, som i fjor bar de forskellige slags, hvad skal den i 7. sommer anvendes til? Før midten af maj må de Botfeldske roer ikke være opbrugte og varer nu endogså, som jeg foreslog, de mindre kålrabi blevne stående vinteren over, så var dog disse endnu tilbage. Men de må da alle optages med ét og blev de så mange, hvilket jeg ønsker, at de kunne i ca. 10 dage give min husmand en kurv fuld grønt daglig til iskærelse blandt hakkelsen, så kan de hjembringes til haven og dér sættes i en rende på et skyggefuldt sted, og dækkes med lidt jord og vel vandes 1-2 gange. De holder sig vist grønne i disse dage. Så snart da hele stykket midt i maj er ledigt, pløjes det godt og besås straks med en god skæppe byg, og, når dette er tilharvet, sås derpå 2 pund kløver og jorden bliver overslettet med en træharve

OM NØJAGTIGHED VED PLØJNING

Herved må jeg tillige erindre, at da her kun skal en halv ager pløjes hvis ene ende går til det andet halve stykke af ageren, som denne sommer skal dyrkes med de forskellige slags, så må ved vendingen iagttages, at hverken kreaturerne for ploven eller ploven selv føres ind på det stykke, men af den jord, som vendingen er sket på, graves og det så langt ind imod det pløjede, indtil man ser, at ploven har gjort sin fulde virkning. Dette fordrer jeg, at min duelige husmand nøjagtigt må gøre, så at ikke den mindste plet jord i denne ager savner sin tilbørlige dyrkning, fordi den så ulige bruges. Jeg har forhen erindret og vil gentage det, at spaden altid må bruges efter hver pløjning ved begge ender, hvor ploven formedelst vendingerne ej kan gøre sin fulde virkning.

Til den 7. sommer, må for kartofler en anden halv ager i lademarken være valgt og i efteråret forhen være gødsket, gravet og beredt til dem, som forhen er vist, og denne dertil valgte ager må være nr. 5, thi nr. 3

bærer i 7. sommer rug, og besås i foråret med kløver. Nr. 4 er gødsket og bærer byg. Nr. 5 ligger da for turen til kartofler i denne sommer, nemlig dens første halve del.

Og dermed får hans lademark den skikkelse i denne 7. sommer, som den varigt må holdes i: $2\frac{1}{2}$ ager ligger med kløver, $1\frac{1}{2}$ med byg, 1 med rug, $\frac{1}{2}$ med kartofler og $\frac{1}{2}$ med den forskellige sæd.

Hosføjede tabel litra A over lademarken i 10 år, kan tydeligst vise alt. Og vil man nu med det samme overskue staldmarkens dyrkning, som er meget simpel, så viser hosføjede tabel litra B, som er på 7 år samme fuldkommen.

(Disse tabeller findes sidst i bogen)

Alene vil jeg erindre såvel med hensigt til tabellerne som det forhen skrevne, at, har husmanden stærk lerrig jord, hvori rug er højst usikker at så, og hvede langt sikrere, at da bør han også vælge hvede i stedet for den anførte rug, da han lige så vel kan så kløver på hveden som på rugen. Og hvedehalmen skal han ikke være bange for til sine kreaturer. Når han skærer den, som han bør, meget fint og har tillige kløverhøj og bygalm at skære i sin hakkelse, så fodrer han også meget vel med den. Kun da, at han våger altid over efter det 7. kapitel at hans hvede-sædekorn er det sundeste og reneste og behandles efter anvisningen. Når han har en ren hvede, vinder han altid ved at sælge samme og købe rug til sin husholdning

Nogle oplysende anmærkninger om én og anden sag må jeg endnu føje til, hvis min gode husmand skal efter den ham givne anvisning gå sikkerligt frem til målet, ernære sig og en familie vel, og det alene af sin lille plet jords dyrkning.

OM AT LAVE OG EJE EN PLOV

1) Den første anmærkning bliver om ploven. Jeg har vel langs hen nævnet, at hin eller den ager årligt skulle pløjes, og pløjes så og så tit, men ikke har jeg sagt, hvorledes husmanden skulle få denne pløjning bestridret. Ville jeg nu, at den skulle ske bestandig ved gårdmandens lejede plov, så behøvede jeg ej at føje noget til om denne sag. Men dette kan jeg ikke ville, thi min husmand kunne da ikke bestå og mindre blive til det, jeg vil have ham til, nemlig: Til en mand, der nærer sig godt på sin lille lod. Skulle gårdmanden pløje for ham, måtte det som billigt betales, men gårdmanden søger helst vederlag ved arbejde, og det kan min husmand ikke give ham, thi han skal fra årets begyndelse til dets ende arbejde for sig selv.

Min hele plan går ud derpå. Ville gårdmanden end pløje for penge og kunne husmanden end have dem til rede, så ville dog denne fremmede pløjning hindre min husmands fremgang til målet.

Usikkert ville det altid blive for ham at få den fremmede plov til rette tid. Og når han fik den, måtte han tage mod pløjningen, som bonden ville det. Også må man betænke, at en stor, lang bondeplov med 4 heste for er ikke passende på en liden lod, allermindst hvor agrene er så korte som de, jeg har foreslået på min husmandslod. Hvor mange alen ville ikke ved hver ende behøves til vendinger og med sådan plov at pløje forpløjning eller hovedager over en enkelt ager lader sig ej gøre. Begge sideagrene måtte da i bund og grund fortrædes.

For disse årsager og flere som jeg kunne føje til, må her tænkes på, at husmanden kunne ledes til at dyrke sin lod uden nogensinde at bruge fremmed plov, thi den bliver ham altid kostbar, usikker at få til rette tid og mindre gavnlige. Jeg har henvist både ham og kone til at bruge spaden og anprist dens herlige virkning. Men at grave stort mere end hvad jeg har anbefalet dem, kan de ikke overkomme. Man bør endog prise den husmand og kone, som udfører dette.

Det bliver da ligeså nødvendigt som ønskeligt for husmanden, om han kunne have sin egen plov at drive med. Men tør dette også tænkes at kunne ske? Jo, meget lettere end man forestiller sig.

Lad min husmand kun leje plov i de første 4 år, til den 5. sommer må han drive med egen plov, og jeg tænker, at han har nu også prøvet så meget af vanskelighederne, tabet og bekostningen ved leje-plove, at han er ret opvakt til at høre og følge det råd, som jeg nu vil give ham, for at han kan komme til at drive med egen plov.

Jeg råder da, at han til dette forår skaffer sig en plov gjort (lavet), som må have al den finhed, lethed og nethed, som det er muligt en plov kan have. Udsøgt sejt ege- eller asketræ må åsen være af, at den kan

gøres fin og smal, og for alle ting så kort som det nogenlunde er gørligt. Ploven må have et jern-hoved af kort løb og et skarpt jern på syllen, samt en krumbøjjet jernplade ud med muldfjælen, at jorden kan skydes let. Hjulene må være såre lave, dog må det hjul, som går i furen være 3-4 tommer højere end det andet, for at ploven altid kan gå lige.

Hvor ville jeg ønske, min kære husmand, at du selv var øvet i at hugge. Du fik dig da vissest en sådan i alle dele forfinet plov, men søg alvorligt at få den, i hvo der så end skal gøre den for dig, og agt ikke på nogen forestilling om, at den bliver for svag. Når den er gjort af det bedste træ, forbunden godt, men net med jern og har en god gang, tvivl da aldrig på, at den jo er dig stærk nok.

OM KØER OG STUDE SOM TRÆKDYR

Men hvad skal nu trække din plov i foråret? Jeg vil nu vel have et par heste til dig? Nej, min gode husmand. Skulle heste ind, så måtte du gå ud. Men da jeg har håb om og grund for dette mit håb, at du nok i denne 5. sommer kan staldfodre ét kreatur mere, ligesom og at du nok i dette forår, om Gud ellers har velsignet forrige sommers afgrøde for dig, og om du har fodret forsigtigt, er forsynet med nogenlunde foder og kløver, så råder jeg, at du ser til at skaffe dig i april en ung stud, 3 år gammel. Med denne og med en af dine køer skal du pløje. Lad ingen fordom hindre dig fra at følge mit råd. Ja, har du enten ikke råd til at skaffe dig en stud, eller er din fodring for liden til at du endnu i dette år kan det, så tag kun til begge dine køer. For arbejdets skyld, som de skal gøre skal ingen betænkelighed have sted. Med en let og net plov skal to små, korte agre pløjes to gange til bygsæden og harves. Dette er alt forårets arbejde for dem. Med den største lempe kan det ske ved korte bed, højst i en times tid. Nej, arbejdet kan umuligt svække dem det mindste, når det bestyres langsomt og med største lemfældighed. Hovedsagen er at få dem vante dertil, enten det er stude eller køer, der skal bruges.

Al hårdhed med slag og stikken må skyes, thi ved dette kommer man ingen vej. Slig behandling imod vore arbejdende kreaturer må skyes, men mest imod en ko.

Mit råd er: at, når husmanden har bestemt sig til i 5. sommer at drive med egen plov, han da i 4. sommer alt har begyndt at vænne sine køer til dræt og arbejde. Han kan have gjort sig en liden slæde med hækker på, ligesom på hans græsbøre, og lade nu den ene, og nu den anden ko slæbe kløveren hjem på den, og efterhånden, som de bliver vant til drættet, have gjort læsset sværere for dem. Næppe skal det fejle, at han jo når i denne sommer at få dem vante til at lade sig styre i drættet og trække frem, når de føler læs efter sig.

Idelig må konen følge med, når køerne skal således tilvænnedes, de kender hende bedst, og hun sleger og kæler vist for dem og får dem til at trække med det gode, da hun altid må lede dem frem.

Når nu køerne således i denne sommer er fuldkommen tilvante, så kunne vel pløjningen ske med dem ene i næste forår, og den må ske med dem ene, om der ej er råd til at anskaffe sig en stud, men får min husmand end ingen stud for denne sommer, så må han dog, så snart evne og fodring tillader det, have en stud, thi ved den kan hans hele drift først få nogen fasthed og sikkerhed. Det måtte ellers ofte indtræffe, at én af hans køer var nært bærende og hans pløjning derover måtte standses. Men når han har en god, tilvant stud, som også har større kræfter, er han til hver tid betrygget og kan pålidelig med den og en af sine køer pløje sine små agre på den allertjenligste måde for jorden. Aldrig vælter han store, brede furer op, dette tillader hans plovdyrs kræfter ikke, og det er ikke heller hans fine og nette plov, enten stærk eller skikket nok til. Nej, han tager smalle og nette furer, men dog derfor efter fornødenhed synker sin plov. På hans korte agre, hvor der er grøft ved den ene ende og også hindring ved den anden, så at der ej kan pløjjes lige ud, kan han dog formedelst sin plov og sin dræts korthed komme enderne nær og får derover altid et mindre stykke at grave.

Men, min kære husmand, kommer du nu således, som jeg håber, ret vel i drift med din lille plov, og udretter dine sager ved den meget godt, så beder og advarer jeg dig, at du derfor ikke slipper spaden, men bruger den troligen hvert sted, hvor jeg i det foregående har givet dig anvisning til at bruge den. Virkningen af den bedste pløjning når dog aldrig spadens virkning. Erfaring skal altid bekræfte dig dette, og forlad ej, men følg trolig denne så sandru læremester.

For plovens skyld er det nu vel også fornødent at husmanden har en stud, men en til dræt fuldkommen vant og skikket stud bliver ham dog fra en anden side endnu mere nødvendigt, thi ved den kan og skal al hans kørsel bestrides. Hans gødning udages, hans sæd og kløverhø hjemføres og af al anden kørsel ved hans hus forrettes. Han lader sig kun gøre af udsøgt, godt, sejt træ en net og let enspænder-vogn. At den må, imod en anden vogn, være liden og kort, forstår sig vel selv, men dog, når den er gjort net og har en god gang formedelst den ene dels passende forhold til den anden, behøver den ej at være så såre liden.

Den vante stud trækker den nok med passende læs. Kan nu min husmand også selv bestride al sin kørsel på marken og ved huset, hvor lykkelig ser man ham da. Og vist kan det ske, pålideligt kan det udføres efter denne givne anvisning

Aldrig skulle jeg da vente, at nogen sådan husmand skulle falde på den dårlighed at ville skaffe sig en hest for at bruge den, enten som enspænder for sig selv alene, eller måske i fællesskab med en nabo, der også kunne anskaffe sig én.

Var jeg godsejer og udskiftede mit godsets bønder, da såvist, som jeg satte et tilbørligt tal af slige huse med en liden jordlod om sig, så vist skulle fæsterne under deres fæstes fortabelse være forbundne til efter en i fæstebrevet foreskrevne plan at drive selv deres jord, men uden nogen sinde at have hest dertil.

Jeg ville med glæde føre dem frem til velstand, men jeg ville også forekomme, at de ej skulle styrte sig selv ned igen. En hest for en husmand er ej alene hans visse undergang, fordi den tærer meget og bortjager de nærende kreaturer fra ham. Men, når han først får hest, bliver han aldrig den rolige dyrker hjemme, som han må være, om hans velstand skal bestå og fremmes

OM FODER OG RYGTNING

2) Min anden anmærkning skal angå husmandens rygtning. Vel er han vejledet for det meste i det foregående, og når han har læst det 10. og 11. kapitel, finder han dér meget, som hører ham til at følge, men dog må jeg føje lidet til, hvilket jeg også forhen i dette kapitel har forbunden mig til.

Al min husmands rygtning må ske ved hakkelse. Her må ingen undtagelse med nogen slags foder have sted. Rug, hvede, byg, ærtehalm, kløverhø, almindeligt hør, om noget af dette haves. Alt må skæres, blandes vel med hinanden og med de få avner, han kan have. Alene ved denne rygtning kan han bestå og holde de kreaturer, jeg har vist. Thi nu behøves intet strå at spildes, det grove og stive må hos ham fortæres med det fine og bløde.

Dersom ej hvert strå bliver anvendt, hvo tør da håbe, at 3 kreaturer og 5-6 får skal kunne næres vinter og sommer af 3 tønder land afgrøde? En nøjagtig rygtning med hakkelse fra morgen til aften ganske efter forskriften i det 10. kapitel skal være hovedmidlet til, at dette kan gøres muligt. Og denne hakkelse må ikke skæres sluddervorent, så at noget langt strå findes deri, nej som en god bonde skærer dem til sine heste, må de være. Forud må altid en liden dyngge være skåren på det, at om manden skulle ud, konen da kunne rygte på den bestemte måde. Også kan hun let vænne sig til at skære hakkelse.

I Thy gør mangan pige dette såvel som den bedste karl. Kun at der besørgeres at hakkelse-rygtningen går uafbrudt fort, og at hakkelsen bestandig er tilberedt på den bedste måde, så at kreaturerne opslukke hvert strå. Min husmand må have i hver bås tætte og nete krybber af brædder, og disse må holdes uafslædelig ganske rene, båsene må være pikkede med små stene, fint og net og have lidet affald (hældning) mod grebningen at kørerne altid kan ligge tørt og rent. Ikke et halmstrå må ses i dem. Til kreaturer behøves ingen strøelse, kun at stalden holdes tæt og kan være varm i frostens tid.

Ved staldfodring om sommeren behøves strøelse, men kun bag under, og denne må min husmand være omhyggelig for at besørge sig. Kan gammelt halm eller aftaget tække fås, da er dette bedst. Bor han i skovegne, hvor der vokser mange bregner eller andet ukrudt, kunne han vel i efteråret samle sig nogle læs, og når han fik dem tørre indbjergede, gemmer dem vinteren over. Når han får sin lille vogn, plov og harve, må han dog have et lidet halvtag eller skur i gården. Heri kunne også hans strøelse-forråd oplægges. Er stranden ham nær, kunne tang komme ham til hjælp, hvilket da altid en sommer forud måtte bjerges, tørres vel og indlægges. Måske der kan være i hans egen søer eller kær, hvor meget siv eller flæg vokser,

som ingen agter for noget, også dette kan blive ham tjenligt, når det kun en sommer forud er tørt indsamlet og nu skørt og halvråddent.

Kort, min gode husmand må være om sig, besørge sig strøelse for sommeren på hvad måde han kan, og det, jo mere, jo bedre, thi kunne han endog komme så vidt, at han havde noget til vinteren, og dagligen kunne strø dermed bag under køerne og i grebningen, tvivler han vel ikke på, at det jo var desbedre. Hans gødning fik derved en god formerelse.

Endog til fårene må han have strøelse, thi da disse skal også fodres med hakkelse alene, kan de ej, som man eller siger om fårene, strø dem selv. Er han i skovegne, må han indsamle dertil alt det løv, han kan afstedkomme. Og når han kan få løv tørt indtaget, kunne der af disse også gemmes til sommer-strøelse i stalden. Fårene må, ligesom køerne, fodres alene med hakkelse af rughalm og kløverhø og hertil vælger han den kløverhø, som har mest græs i sig og samme falder ventelig altid på 3. års kløverageren i staldmarken. Når de i de korte vinterdage får 4 givter om dagen, og i forårets længere dage 5, fodres de vel.

Men deres hakkelse må altid være skåret for sig selv, have mere kløver i sig end køernes, og være overordentligen fine for at også af dem ikke det mindste stykke af et strå spildes. Har husmanden intet egentligt hø – og således forestiller jeg mig det med min, som jeg her skriver om – så behøves ingen hække i fårestien, men alene de i 11. kapitel beskrevne krybber.

Når min husmand har bragt det dertil, at han har og holder 3 fuldvoksne kreaturer og hvert tredje år tillægger en kalv for selv at vedligeholde sin besætning, og når hans vinter-får udgør 6, da er han nok kommen til sit højeste mål.

Disse hans vinterfår må da bestå af én vædder og en årings-bede, én andenårings-bede, og 3 får. Men skønt han tager 2 beder, så kunne dog vel lammene af 3 får blive ham til besvær og hans tøjre stige til 5 eller 6. Fire tøjre kan han dog kun have, men fødes hans lam i marts måned, som er den rette tid, så kan han i maj have de lam, der bliver for mange at græsse, i den tilstand, at han ikke skal mangle købere til dem, men vist få dem vel betalte.

Og ved hvilket middel skal nu hans højst to måneder gamle lam sættes i den stand, at de kunne her i Sjælland indbringe ham vist 2 rdlr. stykket, og på andre steder også afsættes vel ?

Midlet, som jeg håber dette skal udrettes ved, er især de roer, som blev oplagte i hans kælder. Da han i haven også kan dyrke nogle få turnips, så antager jeg, at han årligt har avlet en (ca.) otte tønner af dem.

Så snart nu lammene i marts fødes, tager han dagligt en skæppe eller noget mere af disse turnips, eftersom hans forråd er, og knuser disse i et kar, som kan hurtigt ske, når man danner sig af et stykke træ en såkaldet jomfru - hvormed man ellers driver stenbro – og slår nedden i samme nogle jernstumper, der stikker lidet ud, at samme i stødningen også kan skære noget. De knuses da let og udmuldres i små stykker, da man så i hver givt hakkelse blander så mange håndfulde, som det bestemte for dagen tillader.

Er min husmand i egne, hvor han ej kan nå 1 rdlr. for en tønne kartofler, da kan han anvende dem, som han har tilovers fra sin husholdning og fra svinene på samme måde.

Når han således rygter sine får i denne tid, vil han snart erfare, at lammene trives overordentlig og bliver såre fede, thi både formeres og forbedres mødrenes mælk og lammene selv æde med af denne lækre føde. Tjenligt er at han tager en liden håndfuld salt og kaster på, hvad der er stødt for dagen, dette befordrer sundhed hos får og lam og gør dem end mere grådige.

Ved denne rygtning i foråret, når den kan gives alle får og beder indtil der er fuld græs for dem i tøjreslaget, vil min husmand befinde sig såre vel, både bliver nu de lam, som skal sælges, vist store og fede, så de kan afsættes vel, og, hvad han beholder, kommer nu i god stand ud på fuld græs, hvilket vil gavne dem for hele sommeren.

Den ældste beder, som skal sælges til efteråret, kan han vist bringe til den fuldkommenhed, jeg i 11. kapitel har vist, og, når han tager til sin egen husholdning det andet, han har til overs, enten det er et får eller et lam, kan han også have dette fedt og godt. Ulden af dem alle otte kan han beregne, som jeg i 11. kapitel har vist, så snart han kun har skaffet sig af de ægte, gode får.

Jeg har endnu tilbage at vise min husmand rygtingen med de indbragte kålrabi. Disse må især være bestemte for køerne hen mod foråret, når fodringen tørres og deres mælk derover aftager. Efter hvad mængde, han har avlet, må han bestemme, når han med dem kan begynde og give hver dag 2 skæpper af dem, indtil han i begyndelsen af maj kan tage til de Bodtfeldste roer og de mindre kålrabi, som han har ladet stå ude. Han må nøje udregne, at det ene kan nå det andet. På en liden blok i hakkelseloen bliver de kålrabi, han for hver dag bruger, hakkede med en afbrudt hakkelse-kniv, hvis krog han, hvor skaffet sidder, kan lade rette lige. Når hver hugges efter sin størrelse 4-5 gange over, er det nok. De blandes derpå i hakkelsen og gives med samme givt-vis.

Behøver han ej at anvende sine turnips til fårene, fordi han ej har flere lam, end han kan græsse, så anvendes disse på samme måde til kvæget eller også han vil støde dem, hvilket er bedre.

Men den bedste og fordelagtigste rygting med turnips, såvel som med kartofler, når man vil anvende dem til kvæget, er vist følgende. Min husmand tager daglig 1-2 skæpper, ligesom han har forråd til, og koger dem i sin grue-jerngryde. Når de er vel møre, tager han dem op i et kar og knuser dem med støderen, og går derpå op i dem med bare fødder og maser dem vel ud. Han øser da vandet, som de var kogte i, derpå og omrører alt, til det bliver som en tynd velling. Nu har han tæt udenfor sit køkken enten en vandhove* eller et kar, hvori han kaster en god givt hakkelse, og derpå en spandfuld eller to af hans velling og omrører samme vel.

Det skader ej, om samme er endnu melkelye* , når kreaturerne udslåes dertil. Den husmand, som kan give sine køer 2-3 gange om dagen denne ret vil finde, at de betaler ham det rigeligt igen ved tilvækst i mælken.

Og lader han fårene, når de har fået lam, nyde noget dagligen af samme, skal det straks ytre sig på lammene. Kan han daglig koge 2 skæpper, kan det lettelig for hans kreaturer og lamme-får fordeles til 3 givter, og intet kan sættes i ligning med denne fodring. Hos en husmand som den, jeg forestiller mig, kan denne fodrings-måde unægteligen indføres. Han har kun få kreaturer og skal dog gå over deres rygting.

OM BRÆNDELSE

Hovedindvendingen bliver, om han kan få brænde til denne daglige kogning, og her kommer jeg til det 3., jeg må endnu anmærke for min husmand:

Nemlig, anbefale ham de midler, ved hvilke han kan og bør besørge sig selv med brændsel. Jeg viser ham da her til det 2. kapitel, som jeg håber er fulgt, så at han har sin lille lod indhegnet med sådanne grøfter (og diger), som jeg foreslog og disse beplantede med dobbelte hække. Og har han nu arbejdet troligt derpå fra det første år, han tiltrådte sin lille lod, så kan han i 4. eller 5. år begynde at hugge en del af samme. Han hugger da den bestemte del af pile-planter i foråret af, fører det afhugne indtil mindste kvist, hjem i gården, og lader det dér ligge indtil hen mod høst og hugger da dagligen, når det er tørt, hvad han kan af det i små stykker og indlægger det ordentligt i sit skur, så kan han mod næste forår, det skal bruges, have det tilbørlig tørt.

Ved dette middel kan hans egen lille lod give ham brændsel, ej alene til hans grue, men også til andet brug. Kun at han aldrig bruger disse kviste, førend de er fuldkommen tørre, thi tager han til dem før - såsom i den sommer de i foråret er huggede - giver de ingen varme fra sig og er højst udrøje. Nej, han må altid have 1 års forråd. Og har han på sit dige dobbelt plantninger, enten af hvid torn eller hassel, således som i 2. kapitel er anvist, da kan han også hugge dem hvert 4. år 1 kvarter eller 1½ fra jorden, men altid tværtimod pilehugsten, at den ene linje kan frede, medens den anden er afhugne.

Også torneafhugningen må han samle sig til brændsel, hvilket sker bedst på følgende måde.

Når det fastsatte er afhugget, afskærer han sig nogle seje pile, og nu optager han af tornene små bundter, omsnører hvert bundt med en pilekvist bundet ej større, end at det bekvemmeligt kan indkastes under gruen. Således fører han disse afhugne torne hjem i bundter og indlægger dem i sit skur til tørring, at de kan bruges næste år.

Ved dette middel, nemlig, således at sammenbinde tornene i små bundter, medens de er friske, da deres pigge stikker mindre, end når de bliver tørre, har man siden en meget bekvem og god brændsel af dem, som heder (varmer) meget stærkt, så at den langt overgår pilekvistene og betaler vel den større ulejlighed, man skal først have med dem.

Har da min husmand sine diger vel tilplantede – hvilket jeg råder ham fra først af at stræbe alvorligt efter – så skal han ved dem finde et betydeligt hjælpemiddel til hans brændsel, men han må endnu mere sørge for denne ham vigtige sag. Hans grønne gård forved (foran) huset, som jeg efter den opgivne plan lod blive 36 alen bred og nogle (ca.) 50 alen dyb, må ved alle 3 sider, hussiden alene undtagen, omplantes med højstammede træer. Har han gården indhegnet med stendige, og stensiden ind mod gården, så han kan plante en linje 1 kvarter nær ind til stenene, og 3 alen mellem hvert træ, og derpå 3 alen længere ud en anden linje, men i forbind med hverandre, og nok 3 alen længere ud, den 3. linje ligeledes i forbind med den anden. Henved 100 træer vil her finde plads og endda kan han have gård nok efter sin brug.

Ask, elm eller ahorn er de slags træer, jeg især ønsker ham, om grunden er nogenlunde passende for dem. Ja, også birk eller el, om grunden er noget fugtig, men kan han ej få andet, da gode pile. I de første åringer måtte han have en god stav nedsat ved hver og nogle torne bundne omkring dem. I tiden, når stammerne får fasthed og styrke, kan hans kvæg ikke skade dem, og hans små kreaturer endog gå under dem. For disse var de da ingen hindring. Efter deres grøde og vækst kan han årligt kappe nogle af dem, og derved også have hjælp til brændsel.

At enhver på en liden jordlod udflyttet husmand bekymrer sig alvorlig for sådanne plantninger på diger og ved sit hus, bliver af yderste vigtighed. Skal disse husmænd vorde som nye kolonister, som vi berige vort land med, da andre i de gamle byer skal som daglejere og arbejdere hos bonden opstå i deres sted, så vil det under vor truende brændemangel være af største vigtighed, at disse kunne for det meste i tiden forsyne sig selv med brændsel. Og når bonden på sine vidtløftigere (længere) grøfter gør ligeså, kan landet tage imod denne tilvækst af beboere og ikke skælte for, at brændsel skal derfor blive dyrere eller savnes.

4) Min 4. anmærkning skal angå hans gødske-samling. Jeg har forhen mindet om de midler, han må bruge for at samle sig strøelse, især til sommer-staldfodringen.

Kun dette vil jeg her føje til, at møddings-stedet i hans gård må være anlagt 3-4 alen ud for kostalden, at alt vandet fra grebningen bag køerne kan søge til den i en rendesten, som må gå rundt om hans møddings-sted, og føre dette vand og tillige anden saft, som udtrækker af møddingen, til et hul lidet fra møddingen. Har han sten at opsætte dette hul med, var det godt.

Han kan da gøre det 4-5 alen i en firkant og 3 alen dybt og pikke det med små sten i bunden. I dette hul, hvor da al møddings-saften trækker til, kan han bestandig kaste sin tørveaske, tørvesmuld, fejeskarn og hvad der affalder ved hørbragning af skiver og frø, samt alt andet, som han har og kan få, der her lader sig berede til god gødning.

Hvert år før høst kan han rydde dette hul og lade det opkastede ligge i dynger omkring hullet, indtil han ved Mikkelsdags-tider udfører det. Bedst kan samme anvendes på den kløverager i staldmarken, som årligt skal gødskes ovenpå.

OM HUSMANDSHAVEN

For det 5. må jeg også her i særdeleshed sige lidet om husmandens have. Efter min opgivne plan er den 36 alen bred og omtrent 50 alen dyb. Når der sættes 2 rader frugttræer ved begge udsider og for enden, hvert træ i linjen 6 alen fra hinanden, og gangen imellem linjerne 4 alen bred, da træerne sættes i forbind, så kunne her på denne måde være 40 frugttræer og en åben plads midt ned i haven på 20 alens bredde og dobbelt så lang.

Denne plads kunne han holde afdelt i to lige dele, da hvert kvartér blev 20 alen i kvadrat. Èt kvartér måtte han hvert år vekselvis gødske og nedgrave gødningen i efteråret, men kun lidet dybt at den ved den dybere gravning i foråret kunne blive ganske indblandet i jorden. 2 alen nær træerne kunne han rundt om kvarteret plante sig tre linjer grønkål og sætte hver plante i linjen $\frac{1}{2}$ alen fra hinanden, men 3 kvartér imellem linjerne og hver plante i forbind mod hinanden. Om end træerne giver lidt skygge, kan dog grønkålene bære god top, især når samme er af den lavstammede og krusede. 300 grønkål kunne her stå, hvilket var tilstrækkeligt til hans husholdning. Han kunne dernæst plante hvidkål i 4 linjer, hvilke må stå 1 alen fra hinanden på alle sider, at de kan hyppes vel. 3 snese af dem kunne her stå som også var nok for ham.

Den øvrige plads kunne han besætte med kastanje-kartofler, som må lægges så tidlig i april, som man nogenlunde kan og tør for frosten.

Det andet kartér kunne han afdele i 8 bede tværs over, hvorved da hvert bed blev omtrent 2 alen bredt. I disse bede kunne han da så de urter, han ønskede at ville have til sin husholdning: gulerødder, roer, rødbeder, persille, løg, porrer, lidt timian, merian, salvie, og flere, som han efterhånden kunne lære at kende og anvende i husholdningen. Og hvad han ej ville beså med sligt, kunne han tilsætte med kålrabi.

Vel vil de fleste husmænd studse ved denne vejvisning og tænke, hvad de skulle med så mange rødder og urter, som her kunne vokse. Men min kære husmand, lad dig lede. Du, som ikke har nogen erfaring for dig, kan ikke forestille dig, hvad disse rødder og urter kan give dig og dine til livets ophold, og det af de sundeste næringsmidler, så snart din kone lærer deres adskillige tillavning og anvendelse i husholdningen, og I med hinanden får smag i deres spising.

Utænkeligt for jer skulle disses brug lægge drøjelse i eders sul, kød, flæsk, fisk og hvad I har. Når I hver gang har roer, rødder eller kartofler til det, skal det befindes mere end dobbelt så drøjt. Halvt sul imod sædvanlig skal mætte jer.

Og tro, at det bliver eder den sundeste spise imod det blotte sul med brød? Jeg håber vist, at vor kære bondestand i almindelighed er på vej til at finde smag i rødder og urter. Kartoffler er dog i de fleste egne komne i gang og spises gerne, og hvorfor skulle da ikke også andre rødder og de grønne urter?

Kun at de kære koner ville søge at lære, og alvorligen beflitte sig på at tillave alt på det reneste og bedste og med de forandringer, som vor smag så meget ønsker.

O, du gode husmoder, lad dig undervise af hvem, det kan ske. Det er aldrig en skam at lære. Hvilken herlighed da for dig at have en have med rødder og urter, hvor du daglig om sommeren kan gå til og indsamle til mangan god ret, og også fra den have meget i din kælder henlagt i tørt sand for vinteren, ja, når husmanden også når frugter af sine træer og hans kone lærer også deres adskillige brug i husholdningen, foruden, hvad der kan sælges af dem, hvor lykkelige skulle de skatte sig ved deres have og påskønne, at denne plet jord betalte sig rigeligst af al deres jord og belønnede det meget arbejde og tilsyn, den må have.

Da husmanden, hans kone og deres børn af 10-12 år bør efter min plan være hjemme og arbejde hos dem selv, og så frygter jeg ej for, at de jo kan have tid til at dyrke en sådan lille have. I en have kan børn i en meget ung alder gøre gavn og vænnes til arbejdsomhed og agtsomhed under deres arbejde. De kan luge urterne, pille orme af kålene, gnie mos af træerne og efterhånden gå videre frem.

Men kunne end her blive tid til en sådan lille haves dyrkning, må man dog frygte for, at det ikke kan ske, fordi vor land-almue endnu er så ukyndig om alt i denne sag. Men, kære husmand, lad dig ikke holde tilbage af din ukyndighed, både du og din kone lærer selv snart alt, hvad her hører til. Grave kan I jo, og gøre dette med nøjagtighed, så at jorden under gravningen bliver slaget fint med spaden, kvæks- (kvik) og ukrudtsrødder afpillede. Når så meget er gravet, som vel kan nås med riven, da rives samme jævnt, bedst med en jernrive. Man træder derpå efter en snor bedene af.

Frøet kan blandes i lidet tørt sand og strøes jævnt og tyndt. Det frø, som skal sætte rødder til brug, f.eks. gulerodsfrøet, må sås tyndere, det andet tykkere. Man hakker derpå frøet ned i jorden med riven, og så stille oversletter og jævner bedet med riven. Snart lærer erfaringen mere og mere den rette omgang med alt, ligesom og at kende hvert slags, når det kommer op, at ukrudtet kan luges.

Bier må min husmand også endeligen se til at skaffe sig og have disse i sin have ved den side, hvor de kan stå lige mod solen. Jo mere hans træer vokser til og hans mark besåes med kløver, jo mere skal disse fryde sig hos ham og betale ham rigeligt deres oppasning.

I solsiden af hans have må han hvert forår henplante noget af alt, hvad han sår, at han selv kan avle frø og derved både spare sig for denne udgift og desuden forsikre sig, at han har modent og godt frø.

Især må dette iagttages med kålrabi, de store roer og de Botfeldske roer, som han behøver mere frø af for markens skyld. Også kan han gerne i de fleste åringer avle det almindelige havefrø og få det pålideligt modent. Han udtager af sin kælder i foråret de bedste planter af hver slags, nemlig sådanne, som allerede dér have begyndt at spire og vise, at de vil få gode hjerteblade. Af hver slags kan tages 6-8 stykker,

eftersom man vil have frø. Ligger haven sønden for huset, så kan det være bekvemt at sætte dem op til husets væg, og når de skyder frøstængler, kan man binde et par snore for dem. Men har dette ikke sted, og da må sættes forved den af frugttræ-linjerne, som er mod solen, kan en kæp sættes ved hver plante, hvorved frugtstænglerne kan tilbindes. Man indsamler derpå frøet af hver slags, eftersom man finder, at det modnes.

Har man et år mere af noget slags end til næste år såes, bør det overgømmes på et tørt sted, da alle frøsorter er nok så gode 2-3 år gamle som i 1. år, kun at de bliver vel forvarede.

Min husmand med sin lille lod vil jeg nu forlade og ønske, at min vejledning må blive ham til sand velsignelse, hvilket jeg er overbevist om, den skal blive, når han tro følger den, og ved gudsfrygt og retskaffenhed stræber at behage den Gud, der er alle velsignelsers giver.

OM HUSMÆND PÅ TØRRE JORDER

Men jeg skulle også føje lidet til om de større husmandslodder på 5-6 tønnder land, hvilke jeg derover må forestille mig at bestå af skarpe og sandige jorder. Jeg ønsker nu her først at indhegningen om disse lodder må ingenlunde blive overgivet, fordi den har mere vanskelighed end hin i den fastere jord.

Hvad jeg i det 2. kapitel om indhegning har rådet at lade løs jord, hvor diger skal sættes, hvile i 3-4 år for at sætte stærk græsskjold, dette må ved disse lodders indhegning for alle ting iagttages og intet dige begyndes med, før man kan på stedet opgrave stærke, sammengroede græstørv. Har man dem først og opfører diget i alle måder, som jeg har foreskrevet med dem, så kan sandig jord give et godt indhegnings-dige, som kan sammenvokse og blive bestandigt.

Vanskeligere er det at få plantningerne til at slå an på et sådant dige, og det burde dog have dem, om ellers fuldkommen og varigt hegn skulle nås. Ved pilestiklinger udrettes det ikke, thi slår end én og anden an, og kunne end et slags pil være villigere dertil end et andet, så gør de dog så ringe skud og går således ud efterhånden, at arbejdet med dem er spildt. Det råd, jeg vil give, er følgende: Diget må være sine fulde 6 kvarter bredt ovenpå. De mellemste 2 kvarter af jord må man stræbe at forbedre i et par år, før noget plantes. Og det kan ske ved at opgrave før vinter et spademål, og lægge det mod begge udsider, dog således, at det ej glider ned igen.

I foråret må man i denne rende opkaste hvad slam, der er samlet i digets grøft og skyde det opgravede igen ned på samme. Når dette er gjort i et par år, har jorden vist i denne mellemrende modtaget nogen forbedring, og har man da gode planter, helst af sin egen have, som man 1 eller 2 år før efter min anvisning har omplantet, så udsættes disse i februar, højst marts måned, imedens man er vis på, at væde og fugtighed ikke savnes. Vandes måtte de dog denne sommer over, så tit jorden mærkedes tør, og havde man en dyndig dam at tage vandet af, og tog det så rørt med dynd, som muligt, var dette gavnligt. Næste forår måtte slammet i grøften igen kastes ind under planterne på begge sider, og var én og anden udgået, måtte nye indsættes. Jeg tvivler ikke på, at man jo ved sådan omgang og vedvarende flid skulle også her få en række frem, der kunne hegne. Foruden de foreslagne hvidtorn og hasler var berberis de mest sikre planter i sådan jord. Men såvel til det ene som det andet slags må jorden omhyggeligen beredes, og planterne være udsøgte med de bedste rødder, sættes tidligt i foråret, holdes fugtige ved roden første sommer og siden bestandigt omhakkedes, at græsset ej skyder op i dem.

Opnår nu endeligt en husmand på sådan skarp jord at få sin lod af 5-6 tønnder land indhegnet – og ved fornuftigt anlæg og utrættelig flid kan det vist ske – så mistvivler jeg ikke om, at han jo også med tiden skal finde næring på sin lod, når han kun angriber og fortfarer med disse jorders dyrkning efter deres natur og uafsladeligen bestræber sig for deres forbedring. Til begge dele vil jeg søge at vejlede ham.

Er ham givet en lod på en hede og forhen ubrudte jorder, eller har han en del af sådan jord på sin lod, da bør han sommeren forud. før han i nogen sådan jord sår sæd, berede sig så stort et stykke, som han kan overkomme og det på følgende måde: De sværeste forhøjninger og tuer må han om vinteren forud og i foråret tidligt have afskåret og udjævnet, og derpå, før grøden ret kommer i jorden, få stykket med en god plov omvæltet, men når ploven har gjort, hvad den kan, må han gå fure op og fure ned og omgrave hvert sted, hvor nogen jord er blevet stående fast. Siden, når han har lejlighed og tid, kan han gå over stykket og

med spade eller hakke arbejde de sværeste stykker itu, som ploven her og der har omvæltet. Når det efter en måneds tid er nogenlunde jævnet og tillige godt tørt, bør det med en god jernharve adskillige gange harves på langs. Kan han så før høst få det igen ompløjet, men hjulpet påny efter ploven, hvor det behøves, med spade eller hakke, så kan det efter høst atter harves, dog næppe uden på langs, da det meste af moren er vel kun lidet forrådneth endnu. Kunne han nu inden Mikkelsdag få det påny ompløjet og atter hjælpe det noget med spade eller hakke, hvor han ser det endnu behøves, så kunne han lade det ligge indtil foråret og da harve det, når det er fuldkommen tørt både på langs og tværs. Jeg håber nu, at hedemoren i furerne er næsten forrådneth, så ar det kan pløjes med skikkeligen, nette furer, hvilket han kan gøre mod enden af maj, og derpå beså det med boghvede.

Vokser boghveden jævnt og vel til, kan han være glad i sit anvendte arbejde på denne ager, thi den giver ham godt håb om, at han nok tør så rug i den uden gødsugning. Men han må ikke glemme min så ofte forhen givne erindring om at få sin rug sået så tidligt i september som muligt. Dette er såre fornødent i slig jord, der både er sandig og ikke oplivet ved gødsugning.

Men jeg fraråder nu ganske at tænke på flere halme denne gang. Man må slippe sådan ager, imedens de forrådnede rødder i den endnu kan give nogen næring til græsvæksten, den det gælder om at man kunne fremlukke om ellers sådan ager skal dannes til varigt og nyttigt agerland.

Ser man, at rugen på ageren står skikkeligen vel i foråret, og at jorden har af den forrådnede moer meget blandt sit sand, så tør jeg vel råde til at så ovenpå rugen i marts eller først i april, når jorden er vel tør, 1 skæppe rajgræs blandet med 4 pund hvid kløver, på ½ tønne rugsæd og overharve det med en let træharve, som en hest kan drage. Lad være, man nu på sådan jord ikke kan love sig stort af dette såede frø, så længe man ej har gødning at hjælpe det frem med, så tør jeg dog nok love for, at frø-sæden ikke skal være aldeles spildt, når man kun ej har udtæret jorden forud ved flere halme.

Således råder jeg den husmand, som er sat på hede og forhen ubrudt jord, eller som har en del deraf, at gå frem og årligt optage sig et stykke, omtrent ½ tønne land i det højeste, og arbejde på dette efter anvisningen, så at han kan få hvert stykke, han antager sig, til en jævn ager, slippe samme efter 2 års brug og ikke anvende gødsugning på noget stykke den første gang, når han endog henad kan samle sig noget. Jeg skal nok vise ham, hvor jeg venter, at han med sikker fordel kan bruge sin gødning.

Den husmand, der – når han var sat på blot hede, og havde 5 tønner land indenfor sine diger – ville i 10 år gå således sin lod om, og hvert år berede ½ tønne land til jævnet ager, som han igen efter 2 år slap og lagde ud til græs, viste sig i mine øjne som en ret duelig mand, der havde udrettet, hvad han kunne. Og han handlede langt klogere end de, der straks, som desværre er almindeligt, får en plov til at omvælte vel 2-3 tønner land med, hvilke de, uden at gøre videre ved dem, end hvad ploven formår at gøre, besår så lidet efter og forlade mesten (det meste) i samme forfatning, som de forhen var. Man råder da, ak og ve, over sådan jord, og anser den for uduelig, men på hvem ligger skylden? Sandelig kun på dem, der angriber og behandler uden overlæg og flid.

Når da min husmand, som har fået en hede lod af forhen ubrudt jord, går frem efter denne anvisning, som ham her er givet og får, år efter år – ofte mere ved spadens og hakkens hjælp end plovens – et stykke efter det andet beredet til en ordnet og jævnet ager, som bringer noget græs frem og lover at ville efter 4-5 års leje binde sig sammen med en tæt græsskjold, så kan jeg derpå anwise for ham den samme brug med jorderne som for en husmand, der har fået en lod af sandig jord, men som dog forhen er brugt og følgeligen indrettet i ordentligt agerland.

En slig husmand må nu først gøre sig en ordentlig inddeling af sine jorder til deres årlige brug. Følgende vil jeg foreslå ham og antage, at han inden (indenfor) sine diger har , foruden have og gård, 5 tønner land.

Han kan først afdele sine agerjorder i 4 lige dele, hvorved han får 10 skæpper land i hver del. Der må ved denne afdeling ikke tages agre af højere længde end 200 alen. Men endogså heller noget kortere. Enhver af disse 4 hoveddele afdeles han igen i 5 agre, hvorved enhver ager da bliver 2 skæpper land, men når de er under 200 alen lange, da være de også henimod 20 alen brede.

Når han har gjort sig denne inddeling, vil jeg tilråde ham følgende brug af hans liden jordlod.

I begyndelsen, før han endnu har gødning, optager han årligt agre til brug, men i tvende af hoveddelene i hver 1 ager, og det, de agre som længst have hvilet. Så længe han ikke kan gødske, må ingen ager bruges mere end to år, først med boghvede og sidst med rug, på hvilken i foråret tidligt tillige sås rajgræs og hvid kløver til græsnings forbedring.

Så snart han kan samle gødning til en ager, optager han årligt endnu i en anden hoveddel en ager, nemlig den, der har hvilet længst, og behandler samme ved tørverådne – se derom forhen – først til rug, dernæst sås boghvede og sidst rug, hvorpå også i foråret sås rajgræs og hvid kløver.

Men når han ser sig i stand til endnu at kunne gødske årligen 2 skæpper land, anvender han denne gødning på én af de agre han havde opbrudt og besået med boghvede. På boghvedens stubbe lægger han sin gødning og tager derefter 2 halme rug. Fra denne tid han således kan gødske 2 gange årlig, må han ikke optage flere agre om året end 2, nemlig én ager til tørverådne, som gødskes til rug, og én ager til boghvede, som gødskes på boghvedens stubbe. Under denne forfatning bliver hans udsæd årlig ½ tønne boghvede og 1 tønne rug.

Kunne en husmand på en sandjordslod uden eng efter 7-8 års forløb bringe det så vidt, ville jeg være såre fornøjet med ham, og fatte grundet håb om, at han skulle bestå og gå vel frem ved sin lod. Derimod frygter jeg for deres skæbne, som straks optager alt, avler ringe og årligen gødsker lidet eller intet. Men skal min husmand med sin mindre udsæd dog frembringe den fordrede gødning, så indser han let, at han med den yderste flid må bringe alle midler for at samle og berede sig gødning. Meget kan han gøre af hvad jeg anbefalede hin husmand, og mere vil han lære i kapitlet om gødskningen, som følger.

Det forstår sig, at min husmand i denne tid ikke kan leve med familie af sin lod, men han har jo heller ikke arbejde på sin lod, der bestandigt skulle holde ham hjemme. Nej, han bør endnu tjene bonden, for at han kan finde ham villig til at pløje og harve for sig.

I dette første tidsrum for en husmand på sandjord må får være de eneste kreaturer. Han kan først begynde med 4 får og 1 vædder til vinterfodring. Han må skære al sin rug og boghvede-halm i den fineste hakkelse muligt, og dermed fodre dem, ligesom der blev hin husmand anvist.

Men jeg råder ham, ikke ved tærskningen at slide halmen, som man kalder det, for at udpine den sidste kerne. Ham feder den ikke, men den kan fede og gavne fårene. Overalt lider halmen altid meget tab i sin godhed ved denne udslidning, hvorfor også jyderne ikkun bruger den lidet. Når han ser, at hans halm slår rundeligt til i ét år, kan han i næste år tage ét par får mere til vinter, såfremt Gud ellers velsigner hans små agre med lige, eller muligt bedre afgrøde. Således bør han krybe varsomt fremad og ikke tillægge et får mere, uden at han er fuldkommen betrygget for, at han kan overfodre alt vel. Når han holder dem og deres lam i tøjre om sommeren efter den givne anvisning til hin husmand, kan han vist på så meget jord, som han endnu har i græsleje, også være betrygget for deres gode græsning.

Virker rajgræs og den hvide kløver noget til græsningens forbedring – det sker, som jeg vist håber og vil især vise sig hen i tiden, når det såes på de agre, som have fået gødning – og formerer til samme tid af både hans boghvede- og rugafgrøde sig – som også formedelst gødskningen kan håbes – så kan måske i 6. eller 7. år en ko købes og holdes med nytte, om han endogså derved skulle for det første formindske noget tallet på hans vinterfår. Koen må da fodres på samme måde som fårene.

Men før han således anskaffer sig ko, ønskede jeg, at hans have – som på sådan større husmandslodder også bør være større, ja, vel på 3 skæpper land – var allerede bragt i den stand, at samme kunne give ham noget til koens bedre røgtning om vinteren. På sandjord bliver turnips eller de store roer den slags, han bedst og sikrest kan drive foruden kartofler som hjælp til hans kreaturers fodring. Også kan han prøve et lidet stykke med kålrabi, om disse skulle ville lykkes i sandjord, hvilket jeg ikke har erfaring for. Har han nu roer eller rødder af 2 skæpper land i sin have og anvender dem ved fodring således, som forhen er vist, så kan hans ko ikke rygtes ilde, men kan vist også på fodringen give skikkelig mælk, skønt han ikke har hø.

Jeg kommer nu til det andet tidsrum for denne husmand, det tidsrum, da hans egen drift hjemme skal efterhånden drage ham ud fra stadig tjeneste hos gårdmanden. Til bygsæd har jeg endnu ikke kunnet anwise min husmand, og intet længes han dog vist mere efter, da denne sæd er ham både for strå og kerne

lige nødvendig. Men hvo kender ikke denne sæds vanskelighed og usikkerhed på sandjord? Jeg tør ikke råde ham til at anvende nogensinde hans gødning til byg på høj, sandig jord. Det er ham et alt for betydeligt sted, når det skulle vanlykkes, og dette vil vist ske i de fleste åringer. Hvad der endnu er det værste er det, at når byggen efter gødskningen på sandjord slår fejl, er gødskningen forbrændt og virker til ingen nytte for den følgende rugsæd. Bedst derfor at han aldrig gør forsøg derpå, thi han tåler ej sådant tab.

Men skulle han have på sin lod noget lavere jord, hvor græsskjolden er tykkere formedelst noget moer, som rødderne kan skyde i, skønt laget nedenunder er skarp sand – af sådan jord findes ofte en del, hvor der har været hede – så tør jeg vel råde ham til her at anvende lidt gødning til byg, når han ét år forud har brudt den og besået den med havre, ja, især om han havde første gang gravet den med spade. Findes havren nogenlunde at vokse, så kan han med tillid føre gødning på stubbene, nedpløje den straks, men ikke dybt, og i foråret derefter pløje den 2 gange og beså den med byg. Det hindrer ikke, at han lader sidste pløjning være noget dybere, så at sandet opløjes. Af den rådnede moer og ved gødningens kraft fremskyder nok byggen og kan blive af god bert og fuldkommenhed, når Gud ellers velsigner året med timelig vejrligt. For den følgende rug er det godt, at noget sand er opløjet og blandet imellem. På denne rug tør jeg nok råde at så i foråret $\frac{3}{4}$ del rød- og $\frac{1}{4}$ del hvid kløver, som for eksempel, om ageren er 2 skæpper land, da 3 pund rød- og 1 pund hvid kløver. Jeg har set, at den røde kløver har meget vel slået an på slig jord.

Men har han nu ikke af sådan jord, skulle han da ikke kunne avle byg? Jeg vil give ham et råd til den hensigt, et råd, som han kan forsøge uden at vove sin gødning.

En ager, som har hvilet 4-5 år, opløjer han i efteråret, lader den ligge indtil i midten af maj, da den ompløjes igen. Ved Sct. Hansdags-tider pløjer han den tredje gang, harver stærkt på langs og tværs og besår den overmåde tyndt, men jævnt, med turnips-frø, som straks nedtromles. Kan dette ske før regn, var det tjenligst. $\frac{1}{2}$ pund frø var det højeste 2 skæpper land måtte besåes med. Min husmand må endeligen lære sig til denne tynde, men ganske jævne, udsæd af frøsorter. Var noget græs imellem pløjningerne fremvokset, kan han ved nogle fårs tøjring derpå besørge det afædt.

Disse roer lader han nu fremvokse, som de helst vil indtil efter Mikkelsdag, da han tøjrer sine får på dem. I førstningen vil de måske ikke søge dem begærligt, men det varer ikke længe, før de får smag på dem, og da afæde ikke alene de blade, som endnu er grønne og fine, men gnaver ned i roerne selv og udhuler dem, så vidt de kan. Så snart hans får bliver vante til denne kost, skal han alene sætte de får og lam derpå, som han vil slagte eller sælge. Thi han vil finde, at de overordentligen fedes og deri giver ham betaling for agerens brug i denne sommer.

De udhulede skorper af roerne lader han sidde i jorden og ingenlunde enten selv oprykker noget om endog nogle skulle være urørte af fårene, mindre tillader noget svin at komme på dem. Formedelst efterårsregnen, som snart fylder de udhulede roer og formedelst nattefrosten, som også gerne tidligt indfinder sig, går alt snart i forrådnelse.

Ser han i november eller december, at de er mestendels forrådnede, og jorden endnu er fri for frost, ompløjer han ageren og lader den ligge indtil foråret. Ind i maj, når byg kan sås, overharver han den først, pløjer derpå og besår den straks med byg. Når byggen er tilharvet, sår han 3 pund rød og 1 pund hvid kløver i ageren, og derpå uden harvning, tromler straks ageren til. Lykkeligt, når dette kan ske før regn.

Skønt det ikke er efter min egen erfaring, jeg anviser til denne behandling – thi jeg har ikke sandjord – så tør jeg dog lide på den mands vidnesbyrd, som har set denne behandling i England til skarpe sandjorders store forbedring. Og hvo kender ikke forrådnede rødders og planters herlige virkning til at frugtbarøre jorden?

Således håber jeg da, at en husmand skal også på sandjord omsider opnå både nogen bygsæd uden enten at vove sin gødning eller svække de vissere rugsæd, og tillige få nogen rød kløver tjenlig for ham enten til lidt sommer-staldfodring eller i det mindste til lidet hør.

Med hensyn til dette håb var det også, at jeg foreskrev ham den inddeling af hans lod, som først blev anført, thi formedelst den har han stedse lejlighed til enten i den ene eller den anden af de 4 hoveddele at tage én ager til turnips og derefter til byg og kløver. Han skal vist finde, at når sådan byg- eller kløverager

ligger imellem 2 velbevorede rugagre, skal den læ, som rugen giver, befordre fremvæksten såvel af byggen som kløveren og hjælpe meget på, hvad hans jordart mangler i fuld bekvemhed for disse sædearter.

En ulejlighed giver vel denne blanding af sæde- og græsagre mellem hinanden, denne nemlig, at tøjringen må nøjere opagtes. Men på så liden en lod, om end al sæden var ved én side efter hinanden, kan dog ikke tåles mindste skødesløshed med tøjring, hvis sæden ellers skal blive i behold. Nej, når kun, som jeg foreslog, hver ager omtrent er 20 alen bred, så kan der tøjres, hvor man er agtpågiven, med al sikkerhed. Tøjrer man ej sæden på en god alen nær, hvilket er ret, så kan måske husmanden langs op med sæden på begge sider slå nogle bundter hø. Sikkert gror det formedelst læen, om det ellers gror noget sted. Og hø, endog det mindste, er og bør være ham en helligdom, han opsamler nøje.

Vanskeligere er denne inddeling for husmanden i efteråret, når hans 4 rugagre – og om han med tiden får 1 eller 2 til – ligge adspredte i alle 4 hoveddele hans lod over, thi nu kan hans køer og får ikke græsses løse i evret, så snart rug er sået, og den bør såes formedelst hans jords beskaffenhed tidligt i september. Men han må stræbe efter at sætte sig i samme forfatning som husmanden på den mindre lod, på det at han kan følge de råd, jeg gav denne.

Jeg nævnte nyeligt, at han nok i tiden kunne have 1 eller 2 rugagre til foruden de 4. Det kan også ske, når hans gødskning således formerer sig, at han kan endnu gødskes årligt 1 ager og denne gødskning tror jeg, bliver da bedst anvendt til kartofler.

Han udfører gødningen i efteråret på en udhilet ager, nedpløjer den straks, men ikke for dybt. Tidligt i foråret harves og ompløjes ageren og endeligen sidst i april 3. gang, da kartoflerne derpå lægges efter ploven, som forhen er vist. Efter disse kartofler kan han nu med grundet håb så rug, men dog er det bedst, at han for det første lader det blive ved 1 rughalm (afgrøde) efter kartoflerne og sår 3 pund rød- og 1 pund hvid kløver på rugen i foråret. Han må forsøge, hvor han tror, jorden bedst behandles med rød kløver. Mislykker end ét og andet forsøg, må det dog prøves igen. Nogle bi-omstændigheder kan forvolde sligt, en anden gang kan han være heldigere. Kun alle forsøg i det små.

Idet min husmand går således frem med sin sæd, må han tillige være gået frem med kreaturer, have fået én ko til og desuden formeret sin fåreflok. Vel får han færre agre at tøjre på, men græsningen forbedrer sig vist således efterhånden, at han kan græsse et dobbelt tal, og derover på lige jordsmon. Vil nu den røde kløver med tiden slå an hos ham, så at han i det mindste kunne holde sine køer, endog en stud med inde, og give kløver i dagens hede timer, da ville dette endnu mere drøje på hans græsning, ja, vel hjælpe ham i gode åringer til et læs kløverhø. Og for alle ting ville det sætte ham i sikkerhed for den skadelige bejdsen af kvæget i hedens tid over hans liden lod.

Måtte han da nu med tiden bringe det dertil, at han årligt under den bestemte drift havde 12 ågre i brug, nemlig: 5 med rug, 2 med boghvede, 1 med kartofler, 2 med turnips og 2 med byg, at de 8 agre kunne græsses med nogen hjælp af de to turnips-agre, hans kreaturer; at disse kunne være 1 stud, 2 køer, 7-8 får til vinter, og at alt dette kunne overføres vel, hvortil haven måtte give hjælp. Så tror jeg, at min husmand kunne leve vel med en liden familie af sin lod. Han skulle da også ligesom der blev foreslået hin husmand, pløje med sin stud og sin ko, harve og køre med studen og ej mere søge hos andre nogen hjælp til jordens behandling.

At tragte til dette mål, forekommer dig vel, min kære husmand, alt for stort? Af dine skarpe og sandige jorder tør du nok ej love dig så meget? Men fat mod, gå frem, som dig er anvist, vel med langsomme, men med des vissere skridt. Anspænd al din flid efter sundt overlæg for din jords forbedring, så at du hvert år lægger grund til en endnu rigere frugt af hint eller dette stykke på din lod.

Arbejd med et muntret sind, under tillid til Guds faderlige velsignelse, den du dagligen bør tilbede dig, og vandre værdigt for Gud i alt dit forhold, så at Guds velsignelse kan følge dig.

Gå kun således det mål i møde, jeg har vist dig.

Et år efter det andet skal til din opmuntring føre dig nærmere mod det.

Men bør da også denne husmand omsider lade ganske af at tjene gårdmanden? Ja, det er min tanke, såvel om denne som om hin, at de, så snart de kan ved egen plov redde dem, skal ikke mere påtage dem nogen

ordentlig tjeneste, men bestandig arbejde hjemme til deres egen jordlods dyrkning og forbedring. Før de opnår det, bliver ingen betydelig fremgang hos dem at vente. Dette må nok enhver sande

ARGUMENTER FOR OPRETTELSE AF HUSMANDSLODDER

Men er det ej farligt, at drage alle disse hænder fra alt arbejde hos gårdmanden? Nu udretter dog gårdmanden så meget af hans arbejde ved husmænd, at man vel må frygte, han ikke uden et ham alt for betydeligt tab kan savne og undvære dem?

Jeg billigede fuldkomment denne indsigelse mod disse nye husmænds ansættelse, dersom alle husmænd på én gang og på alle sider fik lodder, og dersom de, så snart man gav dem jord, enten ville eller kunne straks afdrage dem fra at arbejde hos gårdmanden. Men sagen forholder sig jo langt anderledes. Alle husmænd får ikke ved udskiftningerne alle vegne jord. Nogles lodder bliver ubetydelige og langt mindre, end dem jeg har talt om, endog de, der får jord, kunne i nogle år ej undvære gårdmandens hjælp, følgelig må de så længe arbejde for ham, som han skal pløje og harve for dem.

Og må man ikke desuden forestille sig, at de fleste husmænd nok i rum tid skal vedblive at bruge gårdmandens harve og plov, og derved sætte dem selv i skyld til ham?

Nej, denne indsigelse mod disse husmænds ansættelse kan ikke komme i betragtning, især når man endnu lægger mærke til, at disse husmænd sættes aleneste dér, hvor udskiftninger, og følgelig også en del udflytninger, ske. De fleste steder derimod formerer gerne husmænds-tallet sig over udflytningerne, da et stykke hus for en husmand ofte bliver stående på gårds-pladsen, og da mange husmænd, når de have bygget på deres jordlod, overlader deres gamle hus i byen til en ny husmand. Overalt kan man være vis på – dersom ellers vor agerdyrkning gør så lykkelig en fremgang, som den formedelst udskiftning og udflytning kan, og får lejlighed til – at, om man end tog 20 husmænd af én by, gav dem jorder, og de inden 20 år arbejdede dem så vel frem, at ingen af dem mere gjorde arbejde for gårdmanden, så ville der dog til den tid, dels i byen, dels på bøndernes lodder atter gives 20 nye husmænd i deres sted.

Man spørger ikke, hvor disse skulle komme fra? Hvor arbejde og god næring er, fremkommer folkene vist efterhånden.

Desuden, jo mere landet besættes med sådanne nye husmænds-pladser, og disses besiddere gribe jorddyrkning an, således som passende er for dem, og som jeg har anvist, jo mere skal bonden i tiden blive forsynet med et slags tjenestefolk, der kan blive ham højst gavnlige, nemlig disse husmænds tilvoksende børn, der både kan være vel opfødte, og fra de første år er vant til nyttigt bondearbejde. Nu er de fleste tjenestefolk hos gårdmændene fattige husmænds- og indsidderes børn, der almindeligvis er slet opfødte og slet opdragne. Ja, bonden kan end ikke i de fleste egne få stadige tjenestefolk nok, hvorover han må søge husmænd, der altid er ham kostbarere og dog mindre gavnlige.

Men fra ingen side bliver denne indretning med disse nye ansættende husmænd mig skønnere, end når jeg anser dem som de, der vil udgøre en middelklasse i vor så vigtige bondestand, og dér skal holde den sammen i et lykkeligt bånd fra øverst til nederst.

Det vil nok vise sig i hver egn, som i vor (egn) her, at når gårdmænd formedelst udskiftning, ejendom og den deraf flydende vindskibelighed og klogere drift tiltager noget i velstand. Ja, om det er endog blot deri, at deres ejendoms værdi formedelst tiderne stige, deler bondestanden sig i 2 klasser, gårdmænds- og husmændsklassen, og det så fuldkomment, at ingen, som er født i den sidste, kan gøre sig mindste håb om at stige op i den første, ligesom også ingen født i den første, vil fornedre sig til den sidste.

Følgerne af denne afsondring er højst ulykkelige for vor bondestand og det for begge klasserne. Enhver erkender vist, at det må nedtrykke husmænd- og indsidderklassen farlig – der dog i de fleste egne udgør mængden af vor bondestand – når ingen født i den tør tænke til at stige ind i den anden klasse. Så snart et menneske er betaget alt håb til fremgang og sin lykkes forbedring i livet, da udvikles ingen evner hos ham, forstanden holdes sløv, tænkemåden bliver slet og hans forhold derefter.

Men også gårdmands-klassen lider derunder. Sønnerne, og især døtrene i den, går og bliver gamle ugifte, thi gårde kan ikke stå åbne for dem, og at gå ned i daglejerklassen, er dem for ringe.

Men lad de nye husmændspladser i mængde oprettes i landet, lad besidderne af dem bruge sig vel, og ved god dyrkning give deres lodder værdi, de skal da blive en middeldeling, der skal holde vor bondestand helt sammenbunden.

Indsidderens- og den jordløse husmands børn tør tænke til besiddelse af husmændspladser engang, og ved duelig, retskaffen og sammenholdenhed stræbe til dette mål, og børnene fødte på disse pladser – når forældrene går til en vis velstand, og opdrage dem vel – skulle de ej med håb turde se til gårders besiddelse engang?

Ligeså på den anden side tør vel de, der er fødte på gårde, ikke meget tage i betænkning, når gårde ej er tilrede, da med glæde at sætte sig på husmændspladserne.

Fra denne side af har disse nye husmændspladser været såre indtagende for mig, så at jeg inderlig ønsker, at de må gå skridt efter skridt frem med udskiftningerne og med alt, hvad vor tid så herligt virker til vor bondestands opkomst og velstand.

Derfra må hentes undskyldning for den vidtløftighed, som dette kapitel har fået.

de skal da blive en Middeltling, der skal holde vor Bøndestand heel sammenbunden. Indsidders og den Jordløse Huusmands Børn tør tænke til Besiddelse af Huusmands Pladser engang, og ved Duellighed, Ketskhæffenhed og Sammenholdenhed stræbe til dette Maal. Og Børnene, fødte paa disse Pladser, (naar Forældrene gaae til en vis Velstand, og opdrage dem vel) skulde de ej med Haab turde see til Gaarders Besiddelse engang? Ligesaa paa den anden Side tør vel de, der ere fødte paa Gaarde, ikke meget tage i Betænkning, naar Gaarde ej ere tilrede, da med Glæde at sætte sig paa Huusmands Pladserne.

Fra denne Side af har disse nye Huusmands Pladser været saare indtagende for mig, saa at jeg inderlig ønsker, at de maae gaae Skridt efter Skridt frem med Udskifningerne og med alt, hvad vor Tid saa herligt virker til vor Bøndestands Opkomst og Velstand. Derfra maae hentes Undskyldning for den Bidløstighed, som dette Kapitel har faaet.

Trettende Kapitel.

Om Gjødskning.

Derfor vi, under vor koldere Himmel-Egn og ved vore Jordarters almindelige Beskaffenhed, skal gaae nogen riig Afgrøde af Jorden, saa er det ikke nok,

at Jorden arbejdes vel, omvæltet ofte ved Ploven, og udsættes for Sol, Vind og Luft, hvilket alt befrugter den. Nej! Gjødskning maae føjes til, som kan opvarme, sprøde, sætte Jorden i en Slags Gæring, og derved lette og befordre Naturens Værk i Sædekornet, der i Jorden udvikler sig selv med Spire og Rødder, der har sin første Næring i sig selv af Kornets Kjerne; men snart behøver Næring uden fra, som tilføres ved Rødderne af Jorden.

Erfaring viser nu enhver agtsom Bønde: at i den vel gjødskede og vel beredte Ager gaaer dette Naturens Værk med Sædekornets Spires Udvikling, Rødders Skyden og Fremvært langt vissere, lettere, hurtigere og mere fuldkomment frem, end i den ugjødskede og slet beredte Ager. Ja! Erfaring viser endog: at under Modstød, enten af Kulde eller Tørke, finder Sæden paa den gjødskede Ager langt mere Kraft til at holde ud, og tilføre sig Næring til sin gode Fremvært, end paa den ugjødskede Ager. Under vor Himmel-Egn kan derfor ingen Bønde være ukyndig om, at Gjødskning ej alene befordreer Frugtbarhed, men endog betrygger meget Sæden under Vejrligets Vanskelighed.

Men hvor megen Tilskyndelse bør ikke denne Erfaring give hver Bønde til at lægge alvorlig Vind paa, at forskaffe sig Gjødskning, og formere samme hos sig Aar efter Aar. Ja! min kære Bønde! mærk dog, at Naturens Herre, vor alvise Gud vil, at Du skal gjøre det. Han har lagt den Indretning i Naturen, at alt hvad der vøyer af Jorden (naar det fortæres af Kreaturene hjemme, hvor man kan samle

Dersom vi under vor koldere himmelegn og ved vore jordarters almindelige beskaffenhed skal nå nogen rig afgrøde af jorden, så er det ikke nok, at jorden arbejdes vel, omvæltet ofte ved ploven og udsættes for sol, vind og luft, hvilket alt befrugter den.

Nej, gødskning må føjes til, som kan opvarme, sprøde, sætte jorden i en slags gæring, og derved lette og befordre naturens værk i sædekornet, der i jorden udvikler sig selv med spire og rødder, der har sin første næring i sig selv af kornets kerne, men snart behøver næring uden fra, som tilføres ved rødderne af jorden.

Erfaring viser nu enhver agtsom bonde, at i den velgødskede og velberedte ager, går dette naturens værk med sædekornets spires udvikling, rødders skyden og fremvært (vækst) langt vissere, lettere, hurtigere og mere fuldkomment frem, end i den ugødskede og slet beredte ager.

Ja, erfaring viser endog, at modstød, enten af kulde eller tørke, finder sæden på den gødskede ager langt mere kraft til at holde ud og tilføre sig næring til sin gode fremvært (vækst), end på den ugødskede ager.

Under vor himmelegn kan derfor ingen bonde være ukyndig om, at gødskning ej alene befordreer frugtbarhed, men endog betrykker meget sæden under vejrligets vanskelighed.

Men hvor megen tilskyndelse bør ikke denne erfaring blive hver bonde til at lægge alvorlig vind på at forskafe sig gødning og formere samme hos sig år efter år.

Ja, min kære bonde, mærk dog, at naturens herre, vor alvise Gud vil, at du skal gøre det. Han har lagt den indretning i naturen, at alt hvad der vokser af jorden – når det fortæres af kreaturerne hjemme, hvor man kan samle deres gødning – kan ved at føres på jorden igen, formere afgrøden. Jo omhyggeligere man indsamler et års afgrøde, lader det fortære af kreaturer hos sig selv og anvender den faldende gødning klogeligen på sin mark, jo mere afgrøde bereder man sig for næste år.

Denne kæde i naturen indført af den vise og gode skaber. O, mærk den, min gode bonde. Du er jo af Gud betroet fornuft og eftertanke, at du kan det. Men lyd og følg nu, hvad herved pålægges dig, som er sat af Gud til at dyrke jorden. Indsamle alt, hvad din jord frembringer, og som kreaturer vil fortære, og lad dem fortære det så vidt muligt, hvor du kan samle deres gødning, at du kan give jorden sit igen. Erkend, og føl det som en forbrydelse af dig imod den jord, Gud har betroet dig, om du ej giver den det igen, som den gav dig. Rigeligt skal den vederlægge dig denne din omhu.

Men lad nu være, at hovedsagen i henseende til gødskning er og bliver denne: Flittigt og nøje at indsamle al den afgrøde, man hvert år af strå og hø kan få af jorden, lade dette fortæres hjemme af kreaturer, og føre på jorden igen al den faldende gødning, så er her dog meget at iagttage ved denne for landbruget så såre vigtige sag.

Hvad eftertanke og erfaring har lært mig, vil jeg her meddele dig, min gode bonde. Og for at gøre denne sag om gødskningen desfatteliger for dig, vil jeg afhandle den under følgende 3 poster:

- 1) Om de anstalter for gødningen, man skal gøre hjemme i og ved sin gård.
- 2) Om gødningens bedste samling, formerelse og bevaring.
- 3) Om dens anvendelse på ager og eng.

OM MØDDING-STEDETS INDRETNING

1) Hvor en bonde udflytter og har det følgerigen i sin magt at indrette sine stalde i hvilken længde, han vil, der råder jeg, at såvel heste- som kvægstald bliver – men hver afskilt for sig – i den længde, hvorfra der bekvemmest kan blive noget affald ud ad, og at han dér 4 alen udenfor huset anlægger en møddingsplads således, at der kan køres imellem huset og møddingen.

Har han, eller bekvemt kan få, stene, bør han brolægge disse 4 alen langs med huset og lade broen få lidet nedfald mod møddingsstedet. Men mangler han stene dertil, bør han dog med grus belægge denne plads, at den kan være ren og jævn og lidet højere end møddingsstedets bund. Vil han nogensinde bruge staldfodring om sommeren, er denne indretning ham især fornøden, hvilket jeg også forhen var vist i det 10. kapitel.

Ved sådan indretning forekommer man også den slemme og skadelige skik at blot kaste møget lidt udenfor døren og lade det ligge tæt ind til, ja, vel op på huset.

Udenfor denne brolagte, eller med grus opfyldte vej – over hvilken trækkes to rendestene, nemlig én fra kvægstalden og én fra hestestalden – anlægger man en møddingsplads i en lang firkant, så at den strækker sig udenfor begge staldes døre, og giver den størrelse efter sine kreaturers mængde. Er grunden her ikke af meget fast jord, bør den enten brolægges eller påføres et godt lag af stengrus, så at den aldrig kan opkøres eller nedhules.

Et eller halvanden kvarter dybere end broen må bunden for afløbs skyld fra husene være, men ganske jævn, og kun gives lidt skrå nedfald til en af enderne eller udsiden, nemlig, til hvilket sted, der bedst gives lejlighed at grave et stort hul, hvori alt møddingsvandet kan hentrække.

Når man omsætter møddingsstedet med en rad gode brosten, lægger grus op mod disse og har givet bunden liden skråhed ned mod den side eller ende, hvor hullet er, så må al møddingsvandet trække deri. Hvor man har plads, kan man gerne lade hullet blive 3 alen fra møddingen på det man også kan køre til den fra denne side, da man herover ved en liden brolagt rendesten kan lede vandet til hullet.

Hvor man har plads, må man ej tage for knap mål til sit møddingssted. Kan man gøre den 20 alen bred og 30 alen lang og hullet 6 alen i firkant, holder jeg dette for rigtigst. På en gård, hvor man enten holder eller

vil stræbe efter at kunne holde 4-6 heste og 20 stykker kvæg, ja, vel flere, især om man tillige vil holde sommer-staldfodring, dér må man ej tage ringere mål til nogen af delene.

Hullet, som jeg meldte, skulle være 6 alen i firkant, måtte gøres to alen dybt, lægges med stene i bunden, og opsættes på siderne med kampesten at det ej skal udvide sig mere.

Når en bonde har gjort denne indretning for sin gødnings samling ved gården og har tillige begge sine stalde indrettede, således som jeg i det 9. og 10 kapitel har beskrevet, så tror jeg, at han har gjort, hvad han klogeligen burde i denne henseende, og ham vil jeg nu dernæst vejlede til gødningens bedste samling, formerelse og bevaring.

2) Førend han fra sine huse udfører noget møg på møddings-stedet, bør han årligt lægge et godt lag jord over bunden. Men hvor skal en bonde få denne jord fra, og hvad slags skal han vælge dertil, når han ellers har noget at vælge imellem? Jeg har forhen givet ham nogle vink dertil. Har han eng med tuer og forhøjninger på, bør han årligen jævne så stort et stykke, som han kan, føre dette afskårne hjem i bunden af sin mødding og dér udjævne og småhakke det.

Ligeledes, kaster han nogen steds grøfter gennem eng eller agerjord for at udlede vand, og han behøver ej den opkastede jord til at fylde op med på andre steder, så må også denne jord føres hjem i møddingen. Måske på hans lod kan være en eng, som intet afløb har eller kan få, og hvor der intet andet middel til dens forbedring er, end at kaste en park i den i hvilken vandet kunne samle sig. Når han trænger til jord for at dække sin møddingsplads med, har han dobbelt opmuntring til dette nyttige arbejde.

Måske han ved sin gård behøver til små kreaturer en park, hvoraf det opkastede også kunne tjene ham. Når dette opkastede ikke er stengrus, kan det være ham nyttigt, thi lad være at det er ler, så, når han lader det ligge opkastet en vinter over, hvorved det sprødes, kan han lægge nederst på møddingsstedet i tyndere lag af hvad muldig og løs jord han har, og derpå et tyndt lag af leret. Safterne af møget igennemtrænger da vist begge dele og gør det brugbart til gødskning, især når det anvendes på sandige eller tørvemoerrige jorder. Har han skov på sin lod og i samme falder lave steder, hvor løv har fundet læ, og i lang tid har kunnet rådne, da kan sådanne steder give ham den bedste jord til slig brug, ja, en bonde i skovegne kan aldrig mangle tjenlig jord lige så lidet som bonden, hvor der er lynghede. Han omgraver kun i store stykker et år forud så meget, som han vil bruge, han udsøger den stærkeste jord dertil, som er mest igennemvævet med græs- eller lyngrødder – thi når disse rødder forrådner, er de i sig selv en gødning – næste år efter fører han dette omgravede på møddingsstedet. Det synes da skørnet og halvt forrådnet, og når det da småhakkes, suger det hastigt og let møgsafterne i sig og bliver meget tjenligt til gødskning. Har en bonde jordblandet mergel på sin lod, som ofte findes, hvor man grøfter gennem lave steder, da har han deri noget af det tjenligste til at lægge nederst under sin mødding

Således bør en bonde søge ved hvad midler, der tilbydes ham årligt at få et godt lag under sin mødding, og vælge dertil det tjenligste, han kan få. Det er at sige, det som eftertanke og erfaring vil snart lære ham, at være bedst på hans jord.

Men han bør ikke lade det blive derved. Hvad af hans om vinteren samlede gødning, der skal ligge over på møddingsstedet til efteråret for at bruges til vintersæd, bør han, så snart kreaturerne er udkomne på græs, kaste sammen, tilklappe rundt om, udjævne ovenpå og derpå have noget jord tilrede, som efter de anviste måder er beredt, hvormed han da tildækker møddingen, at sol og vind ej skal udtørre den for meget. Ja, om det han her bruger end ikke er så vel beredt som underlaget, kan det luftes nok sommeren over, når det kun hakkes småt og udjævnes vel.

Vil han nu 3-4 gange om sommeren, når det udenfor møddingen anlagte hul kan være fuldt af vand, tage 1 eller 2 mand til sig, som kunne række spande til hverandre og overøse møddingen vel med alt, hvad den kan trække til sig, så skal også dette lag ovenpå, om det end er ét kvartér tykt, blive lige så tjenligt til gødskning, som det nederste lag. Men især vil han i efteråret finde, når møddingen skal udages, at han har en gødning, der er saftig og kraftfuld, og som ej kan andet end virke til bedste frugtbarhed på ageren.

OM MARKMØDDINGER OG KOMPOSTERING

Men foruden dette middel til gødningens formerelse og gode bevaring hjemme ved gården, må en bonde, som har nok af de nævnte tjenlige hjælpemidler, gå videre. Han kan ude på marken, hvor han vil have et fald jord gødsket, gøre anlæg til en blandings-mødding på følgende måde.

Først fører han på bunden af møddingen et godt lag jord, som han udjævner, hakker og lader blive ét kvartér tykt. 2-3 alen videre udenom, end han vil have møddingen opført, kan han lade dette lag rundt om strække sig. Derpå udfører han fra møddingen hjemme af det såkaldte klegmøg eller den ganske ublandede gødning – thi af laget under møddingen tager han intet med – og lægger læs ved læs, såvidt han vil have møddingen opført. Når dette lag er fuldbragt og udjævnet, hvilket bør være hen imod ½ alen tykt, fører han igen et lag ligesom det på bunden af den beredte jord, og atter igen et ligeså tykt lag af klegmøg. Derpå det 3. lag af jorden, og ligeså af møg. Og endnu 4. lag af begge dele. Kan han ikke godt opkøre det sidste lag af jord og møg, så kan han holde udenfor møddingen og af vognene kaste det ind på den, da det ved en anden (mand) må føres længere ind og jævnes ud overalt. Når det 4. og sidste lag af møg er udjævnet kan man samle fra gulvene i laden og fra lofter alt strå og halm-smuld, der kan være, og med dette indtil videre dække det sidste lag af klegmøg.

Efter 2-3 uger, når safterne af klegmøget ses at være udtrukne i det lag af bunden, som jeg rådede at skulle gøres 2-3 alen videre rundt, opkastes samme alt på møddingen og indføres godt overalt oven på, hvorpå siderne rundt om nedskæres lige og tilklappes. Men dette nedskårne opkastes og udjævnes. Sådan mødding står nu såre vel bevaret, indtil man vil bruge den.

Så fremmede og ukendt som det er i Sjælland at anlægge sådan mødding på marken, så almindeligt er det i de fleste egne i Jylland. Deres møgblending koster dem årligt meget arbejde.

Så snart forårs-sæden er lagt, angribes denne sag med største flid. Man sparer ikke at hente blandingsjord, vel en fjerding-vej borte, når man kan kun få af de sorter jord, som man ved, at være de gavnlige for de agerjorder, man har.

I Hillerslev og Kåstrup sogne i Thy, hvor jeg var præst, og hvor jorderne var meget klegagtige af grunden, der var hvid mergel, og hvor følgelig vintersæd havde sted, der så jeg den største flid med dette arbejde. De diger, man havde omkring haver og indelukker ved gårdene bliver opsatte af en tykt gravet, der kaldes dige eller sajtørv, som blev hentet i en fælled eller overdrev, til hvilken mange havde en fjerdingvej, ja, nogle derover. Grunden i denne fælled var ganske sandig med lyngspring på. Når sådan dige – som blev opsat 1½ alen tyk i grunden, 2½ alen højt, og ganske lige op, hvorved det gav det fuldkomneste hegn – havde stået i 2-3 år, var da forrådnede, blev det nedtaget i grunden og brugt til blanding i møddingerne og det med den største nytte for de lerrige jorder.

Det viste sig altid, at en blandingsgødning af dette slags virkede mere til at frembringe både sæd og græs, end det blotte klegmøg udført i de løberækker, jeg i det 12. kapitel har beskrevet. Enhver eftertænksom indser let grunden hertil. Sandblandingen af den forrådnede tørv var så fuldkommen passende for den klegagtige jord. Den måtte løsne dens dele, og da blandingen var veligennemtrængt af møgsafterne befrugte jorden på det bedste.

Men, hvilket arbejde. Ja, det var svært. I en hel måned holdt hver bonde sig ved det med heste, vogne og folk. Man så de sværeste møddinger blandede af hver mand, den ene ville overgå den andet i dette nyttigste arbejde. Men lykkelige bønder, der således bruger sig det overlæg og den flid, de driver deres agerdyrking med, sætter dem i en velstand, som man forgæves søger mange andre steder.

Der er selvejere i mængde, ikke ved arvefæste, men ved rent indkøb af deres gårde. Når en proprietær, der vil sælge sit gods, finder han de bedste købere i hans egne bønder. Kan en bonde ikke betale sin gård, er der andre bønder, som låner ham. Men til sagen igen.

Min gode bonde, lad dig opmuntre til den så såre nyttige, ja, i hver landets egn fast (ganske) uundværlige møgblending. Sky ej det mere arbejde, hvilket vist skal give dig gode renter. Bekymre dig for, at få til din blanding det, som er bedst passende for din jordart, om du end skal hente det længere borte, eller opgrave det dybere af jorden. Så snart du kommer i med dette arbejde og ser dets visse frugt, vil hver tue og jordbrink på din lod efterhånden komme bort, mangelen høj, som ploven ej kan gå over, bliver afklædt, så tit

den har en god græstørv på sig. Mangen rende og grøft til gavn for ager og eng bliver gravet. Mangt et vandsted vorder opkastet og renset. Du ved nu, min kære bonde, hvor du kan anvende alt sådant, og du vil vist aldrig have den skam, at der på din lod skal ligge den mindste jord til unytte, hvilket man på så mange steder ved grøfter, render og vandsteder ser, og hvilket gør endog disse des-ubekvemme til deres bestemte brug.

I hedeegnene har man i den høje lyng et meget tjenligt middel til blanding. Bønderne i Jyllands vestre egn bruger deres overflødige lyng dertil på følgende ganske kloge måde.

De dækker i foråret deres gårdsplads overalt lige ind til husene med et meget tykt lag af den høje og svære lyng. En bonde må ikke se på den ubekvommelighed, det volder folk, som går igennem denne brusende lyng, når den nyelig er lagt. Han bør se på det, der kan give ham fordel, og ikke på at have en fejtet og net gårdsplads. Gives der gyder ind til gårdene, hvor igennem kreaturerne drives hen og hjem, og kørselen falder, da tildækkes disse på lige måde. Hele sommeren igennem bliver alle kreaturer, middag og nat, indelukkede i gården, hvor de såvel ved deres urenlighed som ved at træde og ligge i lyngen befordrer herligt lyngens beredelse til gødning. Hvor man kan have gården brolagt, er dette tjenligst, thi lyngen findes altid bedst forrådnede på stenbroerne.

Så snart høsten er forbi, kastes alt sammen i dynger rundt op i gården eller ved siden i gyderne, i hvilke dynger det bliver liggende 3-4 uger. For ved staldene inde i gårdene anlægges nu en blandingsmødding i hvilken der kommer kun lidet klegmøg. Af dette kan en vesterbo-bonde ikke have meget, da kreaturerne både for- og efterår holdes og må holdes ude det meste muligt, thi deres foder af strå er altid lidet og må bruges sparsomt om vinteren, uden at det kan strøes det mindste.

Denne blandingsmødding opføres 2 alen høj, ja, vel derover. Især mod udsiderne fra staldene og afskæres til sidst med en skarp spade lige op og ned. På denne mødding udføres om vinteren et tykt lag møg fra staldene.

Ud på vinteren, når dette lag af klegmøg anses tykt nok, lægges møget fra stalden på en plads for sig selv, at samme kan være i behold til sommerblandingen, tillige med hvad fåre- og svinestien kan give, og hvad ellers kan falde i gården. Men beredelsen til denne sommerblanding er ellers sket i efteråret, da al plads i og ved gården er straks bleven dækket med lyng, så snart det forrige var bortkørt til efterårs-møddingen.

3-4 alen rundt uden om vintermøddingen lægges gerne i stedet for lyng, noget jord af gamle, forrådnede diger, som var opsatte af sajtørv, på det at den udflydende saft af møddingen kan indtrænge i samme. Men alt dette bliver, så snart møddingen om vinteren har fået klegmøg* nok på sig, opkastet på den og møddingen dermed tildækkes.

Det samme iagttages ved den anden mødding, som blandes straks efter sæde-tiden af den lyng, som har ligget på gårdspladsen vinteren over, så at den også bliver tildækket med sådan velberedt jord og afskåret lige op og ned på alle sider.

Sådanne fuld samlede møddinger ser man gerne at være af 3 alens højde. Hvor man har rummelige gårdspladser, samles gerne disse møddinger i gårdene, men ellers den sidste ude på marken.

Således vide disse bønder at berede dem af deres overflødige og svære lyng en meget tjenlig gødning, som befrugter deres magre og skarpsandige jorder ganske vel. Alt beror på at bringe de svære lyngstilke, der er så træfaste som små grene, til forrådnelse under en svampighed, som ikke tillader luft og vind at fortære og bortføre de opløste og forrånede dele, men dette nås meget vel ved sådanne lynglag i gårdene og gyderne, når kun der er stenbro underneden, der køres og trædes meget og for alle ting mange kreaturer stalde og gødske og ligger dér. Forrådnelsen går dog først for sig under tørringen i de opkastede dynger og fuldkommes siden under presningen i de høje opkastede møddinger. Når disse straks efter høst i enden af august udføres på boghvedestubbene til rug, findes få lyngpinde uforrådnede. Dog, da nogle vil vist være endnu vel lange og have nogen styrke, må sådanne møddinger ved udkørselen bestandigt med spade afstikkes lige ned, spademål efter spademål, hvilket vesterbo-bønderne også altid gøre.

Nogle tager vel allerede i foråret til deres om vinteren samlede møddinger og udfører dem til byg på boer- eller overagre, som er fældede om sommeren forud, eller dog i efteråret. Men denne brug af dem fraråder jeg meget. Det er sommervarmen og -tørren, der skal fuldkomme lyngens forrådnelse i møddingerne. Man

finder, hvor vinterblandingen udføres i foråret, mangfoldige stærke lyngpinde, hvilke altid må rives af ageren efter harvningen, dersom man ej i høst vil have al rivelsen fyldt med dem.

Jeg har vist den nytte, man kan drage af det tilrådede hul ved møddingsstedet hjemme, nemlig: at opkaste af vandet 3-4 gange om sommeren på den tildækkede vinter-mødding. Men man kan og må have mere nytte af dette hul.

Har man sommerstaldfodring og afløbs-rendestene fra staldene er ledede vel til hullet, så hentrækker der daglig en mængde vand i hvilket meget kan beredes til den bedste gødning.

Jeg har skrevet noget derom i det foregående kapitel for husmanden, men gårdmanden – der kan have flere kreaturer på stald, der altid kan forsyne sig med mere til blanding og hente det, når det skal være, længere borte – må benytte sig mere fuldkomment af dette herlige middel til gødningens formerelse.

I hvert efterår, når han tildækker sit ryddede møddingssted med det lag af jord, som jeg forhen har tilrådet, bør han søge at få endnu så meget hjemkørt og lagt i en dyngge ved hullet, som han kan have nok af et helt år omkring til følgende brug.

Jeg antager, at hullet er blevet ryddet straks efter høst, når der ophøres med sommerstaldfodringen. Der måtte da endnu være så meget tilbage af den sammenkørte dyngge fra forrige år, at der straks kunne nedkastes et lag på bunden i hullet af $\frac{1}{2}$ alens jævn højde. Ud på vinteren, når møddings-vandet trænger igen til hullet, kan dagligt kastes deri fejeskarn, tørvesmuld, tørveaske og hvad der ellers let henstøves, om det lægges på et tørt sted. I enden af maj, når vintermøddingen er blevet tildækket, kan man overøse den med det i hullet værende vand, og derpå opkaste alt dyndet af hullet. Når det efter nogle dage er tørknet, føres det sammen ved én af siderne til en liden mødding for sig selv.

Har man nu sommer-staldfodring, og følgerigen daglig tilflod til hullet, så kaster man af dyngen 1 kvartér tykt lag ned på bunden. Så snart vandet står vel over dette, nedkastes noget igen jævnt overalt. Jo mere smuldrende og let denne jord af dyngen nu kan være, så at en del endog flyder noget ovenpå, jo bedre er det, thi den igennemtrænges da vist af mæg-safterne. Det er derfor også bedre, at nedkaste oftere, men mindre ad gangen, ligesom man ser, at møddingsvandet kan vel dæmpe. Når man 2-3 gange om sommeren vil have vand til at overslå den tildækkede mødding med, da kan der forud i nogle dage lades af med at kaste jord i hullet, men så jævnligt, som man ellers ser vand nok i hullet, nedkastes noget af dyngen eller af andet smuld, der falder ved gården. En bonde, som har en snes kreaturer på stald, og nok i sin dyngge at nedkaste bestandigt af, kan gerne fylde hullet 2 gange om sommeren. Han samler sig da her en blanding af en meget god gødning, og den mødding, jeg anviste til denne samling, kan ikke blive så liden, når han 3 gange i året kan rydde hullet.

Af alt jord er uden tvivl den tørre, mosige jord bedst tjenlig til at blande således i møddings-vandet, da den holder sig altid løs og lader sig let igennemtrænge. Hvor man kan få af denne slags jord til blanding, tror jeg, man gør rettest i at lægge af dette slags lagvis imellem muldig og sandig jord i dyngen. Men da bestandig skære helt ned gennem dyngen hver gang, man vil nedkaste noget i hullet.

Af møddingsvandet i et sådant hul kan man også betjene sig på en anden måde. Nemlig, udføre det i et stort orehoved* på marken, have et par tæpper på dette, som aftages, hvor man vil gødske med vandet, da man lader hestene gå stille frem med vognen, imedens det afløber. Et stykke eng kan man ved dette middel herligt forbedre. Dog foredrager jeg at blande gødskning i hullet således, som først blev vist.

Jeg har nu lært dig, min gode bonde, de midler hvorved du med største nytte kan formere og vist også forbedre din gødning, men hovedsagen er og bliver dog denne: hold de fleste kreaturer mueligt, fodrer dem vel, og især med det høg og kløver, du avler, hvoraf intet må komme bort, ja, spar end ikke at give endog dit kvæg nogen kerne, thi derved forbedres meget den af dem faldende gødning.

Og endelig: Indfør sommer-staldfodring hos dig, ja, lad endog i evret kvæget hver nat ligge på en indlukket plads ved gården, hvor dets gødning kan samles, om du ej vil indbinde det om natten. Dette alt er hovedkilden, som bestandigt må flyde hos dig. Og jo mere du åbner og benytter dig af denne rette kilde, des mere kan du også udbrede dig med brugen af de andre midler jeg har anvist, thi dette må aldrig glemmes, at kreaturerne mæg er og bliver det sande gødningsmiddel.

Når du formerer tallet på de kreaturer, du overfodrer, når du nøjagtigen sommer og vinter samler deres gødning, da kan dine møddinger med sand nytte ved mere blanding forstørres. Ville man forstørre den ved mere blandingsjord, når man dog har mindre møg og mindre kraftigt møg, udrettede man lidet til gavn. Det måtte alene være da, når man havde meget mergelfuld jordblanding eller meget fed dynd af søer og damme i overflødhed. Da dette er god gødning i sig selv, ja, kan bruges for sig selv, skønt med mindre nytte, så kan man vist ved sådant samle store møddinger ved lidet klegmøg, og det kan dog virke lige godt på ageren. Men anderledes forholder det sig, når man skal bruge almindelige jordarter til blanding. Aldrig bør man tage mere af disse end der kan igennemtrænges af møg-safterne og de derved blive tjenlige for ageren.

OM GØDNINGENS ANVENDELSE

3) Endnu har jeg tilbage at vise den rette anvendelse af gødningen. Så meget der end ligger magt på i ethvert landbrug at samle, formere og bevare gødningen, kraftfuld til ageren, så er det dog ikke af mindre vigtighed at gødningen anvendes klogeligen. Det er således, at den visseste og rigeste frugt kan ved den frembringes.

I det 5. og 6. kapitel findes meget hertil hjemhørende, og som jeg vil have enhver henvist til. En bonde, som har fulgt de råd, der er givne dér om agerjordernes ordentlige inddeling, har altid forud bestemt, hvor hans gødning år efter år ved en rigtig omgang på marken skal anvendes.

Ingen klog bonde, som har sine jorder udskiftede, gøder nu her én ager, nu dér en anden, nu et fald på grøn jord, nu et på stubbe, som har båret en del halme. Således uden al fast plan og uden al vis orden at anvende sin gødning, er et dårligt agerbrug.

Nej, min gode bonde, du må nødvendig give din lods jorder en ordnet og fast inddeling, hvilken må gøres som foran er vist, såvel efter deres beskaffenhed som efter den mængde af gødning, du årligt kan samle. Når sådan inddeling af alle agerjorder er gjort – enten er henregnede alle under én klasse, eller formedelst deres jordarters ulighed under flere – så bør uforanderligt den årligen samlede gødning anvendes på det eller de fald, som ligger for turen.

Men fordi en bonde har det nu afgjort og bestemt, hvor gødningen år efter år, under rigtig omgang på marken, skal anvendes, derfor er det endnu ikke afgjort til hvad tid om året, han bør gødske, til hvad slags sæd gødningen skal anvendes, eller hvilken slags gødning, kleg- eller blandingsgødning, han bør bruge på hvert sted, for at den rigeste og visseste frugt kan derved udbringes. At dette alt bestyres klogeligen, er af yderste vigtighed. Det kan ske, at man, ved at anvende sin gødning til bygsæd, hvor den burde anvendes til rug- eller hvedesæd, kan tabe ubodelig meget. Ligeledes kan man tilføje sig et stort tab, når den rette gødning ej vælges til hver slags, eller når den rigtigt valgte gødning dog ikke er tilbørligt beredet til den tid, i hvilken den udføres, eller også den udføres til en tid, i hvilken dens kraft ikke helt beholdes for ageren. Oftest er tabet, som lides ved en vrang anvendelse og brug af gødningen langt større, end det anses for, thi det strækker sig ikke blot til den første halm, man har gødet til, men også til de følgende halme, ja, til græslejet derefter.

Derfor, min gode bonde, når du først har fulgt og følger alt, hvad jeg har tilrådet om gødningens samling, formerelse og bevaring, så hør også mine råd om gødningens rette anvendelse.

Jeg vil først afhandle klegmøgets- eller den ganske ublandede gødnings anvendelse.

En anmærkning må jeg forud tilføje. Heste- og kvægstaldene har jeg forhen vist, at jeg helst ønskede indrettede så nær ved hinanden, at ét møddingssted kunne være for begge, på hvilket jeg da også ville, at begge slags møg dagligt skulle udføres imellem hinanden. Ligeledes er det også mit råd, at når fårestien skal renses, alt dens møg da også henføres på samme mødding, og den gives et jævnt lag overalt af dette.

Ja, også møget fra svine- og gåsestien samt hønsehuset kan henføres på samme mødding, og hver gang udjævnes overalt. På en bondegård, hvor der ikke kan falde nogen betydelig mængde af noget slags møg især, dér er det bedst, at alt samles til ét, og at man lader det ene slags virke med og på det andet.

En bonde behøver så ikke at kende de særdeles virkninger, man tillægger det ene slags møg fremfor det andet.

Af denne kundskab kunne der dog kun komme lidet eller intet ud for ham. Når han samler på sit møddingssted al slags møg imellem hinanden, så kan han aldrig gøre sig skade formedelst sin uvidenhed i møgarternes indre natur, hvilket ellers vel kunne ske, når han anvendte hver slags for sig, og hvilket endog sker undertiden for dem, som mene, at have udgrundet hver møgarts natur, og derefter ville anvende ethvert slags for sig.

Endnu én anmærkning, da jeg har tilrådet, at også møddingsstedet ved gården må, før møg af staldene udføres på dét, have et godt lag af græstørv, eller hvad anden god blandings-jord man har, så forstår det sig selv, at, når man vil have og anvende blot klegmøg, så lader man dette lag ligge med hvad småt møg, der nedfalder og nedtrædes i det under udkørselen af det andet, da man siden kan anvende dette tilbageblevne ligesom andet blandingsmøg. Derimod kan også det lag af blandingsjord, som møddingen har været tildækket med, gerne tages med klegmøget, især når man ikke har forsømt at overøse det 3-4 gange med møddingsvandet.

Det klegmøg, som er således samlet om vinteren, bør ingen bonde, i hvad slags jord han end har, anvende noget af i foråret til vårsæd. Det er ikke i mindste måde endnu tjenligt til nogen god og frugtbringende gødsning for ageren. Under vinteren dannes det ikke dertil, og allermindst når det udkøres ved hjulbør på møddingen, og bestandigt lægges i jævne lag på hinanden. Blev det blot kastet på hinanden, eller bedre efterhånden udkørt til en mødding på marken, og dér ikke sammenkørt, men kastet af vognen op på hinanden i en mødding, så kunne det, som var faldet før jul, vel blive nogenlunde tjenligt. Men sikkerst er det dog altid, ikke at bruge noget af vintermøget i foråret. Aldrig kan man, end ikke på lerrige eller muldige jorder være sikker for, at det jo kan brænde i ageren, og svække sæden i stedet for at gavne den. Kommer tørke om sommeren, undgår man det ikke. Enhver klog og vinskabelig bonde stræber derfor efter at få sin gødning i den forfatning, at det ikke mere er ham nødvendigt at bruge noget af sit klegmøg, han om vinteren samler, i første forår.

Nej, den rette tid til at udføre og anvende hvad af klegmøget, man har ladet ligge i møddingen ved husene uden at bruge det til blanding, er, så snart man har indhøstet. Det må være bestemt enten til hvede og rug i efteråret, eller til byg og kartofler i foråret. Og næste sommer, så er det den rette tid at udføre det alt.

Enhver bonde, der vil samle sit klegmøg om vinteren af alle slags, ligesom jeg har anvist, indkaste og jævne møddingen ordentligt i foråret og tildække den, skal finde, at når han nu efter høst tager til den, så har møget sin fulde fedme hos sig og kan med den nedpløjes i ageren, hvilket han også må stræbe efter, kan ske det snarest muligt, derfor lade sprede efterhånden, og, så snart der er udspreddt på en ager, nedpløjes gødningen.

Men have vi nu end her tiden til klegmøgets udgning og nedpløjning – det må dog ikke således forstås, at det jo også kan ske med lige nytte kort før høst. Jeg har således forhen tilrådet det ved tørverådne – så må vi dernæst også vide, til hvad slags sæd, den nyttigst kan anvendes.

Er jorderne, man har, lerrige eller muld-lerrige, da har jeg i 6. kapitel vist, at jeg råder til hvede fremfor til rug. Og har man efter min måde først optaget den med kløver i 2 år udlagte jord med havre, til hvilken jorden i efteråret forud var rispet og siden oppløjet i foråret til sæden, så kan man nu alene let nedpløje den straks efter høst udførte gødning, siden før Mikkelsdag pløje jorden dybere, og da så sæden. Endog hvede lader sig meget vel dyrke på denne måde, når kun jorderne forhen er vel behandlede og ved rensede sædearter befriede fra kvækkerødder.

Er jorderne mere muldige end lerrige, eller man foretrækker rugsæd for hvedesæd, kan man under lige behandling anvende sit klegmøg til rug.

Har man muld-sandige eller skarpsandige jorder, og efter det nævnte kapitel enten ved tørverådne har beredet den grønleje (?) jord nu til rug, eller haft boghvede først i samme, så er her også stedet til at anvende klegmøget med nytte.

Ja, jeg tør gå videre med at anbefale klegmøg til vintersæd. Har man haft sommer-staldfodring og strøet alene men meget stærkt med gammelt halvt forrådnede foder, eller nedtaget gammelt tække, så kan også denne gødning ihvor frisk den synes at være, anvendes til vintersæd samme efterår. Den skal vist vise sig

fortrinligst af alt klegmøg. Men har man brugt frisk halm til strøelse, går det ikke an, thi sådan halm kan i det våde møg ikke så hastigt modtage forrådnelse.

Ved alt det klegmøg, man således anvender til vintersæd, bør altid iagttages, at, når det nedpløjes, må det ikke ske dybt, men ved den såkaldte let-pløjning, at når der igen pløjes til sæden, da da kan ske dybere, så at gødningen indblandes vel i jorden, men dog føres til sidst øverligt op, hvor den bedst virker for vintersæden. Endog på sandjorder, hvor man har haft boghvede først, og hvor der af ingen anden årsag behøvedes 2 pløjninger til rugen, råder jeg dog, når man gødsker, først let at pløje gødningen ned og siden ordentligt at pløje til sæden.

Uagtet, at jeg nu har vist, hvorledes klegmøget kan anvendes til vintersæd og vist (udmærket) anvendes med fuldkommen nytte både for denne halm og de følgende, så må dette dog ikke således forstås, som om jeg derved ville forkaste al blandingsgødskning til vintersæd. Nej, i de egne, hvor man har både det, som er tjenligt at blande med, og tillige overflødig af det, kan man også, ja, man bør, - når tid kan undes dertil – anlægge en mødding især for vintersæden, og herved tror jeg, at følgende kunne iagttages med nytte.

I det seneste, inden udgangen af maj, måtte denne mødding være blandet og samlet. Har man muldlerrige jorder, da må græstørv til blanding søges af den sandigste jord, man kan få, Men har man sandig jord, da af den fastere jords græstørv, såsom gammel skovjord, når samme var omgravet et år forud. Møget fra hestestalden og fra fårestien burde man da også om vinteren have lagt for sig selv, og tage dette at blande med. Hjemme ved en side af møddings-hullet ønskede jeg helst denne blandingsmødding anlagt, at den kunne ofte om sommeren vandes fra hullet.

Sommeren over ville denne mødding sammenbrænde fuldkomment. Man kunne nu vel anvende den til ageren til vintersæd, ligesom jeg har anvist med klegmøget, først let nedpløje den, og siden dybere til sæd. Men jeg tror det dog nyttigst – og jeg har erfaring for mig – ej at udføre den, før man har pløjet til sæden, og da strø den ovenpå mulden, derpå så vintersæden i den og nedharve sæden.

To indvendinger måtte vel gøres herimod: Først denne, det pløjede land bliver derved nedkørt? Men når udgningen sker under tørt vejr og man vogter sig for at køre i ét spor, men køre ind tværs på ageren så tit man kan, så skal kørselen ej skade noget.

Andet: Denne indvending. Den ovenpå spredte gødning taber vel sin kraft og hentæres af vejr og vind? Men for dette er ikke fare. Dels lader denne gødning sig godt nedharve og indblende i agerens muld, dels står en årstid for, som er mere fugtig end tør, så at kraften af gødningen snart trækker ned i jorden.

På lerrige jorder har denne gødsknings-måde en stor nytte med sig. Den holder den såede ager sprød ovenpå, der kommer ikke de mange revner og sprækker, ikke heller den stærke skorpe på den igennem hvilken sæden i foråret har ondt ved at skyde sig, og hvorover man ofte må overharve, hvilket jeg også forhen har under sådanne omstændigheder tilrådet. Men derimod, hvor man har således gødsket ovenpå, ser man straks i foråret, at sæden under harvning skyder sig og blomstrer vel. Og den taber ikke sit forspring for de agre, hvori gødningen er nedpløjet indtil høsten selv.

Men kan blandingsmøget endog anvendes med sand nytte til vintersæden, til forårssæden er den langt pålideligere. Ja, til denne sæd råder jeg hver bonde, som har lejlighed til at få gode blandingsmøddinger samlede, at bruge denne slags gødskning ene. Og mangler nogen bonde jord til blandingen – skønt jeg har anvist så mange midler dertil, at dog vel ét eller andet tilbyder sig for enhver – så råder jeg ham at gribe til de løberækker, som jeg i det foregående kapitel anbefalte husmanden.

Blandingsgødningen vil – når det ellers er samlet således, som jeg har beskrevet – pålideligen give en god frugt, og aldrig skal det, i hvordan vejrliget bliver, befordre forbrædelse af kornet, hvilket man ikke kan være sikker for, at klegmøget jo vil, især om man har muld-sandige jorder. Jeg vil ikke tale om sandige jorder, thi disse bør aldrig enten gødskes til byg eller såes med byg.

Vel kan man på lerrige og muldige jorder sætte sig i sikkerhed for, at møget ikke skal forbrænde sæden, når man i efteråret udfører sit vinter-klegmøg, nedpløjer det, og i foråret pløjer jorden igen 2 gange. Det bliver da så adspredt i jorden og deri så vel fordelt, at det ej andet kan, end efterlade sig den bedste virkning. Hvorfor jeg også så vidt bifalder denne gødsknings-måde med klegmøg, når det kun sker i efteråret af forrige vinters samling, og hvor man har gode, fede jorder. Kun, at ingen bonde tager af sit i

sidste vinter samlede klegmøg, og udfører det i foråret til bygsæd. Ingen brug af gødning kan være dårligere. Man vover ej alene at få sin bygsæd forbrændt, men endog at få sin gødning ganske spildt, thi, forbrænder byggen, er det et vidne om, at kraften af gødningen er mesten tabt for jorden, hvilket man vil erfare på de følgende halme (afgrøder), der oftest bliver ringe.

Nej, lad en bonde end ikke røre sin vintersamling af klegmøg til bygsæden i første forår, men rigtigt lade den henligge roligt til efteråret og da først udage det til bygsæden i næste år. Denne brug af klegmøget står dog tilbage for brugen af blandings-møget. Jeg vil antage, at han i efteråret har klegmøg til 3 tønder bygland. Havde han nu straks efter sæde-tiden blandet sig en god mødding med dette klegmøg, og haft godt at blande med, så er der ikke tvivl om, han jo med det samme klegmøg havde haft blandings-gødning til 6 tønder bygland, og ingen bonde, som er ukendt med denne sag, skal frygte for, at sådan dobbelt formerelse ved blanding vil have ringere virkning på jorden.

Nej, erfaring skal snart vise ham, at god blandingsgødning, hvorved alt er fulgt, hvad jeg har tilrådet, er både vissere og tjenligere at bruge til byg, end klegmøget.

Ingen fare står man for at byggen derved forbrændes, om der kommer tørke, og ingen fare for at det drager sæden i leje, om året bliver fugtigt. Nej, blandings-gødsning giver oftest godt, stående korn. I henseende til følgende halme kan han også være tryk. Blandings-gødningen, når den er samlet tilbørligt, og når man har givet jorden et godt lag af den, så at den har fast dækket jorden, virker altid lige så længe som klegmøg.

Der måtte nu spørges, til hvad tid jeg råder blandings-møddingen at udføres til byg? Hvor man såer sin vintersæd, som hver bør, før mikkelsdag, kan man gerne bie med disses udgning indtil denne sæd er lagt. Når man har leje- eller hvilet jord at ville have blandingen på, udfører man først på denne og spreder lige efter vognene.

Jeg tror, det er tjenligst at lade denne adspredte gødning ligge 2-3 uger uden at nedpløje den, på det, at den imidlertid ved regnen, som sjældent savnes i denne årets tid, kan godt nedregne og hæfte sig i græsskjolden. Dette beforder megen skørhed i græsskjolden, og hjælper, at ageren efter denne tid kan pløjes med nette, smalle furer og ikke for dybt, og tillige at græsskjolden da langt snarere og vissere forrådner, thi græsrodde oplivede ved gødningssafterne, der nedtrænger til dem, skyder des tidligere i foråret, hvorved furen skøres og muldes.

Vil man anvende sin blandingsgødning på stubjord til byg, tror jeg, at man bør bie med dens udgning indtil foråret, og først udføre den forved den sidste pløjning til byg. Men da bør man nedpløje og så hver ager, så snart den er gødsket, thi i denne årets tid bør ingen gødning enten stå i rogerne* eller de små hobe på ageren nogle dage over, eller endnu mindre ligge en dag ikke nedpløjet, efter at den er spredt, og ligeså lidet bør man lade pløjet jord ligge ubesået. Hvilket alt er tilforn ofte advaret imod.

Overalt ses i denne hele afhandling om blandingmøget, at det arbejde, samme fordrer, kan meget fordeles til adskillige tider og derved desvisere udføres.

Den vindskibelige bonde ser kun på, at indhøste større frugt, men er ikke bange for, hvad mere arbejde det vil koste ham, når han kan kun vinde tid til at udføre det.

Men måske nogen kunne synes, at denne afhandling om gødningens anvendelse ikke stemmer nøje nok med, hvad jeg har tilrådet i kapitlerne om agerjordernes inddeling, og de inddelte agerjorders dyrkning. Jeg ville dér, at en bonde skulle årligt gødske det fald eller nummer, som lå for turen, og jeg viste, at ved alle klasser af jord, foretrak jeg, at gødske til vintersæden, som det bedste. Her derimod har jeg også tilrådet at gødske om foråret med blandingsmøg. Hvilket fald eller nummer på en ordentlig inddelt mark, skulle vel da denne forårs-gødsning anvendes på? Eller er det mine tanker, at hin foreslagne inddeling, og brug af de inddelte jorder, skulle dermed forandres og ophæves? Nej, intet mindre. Den, efter enhvers bedste overlæg gjorte inddeling lader han blive stående, og gødsker årligt til vintersæd det fald, som det efter ordenen tilkommer. Til dette falds gødsning tager han, efter hvad her er vist, først det klegmøg fra sidste vinter, som ej er brugt til blanding, også om han har haft sommerstaldfodring, kan han under de indskrænkninger, jeg nævnte, tage deraf, men dernæst, om dette ej forslår til at udgødske faldet, kan han også have en

blandingsmødding dertil beredt. Det fald må da uden al forandring årlig helt gødskes. Men har han nu her foruden kunnet samle en god blandingsmødding – som vel kan blive gørligt, når hans kvægtal er godt formeret, når han har sommer-staldfodring, og når han har god blandingsjord i nærheden og i overflødighed – så anvender han denne mødding i foråret til byg på det nummer, hvor byg skulle såes længst fra gødskningen, såsom, om han har haft ærter til 4. halm, da på deres stubbe. Ja, er hans jord muldsandig, og han derover har haft boghvede til 3. eller 4. halm, og på dens stubbe ville have rug, da anvender han dertil sin blandingsgødning.

Det indses da let, at hvad jeg her om gødningens anvendelse har skrevet, kan bestå med hin ordnede inddeling af jorderne og deres brug. Efter min foreslagne inddeling og brug, er det uundgåeligt fornødent, at det nummer, som efter ordenen skal årligt have gødning, også får gødning overalt, og det både godt mængde og tilstrækkeligt af det. Men kan nu en bonde ved hjælp af de foreslagne midler gøre fremgang med møgsamling og blanding, så anvender han, hvad han har mere ved 4. eller 5. halm. Lad ham gødske så meget af slikt et nummer, som han kan, lad en halv eller en tredjedel i nogle åringer endnu blive ugødskede, sådan gør ingen uorden i hans indførte agerbrug, thi dette nummer skulle have båret samme sæd uden gødning, og det skal ikke bære flere halme, fordi det får gødning. Så længe en bonde ej endnu kan helt udgødske sådant nummer, bør han anmærke ved sig selv, hvilken side af nummeret, og hvor mange agre ind i det, der denne gang fik gødning, på det, at når han på lige måde kommer til dette nummer igen, de agre, som første gang måtte savne gødning, og desvisere kan få det anden gang.

Når en bonde således går frem med sin gødnings-formerelse og kan årligt anvende noget til de sidste halme, da må hans mark herligt forbedres, da bliver de sidste halme lige gode med de første, og da gives jorden kraft, såvel til græssets frembringelse, som sæden. Kløveren, der nu såes så nær efter gødskningen og så nær efter de rensende sæde-ærter, vokser stærkt til, og alt giver ham hvert år overflødige afgrøder.

Når han derefter formerer sin kvægbesætning, tiltager hans klegmøg årligt, og lader han nu også hans blandings-møddinger derefter stige, så går han vist år efter år nærmere frem til at kunne udføre alt, hvad jeg har anvist og rådet.

Ja, da jeg forhen i kapitlet om engene har givet nogle vink til, at den vindskibelige bonde må også tænke på at række den nogen hjælp til større frugtbringelse, og da denne hjælp må også ske ved gødskning, når de forud er grøftede, udtørrede og jævne tilbørligen, så må jeg også her sige, hvad slags gødning jeg mener at han hertil bedst kunne anvende.

Allerede har jeg forud lagt grunden hertil ved den anvisning, jeg gav til at samle blandinge-møg i hullet ved møddingen. Når en bonde følger, hvad jeg derom har tilrådet og samler i en blandings-mødding, hvad han hver gang opkaster, så har han i denne det bedste middel til at gødske årligt et stykke eng. Ingen slags gødskning skal virke bedre på enge. Så snart indhøstning er sket, må denne gødskning udføres på engen, og straks spredes jævnt og tyndt, hvilket den just er skikket til.

Den første gode regn, som falder, trækker alt ned i bunden, men næste sommer skal den rigeste græsvækst vise, hvor man har gødsket. Lad en bonde ved dette middel gødske årligt 3-4 skæpper land af sin eng, og efterhånden gødske sin eng omkring. Hans hø skal derved vinde en formerelse og en forbedring, der vil gavne ham og hans gård frem for alt.

386 Trettende Kapitel. Om Giødsfning.

Allerede har jeg forud lagt Grunden hertil ved den Anviisning, jeg gav til at samle Blandings-Møg i Hullet ved Mødingen. Naar en Bonde følger hvad jeg derom har tilraadet, og samler i en Blandings-Møding hvad han hver Gang opkaster, saa har han i denne det bedste Middel til at giødffe aarligt et Stykke Eng. Ingen Slags Giødsfning skal virke bedre paa Engen. Saa snart Indhøstning er skeet, maae denne Giødsfning udføres paa Engen, og strax spredes jevnt og tyndt, hvilket den just er skicket til. Den første gode Regn, som falder, trækker alt ned i Bunden; men næste Sommer skal den rigeste Græs-Væxt vise, hvor man har giødffet. Lad en Bonde ved dette Middel giødffe aarligt 3 til 4 Skieper Land af sin Eng, og efterhaanden giødffe sin Eng omkring; hans Hæe skal derved vinde en Formerelse og en Forbedring, der vil gavne ham og hans Gaard frem for alt.

Tjortende Kapitel.

Om en Bondehave.

Under de mange Udflytninger af Bøndergaarde, som skee i vore Dage, kan en Afhandling om en Bønderhave anses som et Ord, sagt i Tide. Saalænge vore Bønder boede hobevis tilsammen i Byerne, kunde det

Tjortende Kapitel. Om en Bondehave. 387

det kun lidet gavne, at man skrev om denne Sag. Paa de fleste Steder tillode Havepladsene ikke at udføre, hvad der blev raadet og skrevet. Men nu skee der hyppige Udflytninger fra Byerne. De Gaarde, som da blive tilbage, kan faae deres Haveplads udvidede, og for dem, som udflyttes, er ingen Indskrænkning.

Men hvad Størrelse skal man vel antage, som den meest passende for en Bondehave, naar man, som ved Udflytninger, har frie Hænder til dens Anlæg? Jeg troer, at dette ikke lader sig i Almindelighed bestemme. Er det i Egne, hvor Bønderne have haft store Frugthaver, ja! vel Humlehaver tillige, ved deres Gaarde i Byerne, bør man være højst varsom, i at rykke dem ud fra de Fordele, disse have givet dem, og baade omhyggeligen see til, at man gier et fornuftigt Anlæg for dem, saa at de kan bekomme ligesaa gode, ja! vel i Tiden bedre, Haver ved deres nye Bopæle, og tillige kraftigt understøtte dem med alt, hvad der kan befordre denne Sags visse og hastige Fremgang. Ja! Billighed fordrer, at de af deres efterladte gode Haver i Byerne bør, om man overlader disse til andre, have en passende Leje i visse Aaringer, indtil de selv kan have Frugter af deres nye plantede Træer. For en god Have kan Vederlag i Jord ikke have Sted. Her maae gives Have for Have eller Vederlag i Penge, indtil der kan ventes Frugter af den nye.

Denne Sag er meget vigtig og bør nøje iagttages: ikke aleene, fordi Nørfærdighed og Billighed fordrer det; men ogsaa, fordi man i saadanne Egne er vis paa, at Frugthaver kunde udbredes. Her er

Under de mange udflytninger af bøndergårde, som sker i vore dage, kan en afhandling om en bondehave anses som et ord sagt i tide. Så længe vore bønder boede hobevis tilsammen i byerne, kunne det kun lidet gavne, at man skrev om denne sag. På de fleste steder tillode havepladserne ikke at udføre, hvad der blev rådet og skrevet. Men nu sker der hyppige udflytninger fra byerne. De gårde, som da bliver tilbage, kan få deres havepladser udvidede, og for dem, som udflyttes, er ingen indskrænkning.

Men hvad størrelse skal man vel antage som den mest passende for en bondehave, når man, som ved udflytninger har frie hænder til dens anlæg?

Jeg tror, at dette ikke lader sig i almindelighed bestemme. Er det i egne, hvor bønderne have haft store frugthaver, ja, vel humlehaver tillige ved deres gårde i byerne, bør man være højst varsom i at rykke dem ud fra de fordele, disse har givet dem, og både omhyggeligen se til, at man gør et fornuftigt anlæg for dem, så at de kan bekomme lige så gode, ja, vel i tiden bedre, haver ved deres nye bopæle, og tillige kraftigt understøtte dem med alt, hvad der kan befordre denne sags visse og hastige fremgang. Ja, billighed fordrer at give af deres efterladte, gode haver i byerne, bør om man overlade disse til andre, have en passende leje i visse åringer, indtil de selv kan have frugter af deres nye plantede træer. For en god have kan vederlag i

jord ikke have sted. Her må gives have for have eller vederlag i penge, indtil der kan ventes frugter af den nye.

Denne sag er meget vigtig og bør nøje iagttages, ikke alene fordi retfærdighed og billighed fordrer det, men også fordi man i sådanne egne er vis på, at frugthaver kunne udbredes. Her er bonden vant til at have nogen omhu for træer. Her har han i sig selv drivt (lyst/ energi) til at pleje en have. Han ved, hvilke renter den kan indbringe. Vissere og hastigere skal i sådanne egne gode frugthaver opstå ved de udflyttede gårde, når bønderne kun kraftigt understøttes, end i de egne, hvor denne sag er fremmed for bonden. Der kan oftest dobbelt understøttelse anvendes, og endda måske mindre udrettes.

I de egne derfor, hvor bonden forhen har haft gode frugttræer, tror jeg, at man ved de udflyttede gårde bør anlægge større haver. Tager man dér en tønde land til haver, er det ikke for meget, især om det er i egne, hvor afsætning af gode frugter viser sig lige så bekvem som vis. Ikke er det min tanke at dette hele stykke jord skulle anvendes til frugthave. Nej, kunne det halve, eller de 4 skæpper land af samme beplantes med frugttræer, 1 skæppe land lægges med humle og det øvrige anvendes til urter, så opfyldtes mit ønske.

Frugthaven, tror jeg, burde her være aflukket for sig selv fra urtehaven. Jeg synes at have mærket en større frugtbarhed på træer, hvor de står rolige i en have for dem selv, uden at der graves eller dyrkes noget imellem dem.

I Jyllands gode frugtegne har bønderne gerne deres såkaldte abildhaver for sig selv. Ved mange præstegårde findes det samme. I disse haver holder man gerne sine kalkunske høns, hvilke der opføres meget sikkert. Små-hønsene går der tillige, også ænder finder dér den bedste plads, når man graver en god park eller dam for dem, så at man kan drage nytte nok af jorden mellem træerne

Men skulle nu en have af 1 tønde lands størrelse gives en udflyttet bonde i de gode frugtegne, så er derimod $\frac{1}{2}$ tønde land nok til en have i de andre, men mindre må heller ikke nogen bondehave være.

Hvor bonden i de ringere frugtegne er overladt til sin egen bestyrelse, der lægger han vel næppe 1 skæppe land ud til have, og ofte ser man, at haven er det sidste, han bekymrer sig om. Dog, ingen bør tilregne ham dette, han har nu ingen erfaring om, hvad nytte en have kan indbringe. Når den kun giver ham den kål, han til sin husholdning behøver, så opfylder den hans fordring. Men, min kære bonde, enten du som selvejer bestyrer selv din udflytning og selv anlægger din nye gård, eller du som fæstebonde får dette bestyret ved din husbond, lad dog den sag, at få en god og rummelig have, ikke være dig ligegyldig.

Det kan dog ikke være aldeles skjult for dig, at der gives bønder i vort eget land, som drager gode indkomster af deres haver, ja, vel de, som tager af deres haver den hele stående udgift af deres gårde. Du bor jo under en himmelegn med dem, de er bønder som du. Hvad der er udrettet hos dem og af dem, skulle det samme ikke også kunne udrettes hos dig og af dig? Tænk ej: en frugthave har det så lange udsigter med, én planter, men en anden sanker. Ja, hvad om forfædrene havde således tænkt i de gode frugtegne, vi nu har og derfor ikke havde plantet? Men de tænkte ikke således, derfor plantede de, og nu velsigne efterkommerne deres minde. Det har ikke, som du indbilder dig, så lang udseende med frugter af en nys anlagt have, at jo mangan mand har indsamlet af hvad, han selv har plantet. Derfor, som du hvert år sår i håbet, så plant også i håbet. Håbet beskæmmer ikke.

Men, endskønt jeg med de haver, som jeg ønsker anlagte ved enhver udflyttet gård især har frugttræers plantning og humles anlæg for øje, så standser dog min hensigt ikke ved disse to ting alene, som jeg siden skal vise. En have ville jeg skulle blive bonden nyttig fra andre, ikke mindre vigtige, sider.

Hør derfor mit råd og følg det, min gode bonde, anlæg dig en rummelig have ved din nye gård, i det mindste af $\frac{1}{2}$ tønde land. Du kan måske selv opleve den tid, da du erkender, at 2-3 tønner land på din mark giver dig ej den fordel, som den halve tønner land, din have består af.

Men det er ikke nok at besørge sig en rummelig have. Hvor man har lejlighed, bør man også sørge for, at haven får en god beliggenhed. Når en bonde derfor udsøger sig byggeplads på sin tildelte lod til en gård, da bør den sag at få en have ved gården af bedste beliggenhed også være ham magtpåliggende.

Som stuehuset altid bør udgøre den søndre længde (længe), så bør haven ligeledes ligge sønden for dette og udgøre en plan af jord, der ingenlunde hælder mod nord eller ind mod huset, men hellere lidet mod

sønden og østen. Det bliver altid fordel for en have, at den formedelst beliggenheden kan være noget beskyttet for de nordvestlige vinde, som af alle vinde er de hårdeste for træerne.

Kan man derfor anlægge sin gård og have således, at man nordvest for sig enten har et stykke skov eller et strøg jord, som ligger højere end det øvrige, da vil man både for gården og især for haven finde sig vel derved.

Den figur og skikkelse en bonde bør give sin have, må jeg også sige et par ord om. Ikke vel kan det passe sig, at haven går ned for noget af sidehusene, med mindre en heldig beliggenhed mod øst gav anledning til at forlænge haven langs med den østre udhus-længe for dér at finde en belejlig plads til humle, hvor samme straks havde ly og læ for de vestlige vinde.

HAVENS PLADS OG INDRETNING

En bondehave må nok altid anlægges lige for stuehuset, men den kan uden hindring gøres bredere end hele gårdens plads. Har man 1 tønne land til have, kunne denne vel gøres 100 alen bred og 140 alen lang, men har man kun taget en halv tønne land dertil, kunne den gøres 70 alen bred og 100 alen lang, dog må figuren tildels rette sig efter beliggenheden på ethvert sted.

Indhegningen om haven bør man fra først af gøre fuldkommen pålidelig. Har man stene, bør disse for alle ting vælges dertil, og et stendige sættes af $2\frac{1}{2}$ alens højde med god vold indentil. Mangler man disse, bør man kaste et enkelt volddige med 2 alen grøft udentil, og sætte samme med al den omhyggelighed og nøjagtighed, som jeg i det 2. kapitel har tilrådet.

Med gierdsel at indhegne sin have ønsker jeg sidst af alt. I byerne, hvor den ene lå tæt på den anden, måtte man benytte sig af dette middel, hvor man havde gierdsel, men for en udflyttet mand forkaster jeg det, han bør sætte sig et varigere hegn. Dog, når han kaster volddige er det fornødent, at han straks tillige sætter ovenpå dette imod udkanten et lidet flettet gærde af 1 alens højde for at forhindre at intet kreatur straks i begyndelsen skal få mindste vane til at søge indgang i haven. Uden at gøre grøft inde i haven kan man gerne af den fra den udvendige grøft opkastede jord gøre diget bekvemt til at plante hvidtorn på, når man fører den indkastede jord således tilsammen mod diget, at dette beholder 1 alen lige bredde ovenpå. Hvidtornene, som således plantes, må sættes tæt inden for det flettede gærde.

Når man har havepladsen indhegnet, ønsker jeg, at man straks tænker på at give den nogen læ ved vilde træers plantning. Har man stendige om den, kan der sættes høj-stammede pile, hver på 3 alens afstand fra hinanden uden for diget, men disse må plantes så nær ind til stenene, som muligt, være i førstningen forsynede med pæle og ombindes med torne, at kreaturer ej løsne eller beskadige dem.

Skønt nu disse pile kan give haven meget godt læ, da deres grene skyder ud tæt ovenover diget, vil jeg dog endnu råde, at man inde i haven langs med foden af den mod stenene opkastede vold planter i en lige linje italienske popler hver på 3 alens afstand, og i midten for de udenfor diget stående pile. Disse popler lader sig meget vel plante ved stiklinger, skyder grene ud langs op på stammen og bliver derved overmåde nyttige til at give læ for en have. Hertil kommer endnu dette, at de ej breder sig ud ved nedhængende grene, men skyder dem alle lige op, så at de hverken kvæler træer eller urter ved deres nærhed.

Har man indhegnet med volddige og enkelt grøft, kan vel ingen pile sættes udenfor, men indenfor ved foden af volddiget kan man sætte en linje af popler $1\frac{1}{2}$ alen nær hinanden, så at de, når de tilvokser kan udgøre som en hæk og give haven god læ.

Når en bonde således har givet sin have fuldkommen indhegning og sørget for, at den også i tiden kan have læ – hvilket begge dele må være det første, han arbejder på – så gør han dernæst en hovedinddeling af sin have og bestemmer, af hvilket stykke jord i dén han vil betjene sig til urters dyrkning, og hvilket han vil beplante med frugttræer, så snart han kan forskafe sig dem.

Har han taget 1 tønne land til haveplads til det øjemed at anlægge sig en god frugthave, og tillige, fordi han véd udveje til at få træer, så råder jeg, at han vælger enten den ene eller den anden side af haven fra huset langs ned igennem til frugthave og den modsatte side alene til urtehave. Er hans have, som jeg foreslog, 100 alen bred og 140 alen lang, og han tager de 50 alen i bredden helt igennem til frugthave, så

kunne derpå plantes 7 linjer af frugtræer, 6 alen imellem hver linje, og i linjen ligeledes 6 alen imellem hvert træ. Træerne måtte sættes i forbind mod hverandre, og da ville der 224 træer til, for således at beplante denne del.

Da det nu vil være vanskeligt, ja, vel umuligt, for en bonde at få så mange træer med ét og til én tid, så kan han kun begynde med så mange træer, som han kan få, og plante dem fra den ene udside i de foreslagne linjer, så vidt de kan strække, og siden plante en linje til efter den anden, ligesom han kan få træer, da han indtil den tid kan dyrke jorden med urter og rødder, hvilket gavner den meget, når træerne engang skal plantes.

Førend denne frugthave er helt tilsat, og førend træerne har skudt så vel, at de dække fast (helt) jorden imellem sig, behøver han ej at aflukke den fra urtehaven. Men derfor kan han vel gøre beredelsen til et sådant aflukke ved at plante i skellet imellem frugt- og urtehaven en rad popler 2 alen fra hinanden. Ved hjælp af disse, når de er voksede til stive stammer, kan han let aflukke haverne fra hinanden, han behøver kun at gøre et flettet gærde imellem dem, hvilket kan gøres af deres egne grene, da stammerne for det meste kan udgøre stavrene (pælene) i dette gærde.

Har en bonde kun taget $\frac{1}{2}$ tønde land til haveplads, da synes det mig bedst at han planter de frugtræer, han vil have rundt om ved havens udsider i 2 linjer, således at den første linje er 3 alen indenfor den foreskrevne rad af popler ved digets fod, og den anden linje 6 alen indenfor den første. Derved kunne han få henimod 80 træer plantede og beholde en god åben plads midt igennem haven til urter og rødder.

At jo denne indretning i en have, således at have træerne for dem selv er den nyttigste, kan ikke modsiges.

Urter og rødder fordrer fri luft, når deres bært (vækst) skal have fremgang, og træerne tåler ikke at man graver dem for nær. Man gør derfor bedst i at give ethvert slags sin særskilte plads.

Og dette er da den indretning, jeg ønsker for en udflyttet bondes have, hvad enten han har valgt 1 eller $\frac{1}{2}$ tønde land til haveplads.

Jeg kommer nu til brugen af denne have, såvel i henseende til frugter som til urter, og vil da først tale noget om frugthaven eller frugtræernes brug.

Det ville kun nytte lidet at råde vore mange udflyttere til frugthavers anlæg, samt give dem vejvisning for frugtræers plantning og pleje, og frugternes bedste anvendelse, såfremt man ej så nogen udvej for dem til at bekomme frugtræer. I denne sag kan bonden ikke hjælpe sig selv. Men vor vise og for bondens opkomst årvågne regering har anlagt gode planteskoler, hvorfra mange bønder årligt forsynes med frugtræer og landet har tillige mange gode og for bondens vel virksomme proprietærer, der ligeledes anlægger planteskoler til frugtræers opelskning.

Man kan derfor håbe, at bønderne, især i Sjælland – og der er trangen størst – efterhånden ville få de frugtræer, hvormed deres haver kan tilplantes.

Men, min kære bonde, påskøn da også denne understøttelse og den omhyggelighed, som vises for dig i dette stykke, og vederlæg dine velgørere med det, som de ene og alene attrå, nemlig, din ivrige bestræbelse efter at gøre alt, hvad du formår til træernes lykkelige plantning hos dig, og deres omhyggeligste pleje og bevaring for fremtiden.

Det kan og vil ske, at en bonde må bie et eller to, ja, vel flere år, inden han kan få træer til al den jords beplantning, han har bestemt til frugtræer. Imidlertid bør han dyrke denne jord med kartofler, roer, rødder og kål, og arbejde den vel igennem med spade og hakke alt efter som disse urters dyrkning fordrer. Kan han også imidlertid føje nogen gødning til, bliver det såre gavnligt for træerne, når de skal plantes. Men så snart han har fået løfte på et vist antal træer til for- eller efterår, så må han i den linje i haven, hvor disse træer skal plantes, opkaste huller til ethvert træ efter rigtigt mål. Disse huller bør være $2\frac{1}{2}$ -3 alen i gennemsnit, og $1\frac{1}{2}$ alen dybe. Den jord, som er god, muldig og muld-lerrig, kan lægges ved den ene sine, men er der skarpt, sandigt grus, da lægges dette ved den anden side af hullet.

Det er meget gavnligt, at disse huller kastes et halvt år før plantningen skal ske, på det, at den opkastede jord kan vel luftes og sprødes, som også for at den øverste tørv, som man omvendt lader ligge nederst med den anden opkastede jord ovenpå sig kan fuldkommen rådne, da den bedste jord så altid bliver i denne. Dersom det ene spademaal af den opkastede jord har kun været god jord, og det øvrige skarpt grus, da bør

min gode bonde endelig se i tide at føre til ethvert hul en del bedre jord og igen borttage noget af gruset, thi noget kan gerne iblandes ved plantningen, især i udsiderne længst fra stammen.

O, min kære bonde, du, som har den lykke at kunne få træer til en frugthave, forsøm ikke noget af det, jeg her om jordens tilberedning i tide har anbefalet dig. Dette kan du selv udrette, og skulle du da deri være efterladet.

HAVENS UDNYTTELSE

Når den første plantning af frugttræer skal ske hos dig, må du have en gartner eller kyndig mand til hjælp, men giv selv nøje agt på alt og forret selv plantningen under hans styrelse og efter hans anvisning. Du behøver da vist ikke tiere nogen sådan hjælp til træers plantning, dersom du ellers med lyst har lagt mærke til alt i det fortsæt selv at ville plante dine træer herefter.

Ligeledes kan alt, hvad der hører til træernes pleje og tilsyn for eftertiden meget let forrettes af bonden selv. Når han blot én gang under en gartners anvisning har beskåret de unge træer og hørt de almindeligste regler, efter hvilket dette sker, da er jeg overbevist om, at såfremt gartneren øver klogskab, er redelig og ikke af det slags, der enten for sin egen fordels skyld, eller også for at ophøje sin kunst, gør alt indviklet og vanskeligt, og såfremt bonden besidder villighed og lyst, at han da selv i fremtiden kan beskære sine træer. Træernes øvrige pleje og bevaring fordrer ej mere, end det som den sunde eftertanke siger enhver.

I den første sommer, især om træerne er plantede om foråret, og nogen lang tørke skulle indfalde, eller også ét og andet træ skulle hive* , må der flittigt vandes.

Dersom hver kvække og ukrudtsrod blev tilbørligt pillet, såvel af den jord, man plantede træet i, som af den, man fyldte hullet med, så ville der ikke komme andet ukrudt i hullet omkring træet end det, som let kunne afluges, hvilken lugning man til den ende også bør nøje påpasse og holde hullet rent alene ved den uden al gravning. Først, når et træ skjuler vel sin rod, kan man efterlade denne lugning.

Så længe træerne er små og ikke skygger over jorden, kan man årligt grave alt kryds og tværs mellem træerne, kun tager man sig i agt for med spaden at gå ind i de huller, træerne er plantede i. I de fire første år kan man endnu gerne dyrke dér kartofler, roer, kålrabi og hvad der sætter rødder, men, eftersom træerne skygger videre om sig, bliver disse rødder mindre. Man efterlader da disses dyrkning dér og besår nu alt med rød kløver. Når jorden imellem træerne har været dyrket med de nysnævnte planter i 3-4 år og fået gødskning en gang eller to, så er den vist ren fra kvække-rødder og andet ukrudt. Man kan da alene i efteråret og om vinteren, når jorden er ufrossen og der gives lejlighed, opstikke noget med spaden i marts eller først i april, beså den med kløver og derpå overslette den med riven.

Hen i juli måned kan man vente at slå her. En bonde, som vil vænne sig og sine folk til at holde sommerstaldfodring, og til den ende tager sit tøjrede kvæg ind nogle timer om dagen i heden efter mit råd i det 10. kapitel, kan med denne kløver fra haven bekvemt gøre en begyndelse. Endog den første sommer kan man formedelst læen have tvende slette af en sådan sået kløver i haven.

Uden min mindelse ved jeg, at enhver bonde ser til med, at den, der slår denne kløver mellem træerne, og ikke med leen beskadiger nogen træstamme det allermindste, ikke heller ved at gå imellem dem afbrækker nogen gren eller knop. I en 3-4 år kan man håbe, at denne kløver vedbliver at give årligt 3, ja, vel 4 slette til staldfodring

Imidlertid vokser træerne op og skyde mere sammen med toppene, hvorved kløveren efterhånden svinder bort, og da nytter det ikke at så nogen på ny, men så længe græsset under træerne vil vokse godt, kan man afslå dette på lige måde til kvæget på stalden. Men når også dette ved træernes stærke skygge omsider svinder og bliver tyndt, da er det, jeg ville at frugthaven skulle aflukkes fra urtehaven ved et tæt, flettet og højt gærde, og da kan kalkunske høns og små høns, når kun vingerne bestandigt stækkes på dem, herligt opføres her, og har man desforuden en god dam i denne have, kan også ænderne med deres ællinger uden skade være dér, men gæssene bør kun blive der en 3-4 uger i foråret, medens gæslingerne er små.

Har bonden en kone, der ret forstår at pyldre for små kreaturer – thi disse bør alle stå under hendes pleje og tilsyn – da er det vist, at frugthavens grund endogså fra denne side kan betale sig, thi alle disse små kreaturer opføres her på det allersundeste for dem med mindre end halv bekostning.

Græs, maddiker og insekter bliver her deres meste føde, og jeg tør love at de for frugttræerne og deres frugter så skadelige ruper* aldrig skal tage overhånd i en sådan have. Deres æg og yngel, som nedfalde, oppilles og fortæres.

Når træerne begynder at bære frugt, da bør en bonde så vidt muligt holde sine børn og folk fra frugthaven, ikke fordi at disse jo også bør nyde deres del af denne velsignelse, men på det, at al frugten kan anvendes til sand nytte. Har alle fri adgang til haven, så afplukkes meget umodent, og når sådant spises, er sådant lige så usundt som modne frugter er sunde.

Alt, hvad der nedfalder umodent bør opsamles og gives svinene i gården, dog, når frugterne er komne til deres fulde størrelse og en storm da nedkaster en del, som ikke er modent endnu, bør det bedste deraf opsamles og lægges på loftet. Når man et par gange om ugen igennemleder dette og hver gang borttager, hvad som er stødt og vil rådne, hvilket dog gerne straks kan anvendes til mad, så finder man altid, hvor man har mængde en del, som dog modnes tåleligt og enten kan anvendes til eget brug, eller og til salg i de egne, hvor frugter søges begærligt.

TRÆFRUGTER

Men når det kan lykkes, lader man frugterne sidde på ethvert træ, indtil de har den modenhed som de efter deres natur behøve. Erfaringen må lære en bonde at kende den rette indsamlings-tid for enhver af de adskillige slags frugter, han har. Dog kan vel følgende i almindelighed iagttages til de halvstammede træer, som er de, jeg helst ønsker i en bondehave, kan frugterne længere betroses, end til de højstammede. De træer, som have mest læ, kan beholde frugterne længere end de, der står åbne for vindene.

Sommerfrugterne, eller de tidlig modne, tør man vel også lade sidde længere efter deres beskaffenhed end vinter- og gemmefrugterne efter deres, da man kan håbe, at storme ej så almindelig overfalde hine som disse.

Men da jeg har meldet om sommer- og vinterfrugter, bør jeg nok give nogen anvisning om hver især af disse tvende sorter frugter.

Sommerfrugter kaldes de, som enten straks er spiselige eller dog en måneds tid efter afplukningen. Disse bør man lægge for sig selv og søge at afsætte dem det snarest muligt.

Alt for mange sommer-frugttræer bør en bondehave ikke have. Den største mængde bør bestå af træer, som bærer vinter- eller gemmefrugter. Disse sidste, når de ellers er af den rette og gode slags og bliver klogt behandlede, afsættes vissest og med størst fordel. Dog finder man også altid købere til sommerfrugter, når de er gode, og sælges de, skønt for ringere priser, så har man også mindre ulejlighed med dem, thi i almindelighed kan de gerne nedrystes, når man ser, de er modne.

Kun ønsker jeg at man ved nedrystningen iagttager følgende: Denne må alene ske, når frugterne er ganske tørre og jorden under træerne også er tør. Jo mere og jo højere græs, jorden er begroet med, jo bedre er det, thi da stødes de nedfaldende frugter mindre. Så hurtigt, som der rystes ned, så hurtigt må der samles op, thi bliver frugterne liggende, stødes de sidst nedfaldende på de første. Man bør ikke ryste et træ alt for stærkt, for at få de frugter, der endnu sidder faste til at falde. Efter nogle dage kan man vente, at de nok modnes og følgelig løsnes mere, og da kan man mageligere og med mindre skade for grene nedryste dem. Ved opsamlingen kan for det første lade det ligge, som er bleven stødt og kvæstet, eller som er ringe og umodent, og alene tage det bedste, hvilket man lægger for sig selv. Siden kan man opsamle det andet, som man bør beholde til eget brug. Man ryster til én tid så mange træer, som man har af én sort, og tager sig i agt for at blande den ene sort imellem den anden i den tanke, at det bedre skulle sælge det ringere. Derved bedrager man sig selv og nedsætter sine frugters værdi. De bedre kan man jo med grund holde i højere pris og derimod give bedre køb på de ringere, så afsættes begge dele vissest.

Disse nedrystede sommerfrugter må en bonde straks føre til torvs og sælge dem, som han bedst kan. Når han lægger sækkene vel i halm – kun ikke for mange sække på hinanden – og kører varsomt i især på stenbroer meget stille, kan han nok bringe dem til torvs, uden at de skal blive for meget stødte. Altid kan en bonde være vis på, at jo omhyggeligere, han viser sig med de frugter, han fører til torvs, desto hastigere og fordelagtigere kan han afsætte samme.

Skulle han have fået nogle træer, der bærer sommerfrugter af en udvalgt god art og et smukt udseende, da kunne han vel, når disse begynder at modnes, afplukke nogle, hvilke han kunne vise formuende folk for at høre, hvad de ville give ham for sådanne frugter, når han leverede dem efter afplukningen og indpakkede med halm i tønder.

Hører han da, som vel kan træffe, at han kan få sin umage betalt, da indgår han en sådan handel, men han behandler tillige køberne ærligen, han afplukker frugterne, når de er tørre og det alene de modne og gode, han kan føre dem velpakkede og med al mulig varsomhed til det bestemte sted.

En bonde, som har gode frugter, og således bevarer dem, bliver snart bekendt blandt flere familier og får da frugter bestilte hos sig, hvorved han vinder både visserne og langt fordelagtigere afsætning.

Men dette råd må især følges ved vinterfrugterne. Prøver af dem må han i den købstad, han handler, ikke alene forevise enkelte familier som kunne ville købe dem til eget brug. Men han må også fremvise dem for skippere og købmænd, som kunne bringe dem i handel, og tilsige disse en ærlig behandling på hvad måde, de fordrer, enten de ville have hver slags indpakket for sig i tønder, eller de ville have flere slags i én tønde. Når en bonde nu har indgået en sådan handel, da vil jeg tilråde ham følgende omgang med hans vinterfrugters afplukning og indpakning. Når træerne er blevet noget højere, så at man ikke ved hjælp af træstole kan nedplukke alt, bør han forud have anskaffet sig, efter hans træers antal, to eller tre havestiger, som man kan opsætte uden om grene, hvor man vil. Ligeledes må han have gjort sig nogle lærredsposer på 1 eller 1½ skæppe, i hvilke man magelig og stille kan nedlægge frugterne, eftersom de afplukkes, når man binder slig en pose om halsen.

Når han da i september ser, at én eller anden sort har godt udseende til modenhed og at de fleste frugter af denne sort fremviser sig således, da begynder han på den første tørre dag med deres afplukning. Alt, som har fuldkommenhed og et smukt udseende afplukkes kun, det øvrige kan blive siddende. afplukkerne bør nedlægge frugterne stille i deres poser og ingenlunde trykke eller støde dem under deres arbejde.

Når en har sin pose fuld, stiger han forsigtigt ned med den og sætter den stille fra sig. Han tager da en anden tom pose og fortsætter således sit arbejde. Manden eller konen gør bedst i at de selv indbærer de fyldte poser og enten i en stue, om de har nogen sådan til overs fra dagligt brug, eller i en lo, som da først må være overlagt med et tyndt lag langhalm, hælder frugterne på det stilleste af poserne og lader dem ej ligge tykkere end højst 2-3 stykker på hinanden. Således fortfarer bonden efterhånden – men aldrig uden når frugterne er tørre – at afplukke hver slags eftersom han ser, det modnes, og henlægger enhver sort for sig. Ser han forud, at storm og uvejr vil rejse sig – en klog bonde ser det ofte tidligere end sømanden – da tager han flere folk til hjælp og afplukker alt, hvad der viser sig nogenlunde tjenligt, især på de træer, som står mest for vinden. Ethvert stykke frugt, som nedfalder under afplukningen eller ved blæst, opsamler han for sig selv og henlægger alt sådant på et andet sted, ligesom også alt, hvad han ved første afplukning lod blive tilbage som ringere

Når den afplukkede frugt har lagt en 3 uger, kan han begynde at indpakke samme i tønder. Har nu enten familier eller købmænd eller skippere bestilt nogle af visse sorter frugt hos ham, da indpakker han nøjagtig til dem, ligesom han har lovet. Vil han føre nogle til torvs, kan han vel i en tønde lægge nogle lag af ét slags, og andre igen af et andet slags, men han bør have prøve-frugter af hver sort, som er i tønden, forevise køberne dem og svare til, at disse sorter er dér og er lige så gode som prøverne. Med nedpakningen bør følgende iagttages. Fint og blødt halm, når samme er sundt og tørt, eller grovere halm skåren i hakkelse, kan bruges dertil. Man lægger et lag af dette, hvilket det nu er, på bunden, derpå tager man stykke for stykke af frugterne, aftørre hvert, og er noget stødt, lægger det til side, men det øvrige rækker man til den, som nedpakker, hvilken igen sætter samme ordentligt, stykke for stykke så tæt på hinanden, som muligt, kun iagttager han, at tøndens sider rundt om bliver belagte med lidet halm eller hakkelse. Når et lag således er besat med frugt, lægger man halm eller hakkelse imellem, men ikke mere end der er nødvendigt til at forhindre, at frugterne ikke rører hinanden, hvorpå man igen sætter et lige lag frugter, og vedbliver således indtil tønden er fyldt, da man på det sidste lag frugt, som tønden kan rumme, lægger så meget halm eller hakkelse, som muligt kan være der, om låget skal komme ned i sin indfatning. Bruger man hakkelse, må

tønden under nedpakningen så stille skubbes imellem, at det hele kan vel synke tilsammen, og på det sidste lag frugt må al den hakkelse lægges, som kan nedtrykkes under låget, når det påsættes og tønden dermed tilslåes.

Der bør skrives mærke på låget, at, når tønden skal bortkøres, den da kan sættes på den rette ende med låget opad, hvorved frugterne langt bedre bevares, end om tønden lægges på siden eller sættes på den anden ende. Også bør dette mærke være på låget for købernes skyld, at de kan flå samme op og tage frugterne op i samme orden, som de er nedsatte.

En bonde, som har en god frugthave og vil således, som jeg nu har beskrevet, umage sig især med hans gode vinterfrugter, skal snart, når både hans frugters godhed og hans redelige behandling med dem bliver noget bekendt, udbrede 3-4 gange så meget af dem, som ved at sælge dem nedrystede, forstødte og det ene slags blandet imellem det andet.

Vort land i det hele avler ikke lidet frugt, har også mange gode frugter, der kunne tjene til behagelige spisefrugter og godt holde sig vinteren over, men ingen omhyggelighed vises med dem. Alt nedrystes og forstødes, og blandes imellem hinanden. En tønne af vel indpakket og udsøgt god frugt af landets egen er næppe at få til fals.

Jeg har derfor omstændeligen villet afhandle denne sag, og kan ikke nok som anbefale den til enhver bondes opmærksomhed, som formedelst udflytning får en frugthave anlagt hos sig. På en omhyggelig behandling beror det, om hans frugthave skal blive ham til sand fordel, og om det med tiden skal findes i landet, at vi avler gode frugter.

FREMSTILLING AF MOST

Men hvorledes skal en bonde, som har en god og rig frugthave, bedst kunne anvende de frugter, som han ikke kan afplukke og sælge. Thi til salg må jo kun de udsøgte og især vinterfrugterne anvendes ?

Her er veje nok åbne for ham til at drage nytte af alt. I de egne, hvor frugthaver ej endnu er almindelige, vil i lang tid også den ringere og stødte frugt kunne sælges. Men lad også denne udvej efterhånden stoppes, her er og bliver altid andre åbne, hvilke kunne gøre en frugthave fordelagtig for en bonde.

Han kan støde most, og derved skaffe sig en drikkevare, der i hans husholdning kan gøre ham største nytte. I nogle af Fyens og Jyllands gode frugtegne savne bønderne aldrig most i deres huse. De bruger den til at dyppe deres grød i, ligesom også til grynsuppe. Herved spares ej alene øl, men også meget mælk, hvilket da kan anvendes til andet brug. Når mosten er vel tillavet, er den en lige så sund som behagelig drik, og dens tillavning er meget simpel, kan derfor let bestyres af hver forstandig og duelig bondekone.

I min ungdom har jeg i Horsens smagt den lifligste og klareste most. En bondekone fra Bjerge Herred - thi det var just hendes, og ikke mandens handel - leverede årligt til det hus, hvori jeg var, et anker. Prisen på det erindrer jeg ikke.

Formedelst bekendtskab med hende kom jeg ofte i frugttiden derud og så en del af hendes mosttillavning. Den blev tillavet af pærer, og det alene af en vis sort, af hvilke der i haven var 4-5 højstammede, gamle træer, som i almindelighed bar mange tønner. Samme sort pærer blev modne i enden af høst eller først i september, var meget saftige og gule med lidt rødme mod solsiden, og noget større end vore såkaldte sommerpærer. Jeg har ikke her set noget af denne sort.

Så snart det tegnede til nogle dages stadigt vejr først i september, blev træerne rystede, da alt det, som havde nogenlunde modenhed straks blev opsamlet og henlagt noget fra træet i en dyng. Dagen derpå begyndte stødningen af en sådan dyng i et stærkt egekar, som var sat ved siden af dyngen. Efterhånden blev det stødte optaget og lagt i et meget stort kar, hvorpå det den følgende dag blev presset og inden aften fadet. Således fortsatte man dagligt arbejdet, så længe man havde af disse pærer. På tønner gæredes mosten i 2-3 uger, skønt uden nogen tilsætning. Derefter blev tønnerne tilspundsede og lå stille et par måneder, efter hvilken tid mosten blev omtappet, og gav da i liflighed ingen hvid vin noget efter, samt holdt sig bestandig klar indtil det nærmeste ved bunden.

Det er nu en herlig og såre fordelagtig brug af frugter, så snart man har mængde af dem og især sådanne, der er meget saftige og ikke lade sig gemme. Af gode saftige og modne æbler kan man berede en

kraftigere most, der tillige kommer vin-smagen nærmere, og kan holde sig længere, men må tillige i dens første vinter oftere omfades, da dens kraft således, ligesom vinens, vil stige med alderen.

Jeg har i Jylland smagt 5-års gammel most, der var så stærk, at man ej kunne bruge den til sin grød uden at føle sig noget rusende.

En bonde kan da således aldrig blive forlegen med sin frugtmængde. Just når han har mængde, og mængde af gode og i smagen hinanden lignende frugter, der til én tid kan blive modne, bør han lave most af samme. Når han da udbringer så god en most, som den jyske, jeg har talt om, må han blive vis på afsætning. Men med alt dette bliver ham dog stedse fordelagtigere at afplukke, nedpakke og sælge de gode vinter- og gemmefrugter, som jeg alt har vist.

Skulle engang en uheldig og pludselig storm nedkaste disse, når de var begyndt at modne, da har han ved most-tillavningen en udvej til nogen, skønt mindre fordel af samme.

OM KIRSEBÆR

Men foruden æbler og pærer kan og bør en bonde også have kirsebær og blommer i sin have, dog bør han have den mindste del af det sidste slags, da han egentlig kun kan anvende dem til salg, og deres salg må ske hastigt, og derfor alene i nærheden, med mindre han kunne være så lykkelig, at få gode svedske-blomme-træer, hvis frugter, når de bliver tørrede, ligesom herefter beskrives om kirsebær, enten kan sælges eller anvendes som de indførte svedsker til eget brug.

Kirsebær kan være en bonde meget fordelagtige. Bor han i nærheden af store købstæder, er de tidlige eller maj-kirsebær og andre spise-kirsebær de fordelagtigste for ham, og han bør da have en del træer af disse slags, thi da man fra morgen til aften må vogte ved dem, når de modnes, for fuglenes skyld, så bør man også have så mange træer, at denne umag kan betales.

Også er det bedst at have disse træer plantede nærmest ved huset og have dem samlede ved hinanden. En bonde kan også med fordel have nogle af de store pund- eller syltekirsebær. Men har han formedelst sin beliggenhed ingen afsætning på disse omtalte sorter, bør han ikke have andre end de såkaldte St. Ols, eller sorte kirsebær. Af alle vore frugttræer er disse de mest frugtbare og tillige de pålideligste, da det skal være et sjældent år, i hvilke de ganske slår fejl. Ingen streng vinter svækker dem, og under deres blomstring tåler de mere uvejr end alle vore andre frugttræer. Er derfor noget træ naturligt hos os, da er det dette. Hertil kommer, at intet træ fordrer så liden pleje, som dette slags kirsebærtræer, de kan fra deres plantning af stå uden al beskærelse, og førend et træ af ældgår ud, finder man gerne i nærheden af samme et ungt skud fra én eller anden rod, hvilket træder i det udgåendes sted, så snart man giver det luft og bærer oftest meget vel. Man ser derfor at frugthaver af dette slags træer er de varigste hos bønder.

Jeg ønsker da, at enhver bonde må have en del af disse træer, eftersom de er så sikre og kan blive bonden så såre fordelagtige. En årlig høst af dem er ham næsten lige så vis, som af hans jord og afsætning kan han aldrig mangle. Disse bær er alt for brugbare til at man skulle frygte derfor, om endog frugthaver, som man attrår, skulle blive almindelige blandt bønderne

Ja, var der ingen anden udvej for bonden til at få disse kirsebær gjorde i penge end den, sjællænderne i almindelighed bruger og ene synes at kende, da de i fjerdingen fører dem til København og der sælger dem, så tilstår jeg gerne, at afsætningen omsider kunne standse, da priserne på dem endogså nu, da landet har et mindre antal haver, således undertiden kan falde, at bonden, som har kørt 10-12 mile med dem, måtte ønske, at han roligt havde blevet hjemme og set sine kirsebær på en anden måde anvendte.

Når en så langt fra liggende bonde ej kan få en rigsdaler for fjerdingen, er det umuligt at han kan se sin regning derved, og det er da også på den anden side vist, at en fjerding af sådanne kirsebær, som disse almindeligt er, betales for dyrt med 1 rdlr.

Når en fjerding bær er afpillet, giver den sjældent mere end 18, højst 20 pund, ej at tale om, at disse bær tillige er alt for lidt modne til deres bestemte brug, thi bonden afplukker dem tidlig, dels for at komme først til torvs, dels for at kunne køre så lang en vej med dem, uden at de skulle mases i stykker

Det var at ønske, at ligesom København nu forsynes med ribs til syltning, der modne, gode og for billig pris indbæres til den, den da også på samme måde kunne blive forsynet med disse kirsebær fra den omkringliggende egn, hvorfra de fuldmodne kunne indbæres. Et lispund af sådanne kunne være 1 rdlr. værd, og dog kunne bonden, der lå nærmere byen, med mere fordel levere dem for 3 mark end hine for 1 rdlr. Men dette er vel ikke at tænke på, da bønderne på Københavns amt så såre lidet bekymre dem om haver. Der hvor enhver bonde i mange år har kunnet få, hvilke frugttræer han har villet ansøge om, ja, kunnet få dem plantede hos sig ved en kyndig mand, dér vil frugthaver måske sidst opstå. Man foragter de fordele en have kan give, som ubetydelige mod dem, fløde- og foderhandelen kan forskaffe.

Større håb kan man have i henseende til amterne udenom, og fra disse kunne dog også både de kirsebær, jeg taler om, og andre gode og modne frugter bekvemmere og sikrere indføres, end fra hine langt fra liggende egne.

Men bønderne i hine langt fra liggende egne have dog deres gode kirsebær-haver, og disse er som jeg har sagt, varige. Det ville da vel blive deres undergang – de har af dem unægtelig trækket mange penge til sig – så om København i tiden blev forsynet med bedre bær fra nærheden, hvorved priserne på deres aldeles ville falde.

Dog, nej, det frygter jeg ikke for. Lad dem alene i tide prøve på at tørre deres mange kirsebær, og i stedet for, at de før førte dem i 100 læs, nu derimod fører dem i 10 læs til København og dér på torvet udsælger dem tørrede, deres fordel skulle da langt sikrere bestå.

TØRRING AF FRUGTER

Men kan man også vente, at vore bønder kunne levere tørre kirsebær lige så gode som de tyske, vi endnu indfører, os til liden ære. Ingen kan tvivle derom, uden den som er indtagen for alt, hvad der er fremmed. På torvet i Horsens sælges årligt af bønder mange hundrede pottes tørrede blåbær. Og jeg formoder vist, at landet har egne, hvor bønder tørrer kirsebær og fører handel med dem, endskønt jeg just ikke ved at nævne dem.

Hovedsagen ved denne tørring er, at man lader bærrerne få fuld modenhed, før de afplukkes, og at de tørres tilstrækkelig uden i mindste måde at forbrændes. Efter brød-bagningen har man den til deres tørring passende varme. På et af grovt og åbent pak-lærred sammensyet klæde, der har fuldkommen størrelse efter ovnen, og er jævnt udbredt overalt, kan kirsebærrene lægges, men ikke tykkere end et par bær høj på hinanden. I de første 3-4 timer må de hver time omrøres, men siden kan de ligge til næste dag, da de kan sammenrages i midten på klædet og udtrækkes i samme. Man må derpå varme ovnen med lidt ærtehalv, kvas eller hvad andet tørt, man har, og give den igen den grad af varme, som den havde efter brødbagningen. Har man nu bær til én ovnfuld igen, så lader man de halvtørrede blive ude, dem man da udbreder jævnt på deres klæde på et gulv og på et nyt klæde lægger de friske bær i ovnen. Men næste dag, når ovnen er på ny varmet, kan bærrerne af begge tørringer samles i et og indlægges, når man kun i de første timer, mens ovnen er hed, rører dem flittigt, hindrer det ikke, at de ligger noget tykke på hinanden, de svinde snart. Ved sådanne tvende tørringer i ovnen bliver de i almindelighed så vel skikkede til at bevares, at når de gemmes på tørre steder, helst i ophængte poser, trækker de aldrig muggenhed på sig.

Ser en bondekone – thi hun må også bestyre dette arbejde – at den første tørring har taget meget på dem, da kan hun anden gang gøre ovnen mindre hed, men oftest behøves dette ikke, thi varmen svinder hastigt under den megen røren i dem, hvilken for alle ting må passes og ikke efterlades, endskønt varmen derunder driver ud. Skønt den første omrøring i dem formedelst heden må ske udefra med en rive som har lange tænder, der er satte vidt fra hinanden, så må dog de følgende ske således, at et menneske kryber ind i ovnen og med hænderne omrører dem alle og gnider dem vel ud fra hinanden.

Lad nu kirsebærrene ved tørringen svinde til $\frac{1}{4}$ del, og lad bonden kun få 10 skilling, ja, om endog kun 8 skilling for pundet, jeg tror dog, at han i det hele bedre skal finde sin regning derved, end ved at køre sine halvmodne kirsebær 10-12 mile bort i fjerdingen og være højst uvis, om hvad han kan få for dem. Måske kun lidet eller intet over, hvad vognleje, tæring og forsømmelse hjemme med rette vurderes for.

Skulle end de sjællandske bønder anse deres nærværende kirsebærhandel så længe, den kan bestå for den fordelagtigste og kirsebærrenes tørring derved komme senere i gang imellem dem, så vil jeg dog

opmuntre enhver bonde udenfor Sjælland til at indføre dette slags træer i sin have, og besørge bærrenes tørring hos sig. Afsætning på de tørrede kirsebær kan i ingen egn savnes, thi, leveres der flere end i egnen kan fortæres, er dog tørre kirsebær en handelsvare, som bekvemt og sikkert kan sendes, hvorhen det skal være

Men kirsebær er ikke det eneste slags havefrugter, der kan tørres, for således at bevares til husholdningsbrug og salg. De forhen nævnte sveskeblommer lader dem meget godt tørre. Æbler og pærer ligeledes.

I Jylland bruges dette sidste meget. Jeg ved ikke, om det ligeledes bruges i de andre provinser. Pærene koges, skrælles, overskæres og kernehuset tages af dem, hvorpå de tørres i ovnen eller i skuffer under jernpladen på skorstenen. Æblerne koges ikke først, men i øvrigt behandles de på samme måde. Når de er fuldkommen tørrede, kan de ej alene gemmes til næste sommer, men skulle frugterne i samme slå fejl, kan de også sikkert bevares til brug i det følgende år. Ja, om det endog skulle være længere.

Alle de forskellige måder på hvilke friske frugter kan anvendes ved madlavning, kan også disse tørrede anvendes på, og de giver de friske lidet efter i smagen. Især kan de meget sure æbler aldrig anvendes bedre end til tørring. Man kan da i dem have det allerbedste til at syre alle fede supper med, såsom gåse-, ande- og ålesuppe og hvad andet mad, smagen vil have syret.

De tørrede æbler af mildere smag, ligesom også pærene, véd den kloge husmoder at anvende på andre måder, og ved hjælp af dem at frembringe mangan ret, ligeså behagelig for smagen som sundt for maven.

O, hvor var det at ønske, at vore kære bønder kunne lære at finde smag i mad, som blev tillavet med frugter. De elsker dog meget frugter og spiser dem gerne. Jeg håber derfor, at når de kun selv får gode frugthaver, skal frugternes anvendelse i deres egne husholdninger også efterhånden indføres.

Bondekonerne ville én efter anden lære, hvorledes dette kan ske både med friske og tørrede frugter. Dagligt ville de ved deres megen sul-spise anvende nogen frugt, koge for eksempel en grød, enten af friske eller tørrede æbler dertil, og lade dem spises til det stegte flæsk og kød, de så meget bruge. Og da skal denne mad vorde lige så sund, som den nu er usund, formedelst dens dypning i stegefedtet. Ligeledes kunne rørrede blommer, pærer eller æbler lettelig anvendes i grynsupper og give den sundeste spise. Ja, jeg frygter ikke for, at når vore bønder først får frugthaver, deres koner da nok skal opstå og vise sig husholderske med denne Guds velsignelse, som nu er givet dem.

Og da falder det vel tilpas, hvad jeg forhen tilrådede med de gode frugters nedplukning og nøjagtige afsondring, når de skulle indpakkes til salg, thi nu ved de, at anvende alt, hvad der er stødt til tørring og således at indføre det i deres egen husholdning. Og så ville det næppe fejle, at jo gode, tørrede æbler og pærer kunne finde afsætning, hvilket især ville være nyttigt for dem, der lå langt fra sådanne steder, hvor friske frugter kunne vorde solgte.

Nu, min gode bonde, dette anførte opmuntrer dig til at anvende den omhyggeligste flid for at skaffe dig en god frugthave, i hvad egn du end bor. Den skal i tiden blive din gård og måske også dig selv, om Gud lader dig leve i nogle år, en rig kilde til megen velsignelse. Ej alene skal den indbringe dig gode penge, men, lærer du og din kone ret at bruge og anvende frugter i jeres husholdning, da vær forvisset om, at I af eders have endnu skulle indhøste en større velsignelse, nemlig, sundhed i legemet og munterhed i sjælen. I kender vel ikke den indflydelse, vor spise har såvel på legemet som på sindet. Men foragt derfor ikke deres råd, som kender den, følg deres anvisning, og eders egen erfaring skal overbevise jer om sandheden.

OM HUMLEAVL

Men førend jeg forlader frugthaven, har jeg endnu én ting, jeg må erindre, og det er humleavl. Lad være, at en bonde ikke bruger mange pund af den om året i sin husholdning, er det dog altid godt, at han avler disse selv, da han således ej alene sparer en udgift mere, men også ser sig betrygget for det bedrageri, der så ofte vises imod ham med denne vare.

Hertil kommer, at en bonde, når han selv avler humle, sparer mindre på dens brug, end når han skal købe samme. Og hvo ved ikke, at en kraftig og tilstrækkelig mængde humle er af den højeste nødvendighed, såfremt ellers øllet skal være sundt og bevares vel.

Det bliver derfor en bonde vigtigt selv at avle den humle, han skal bruge. Men det var tillige ønskeligt, om han kunne avle noget mere, end han til eget brug behøvede. Humle er en vare, der altid finder købere. Mange fynske bønder indbringer årligt en god skilling af deres humlehaver.

Hør derfor det råd og den vejvisning, jeg vil give dig, min kære bonde, angående humles plantning i din have, når denne har beliggenhed dertil. Thi dette sidste må man ved en humlehaves anlæg aldeles have for øjne. Har haven ingen læ for de sydvestlige, vestlige og nordvestlige vinde, bør man slet ikke befatte sig med denne sag.

Humle, som står blot for disse vinde, lykkes ikke ét af ti år. Derfor vil kun få udflyttere i førstningen finde lejlighed til humles anlæg i deres nye haver

Men når de følger mine råd og planter pile eller popler omkring deres haver, samt forsyne dem med frugtræer, der står for dem selv og helst ved den vestre side, så kan de med tiden, når træerne giver læ, få den bedste lejlighed til humledyrkning i disse nye haver, skønt de ligger på åben mark.

I denne hensigt foreslog jeg at indtage en hel tønne land til have, hvor man kunne gøre sig håb om frugtræers gode lykke

Jeg ville nemlig at en bonde med tiden skulle af de 4 skæpper land, som blev tilovers fra frugthaven, tage 1 skæppe land til et anlæg med humle. Når haven ligger sønden for gården, så kunne denne skæppe land tages omtrent midt over haven, hvorved den just fik læ mod de for humlen så skadelige vinde.

Jo bedre og omhyggeligere denne jord nogle år i forvejen var dyrket, enten med hvidkål, kartofler eller madurter, og jo bedre den var plejet med gødskning og holdt ren for ukrudt, desto bekvemmere var den til et humleanlæg, hvilket da måtte ske på følgende måde.

Jeg antager, at urtehaven efter mit forhen gjorte forslag er 50 alen bred og 140 alen lang. Her måtte tages et stykke af 35 alen midt over haven til humle, hvilket da ville udgøre 1 skæppe land. 8 alen indad fra frugtræerne på den vestre side, og 4 alen indad fra det østre hegn måtte humleplantningen først ske, thi vel kræver denne bært (vækst) læ, især for de ovenmeldte vinde, men dog må ingen humleplante overskygges af noget træ.

Når man nu et forår har i sinde at plante humle, må man efteråret i forvejen kaste huller af en to alens vidde, ligesom jeg anviste ved træerne, og det med sådan omhyggelighed i henseende til jorden, at den ringere aldeles afsondres fra den bedre, og endog rent bortføres, da i dens sted en bedre jord endnu samme efterår må føres til siderne af ethvert hul. En god hjulbør fuld af godt møg ønskede jeg også måtte gives ethvert hul, hvilken møg i efteråret skulle blandes imellem den opkastede og tilførte jord. Da således begge dele måtte ligge på hinanden vinteren over, at møgsaften kunne vel fordele sig i jorden.

Hullerne kunne kastes i lige linjer 4 alen og 1 kvartér imellem hver linje, men hvert hul i forbind med de andre, ligesom der blev anvist ved træerne og ved al plantning forhen. Der kunne da på denne antagne plads blive 72 huller.

Man måtte nu se sig vel omkring, for at skaffe sig humleplanter til foråret af den bedste sort muligt. Landet selv har dem nu her og dér meget gode, kun at de søges omhyggeligen og helst af de tidlige modne, og af dem, som bærer frugt langs op på rankerne fra nedent af.

Planterne må have to meget gode øjne, hvoraf det ene kan skyde top, det andet rod, og de må være tagne af aflæggere, som forrige sommer var nedlagte dertil, eller om man ikke kan få sådanne, da af de rødder, som er fremskudte langs hen øverst i jorden.

Når frosten i foråret er forbi, fyldes alle hullerne med jorden, men hver kvække og ukrudtsrod må omhyggeligen afpilles. Derpå sættes straks en stok i midten af hvert hul, hvilken kan stå en halv alen over jorden og således altid vidne om hullets midte.

Mod denne stok fører man jorden rundt om noget højere op, men overalt må hullerne være fyldte $\frac{1}{2}$ kvartér over jordfladen, da de ellers siden, når jorden synker sammen bliver for dybe imod den anden jord, lidt dybere skader ikke, om anlægget er på højere jord.

Fra stokken i midten sættes derpå i de fire hjørner af hvert hul 4 planter. De sættes efter en plantestikke. Hullet kan være gjort lidt på skrå og så dybt, at plantens overende kan dækkes med lidt løst jord. En kæp af 2-3 alen sættes straks ved hver plante, som denne det første år kan sno sig op på.

I denne sommer iagttager man alene, at binde rankerne til kæppen, ligesom de skyder frem, og at afluge alt ukrudtet på kulen. Den mellemliggende jord kan man i denne sommer dyrke med hvad man vil, da humlen ingen betydelig skygge giver. Før Mikkelsdag afskæres rankerne lidt over jorden, kæppene tages op og kulerne ophobes rundt om, at de kan være tydelig kendte til foråret. Al den løv, som falder i haven, kan man samle og brede over kulerne. Hvert 3. år bør man dække dem med et tyndt lag gødning.

I deres anden sommer, så snart foråret er nogenlunde sikkert, rives denne dækning til side af kulen og hver kule ophakkes, men med forsigtighed omkring humleplanten, hvilken man dog en del nedad blotter for jord, samt afskærer de udskud på den, som er for lange. Når vejret er mildt, kan kulerne ligge således ophakkede og planterne blottede en dag eller to. Man indkaster derpå jorden og den øvrige dækning imellem hinanden og tilskuffer kulen rundt om, ligesom året forhen.

Så snart humlen begynder at skyde frem, skal stænger tilsættes, 2 til hver plantes side, følgelig 8 i hver kule. Disse stænger må være 5 alen lange og sættes næsten $\frac{1}{2}$ alen i jorden, da man først gør hul for dem med en jernstang og skrår lidet udad fra kulen, at stængerne derved kan få bøjning fra hinanden, så at hver kan bære sine egne ranker, og sol og luft virker ind imellem toppene.

Men, for at de alle kan blive stående sikre i denne stilling, må man med et fint snoet halmbånd – det er den såkaldte sime – anbinde enhver kules stænger 2 alen fra jorden, og således ved dette bånd tvinge enhver stok til at beholde sin stadige stilling. Har man mangel på stænger – og hvor viser ej denne sig – da søger man alene at anskaffe sig en god, stiv stang af 6 alens længde til hver kule.

Den tykkeste ende af en stenlægt* kan dertil være tjenlig, men også en elle-raft, som har længde og tykkelse nok for oven. Denne sættes i kulens midte, hvor ellers mærkestokken stod, og på dens spids hæftes et kors med 8 arme, hvilke til hver side er $1\frac{1}{2}$ alen lange. Dette kors kan nemmest og varigst gøres på følgende måde. Man tager et stykke bøg, asp eller el, hvad man har, som ved tilhugning kan blive et kvarter tykt i 8-kant og afsauger* det $1\frac{1}{2}$ kvarter langt. I dette borer man først et hul på dets ene ende 2 tommer ind, dette hul må bære $1\frac{1}{2}$ tomme vid. Derefter borer man med et mindre bor 4 huller tværs igennem hver 8-kant, et hul ovenfor det andet. Igennem disse huller stikkes 4 friske kæppe af pil, hassel, el, hvad man har, hvilken må sidde $1\frac{1}{2}$ alen ud til hver side.

Korset sættes derefter på stagens spids, hvilken må være tællert til efter hullet i enden. Hjertet i et sådant kors kan bruges i mange år, kun nye kæppe stikkes årligt igennem det. Ved den yderste ende på alle 8 arme hæftes et stykke sime, der må være så langt, at de kan nå til jorden og dér bindes ved en hæl, som nedsættes ved humleplantens side, hvor ellers en stang skulle have stået.

To alen fra jorden må man også anbinde disse med bånd ligesom ellers stængerne for at give dem mere fasthed. Denne måde at stænge sin humle på er endog den bedste, thi rankerne hæfter sig lettere og fastere på simerne end på træstænger.

Når humlen skal afplukkes, giver denne måde mere bekvemhed, thi en sådan afskåren sime med sine ranker kan magelig foruden spille indtages i hus til afplukning.

Når da humlen enten på denne eller hin måde er stænget og den opskyder ranker, vælger man tre af de stærkeste til hver stang, de øvrige afskæres. De tre valgte ser man nøje til med, at de snart kan hæfte sig og sno sig fast. Når de er 2-3 alen lange afplukker man bladene 1 alen fra jorden opad. Eftersom de når stængernes højde, afsnitte man deres top med en kniv, som kan bindes på en kæp. Ja, endogså de, som ej når dette mål inden midten af juli bør dog afskæres, at de ej mere skal vokse, men hellere blomstre og sætte frugt.

Kulen må i det øvrige holdes bestandig ren, og alt ukrudt bortluges. Alle fremskydende ranker afskæres, stængerne eller simerne nøje påpasses, at de alle kan være i deres rette stilling og rankerne være ophæftede på dem.

Vokser humlen på alle kuler vel til og har den tilrådede udhængning, da kan man ej stort gøre regning for andre tings dyrkning imellem samme, humlen skal også selv betale den hele plads, den optager. Derfor bør man ingenlunde tillade noget slags højt voksende ukrudt at fæste sig her imellem, men holde jorden ren, og slå det græs bestandig af, som siden vil vokse der imellem.

Humle-indhøstningen kan i de fleste åringer begynde noget før Mikkelsdag. Så snart man ser knopperne brunes, og finder, at de ved gnidning giver stærkere lugt samt efterlader en fittighed* på fingrene, som også at frøet gulnes, bør man uden ophold begynde indsamlingen og først på de kuler, hvor den stærkeste modenhed viser sig, men fuldkommen tørt må alt være hver gang, indsamling skal ske. Har man stænger ved sin humle, da løsnes først alle stænger i én kule fra deres bånd til hinanden, derpå afskæres rankerne ved jorden, og man tager stang med ranker op og afplukker knopperne over et kar i haven, uden at lade blade komme imellem. Men flere stænger end de, man får afplukket, må hverken løsnes eller optages. Har man simer ved sin humle, kan disse afskæres for oven og neden og henbæres forsigtigt over karrene, uden at de indvikles og trykkes for stærkt på hinanden, hvorved knopper og især frø kunne affalde. Men ellers giver simer denne fordel ved humleindhøstning, at når man en formiddag har humlen fuldkommen tør og frygter for regn om eftermiddagen, da kan man dog benytte sig af en sådan dag. Så længe det er tørvejr, afskærer man da og indbærer varsomt så mange simer med deres ranker, som man den dag kan afplukke.

Har man en stor stue med fjel-gulv (trægulv), af hvilket alt støv og sand er affejet, kan afplukningen sikkert ske i den. Kun at hver, som indbærer eller skal afplukke, sætter sine træsko eller sko udenfor. Ja, trænger humlehøsten på formedelst humlens fulde modenhed, og det tillige truer med uvejr, da kan man dagligt indbringe til afplukning om aftenen, ja, vel også til afplukning den næste dag, når kun rankerne varsomt indbæres og gulvet er så rent, at alt det, som affalder derinde, kan opsamles og komme til nytte.

Når afplukningen skal ske om aftenen, bør man ikke spare på lys, men lade stuen være så vel oplyst, at enhver godt kan se at afplukke alle knopper, og dem alene uden at tage blade med.

Når humleknopperne har den fulde modenhed, og afplukkes ganske tørre og uden mindste blad, da kan jeg ikke tro andet – erfaring har jeg ikke for mig, thi min haves beliggenhed har ej tilladt mig noget humleanlæg – end at jo sådan humle straks kunne indpakkes i tønder og holde sig meget vel. Og kunne erfaring stadfæste denne min formodning, da er der ingen tvivl om, at jo en sådan humle ville vise sig dobbelt kraftig, thi under den almindelige tørring, - da man lægger den et kvartér tyk på loftet, hvor der er god træk og daglig omrører den i en tid af 3 uger – må denne så stærk uddunstende bert tabe overmåde meget.

Imidlertid får man at følge brugen, som den sikreste, med mindre én eller anden ville gøre forsøg med en fjerding og indpakke samme straks, samt lade den på det stærkeste træde sammen, og derpå stå hen et halvt eller helt år, førend man efterså den.

At den tørrede humle ellers bør straks indpakkes med den stærkeste presning, er bekendt nok. Hvad en bonde vil bevare til egen husholdning, kan han bedst nedtræde i en tønne eller kasse, og hvad han kan sælge, må han nedpresse i sække.

Men kunne vel en bonde også have noget til salg af en sådan humlehave som den, jeg har foreslået? Ja, når han har 72 kuler, når disse behandles alle efter min anvisning, og Gud for alle ting giver velsignelse med lykkeligt vejr, da kan samme, når de er 3 år gamle, vel frembringe 6-7 lispund humle årligt. Af disse fordrer hans husholdning næppe 1½ lispund, det øvrige kan da sælges.

Humleprisen i vore dage kan desuden nok opmuntre og tilskynde enhver bonde til at lægge vind på denne sag. Skal en bonde holde stand, må han i alt muligt stræbe at anskaffe sig sine egne fornødenheder.

Så vidt om en udflyttet bondes frugthave.

Men vi har endnu et stort stykke tilbage af den plads, jeg bestemte for en bondehave. Hvorledes skal dette anvendes? Måske til at dyrke madurter af alle slags, for med dem at fare til torvs, om ejeren ligger i nærheden af en købstad? Nej, min gode bonde, frygt ikke for dette forslag af mig. Jeg er ingen elsker af, at bønder eller bønderkoner skulle jævnlige torve (gå til torvs).

Den plads, jeg endnu har tilbage i min bondehave, vil jeg rigtignok have dyrket med alle slags rødder og urter, men i almindelighed ikke til salg. Nej, til min bondes eget brug og husholdning skal de anvendes. Og gid jeg heri måtte virke noget på den mig så kære bondestand, gid den vejvisning, som jeg her i korthed vil give til en bondehaves dyrkning med rødder og urter og sammes anvendelse, måtte blive fulgt af ret mange bønder.

O, hvor skulle dette glæde mig, er der noget, hvori vor bondestand står såre langt tilbage, da er det i dette. Alt i havevæsenet er ukendt for den, alle jordfrugters anvendelse er fast fremmed hos den, og det som er det værste, dens smag er ganske afvant fra disse for mennesket så sunde og naturlige spiser. Men alt kan forandres og forbedres.

OM URTEHAVEN

Lad kun vore bønder, som nu i mængde udflytter, få gode, store og velindhegnede havepladser. Lad disse besættes med frugttræer efter foregående anvisning, da skal bønderne nok også lade sig vejvise og opmuntre til at dyrke den overblevne plads med rødder og urter, og tillige lære disses kloge og højt gavnlige anvendelse i deres husholdning. Min vejvisning her har begge dele til formål.

Orden og renhed er smuk og nyttig i alt, men især i en have. Min bonde må da heller ikke lade sin have mangle denne. Er træerne efter mit råd satte for sig selv, enten alle på den ene side, for i tiden at aflukkes fra urtehaven, eller også fordelte på begge sider, så er urtehaven mere lang end bred, og man kan da bedst gøre tvende lige gange ved begge sider ned igennem den, 1½ alen fra frugttræernes stamme, og lade disse gange blive 1½ alen brede.

I 4 lige kvarterer tværs over kunne man nu afdele hele pladsen, og imellem hvert kvartér anlægge en gang af 1½ alens bredde. Det hindrer ikke i denne indretning, om en humlehave er eller bliver her imellem, den kan da være som det 5. kvartér. Har min bonde bier – og dem bør han have – da er pladsen for dem næst ved huset i haven, siden samme efter min plan ligger i sønden.

Når han nu således har urtehaven inddelt, afsætter han en fjerdedel af den plads, han har, til kommen og sennep. Den del, han tager til kommen, må han grave med største omhyggelighed, så at alle græs-rødder nøje afpilles og det først én gang i efteråret og siden anden gang i marts eller april, når jorden er tør, da han straks på gravningen kan så sin kommen. Dersom græs-rødderne nu er nøje afpillede, og kommen-sæden har været sund og god, så at den opkommer jævnt og vel overalt, så kan et sådant kommen-land ligge en del år og årligt give en god høst. Hvad bonden ej bruger af samme i sin husholdning, finder han alle vegne købere til.

Når kålen i foråret er i liden mængde, ja, undertiden rådner, da kan kommenbladene med lidt andet grønt godt erstatte denne mangel.

Det andet halve stykke til sennop (sennep) kan, når det består af jord, der tilforn har været dyrket, nære sig med en god gravning. I enden af april eller først i maj kan senopen såes. Dersom en bonde kan skaffe sig senopsfrø, som er ægte og ublandet, så betaler senopen overmåde godt sin dyrkning. Men man må meget søge, førend man finder en ægte, ren senop, den er almindelig blandet med agerkålsfrø, hvilket gør den bitter og ubehagelig af smag. Enhver bonde bruger årligt en del senop til sit hus, denne ville jeg, han skulle avle selv og have den ægte og god, da han almindelig bedrages med den, han køber. Overskuddet kunne han sælge.

Senopen sår sig vel for en del selv, hvorover man i en have ikke kan skifte med den og anden sæd, men hvor man ét år har sået den, nødes man til også et andet år at have den. Dog kan man ej lide på, at der uden fornyet sæd årligt skulle opvove (opvokse) nok af det tabte frø. Bedst derfor, så snart man har indhøstet sin senop, straks at omgrave stykket, lade det ligge til foråret, og da overså det tyndt på ny. Det bliver vist tykt nok.

At indhøstningen, såvel af senop som af kommen må ske med varsom hånd på det, at det modne frø ej skal affalde, lærer nødvendigheden. Man gør bedst i med en kniv at afskære stilkene og at have et lagen udbredt ved siden af sig, hvorpå man lægger dem, da de over samme lagen kan afgnides, uden at omflyttes videre.

Når græsset efter nogle år tager overhånd i kommenstykket, og denne bliver alt for tynd, kan man ombytte sæden på disse to stykker. Man graver da kommenstykket et par gange og sår sennep deri, hvilket går meget vel an, men når man nu også sår kommen i sennepsstykket, får man en del sennep op tillige med kommen, men disse må det første år godt afluges, siden forgår de. Ved denne omskiftning måtte begge stykker styrkes ved noget tilføjet gødning.

Det kvartér med senop og kommen råder jeg at tage nærmest huset. De øvrige 3 kvarterer ønsker jeg satte og holdte i følgende brug, under årlig omskiftning med hinanden.

Det ene af dem skal årligt gødskes, hvilket sker bedst og bekvæmst for bonden sildig i efteråret, da gødningen med det samme nedgraves, dog ikke dybere end ved et halvt spademål. Af forrige vinters samling må denne gødskning være. Dette kvartér skal den næste sommer anvendes til kål, da det efterhånden, som man har planter tjenlige til sætning, graves, men dybt og godt. En bonde må, foruden god grønkål, også endelig dyrke hvidkål, rødkål og kålrabi under jorden. Af de tre første slags kan han plante så mange, som hans husholdning kræver og plante det øvrige af kvarteret til med kålrabi. Ved disses plantning, ligesom ved alt, hvad der angår urtehaven, beder jeg, at det følges som jeg i det 12. kapitel anviste for husmanden.

Vist nok spiser vore bønder gerne kål, men det er kun grønkålen, de i almindelighed alene dyrke, hvilken også vist nok er den sundeste af alle vore kålarter. Hvidkåls brug er dem dog langt fra ukendt, de køber gerne nogle hoveder og bruger samme i mange egne ved gilder og højtidsmåltider. Rødkål derimod er mindre kendt iblandt dem, skønt jeg tror, at denne er sundere end hvidkålen, især om den syres lidet med eddike. Kålrabi er dem i almindelighed mest ukendt, og denne kunne dog vissest og lettest dyrkes af dem. Hvor rød- og hvidkål formedelst jordens sandighed ikke kan dyrkes, dér kunne denne dog lykkes. I husholdningen er den også overmåde nyttig. Langt sikrere end rød- og hvidkål, der gerne vil rådne, kan kålrabi forvares vinteren over, enten i en kælder eller i en kule i haven. Den skrælles, hakkes, koges og opstaves, lige som hvidkål eller roer, giver en behagelig spise og drøjer meget på sul.

Dens anvendelse og nytte som foderurt for kvæget er vist i det 12. kapitel. Drag derfor, min gode bonde, endelig denne kålart ind i din have, og plant den ej alene i det kvartér, vi her taler om, men alle vegne, hvor der kan være nogen plads ledig.

Jeg har forhen sagt, at før man får træer, må man til disse bestemte jord dyrkes godt, og at man ligeledes, når man har fået dem, endnu i nogle år må dyrke jorden imellem dem. Her er da i rum tid en god plads i haven for en mængde kålrabi. Og lærer en bonde først ved erfaring denne kåls udbredte nytte, såvel i husholdningen som især i stalden, han forlader da vist ikke dens dyrkning, når træerne tilvokser og haven følgelig giver ham kun plads til få.

Nej, han opsøger sig da vist på sin mark en plads, som han bekvæmst kan give fuldkommen indhegning og planter sig dér årlig nogle tusind kålrabi, og følger da alt, hvad jeg har anvist for husmanden i denne sag. Men jeg kommer til kvarteret og dets dyrkning igen.

I næste år skulle det anvendes til de egentlige såkaldte madurter. Den del af det, som har været besat med rød- og hvidkål samt kålrabi – alle disse optages før vinter og gemmes i kælder eller kule – kan og bør graves før vinter. Men grønkålen kan ikke vel optages, skønt mange bruger det, hvilke da hensætte dem op til hinanden i jorden på et sted nær ved huset, for dér bekvemt at kunne tage den, om der ville falde stærk og megen sne, som ellers kunne dække dem. Men jeg synes altid at have erfaret, at den står sig bedst, når den bliver stående på den plads, hvor den er plantet, og dette gælder især om den lavt-stammede kruskål, hvilken altid er den bedste. Men i marts måned, eller først i april, så snart vinteren er forbi, bør hele stykket med ét ryddes, da man på solsiden ved huset kan hensætte nogle få stykker til frø og resten, både stavene og de, som har top, sættes på et sted tæt op til hinanden, at man kan have dem til kål i foråret.

Er jorden optøet og nogenlunde tør mod enden af marts, da kan man aftræde nogle bede i den jord af kvarteret, som var gravet før vinter, og i samme så uden ny gravning det slags kålfrø, man vil dyrke. Det er det sikreste at så disse frøsorter så tidligt, da man herved undgår de farlige jordlopper. Lykkes hvid- og rødkålen, får man derved disse planter færdig til rette tid mod enden af maj, også kan der i denne før vinter gravede jord, om man har flere bede, sås maj- eller hvide roer. Sås disse sildigere og i nygravet jord, fortærer jordlopperne dem oftest

Den øvrige del af kvarteret, som ej har været gravet før vinter, graves ind i april, når jorden er tør og bekvem. Man bør under gravningen nøje udslå hver jordklump, afpille hver kvække (kvikgræs) og ukrudtsrod, og efterhånden rive alt vel og net.

Det aftrædes derpå efter snor og mål til bede. I disse sår nu bonden,, eller vel rettere bondekone – thi hun bør især værne sig til gartneriet – alt hvad de af madurter og rødder vil have. Gulerødder, petersillerødder, pastinakker og rødbeder er vel de sorter af rødder, som de ønsker dem, men disse må ikke sås for tykt, at rødderne kan vel udbrede sig og blive store. Løg, porrer, kruspetersille, timian, merian er vel af madurterne de brugbareste for en bonde.

Af hver sort kan der nu sås lidet eller meget, alt som man ved, brugen i husholdningen kræver det. Efter Sct. Hansdag kan der sås Botfelske-roer, hvoraf en del kan optages med de andre rødder i efteråret og gemmes i kælderen, men en del bliver stående i jorden vinteren over, hvilke kan bruges i foråret.

Ligeledes kan ved samme tid eller senere sås kørvel, som da i foråret giver herlige blade til kål, og kommer godt tilpas, når den rette kål næsten er forbi. Ville en bonde ved samme tid også så sig et par bede med spinat, som også står vinteren over, kunne han ved disse blade samt ved kørvel og kommenblade have hele foråret igennem den allersundeste og mest velmagende kål.

Når der sås både af den tidlige majroe og af den sildige Botfelske-roe kan huset året omkring være forsynet med roer, så at når en bondekone ved at tillave dem vel og give tillavningen nogen forandring, og snart bruge dem opstuede med flæsk, snart med kød, snart med fisk, kan roen ene lægge sådan drøjelse i hendes sul, som hun ikke skal kunne forestille sig. Også kan og må gulerødderne på lige måde komme hende til hjælp. Alene som suppeurt må denne rod ikke bruges. Nej, opstuvet nu éne, nu med roer, nu til ét, nu til et andet slags sul. Rødbeder kogte og med lidt eddike nedlagte i gryder, var også herlige for en bondekone at have bestandigen, for deraf at indsætte en tallerken fuld hver gang, hun giver stegt flæsk eller kød.

Se, således og på mange flere måder kunne dette kvartér, når det blev vel dyrket med roer, rødder, urter, ja, om man ville også med nogle bønner og ærter, give den gode madmoder nok i hænde, som hun kunne tillave med stor besparelse i sit sul. Denne fordel er stor, men hertil kommer endnu en større: at nemlig en sådan spise ville befordre sundhed, raskhed og munterhed hos vore bønder.

De tror det vel ikke selv, men sandhed er det dog. Gerne klager de over, at de bliver for hastig hungrige efter sådan mad, men mon dette ikke just vidner for sådan mads sundhed?

Og da de dog ikke giver langt ophold imellem hver spisning, men bruger den såkaldte mellemmad, var det vist meget gavnligt for deres sundhed at de følte nogen madlyst, inden de nød denne, thi just derved blev samme dem tjenlig

Men hvad kan det vel gavne at skrive om rødders- og urters store nytte i husholdningen for vore bønder? De kan vel hverken forstå at dyrke dem eller have tid dertil? Og da er jo alt uden nytte. Nej, hverken den ene eller den anden indvending, frygter jeg for.

Aldrig har jeg endnu kendt nogen bondekone, der har haft lyst til at ville have lidt urter og rødder i sin have, at det jo også har lykkedes hende ret godt at bringe de almindelige urter og rødder frem. De er jo dog alle vante til at så kålfrø, at luge deres kålbede og at plante kål. Dette er kun sagen, at de kære koner fatter lyst dertil og begynde dermed, thi de skulle da nok drive det igennem og vide efterhånden at lære sig selv mere og mere

Jeg har megen tillid til vore danske bønderkoner. Når kun mændene og vort bonde-mandfolk i almindelighed bliver noget villigere til den del af havearbejdet, som egentlig tilkommer dem, nemlig gravningen, og når de forrette den med flid og nøjagtighed, da tør jeg love for konerne, at de nok skal afdele bedene, så frøet, luge og bestyre resten.

Børn går gerne moderen til hænde i alt, hvad de kan gøre, og disse kan tidlig udrette meget i en have. Alt havearbejde lader sig også meget fordele fra tidlig forår til sildig efterår, så at når man er snu med at passe tiden, findes den let. I det øvrige henviser jeg til alt, hvad jeg har skrevet om denne sag i kapitlet om husmænd og deres haver.

Men jeg har endnu et år tilbage med dette kvartér, hvilket er det 3. år efter dets gødskning. Det bedste, som det nu kan anvendes til, er kartofler. Vel kræver denne frugt især gødskning, og når man på marken vil dyrke den, er det aldrig rådeligt uden gødskning, men jeg har derimod funden, at når jorden i en have ellers er god og har i lang tid været vel dyrket, bør man trække kartofler længst fra gødskningen, da de ellers

formedelst læen og jordens kådhed skyder for meget i stængler og top, og sætter kun få og små rødder. Man kan nu til haven vælge enten af de større og tidligere modne, eller af de små, gule kastanje-kartofler, hvilke sidste især vel kan dyrkes i en have, da de kan ligge sikre i jorden til de er modne i enden af oktober eller i november.

Alt, hvad jeg ellers anviste for husmanden ved hans kartoflers dyrkning på hans lille lod, det kan bonden følge i sin have.

Ligeledes vil jeg også have ham henvist til den anvendelse af kartoflerne, som jeg dér har rådet til, når disse ej kunne sælges.

Efter det, jeg nu her har skrevet om bondens urtehave, som jeg ville have inddelt i 3 kvarterer ses, at det ene kvarter årligt skal gødskes og besættes med adskillige slags kål, det andet besås med madurter og rødder, og det tredje med kartofler, og med disse slags omskiftes da årligen fra ét kvarter til et andet.

Jeg har ikke talt om ribs og stikkelsbær i en bondehave. Stort nyttige kan disse ikke være nogen bonde. Vil han have nogle af dem i sin have, enten for sine børns skyld eller om han skulle ligge nær ved en købstad, for da at kunne sælge dem, da kan pladsen til dem tages på kommen- og sennepsstykket.

Hver af dette stykkes udsider kan han beplante med 2 linjer af dem, 2 alen imellem hver linje, og 2 alen imellem hver plante i linjen, da de, ligesom andre træer sættes i forbind mod hverandre. Det er altid bedre således at lade dem stå enkelte og buskevis end i hække tæt ovenpå hinanden. Når man har dem i hække, vil man gerne klippe dem for synets skyld, men det duer ikke, thi just de skud, som afklippes, er de unge, der næste år skulle bære. Nej, i buske bør disse stå og beholde deres sidste skud. Når buskene bliver så store, kan de ældre og sværere grene årligen i grunden udskæres, hvorved de yngre og finere, der bærer bedst frugt, får luft.

OM BIER OG BIAVL

Jeg har forhen nævnet bier, og den plads, de kunne stå på. Ja, min kære bonde, lad din have aldrig mangle bier. Hvor skulle du kunne tilgive dig det, om du ikke besørgede dette vindskibelige og nyttige lille dyr bolig hos dig? Jo mere din have behandles som have, besættes med gode frugttræer, omplantes med pile og andre træer for læ's skyld, jo bedre den dyrkes med gode madurter, og om du kan have humle, da også med den, desto vissere kan du være på, at bier med glæde ville bo hos dig. Og får dine marker udenom din have også en god dyrkning, besåes de vel med kløver og besættes dine diger tæt med pile og andet, da vil sandelig bier fryde sig i din have, og du selv og dine vil nyde mangan glædestime ved at bese dette lille dyrs utrættelige flid, og ved at opdage mere og mere af deres kloge husholdning og kunstige arbejde.

Din eftertænksomme omgang med bier vil føde dig mangan god tanke. De vil opløfte din sjæl til Gud, hvis uendelige almagt, visdom og godhed skues ikke mindre i dette lille dyr, end i hans hele, store verden. De vil minde dig om flid og vindskibelighe i dit kald om orden, nethed og en klog husholdning i at spare fra sommeren til vinteren.

O, jo min bonde, bier må du have, bier må du elske og pleje ømmeligt. Og hvor lidet er det, vi har at gøre for dem? Snart jo mindre vi gør for dem, jo bedre er det. Jeg er aldeles ingen elsker af nogen kunstig indretning for bier og kunstig bestyrelse med dem. De må for det meste overlades til dem selv, at de med ro og frihed kan følge og udføre deres naturdrifter.

Jeg vil i korthed sige det vigtigste af det, lykkelig erfaring i mange år har lært mig at være det rette og gavnlige ved biers pleje.

Man udsøger en god plads i haven til dem, lige mod solen eller sønden, hvor de kan have læ for nord og vesten. De sættes så langt ud fra huset, at taget ej kan dryppe på dem. Man tildanner bænke for dem, noget bredere end kuberne, hvilke hæftes på 4 pæle, der står 3 kvartér over jorden. Før man sætter bænkerne, bør jorden være gravet og rensat fra kvik og ukrudtsrødder, og bedækket med grus, at der altid kan være rent under og imellem dem. Man kan sætte bænke udenfor bænke, halvanden til to alen fra hinanden. Bistaderne sættes på bænkerne i forbind mod hverandre, at solen kan skinne ind på kubeåbningen af dem alle.

Man skaffer sig gode og fastbundne kuber så store, at de godt kan rumme en skæppe korn, og som har en rigtig skråhed opad mod spidsen, og er såre lidet tagne ind i de 3-4 underste lag. Mundenen gør man 3

tommer bred, men ej højere end igennem et lag af kubens bind. Man skal også forud have nogle af de såkaldte stimler*, der er gjorte af vide (vidde) med de kuber, man har, og består blot af 4-5 lag bundne i alle dele, som det nederste af kuberne.

Også forud bør der være gjort en del tynde, runde brætter, lidet større end kuberne i omkreds. Tøndelåge og bunde kan man bekvemst tage dertil og give dem størrelse efter kuberne.

I sværmetiden må der altid våges ved bierne, at man straks kan se, hvor de kaster dem. Så snart de fleste har lagt dem, anbringer man, det bedste muligt, en kube tæt over, og, om det kan ske, ind på dem. Kuben må først være gnedet godt indeni med græs eller nogle blomstrende urter, samt have et kryds af pinde anbragt oven i sig.

For resten bør alle kuber forud være vel afbankede, rensede med fjerving og luftede i solen. Over den anbragte kube kaster man et lagen, at solen ej for stærkt skal stikke på dem. Man pirrer nu så stille med en bladet kvist på de længste fra kubens langs op mod kubens, at de ligesom halvt kan tvinges til at løbe op i den, hvilket de som oftest også gør, når man ej giver mindste tid til at ligge stille. Jo længere man lader dem ligge, desto vanskeligere viser de dem.

Så snart de er indkomne i kubens, tager man kubens med dem og sætter den så stille på det runde efter kubens tilgjorte bræt i et skyggefuldt sted og kaste lagenet over dem. Her står de til aften, da de med brættet sættes hen på deres bænk. Jo friere og dristigere man omgås dem i deres sværmetid, desto mindre stikker de. Man kan gerne lade dem krybe på hænder og ansigt, kun at man ej vifter og slår efter dem. Når de om aftenen hensættes, bliver straks en halmhætte sat over kubens og samme med et halmbånd eller sime bundet til kubens og bænken.

Ser man henimod Sct. Hansdag og derefter, at et bistade ligger med en stor klump bier ude og under bænken, som den ej indtrækker om natten, da går man en aften sildig til, opløfter den fra sit løse bræt og sætter på samme en stimmel efter kubens størrelse, på hvilken man da nøjagtig stiller kubens. Man tilkliner også med noget ler – enten da eller om morgenen før dag – den gamle munding, da man har gjort en ny på stimlen. Aftenen efter, når de alle er indtrukne og mere rolige, kliner man ler ind imellem kube og stimmel, sætter forsvarligt hætte over og binder alt med sime til bænken. Iagttagelse man ej dette, således at tilsætte stimler, hvor et stade ligger ude med bier, men venter at de vel skal sværme, bedrager man sig som oftest, thi de begynder straks at bygge under bænken og samler dér, hvilket ingen sand nytte kan komme til, da de derimod, når de søge rum, arbejder langt stærkere, og snart fylder stimlen, hvorved man da i sådant stade, når det optages, får fast dobbelt så meget honning, som i et enkelt. Men gerne kan de også på en sådan stimmel blive stående over, når de ej er over 3 år gamle, og når de bygger godt til bunden eller brættet.

I øvrigt lader man ellers sine bier sværme og forplante dem ved nye kolonier så meget de vil og kan. Det ligger ganske i deres natur at ville dette, og jo mere frihed, man under dem dertil, jo bedre lykkes de. Endog de sildigere sværme af hvilke der sjældent kommer meget ud, kan man dog sagtens tage imod og hensætte som de andre. De samler dog noget, og det, de samler, er rart og fint.

Ved Mikkelsdagstider optager man af staderne alt, hvad der ej pålideligen kan overvintres. Og det er først alle de stader, som har stået 3 vintre, dernæst tager man også hætterne af alle de andre, eftersér kuberne godt på dem, som har stået 2 vintre, og finder man noget bræk eller tegn til forrådnelse, så at vand og regn let kunne indtrænge, da tager man også disse op. Men alt, hvad som har gode kuber, løftes op mellem hænderne med deres løse bræt på bænken. Finder man, at de har god tyngde og fuldkommen vægt som en skæppe rug, da nedsættes de igen stille på deres plads.

Således går man alle sine stader igennem, vejer hver imellem hænderne, og lader de fuldvægtige stå, men alt det mindre vægtige, som man har nogen tvivl om, skal uden skånsel optages.

Det er en uoverlagt barmhjertighed, som nogle anprise ved bi-behandlingen, at man nemlig skulle se på kunstige måder at tage voks og honning fra bierne, uden at dræbe dem. Lidet af det har jeg kun selv forsøgt, thi de har aldrig kunnet overbevise mig, men meget har jeg set forsøgt hos andre, dog altid med mislykke. Med tillid tør jeg derfor anbefale enhver bonde vor gamle, danske bi-behandling, som den bedste og den rette. Den har jeg selv trolig fulgt i mange år med lykke. Lad derfor, min gode bonde, dine bier kun formere dem ved sværme, så meget som de vil og kan, men lad intet stade stå vinter over, når det enten er over 3 vintre gammel, eller har noget bræk på sin kube eller ikke har sin fulde vægt. Ja, gør dig endog

samvittighed af at lade nogen sådan stå vinteren over, men aldrig af, at du tager den op og dræber bierne i den ved svovl.

Dette sker sikkrest på følgende måde: Man støder først svovlen og i en potte sat på nogle gløder langt fra al lueild, lader den smelte. Nogle linnede klude, som er klippede i strimler $\frac{1}{2}$ kvartér brede, omvælttes i den smeltede svovl, hvilken man dog først har taget fra ilden. Når kludene er optagne og svovlen på dem størknet, klippes de i små stykker på 1 kvarters længde. Man har nu nogle små pinde, som spidises til den ene ende, og på den anden gøres en kløft, i hvilken sættes en dobbelt sammenlagt, svovlet klud. Når man om aftenen vil optage bier, gør man først i nærheden ved bænkene nogle små huller i jorden lidet snævrere end kuberne. En karl går nu til og løsner bistadet fra sit bræt og i det samme tænder en anden ved et lys, man har i en lygte, den svovlede klud på pinden, sætter den hurtigt ned på sin spidse ende i hullet, så at den står fast, men i samme øjeblik er nu karlen med kuben tilrede, sætter den lige over hullet, indpakker den opkastede jord rundt om, og lægger også lidt jord ovenpå spidsen af kuben, så at al svovl-røgen ganske indspærres i den. Inden få øjeblikke er hver bi død. De fleste nedfaldne i hullet, og man beforder, at dette sker ved nogle små slag på kuben. Når man ej hører mere snurren derinde, kan man optage kuben og nedtræde jorden godt i hullet, om nogen bi endnu skulle være i live.

Alt hvad man lader stå, indkliner man nøje, sætter gode hætter derpå, som går godt ned for munden, og binder hver kube til bænkene. Om vinteren behøver de ingen anden påpasning, end blot at kaste al sne fra dem. I foråret, når bierne begynder at røre dem (sig), løsner man båndene og tager hætterne af, hvilke man afryster meget nøje, samt med en fjervinge afvifter kuberne og bænkene. Man lader hvert stade stå urørt med mindre man mærker, at en er uddød, den må straks optages. De andre binder man igen til og slipper tillige noget af hætten bort fra munden. Nogle brækker også deres stader løse om foråret, ser til dem og afvifter brættet under dem. Ja, endog sætter honning ind til dem, som synes at mangle. Men alt dette duer ikke. Har et stade nogen kraft, da renses det under sig selv og nærer snart sig selv, men har det ingen, er vor kunst forgæves.

OM HONNING

Hvorledes skal nu en bonde anvende, hvad han optager af sine bier? Mit råd skal være, at han så længe han endnu ikke har nået nogen betydelig indsamling hos sig selv, kan han sælge det, men lidet honning og vox bør han dog årligt forbeholde sig selv.

Når man tager bi-værker af kuberne, kan man udsøge nogle af de fedeste og hvideste stykker kager og lægge dem stille i et kar. Et par brede og vide gryder har man nu tilrede, over hvilke man binder et stykke udslidt, tyndt lærred. Her ovenpå lægger man de aftagne kager og så mange på gangen, som der kan opstables på hinanden og sætter så gryderne om dagen i solen, men om natten på en kakkellovn, der holdes lidt varm.

I et par dage og nætter gennemses det meste af honningen. Denne honning, som således bliver den rene og hvide såkaldte jomfruhonning, kan nu samles i en krukke, bindes over og gemmes til en medicin i huset. Når nogen har ondt for brystet, kan der stødes lidt hvidt ingefær, hvilket blandet med noget af denne honning, hjælper herligt, når man tager nogle teske-fulde deraf adskillige gange om dagen.

Ligeså kan man også drikke tynd havresuppe sødet med denne honning. Apoteket har ej bedre medicin for bonden i brystsvagheder.

På samme måde bør også bonden, som har bier afsmelte sig lidt vox og have i huset. Hans kone behøver et lidet stykke til at voxer tråd med. Hugger eller skærer nogen sig, kan et plaster straks gøres af vox og tykt terpentint smeltet imellem hinanden. Terpentint, såvel den tykke som olie-terpentint, bør aldrig savnes i en bondegård. Bliver et kreatur slaget eller stukket og får åbent sår, er terpentintolie et godt lægemiddel, når såret dagligt dermed vaskes og renses.

Fornagles en hest, bør sømmet trækkes ud, materien udtrykkes, lidt terpentintolie indgydes og vox trykkes ind i hullet, at urenhed ej skal trænge derind.

Ses kræft i et frugttræ, bør den udskæres i tide, og det så vidt omkring indtil man når frisk bark rundt om i hullet, men dette hul bør indsmøres i vox, hvori lidt terpentint eller tjære er indsmeltet. Skulle en bonde en gang lære at pode, da må han også hertil bruge vox blandet med terpentint eller tjære.

Af disse og flere årsager ville jeg da, at om en bonde end sælger sit biværk, skulle han dog selv forbeholde sig noget honning og vox.

Men enhver bonde, der har lejlighed til bier – og det kan enhver få, som vil anlægge sig en god have og sørge for dens beplantning med træer – må stræbe efter at bringe sin biavl så vidt, at han kan have en halv snes lispund af sine egne bier, som han optager til vinter. Og da bør han selv blande mjød, thi den fordel, som er ved dette, bør han ikke lade gå sig af hænde. Man kan omtrent regne, at voxet, som udkommer, giver, når det sælges, de penge, som hele biværket ville have indbragt, om dette havde blevet solgt, så at man har mjøden for umagen.

OM MJØD

Mjødblanding er også en så simpel handling, at enhver bondekone lettelig kan forrette den. Alt biværket må haves samlet i et stort kar, på hvilket så meget sydende vand øses, at det hele kan ved en god omrøen blive ganske flydende. Voxet flyder nu ovenpå, hvilket må vel afskummes, og siden afpresses i et klæde, at alt mjødvandet kan drage af det og kommes til det andet. For at give mjøden sin rette blanding og sin tilbørlige styrke, lægger man et frisk æg i karret, hvilket nu vist hæver sig indtil det halve og derover, ovenpå mjødvandet.

Man øser da på ny sydende vand derpå, men holder øje med ægget, som synker efterhånden, jo mere vand man øser til. Når der af ægget er kun en god fingerbred oven vandet, må ikke mere vand øses i. Mjøden har da sin tilbørlige blanding.

Man øser nu denne mjødblanding af karret i den tomme grubekedel, og om det er en tøndekedel, da tager man ½ pund god humle og lægger i en pose, på hvis bånd man må have en lang løkke for at stikke en kæp igennem den. Denne pose med humle hænger man nu på kæppen, som lægges over kedelen, omtrent midt i den, således at ikke det mindste af den berører bunden eller siden, hvor den ville anbrænde.

Man lader nu mjøden en fuld time holdes i stærk kog og under kogningen skummer man stedse al uhumskhed så rent af, at slet intet til sidst mere viser sig. Når kogningen tillige med rensningen er fuldbragt, kan man straks fæde den varme mjød, og derpå tilspundse den. Det er bedst, at fadningen sker på hele tønner. I foråret derefter skal den omtappes, og da kan man fordele den i mindre, om man vil. Men de tønner, man såvel i den første som den sidste gang bruger til mjøden, må alle være overmåde rene uden at have mindste sur eller muggen lugt i sig.

Førend mjøden er år-gammel, bør den ikke drikkes, men allerbedst er det, først at omtappe den efter et års forløb og derpå lade den ligge et par år endnu, ja, endnu længere, om man vil. Sandt nok, ved alderen svinder den, men dette erstattes igen ved den kraft, den bekommer, da alder tillige borttager dens honningsmag og giver den et herligt udseende.

Nu, min kære bonde, du har da nu læst, hvad der henhører, såvel til din haves anlæg og beplantning, som dens frugters anvendelse, ej alene til salg, men også til dit eget brug. Det kommer nu aldeles an på dig selv, om du vil følge mine råd og betjene dig af den anvisning, jeg her har givet dig.

Sagen er af megen vigtighed. Den er vigtig for dig selv og dine eftermænd, den er vigtig for dit fædreland, da det er din flid, din vindskibelighed i jordens dyrkning, på hvilken så stor en del af dets vel beror. Forsømmer du da denne, endog i dette stykke, da taber dit fædreland. Driver du den derimod med iver, da vinder det, og du arbejder som en retskaffen borger til dets held og lykke.

Alt dette betænke du, min gode bonde, og du lader da ikke de få vanskeligheder, som måtte møde dig i begyndelsen, gøre dig forsagt og modløs, men du arbejder dig tværtimod trolig frem igennem disse, og arbejdet, især dette, vi her talte om i din have, skal da vist blive dig et morskabsarbejde.

Femtende kapitel: "Om husgerning."

Det kunne måske forekomme nogen, at jeg ved denne materiers afhandling går videre end bogens titel fordrer.

Det var kun vejvisning for en af fællesskab udskiftet bonde, jeg ville levere. Og jeg har nu vejledet ham igennem alt, hvad der formedelst hans nye forfatning i særdeleshed kunne være ham vedkommende.

Jeg kunne altså gerne have sluttet, og ved et formanings- og opmuntringsord taget afsked med min bonde. Men mit hjerte tillod mig det ikke.

Havde, så tænkte jeg, havde jeg vundet min bondes tillid og fortrolighed, fordi jeg havde indladt mig i enhver ham vedkommende ting, og efter min bedste indsigt vejvist ham til det, der tjente til hans gavn, så måtte jeg også benytte mig af denne erhvervede fortrolighed og endnu tilføje en vejvisning for ham i hans husgerning.

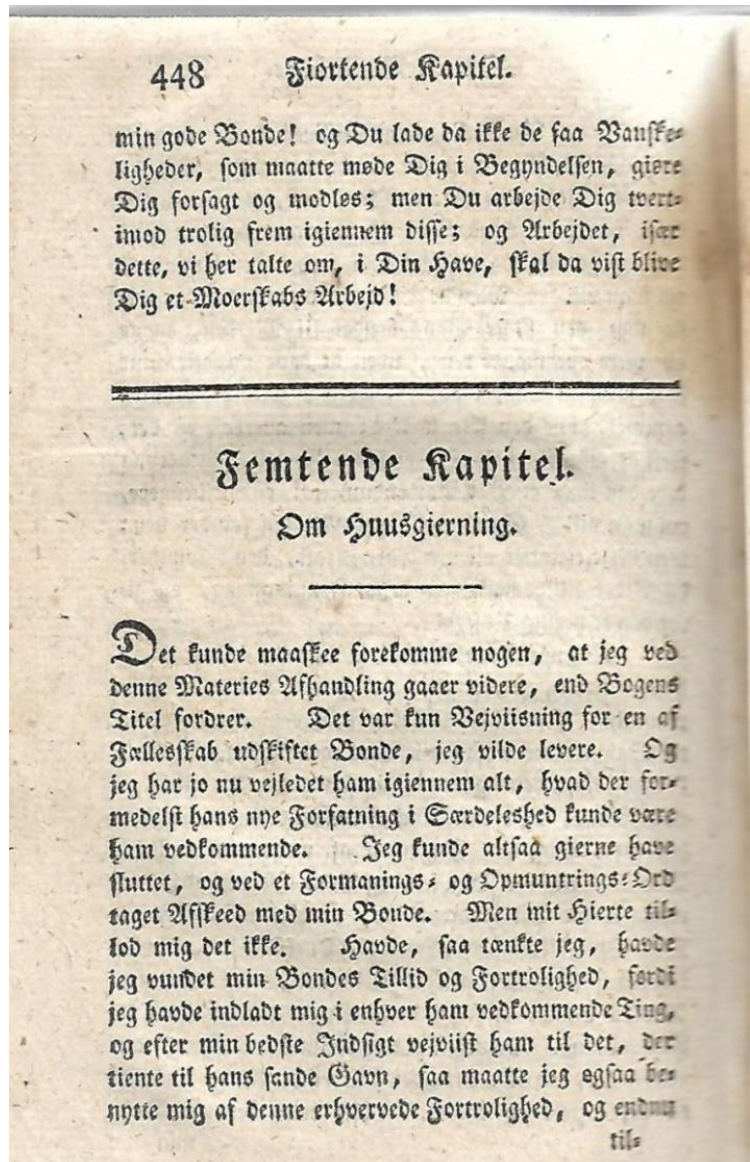
Hans trang til vejledning i alt, hvad jeg hidtil har talt med ham om, kendte jeg, og derfor skrev jeg; men hans trang til vejledning i husgerning kender jeg også, derfor vil jeg også tillige skrive om denne. Og det så meget mere som jeg er overbevist om, at såfremt husgerningen ej bliver tilbørlig påagtet af min bonde, da vil intet af alt det, jeg har anvist ham, blive

fuldkommen udført: og han vil aldrig, i hvor meget han end følger min øvrige anvisning, kunne vente at blive den ret lykkelige bonde, medmindre hver husgerning, som inden dørene tilkommer ham, kone og børn samt tjenestefolk, udrettes tilbørligt af hver især, og af den ene hånd i hånd med den anden.

Det er vist, at bondekonen har den største del af husgerningen under sin bestyrelse. Men, tænker en mand: "I marken og højt i udhusene falder kun min gerning, inde har jeg kun tre ting at gøre: spise, drikke og sove."

Ak! Hvor beklager jeg da denne mand. Han kan umuligt være lykkelig i sit hus, hans hus kan umuligt være lykkeligt med ham. Nej, min kære bonde! Du, som jeg her vejleder, du, som er uddraget af fællesskab, du, har såvist tillige med dine mandfolk megen husgerning at gøre; især om du tillige er udflyttet og bor nu ene for dig selv med en familie på marken. I denne din nye forfatning bliver husgerning dobbelt nødvendig for dig.

Har du, min kære husfader - dig vil jeg nu først tale med, og siden med din gode kone - Har du med eftertanke læst min vejvisning for dig, har du fattet noget fortsæt at gøre og følge, hvad jeg til din velfærd fremme har tilrådet dig, så må du også have følt, at du, til at sætte dit landbrug i den med min anvisning overensstemmende drift, og holde den i denne drift, behøver såvel forbedring i de agerdyrknings-redskaber, du hidtil har brugt, som også tillige anskaffelse af flere, ja, endog nye redskaber for dig. Din plov må

forbedres, om du, efter det 9. kapitel skal pløje med to, højst tre heste, hvilket dog er dig uundgåeligt, når du skal bestå ved udskiftningen. Harverne kunne også de fleste steder behøve forbedring. Både jern- og træharver må anskaffes. Også må du have en kartoffel- eller hyppeplov, thi denne sæd må ikke savnes på nogen udskiftet lod. Har du bløde enge, som gennemgrøftes og forbedres efter 4-kapitel, er en håndtrummel, som to karle kan trække, umistelig. Skal du udrette alt, hvad jeg har sagt dig om indhegning på marken og i haven, da må spader, hakker, skufler, hjulbøre aldrig mangle i din gård.

Dine kreaturer skal nu alle tøjres. Ja! Endog for dine får har jeg anvist tøjring. Men hvilken mængde tøjre skal da ikke årligt anskaffes? Vil du rygte dine kreaturer efter min anvisning i det 10. kapitel med hakkelse, da må der flettede foderkurve til, hvilke kurve er såre nødvendige i landbruget. De af mig så ofte omtalte simer eller halmbånd er også brugbare og fornødne snart til tækning, snart til korns binding, snart til humle- og bistader og til så meget andet, disse burde derfor aldrig savnes i nogen gård. Alt det, som bindes af langhalm, ved kløvede pilekviste, såsom sæde- og foderkurve, løbe, sælder* (sold til rensning), bikuber, stimler (rund halmmatte under bikuber) og deslige, er også umistelige i en bondegård.

Se her, min kære bonde, det er den husgerning, jeg kalder dig og dine mandfolk til. Jeg vil just ikke, at I alle skulle kunne gøre alt dette, men at enhver af jer skulle deraf udrette så meget, der stod i hans magt. Èn af jer foretage sig èt, en anden et andet, på det enhver for sig kan forskafe sig færdighed i det, han befatter sig med.

OM TRÆ-HÅNDARBEJDE OG KARAKTERDANNELSE

Bonden selv ønskede jeg ville især befatte sig med alt hvad der skulle tilhugges, og til den ende indrette sig et godt, rummeligt huggehus, samt anskaffe sig de nødvendige tømmerredskaber. I dette huggehus skulle manden findes både sommer og vinter i hver den time, han kunne have tilovers fra sit øvrige arbejde, og dér tilhugge alle sine gårdredskaber: plove, harver, undervogne, hjulene undtagne, og alle små redskaber måtte hans hånd kunne tildanne. Mandens flid i hans huggehus må gå så vidt, at han dér forskafer sig et forråd, og har ligesom et oplag af tilhugne redskaber i det grove.

Det er dog i enhver bondegård fornødent, at dagligstuen er stor og rummelig, især for de lange vinteraftners skyld, da alle gårdens folk må i den være samlede med hinanden. Her må være så stor plads, at enhver kan sidde med sine arbejdsredskaber. Kvindfolkene med deres rokke og hasper (garnvinder), mandfolkene også med deres redskaber. Når nu stuen er rummelig, kan manden gerne flytte sin tællebænk derind om aftenen, og ved denne fuldfærdige de mindre redskaber, når de i forvejen er ophugne i huggehuset, såsom: alle slags spade-, hakke- og økseskafter, grebe, skufler, vognekæppe, hamler, klaptræer, river, tøjrepæle og alt, hvad der kan vendes og håndteres med i en stue.

O, lykkelig den bonde! der kan og vil selv gøre denne vigtige del af husgerningen i en bondegård. Ethvert stykke træ bliver af ham på det sparsomste anvendt, hvert redskab gjort trofast og mange penge sparede, som arbejdslønnen ellers måtte medtage.

Men skal en bonde udføre denne vigtige husgerning i sin gård, da må han fra ungdommen af være vant til og øvet i at hugge og tildanne disse avlsredskaber. I Jyllands skovegne finder man få bønder, der jo selv kan tilhugge endog deres undervogne og plove. Søger en præst i disse egne en avlskarl, melder ingen sig, som jo kan hugge og gøre alle gårdredskaber. Man skulle tro, at disse bønder var aldeles oplærte i at hugge! Men det er de ikke.

Alene øvelsen fra ungdommen af danner dem. Hos sønnen, som ser, at faderen hugger og tildanner alle redskaber, opkommer tidligt lyst til at ligne, han får sig en tællekniv og bruger den daglig på pinde og legetøj. Fingrene øves, tæksomheden opvækkes og varsomhed med skarpe redskaber læres. Som dreng på 8-10 år ser man ham allerede med en lille økse i hånden med hvilken han kan tilhugge sig en tøjrepæl som han tilspidser med sin tællekniv, snart gør han sig nu en rive, nu en skuffe og andet passende for sig. Uden egentlig undervisning går han frem fra de mindre redskaber til de større og mere sammensatte. Og på den måde får han ved eksempler en opdragelse, der er så ganske passende for hans stand.

Ved at efterligne og ved at øve sig, fremkaldes hans evner og færdigheder, og ved vanen bringes han til at holde sig bestandig i virksomhed, og i en virksomhed, hans køn så værdigt og ham selv så såre gavnligt i tiden.

Jeg anser denne sag at vore bønder kunne hugge og selv gøre alle deres gårdredskaber, ganske væsentlig fornøden for vor bondestand. Ej alene spares derved meget for bonden, hvilken i de fleste egne må, såfremt han skal komme igennem, tage alt på det sparsomste og indskrænke sine udgifter så meget som muligt. Men sagen bliver endnu vigtigere i en anden henseende. En bonde, der selv kan hugge og gøre sine gårdredskaber, har både sommer og vinter, både dag og aften uafsladeligt arbejde, der kalder ham til sig og holder ham i virksomhed.

Man behøver derfor ikke at frygte, at han af kedsomhed over tiden enten skal søge kroer og selskaber, der fordærver og ødelægger ham, eller i ørkesløshed og søvn fordriver de lange vinteraftner. Nej! Gør en bonde kun selv sine arbejdsredskaber, da er dette arbejde så fornøjende for ham, og tillige så påtrængende, at han ikke lettelig skal søge nogen ledig time. Daglig erfarer han hvilken fremgang hans hele bedrift har ved det, at han stedse har gode og overflødige redskaber tilrede. Mangen oplivende fornøjelse nyder han, når dette eller hint redskab under sin brug viser sig enten at lette arbejdet, eller at udrette mere end forhen formedelst dets forfinelse, forbedring og den omhyggelighed, han har gjort det med. En sådan bonde ser fremmede avlsredskaber hos andre, og, når han med en tænksom ånd har undersøgt dem, og overbevist sig om deres gavnlighed, da gør han dem selv efter og indfører dem hos sig.

Men hvad en sådan virksomhed og tænksomhed udretter til forædling i en bondes karakter, tænke måde og forhold er ej at beskrive. Så stor den gevinst, som slig en mand ved sin duelighed forskaffer sig, endog er i henseende til hans huslige omstændigheder, så er dog det, hans karakter vinder derved, af ulige højere værd. Aldrig forædles et menneske bedre og sikrere, end når det tidlig og silde virker og arbejder i sit lovlige kald, og bruger sin tænke- og overlægsevne til at udføre samme med større og større gavnlighed for sig selv og andre.

Arbejdsomhedsvejen er Guds egen os forelagte vej til vor forædling i livet. Følg vi den, hver i sit kald, med det overlæg, vi som fornuftige kan og bør, lader vi religionens bevæggrunde oplive og opmuntre dertil: o ! hvor lykkelige er vi da ikke ? Med hvilken sindsro vandre vi da ikke hen ad livets bane? Hvor betryggede er vi ikke mod de fordærvende laster? Og hvor tillidsfulde kan vi da ikke føre vort liv her, hvilende i tanken om det blide forsyn, som både erfaringen og skriften vidner, at den alvise og algode Gud vil føre over de mennesker i verden, der er tro i deres kald og ved arbejdsomhed og flid opfylder deres bestemmelse.

O, min kære bonde! Lad min opmuntring til arbejdsomhed i dit kald gennemtrænge dig! Min hele bog er en vejvisning for dig dertil, og det nærværende kapitel indeholder vist ikke den mindst vigtige del af dine arbejder. Nej! Det arbejde, jeg her især anbefaler dig, nemlig: Selv at forfærdige dine avlsredskaber er så vigtigt, at du, om du har mindste bekvemhed, aldrig bør tage i betænkning at lægge hånd derpå. Nu, dette gøre du da, min gode husfader! Tilhug om sommeren og ved dagen redskaberne i det grove, og lad vinteraftnerne anvendes af dig til at fuldfærdige stykke efter stykke: lad din gård være velforsynet med alle slags redskaber dannede ved din egen hånd.

Intet giver dig som bonde sandere ære, end at du kan gøre dette og vil gøre dette, Som mand, som husfader tilvejebringer dette dig den sandeste agt af enhver i din gård, og dit eksempel bliver lysende og dragende for dine børn og tyende.

Den afveksling, som du i dette arbejde idelig kan have fra det svære til det lettere, fra det grovere til det finere, skal og må gøre det mere til et morskabs- end trættende arbejde for dig. Når du da har bundet dig til dette for dig så værdige arbejde, så at samme bestyres af dig, og for den vigtigste del udføres ved dine hænder, da skal aldrig kedsomhed forlede dig til at spilde tiden uden for din gård, men du vil tværtimod se for hver time, se dag og aften ligesom at bortflyve for dig hjemme.

Alt hvad jeg har skrevet, er ikke født i min indbildning. Jeg har lært det, jeg har hørt det af gode bønder, som selv har udrettet denne vigtige husgerning i deres gårde. De har erklæret for mig, at dersom de ikke havde deres huggehus, hvori de om dagen kunne arbejde, når de havde en ledig time fra markarbejde og tilsyn, og dersom de ikke kunne bruge vinteraftnerne til i stuen at tildanne deres mindre redskaber, da måtte mangelen blive dem kedsommelig, og de selv stå i fare for ved ørkesløshed at blive ledet på afveje. De samme bønder have været de gladeste mænd ved deres gerning og med inderlig fornøjelse havde de i deres huggehus vist mig det skønneste oplag såvel af tilhugne som færdiggjorte nye redskaber. O, hvor ærværdig bliver ikke bonden, når man således finder ham på mark og i hus under lige udtænkt virksomhed.

Og ville vi engang sammenligne slig en duelig bondes tænkemåde med hans broders, der tankeløst slæber sig gennem markarbejdet og kender næppe husgerning endog (kun) af det blotte navn, så ville vi finde hins karakter lige så meget forædlet, som dennes forværret.

Men denne husgerning, jeg her så meget anbefaler, manden selv at ophugge nentlig og selv forfærdige avlsredskaber, kan jo ingen bonde tage sig på, som ej fra ungdommen er øvet deri. Og hvor mange af landets nærværende bønder må dette siges om? Kun ville jeg, at enhver sådan bonde erkendte dette som en utilgivelig mangel i sin opdragelse, at han derfor lod sine sønner fra den tidligste ungdom af vænne dem til dette så såre nyttige arbejde. Ja, jeg ville, at enhver sådan bonde, da han ej selv kan give dem nogen undervisning, satte sin ældste søn straks efter hans konfirmation til en hjulmand i et års tid: Når drengen var nogenlunde nem, kunne et år være nok. Han kunne lære sig selv til resten siden. Denne dreng skulle nu igen undervise sine yngre brødre, om han havde nogen. Og når husgerningen på sådan måde blev indført i en gård, frygter jeg ikke for, at den skulle uddø. Vist uddør den ikke, så længe der fødes sønner, og disse lader man tælle og hugge så tidligt de vil og kan.

Men fordi jeg nu især anbefaler manden selv denne husgerning, derfor ville jeg dog ikke, at hvert stykke just skulle fuldfærdiges af ham. Tilhugningen måtte for det meste ganske være hans eget arbejde eller dog i det mindste ske under hans opsig. Men fuldfærdigelsen af de mindre stykker om vinteraftnerne måtte hans sønner tillige tage del i, såvel som tjenestekarlen eller drengen, om disse havde lyst dertil. Forandring fornøjer altid mennesket, og forandring kan mandfolkene aldrig savne i deres husgerning om vinteraftnerne, såfremt kun manden selv har indsigt og færdighed i de adskillige gerninger, som her så såre godt kan forrettes, så at han kan give undervisning i alt, og ved sit eksempel kan foregå de andre.

OM KURVEFLERNING OG LIGNENDE

Jeg vil nu forlade træredskaberne og begive mig til de redskaber, der kunne gøres af halm (herunder pilegrene), af hvilke der er mange slags, som på ingen måde kunne undværes i en bondegård. Sælder*, løbe, sæde- og foderkurve, samt bikuber er de vigtigste af disse. Har min bonde plantet gode sejpile efter mit 2. kapitel – dette kan ingen klog bonde efterlade - så har han materialerne selv til disse redskaber, thi langhalm kan han dog ikke mangle: og skulle da disse ej forfærdiges i hans egen gård? Når de gøres om vinteraftnerne er jo hver skilling, som de ellers måtte koste, vunden? Og når de gøres hos ham selv, bliver hans gård forsynet med så stor en mængde af dem, som deres brug i gården fordrer. Skal de derimod købes, må ofte ét eller andet stykke, som man ilde kan undvære, savnes! Og at låne dette af en nabo er noget, som den ærekære bonde undser sig ved.

Stræb derfor, min gode husfader! også at indføre denne så nyttige husgerning i din gård! Det er jo dog en håndtering, som drives alene af bønderfolk, der selv have lært sig til dette arbejde, og ved gentagen øvelse forskaffet sig færdighed deri. Sælder, løbe, og sædekurve, som gøres vel, bruges med forsigtighed og, når de er brugte, gemmes, kan vare i mange år, så at man behøver kun et år imellem at gøre en enkelt af disse slags. Derimod måtte en foderkurv og nogle bikuber efter dine staders mængde årligt forfærdiges. Men en øvet hånd, der har gode sejpile at binde med, forfærdiger snart en af disse sorter. Dette kan altid være et behageligt arbejde at omveksle med under de lange vinteraftner. Men, min kære bonde! Dine sønner og karle må vide, at du selv kan binde endog den vanskeligste af disse, som uden tvivl bliver en god sædekurv. Skaf dig derfor i tide øvelse og færdighed deri. Men har du ikke selv denne færdighed, og tillader din alder dig ikke at forskaffe dig samme, så glem dog ikke at lade dine sønner begynde dermed i tide, at de kunne have denne fornødne færdighed, når de engang skulle vorde mænd. Indprent dem, at sligt et arbejde er såre fornødent, såfremt de ville blive værdige husfædre, og beklag for dem, at du ej selv har lært dette i din ungdom.

De pile, som især er tjenlige til at binde disse halmredskaber med, er den tyske og den askegrå pil, hvilke pilearter jeg i mit 2. kapitel har anbefalet til plantering på digerne formedelst deres store brugbarhed i denne, som i mange andre henseender. Sidst i oktober eller november afskærer da en bonde, som vil bruge dem til binding om vinteren, så stort et stykke, han behøver, og tager alt, småt og stort, så vidt han kommer, med sig. Pilene, hvoraf han tager disse kviste, må året i forvejen være hugne eller skårne, så at det

kun er årsskud, han tager. Dog ønsker jeg ikke, at man årligt afskærer de samme pile. Nej, når man har en del plantninger på sine diger og lader, efter min anvisning i det 2. kapitel, nogle af disse stå en fire-års tid til båndstager og brændsel, så kan man på det stykke, som man til omtalte brug har hugget i foråret, samme efterår tage et lidet stykke til sine bindpile, der nemlig, hvor man ser de længste og ligeste skud, hvilke skud stedse må afskæres med en skarp kniv ved et skråt og glat snit og et par tommer fra stammen. Når de således er afskårne, sammenbindes de i små knipper og sættes ind i huggehuset, hvor de kan stå til man vil bruge dem. De bliver tjenligst ind i december og da er aftnerne også på det længste.

Man tager da hver aften ind i stuen så mange, som der omtrent kunne opbindes, afpiller barken og kløver dem i så smalle strimler, at de kan være bekvemme til binding. Enhver, som har mindste nemhed og lærevillighed, og som blot en gang har set med agtsomhed på bindingsmåden, kan lettelig ved øvelse skaffe sig den fulde færdighed til dette arbejde. Lad derfor, min kære bonde, da også dette arbejde blive en husgerning i din gård, så snart du selv har de dertil tjenlige pile.

I en bondegård må man også have riskurve og hankekurve af adskillige former, dog alle af den grovere art, men disse er såre let forfærdigede. Når en bonde har forskaffet sig gode pile på sit dige (foruden de to sidste nævnte arter, nemlig: den tyske og den askegrå pil, må han også have den røde pil, hvilken især er tjenlig til hankekurve, som man vil have finere og lettere) skulle han da ikke også indføre disse kurves forarbejdelse som en husgerning i sin gård? Atter her koster det ikke mere for den nemme og lærevillige, end blot at se en gang, hvorledes en sådan kurv gøres. Øvelsen vil da snart gøre ham til en kyndig mester.

Til disse kurve, især til de store riskurve, som kunne tage 3-4 skæpper, kan man bruge de pile, som ikke var lige og gode nok til kløvning og binding, hvorved man da fører alt i brug, da barken ej skal afpilles, så er umagen med disse kurve kun liden. En kurv af denne slags kan af en øvet hånd i få timer forfærdiges.

Jo mere en bonde sætter alt på sin mark og i sin gård og have i den drift, som jeg den hele bog igennem har anvist ham, jo mere vil han finde, at disse kurve af forskellige former er ham nødvendige. Når han skal løse sten af kløverland, er hankekurve såre bekvemme. Enhver løser bør have sin, og da børn helst bør bruges til dette arbejde, kan kurvene, når de gøres hjemme, gøres små efter dem og efter deres kræfter til at bære. Indfører man kartoffelsæden hos sig, er disse kurve lige så uundværlige. Både når kartoflerne lægges og når de optages, kommer hankekurvene vel tilpasse. Børn kunne også her tage del i arbejdet, lige så vel som de gamle, når man kun giver dem passende kurve. Ved indsamling af frugter i haven er samme slags kurve højst tjenlige, og det især, når nogle modne frugter henbæres til salg. Også i huset falder dagligt noget for, hvortil deres brug er meget bekvem, og af de større riskurve må hestestalden have sin, hver lo sin, kostalden sin, når rygtning og tærskning skal gå ordnet frem. Pigen må også have sin kurv for at indbære tørv i, og tillige en anden at udbære aske i.

Skulle nu vel en bonde, som selv har pile, forsømme inden døre at forarbejde et så almennyttigt redskab for sin gård, især da samme så let kan gøres? Nej, min gode bonde! Tag også disse kurves binding op blandt dine husgerninger. Din gård forsynes da tilstrækkeligt med dem, og du vinder derved orden og lettelse i mange håndteringer.

OM FREMSTILLING AF REB OG TÆKKESIMER

At holde sig vel forsynet med tøjre til kreaturerne, bliver også en overmåde vigtig sag for en bonde, der er udskiftet. Bekostningerne på disse tøjre, såvel som den indbildte umage, man skal have med tøjret kvæg, afskrække mange fra udskiftninger og forlede mange af dem, der er udskiftede, til at aflukke dem i fællede og dér fuldgræsse deres kvæg. Men du kan også gerne, min gode bonde, for en stor del undgå bekostningerne derved. Dine tøjre kunne lettelig gøres i din egen gård.

I Thy, hvor alt indtil svinene holdes i tøjre, gør næsten hver bonde selv sine tøjre. Vinteraftnerne tjener dem til dette arbejde, og alle mandfolkene tager del deri.

Formedelst de jævnlige strandinger der på kysten, kan stykker af skibs- og ankertove altid fås der til købs.

Disse opløses fra hinanden indtil deres enkelte totter, og opløste vindes i nøgler. På en vinde, som spænder omtrent 1½ kvartér med to arme af 3½ kvarter og hvis aksel er fastsat i en stolpe, bliver 3 af sådanne totter igen sammensnoede og under sammensnoingen stærkt gnedne med en læder-lap. Når vinden er fyldt, afvindes på en kort stok de to trediedele omtrent. Det tilbageblevne på vinden trækkes nu stivt af den og

under aftrækningen omlægges et lag af stokkens. Når det, som var på vinden, er således omlagt, rulles det igen på vinden, hvorpå det tredje lag af stokkens eller resten føjes ind imellem de to lag, og hvorved tøjrebet da fuldfærdiges.

Sådan tøjre, når en øvet og stærk hånd har gjort det af godt toug (tov), er langt stærkere end andet reb. Ligeledes spinder og snor de også selv tøjre af heste- og svinehår, hvilke de altid forene med hinanden, da tøjre af svinehår alene holder kun kort, skønt de bliver derimod de stærkeste af alle tøjre, så snart de have hestehår ispundne med sig.

Mangle disse bønder materialer til tøjrene, køber de gerne 1 lispund hamp. Med samme går de til rebslageren og accorderer med ham, hvad han vil have for at spinde samme, når de selv sno hiulet* for ham. Dette bliver nu altid en tålelig betaling, da de selv gør en del af arbejdet, og nu forvisses de tillige om, at de får hamp og ikke blår til deres tøjrebet.

Dette eksempel ville jeg fremstille for at vise nogle udveje for enhver bonde til at lette sig de bekostninger, som tøjre virkelig forårsager, og som kunne falde mangan bonde vanskelige at bestride, og tillige for at gøre dem opmærksomme på rebslagerens bedrageri, hvilket de alene på den anviste måde kan undgå.

Især kan dette være højst nyttigt at følge, når en bonde selv sår hamp hvilket enhver bonde bør, da dette er så såre let. Hampeavlens er både lettere og vissere end høravlens.

I Jyllands østlige egne ser man ved mange gårde hamp dyrkes og det på ager-ender der løber ind mod husene. Almindeligen findes en herlig og velvørende (velvoksende) hamp på slige ager-ender, Skønt jorden dér ikke just altid er den fedeste og den bedste, hvilket dog hampen såvel som hørren kræver, såfremt den med fordel skal kunne dyrkes på åben mark. Men årsagen, hvorfor endog ringere jorder, når de ligger omkring ved husene, bærer den bedste hamp er let at indse. Slige jorder optrædes mest af kreaturerne i hele evretiden, de stalde* og gødske meget på dem. Og desuden ligger de i læ for husene, hvilket er så gavnligt for hampen.

På grund heraf råder jeg da enhver bonde, som vil forsyne sig med den hamp, hans gårds drift behøver, årligt at tage omkring ved gården eller haven, hvor det meste tråd af kreaturerne og den bedste læ falder, en halv skæppe land til hamp, hvilken da kan besåes med 1 skæppe frø. Efter jordens beskaffenhed må den bearbejdes, Kunne det ske ved en god gravning i april måned, så snart jorden er blevet tør, var det dette bedst. Men ellers må ploven og harven så tit bruges, at jorden bliver skør, muldret og jævn som en gravet jord. Mod enden af april efter forårets beskaffenhed bør hampen såes, når jorden er tør, derpå nedharves med en træharve og straks tromles. Man våger nu over, at ingen små kreaturer, især høns, kommer på den.

Ingen bør så enten hamp eller hørfrø, uden forud at have gjort følgende prøve dermed. Man fylder for største delen en potte med jord, tæller 20 frø, og lægger dem adskilte fra hinanden i potten, dækker dem derpå med et tyndt lag løs jord og vander dem lidet. Kommer de nu alle, eller i det mindste på 2-3 nær jævnt op med hinanden, kan det frø, hvoraf disse 20 frø er taget, vælges til sæd. Hvis ikke, må det forkastes. Har man både 2 og 1 års gammelt frø, bør begge sorter prøves, og befindes det 2-årige frø at vokse lige så vel op, som det 1-årige, bør det 2-årige vælges, hvilket altid er det bedste, når det er sundt og godt, og derom må prøven forsikre.

Viser der sig meget ukrudt i hampen, må den luges, inden den bliver 1 kvartér høj. Lidet ukrudt kan den gerne selv dæmpe. Ind i august må hampen galtres*, det er, alt hvad der da viser sig modent, må udpilles og ruskes. Hanhampen modnes tidligere. Det synes vel vanskeligt således at udlede og opruske noget, uden at nedtræde eller brække det øvrige, men da man altid kan ruske det modne for ved sig (foran sig), får man derved frit fodtråd ind i hampen, uden at man skader det, som endnu skal stå, nemlig hunhampen, hvilken ene bærer frø, og må derfor have en 3-4 uger længere at stå i, førend den modnes.

Den ruskede hanhamp bindes i små neg op mod toppen og sættes i en rundel mod hinanden, vel 10-12 neg sammen, at de kunne stå faste mod vinden. Efter 6-8 dage, når negene er vel tørrede, kan de bredes tyndt og jævnt ud på en eng, hvor de kunne ligge rolige, uden at nedtrædes af noget kreatur. Imidlertid modnes hunhampen, og da må man dagligt bortjage spurve og andre småfugle, som ellers afpiller frøet. Når man ser, den er skikkelig moden, hvilket både kan kendes på frøet og dens visnende blade, ruskes den, opbindes og sammensættes, ligesom hanhampen. Er det godt, tørt vejr, kan man efter et par dage tage den ind på loen og aftærse frøet. Dette må man ile med for fuglenes skyld, at man dog kan redde noget af

frøet. Derefter strøes også denne (hunhampen) ligesom hin. Efter 14 dages leje må hvert slags vendes, men udlægges lige så tyndt igen. 2-3 uger, efter vejrligets beskaffenhed, ville endnu gå bort med hvert slags, inden man mærker, at taverne løsnes.

Så snart man ser, at dette er sket, endog på stænglerne ned mod roden – hvilket let falder i øjnene ved at brække og gnide stænglen noget – så optager man det på en tør dag om formiddagen så snart al dug er borte, binder det med faste bånd i neg og oprejser det således, at 3-4 sættes imod hinanden, og om eftermiddagen, når alt er ganske tørt, bringer man det hjem og lægger det ordentligt på nogle stænger i et af udhusene. Jeg råder nu ganske til at bie med dets tørring og bragning til næste sommer, da man før hø-slet passer på at træffe en dag, hvor solbrynden er på det stærkeste. Det nedtages da om formiddagen i god tid, sættes lige mod solen op ved væggen, men løftes, udbredes lidt og vendes en gang om. Over middag kan man, om solbrynden vedbliver i sin styrke, begynde at brage og skiette. Kun noget grovere redskaber kræves til hampen end de sædvanlige til hørren.

Da hampen ved den foreslagne strøning på eng meget vel kan bringes til den fornødne skørhed og såkaldte rådning, så bør man vælge dette middel, og ikke nedsænke den i vand, hvilket er både vanskeligt og farligt. Vanskeligt, da man må søge efter bekvemt vand dertil. Farligt, da vandet ved hampen forgiftes, ej alene for fisk, men også for kreaturer, om nogle drikker deraf. Ligeledes råder jeg også ganske fra at tørre den til bragning i ovne eller kuler. Da dette meget vel kan ske næste sommer ved solen, hvorfor skulle man da vove det mindste ved dens tørring? Når man blot første gang har biet en vinter over efter sin hamp, har man den jo siden årligt.

Kan nu en bonde - når han således årligt tager en halv skæppe land, snart ét, snart et andet sted omkring ved gården og haven og helst dér, hvor han et par år i forvejen har haft kløver – vel avle 4-5 lispund hamp, og derved rigelig forsyne sin gård med alle slags reb, dem han uden stor bekostning kan få pålideligen gode, når han som jeg viste, selv lade dem spinde hos en rebslager, skulle da en bonde ikke også drive hampeavl? Ofte vil det komme ham vel tilpas, om han har nogen hamp. Når alle mandfolkene lære dem til ved hjælp af deres håndvinder at spinde og sno bånd og strikker af hamp, så falder brugen af denne jævnlig ind. Det er lige så slet et vidne om en bondes duelighed, når hvert bånd og strikke, om det endog er kun et sækkebånd, skal købes, som når man ser ham købe river, skufler og grebe.

Lader en bonde, som i nogle egne klogelig sker, både de heste- og kohuder, som falder hos ham, garve, og tager han skomager- og sadelmager (fagene) ind i sit hus, hvilke dér skære og sy alt under hans eget opsyn, så kan hans fruentimmer, når han har hamp, hegle* noget deraf og spinde det til tråd. Ja, kunne hans avlede hamp også afgive det fornødne til sække, mon han da ikke dermed var tjent?

Men end mere, har min bonde en brav kone, der i duelighed ikke giver ham noget efter, og hun først får deres selvavlede, gode hamp under hænder, da vil mangan lok og bundt af den udsøges til hendes finere brug, og hun handler ret og klogt, når hun under den grovere hegling af den hamp, som skal anvendes til sække og andet gårdsbrug, udsøger sig den blødeste og fineste. Thi når hun nu vil bygge* denne udsøgte hamp med lud, og når den er tørret og rullet vel, skætte den på ny, samt derefter hegle den på finere hegler, da vil hun ofte få en hamp, hun ej ombyttede med hør, thi lærredet af den vil hun finde langt stærkere at slide på end hørlærredet. Og da vil måske din hamp-avl, min kære bonde, få nogen udvidelse, men du gør det også med glæde, thi du ser, at du derved ikke alene fornøjer din duelige kone, men tillige gavner dit hus så såre meget.

Råder jeg nu en bonde at dyrke hamp i det mindste så meget, som han til eget brug behøver, hvor meget mere må jeg da ikke råde ham at dyrke hør, da denne er så ganske uundværlig for hans hus.

I al slags jord, den sandige undtagen, lader hørren sig dyrke, dog bedst og vissest i den sortmuldige.

Den gamle måde at vælge en ager-ende her eller dér til hør, bør ikke følges på en udskiftet lod, thi dels ville en sådan ende på denne måde næppe få anden behandling end den hele øvrige ager – og denne var som allerøftest upassende for hørren – dels ville tiden, hørren skulle såes på, ofte blive bestemt efter agerens øvrige sæd, hvilken just ikke altid var den tjenligste for denne sædeart. Nej, en bonde, som efter mit 5. kapitel har inddelt sin lods jorder og indført en ordnet og bestemt brug af deres dyrkning, bør give hørsæden, ligeså vel som enhver anden sæd, han dyrker, sin bestemte plads i hans antagne orden, thi den årlige hørsæd bør lige så vist have sted hos enhver bonde, som sæd af rug, byg eller havre. Men hvor skal

da den bestemte plads for hørren være? I hvilket nummer eller fald, og i hvilken orden skal hørsæden sættes? Jeg tør intet almindeligt bestemme. Selv har jeg endnu ikke vished nok derom på min egen mark, skønt jeg har gjort mange forsøg og sået hør, snart i én, snart i en anden orden i faldene. Kun dette tør jeg bestemme, at hørren skal trækkes så nær til de første halme efter hvile som muligt, og måske rettest være den allerførste, når kun jorden kan gøres sprød, muldig og ren nok for den. Længere hen efter at flere halme er tagne, endog efter de rensede sædearter: Vikker, ærter, bønner og kartofler vil ukrudt herske, især om man føjer gødning til.

Men tager man sit kløverland op efter to år, og har man enten gødsket til sidste halm, med hvilken kløveren blev sået, eller også strøet gødning ovenpå kløveren i første eller sidste efterår, da tror jeg, at man i et sådant optaget kløverland har det mest skikkede stykke til hørsæden. Det kan da blot rispes i efteråret og pløjes en gang i foråret. Vil man nu så en halv tønne hørfrø – hvilket synes mig at være det ringeste, nogen bonde burde så – så kan man – til hvad sæd man end bruge det øvrige af det optagne kløverfald – gøre sig en liden ager inde i faldet til denne halve tønne hørsæd. Er faldet langt, vil vel slig en ager kun blive smal, men man tager den dog helt igennem, at den kan vorde behandlet når og hvordan man vil.

Når der tages 5000 kvadratalen til en halv tønne byg-sæd, bør der kun tages 4000 alen til en halv tønne hørsæd. Hørren vil have gavn af, at den har tæt på begge sider af sig en god, højt voksende sæd, som kan give den læ.

Skønt jeg selv endnu ikke har sået hør i en sådan jord, men gør først nu begyndelsen dertil, så tror jeg dog, jeg sikkert kan anbefale det, thi jeg har ved at optage to års kløverland til hvilket der var blevet gødsket med sidste halm, befundet jorden i samme så sprød, muldig og ren, som den bedst dyrkede havejord, uagtet den blev kun én gang rispet og pløjet.

Imidlertid vil man dog vist på mange lodder finde en anden lejlighed til hør dyrkning, som jeg end mere vil anbefale, da den kan føre en dobbelt nytte med sig. Jeg har talt om den i det 3. kapitel, og den er langt fra ukendt i landet, kun dén blev udbredt og almindelig. Den består nemlig deri, at man til høravlens anvender de enge, som har et godt jordlag og ingen tørve-mor under sig.

Slige enge kan man oftest i april og først i maj have tørre nok til at bryde med ploven og især om de hjælpes ved nogen grøftning. Enhver tænksom bonde må dog indse, at frugten han høster af disse enge, er såre liden, især når mos tager overhånd på dem. Ofte giver en hel tønne land næppe ét godt læs hør. Men skønt mange bønder rigtig indser dette, tør de dog ikke opløje dem, fordi de frygte for at tabe det lidet hør, disse giver og som de ser at være uundværlig for dem. Men, min kære bonde, vær kun ikke bange for at tabe hør, om du bruger plov i slige enge. Inddel de enge, du har af slig beskaffenhed, i 7 dele og bryd årlig en 7. del op. Beså derpå denne del første år med hør og andet år med hvede, såfremt intet vand holder sig derpå. Thi om så er, må den efter hørren besåes med havre. Til hørren behøver du kun at bryde jorden med én pløjning, hvilken må ske med smalle furer, som nøjagtigt omvælttes og stryges, så at hele græsskjolden bliver dækket. Efter at furerne i nogle dage have lagt for sol og vind og er tørrede, kan de harves med en god jernharve på langs, indtil en del muld løsriveres. Synes man ej, man får muld nok løsnet, kan man bie et par dage for at lade furerne tørres på ny, og derpå igentage harvningen, hvilken dog ingenlunde må ske på tværs, at græsskjolden ej skal omvælttes. Såfremt man får nogenlunde muld, sår man hørren, harver den ned med en træharve og straks tiltromler den. Kan den blive sået sidst i april, holder jeg det for ønskeligt, men den må ikke såes før jorden er tilbørlig tør og man kan have den fornødne muld.

Efter min erfaring kender jeg ingen vissere jord at dyrke hørren i end slig en engjord. Hørren vokser dér i almindelighed høj, tæt og uden ukrudt, så at man bliver fri for den så besværlige lugning, der fast aldrig kan undgås på agerjord.

Har man nu en sådan engager ganske sikker for vintervand, bereder man den til hvedesæd på følgende måde. Så snart hørren er rusket – dette kan oftest være gjort før kornhøsten, når man ellers har fået hørren sået i april – pløjer man straks ageren om og dybere end i foråret. Efter nogle dage harves den med en skarp jernharve på langs og tværs at de furer, der endnu er stærke og endnu ikke nok rådne kunne sønderrives. Fjorten dage derefter harves der igen, hvorpå ageren ompløjes og harves siden af og til med fuld magt. På denne måde får man furerne smårevne, så at de ingen hinder gøre mere. Man kan da til den rette sædetid 14 dage før mikkelsdag pløje ageren med smalle og nettede furer og derpå så hveden.

Jeg taler ingen gødskning om, thi jeg vil ej have nogen gødskning anvendt. Som oftest ville den kun tjene til at drage hveden i leje. Uden gødskning har en sådan eng-ager båret hos mig 12 fold hvede.

Men hvorledes skal man nu få græs, og godt græs igen på sin eng-ager. Thi flere end 2 halme må ikke tages? Mit råd er, at blande en mødding efter det 13. kapitel i efteråret på ageren og lade samme ligge vinteren over. I april, så snart ageren er tør, kan den harves godt op med en jernharve og derpå besåes, om den er 4000 kvadratalen eller en halv tønde hørsæd, med 4 pund rajgræs, og to pund rød- og to pund hvid kløver sammenblandet. Man fører derpå straks blandingsmøddingen ud på ageren og spreder den lige efter vognene det jævreste og bedste muligt. I april savnes sjældent regn, hvorved denne blandede møg snart nedtrækker i jorden, og inden juni måned tør vel rajgræsset og kløveren være såvidt, at det dækker jorden, så at man ej bør befrygte, at jorden taber møgets kraft, fordi dette mod sommeren blev lagt ovenpå den.

Jeg ville have gødskningen ovenpå jorden, da erfaring har lært mig, at den på denne måde virker kraftigst til kløverens og græssets fremvækst.

Inden juli måneds udgang har jeg på slig en eng-ager, der var sået og gødsket i foråret haft så rig et slet, at ingen kløver-ager på høj land har båret stærkere. Efter 3 år taber dens grøde sig vel noget, men i to år endnu tør jeg dog love, den skal bære langt mere og bedre græs end den bar i sin forrige forfatning. Jeg ville derfor, at sådanne enge skulle afdeles i 7 dele, så at to dele kunne årligt besåes med hør og hvede, og 5 ligge med græs, da det skal vise sig, at disse 5 bærer dobbelt så meget, som det hele før, og dertil har man endnu både hørren og hveden. Nu frembringer engen også rigelige midler til sin egen gødskning, man bør derfor ikke heller lade den savne samme, men så snart man kan overkomme det, bør man have en blandings-mødding beredt, hvor man til det 4. års græsleje kan gødskes den ovenpå. Ved denne gødskning vinder man ej alene lige så stærk græs i de to sidste år, som i de tre første. Men man giver også ageren destomere styrke til at bære hør og hvede, når man igen kommer til den.

Alt dette er nu en afvigelse fra husgerningen, hvilken jeg i dette kapitel egentlig har at tale om. Men da jeg, formedelst den megen håndgerning, som hampens og hørrens dyrkning fordrer, én gang for alle havde bestemt denne materies afhandling til dette kapitel, så tilgiver man mig, at jeg også her samlet afhandler alt, hvad som hører dertil.

OM HØR

Vist nok behøver jeg ikke omstændelig at indlade mig i alt det, der angår hørrens beredelse, vor bondestand kender i almindelighed dette. Kun derfor en og anden anmærkning.

1) Jeg har forhen ved hampens mindet om den forsigtighed, man bør bruge i at vælge hørfrø til sæd. Jeg gentager den og råder enhver, som vil dyrke hør, at skaffe sig, om det er muligt, udenlandsk, to-års gammelt frø, hvilket han dog aldrig bør så, uden at have foretaget ligedan prøve med det, som jeg anbefalede ved hampens. Men endskønt man agter at så fremmed frø, når man kan få det pålideligt godt, så bør man dog altid have to-års gammelt frø overgemt af sit eget og prøve dette lige såvel som det fremmede, da man således altid bestemmer sig til den sæd, som viser sig bedst. En bonde bør være varsom i valget af alt sit sædekorn, men i valget af hørfrø til sæd bør hans varsomhed gå til det højeste.

2) Tillader foråret og jordens beskaffenhed det, råder jeg ej at hensætte sin hørsæd efter 20. april. Kun ser man til, at jorden til denne tid er gjort så muldig, fin og jævn som muligt. Blot med en let træharve må frøet nedharves og straks derefter tromles.

3) Lugningen bør ske eftersom enhver finder det fornødent, dog bør man, som sagt, stræbe så meget muligt at gøre den unødvendig. I det foregående har jeg rådet til alt, hvad der efter min overbevisning kunne virke hertil.

4) Man bør slet ikke ruske, førend hørren har sin fulde modenhed, hvilket let kan kendes både på stænglerne og frøhusene. Nogle råder vel at ruske hørren tidligere som et middel til at få finere hør, men dette er i gerningen selv kun et middel til at få mere blå end hør. Det samme middel til at erholde finere hør er at så den i den bedst skikkede jord, som har fedme og passende næring nok i sig for hørren, så at denne kan være sået tæt og dog opvokse lang og høj med hinanden. Hvor man ser hørren således på ageren, dér kan man ruske samme for sig selv, og man har da vist i den en finere hør.

5) Ved ruskningen opbindes hørren i små neg, ikke større end at man med fingrene kan omspænde dem. Denne binding må ske løselig. Af negene sættes så mange sammen, at de kunne stå sikre. Så snart man ser en dags tørvejr, gør man anstalt til kneblingen. Denne sker hos mig på ageren selv, eller i nærheden af samme på jævn, fast jord. To tykke pæle af 2 alens længde nedgraves omtrent 1 alen i jorden og sættes urokkelig fast. De bliver satte 7 kvarter fra hinanden. På disse hæftes knebel-redskabet, der er af et 4 tommer tykt stykke egetræ i hvilket er sat 40 stive jerntænder, som er et godt kvarter lange over træet. 20 af disse tænder hæftes mod den ene ende af træet, og 20 mod den anden, så at i midten er et bart rum af halvanden kvarter. To karle kan nu stå eller sidde og kneble ved dette redskab, nemlig én på hver side, og når de have håndlangere nok, kan arbejdet gå så hurtigt, som alt sligt arbejde bør. Imellem pælene og noget uden omkring lægges lagener og dækkener, at frøhusene kan falde på dem, og siden opsamles i sække. Ved denne indretning spares umagen ved at føre hørren hjem og ud igen.

6) Hos mig nedsænkes hørren ikke i vand til rådning. Den strøes på en nylig afslået eng, som er indhegnet og sikker for kreaturernes overfart. Jeg tror, denne behandling er den sikreste og bedste, når den kan passes, og det kan den ved en liden høravl.

7) Tørringen og bragningen bør ske i kuler på marken, hvilket nu heldigen bliver indført næsten overalt. En bonde, der årligt vil dyrke hør, gør bedst i på et bekvemt sted at sætte en kule af kampestensmur 2 alen dyb under jordfladen og $\frac{1}{2}$ halv alen over jorden. Samme kan være 5 alen lang, men ikkun 5-6 kvarter bred, dog lidt bredere for neden end for oven, så at skjeverne som idelig nedfalde af hørren ved dens vending under tørringen kunne nedfalde lige i ilden og ikke hæfte sig på siderne. Dette kan ikke så let undgås, når kulen alene er en grav i jorden, thi da må den være bredere opad, hvorved skjeverne bliver liggende på siderne. Og da disse såre let antændes af ilden, kan den hele hør, som ligger på stængerne for at tørres, også let derved stå i fuld lue, inden man vød deraf.

Dette må være nok om hørren. Kun modtage du, min kære bonde, min opmuntring til selv at avle den hør), som dit hus behøver. Føl det som en hellig pligt, du skylder dit hus, hvert år rigeligt at forsyne det med hør (og hamp), men føl det også som en hellig pligt, du skylder dit hus: hvert år rigtigt at forsyne det med hør, men føl det også som en hellig pligt, du skylder dit fædreland, selv at avle denne hør ! Bliv så patriotisksindet, at du ikke vil, at den mindste tråd skal slides i dit hus, hvortil hørren ikke er avlet på din egen jord. Ja, end mere, stræb således at forbedre og udbrede din hør-avl, at din duelige kone kan af egen hør forfærdige lærreder eller andet tøj til salg. Og da viser du dig som en retskaffen borger af et kært fædreland.

Men at jeg igen skal vende tilbage til det, jeg gik ud fra, nemlig: husgerning for mandfolkene, da må jeg også lidt berøre de så ofte omtalte simer, og vise hvorledes disse gøres.

I Thy har jeg fundet deres brug at være hyppigst, da man dér ikke alene syr al tækning med dem, men bruger dem også til at opbinde korn med. De gøres fint af rug-langhalm, som har tilstrækkelig længde. Den sorte havre, hvilken thyboerne satte så højt, og anvende både til studes og fårs rygning, giver dem (thyboerne) også langhalmen til deres simer, da denne er både blød og fin.

At gøre simer er især tønde- eller pundtærskernes aftenarbejde, som får 3 skilling for hver 120 favne de sno. Når vinteraftnerne er på det længste, kan en veløvet hånd sno sine 120 favne. Den snoende har langhalmsneget under den venstre fod. Af dette udtrækker han nogle strå til en tot, og trækker han en gang for mange ud, da må munden holde dem, indtil han griber igen. Thi den venstre hånd holder simen, som snoes. Snoningen sker ud fra ham mellem ballerne i begge hænder med to totter, og det snoede fører han bestandig tilbage siddende på det, hvorved det både holdes stivt og tillige hindres i at løbe op. Simen får en lillefingers tykkelse.

Man skulle næppe tro, at et tække (tag) syet blot med denne sime kunne ligge 16-20 år og følgelig holde fuldkommen ud med et tag, der er bunden med kæppe og tækkegarn, men erfaringen bekræfter det tilstrækkeligt. Ønskeligt var det derfor, om denne tækningsmåde med sime kunne blive almindelig i landet. Tækkekæppe bliver overalt rarere og kostbarere og de kunne anvendes til vigtigere brug, nemlig til bundstager, når de bliver ældre, og bundstager trænger landet meget til. Overalt er det så såre vigtigt, at bonden ved at hjælpe sig med det han selv har.

Jeg har da nu talt om de vigtigste husgerninger, som mandfolkene kunne og burde holde sig i virksomhed ved, især under de lange vinteraftner. Jeg har tillige så vidt muligt forklaret, hvorledes mange af disse gøres. Enhver bonde indser nu, vel også selv, hvor vigtigt det var for hans gårds drift at slige husgerninger blev forrettede hos ham og forrettede især om vinteraftnerne. Udskiftningerne gøre dette dobbelt fornødent, ej alene fordi trangen til mange redskaber nu bliver større, men også fordi udflyttere, der bor ene, står nu mere i fare for at kedes ved tiden og altså letteligen ved deres ny forfatning med (ligeledes), såfremt der ej indføres sand huslig virksomhed, også iblandt mandfolkene.

O, måtte det altid betænkes, at arbejdsomhed og virksomhed sætter den stærkeste vold mod al slags kedsomhed, og imod alt hvad samme forleder til, som også at menneskene trænge destomere (desmere) til, at omgives med denne vold, jo ængere* (afsides) deres daglige selskabs-kreds bliver.

Kan kun den på en udflyttet gård for sig selv boende bonde gøre - om ikke alle - så dog nogle af de husgerninger, jeg har foreslået. Holder han sig selv trolig i dem og drager han sine sønner, karle og drenge ved sit eksempel og ved allehånde opmuntringer, én til én husgerning, en anden til en anden, da er jeg fuldkommen betrygget for dem i deres ensomme liv. Dagene vil under deres arbejde skride bort, uden at de mærker det, og aftnerne vil synes dem for korte, da én vil have èt, en anden et andet stykke arbejde færdigt. Kappelyst fødes og næres imellem dem, da de her alle sidde og virke for hinandens øjne, muntre og fornøjede bruger de ikke alene hænderne, men også munden. Én synger en vise, en anden en anden, hvilket den kloge og kristelige husfader med fornøjelse tillader, når de kun er sædelige og uanstødelige, ellers ikke. I øvrigt bifalder han selv munterheden, ja, hjælper til at befordre den.

Og, lykkelige landboere, der lever således, om I end er satte en fjerdingvej fra andre, henglide dage og aftner såre vel for eder. Hvor vist vil I også, inden I skilles om aftenen for at begive jer til hvile, istemme med hinanden en takke- og lovsang til Guds ære, og ved en bøn, som inderlig oplæses, befale jer den Almægtige, den algode fader, i vold. O, glemmer aldrig dette, i rolige landboere. Den huslige andagt, når den sker med ånd og hjerte, er kilden til den huslige lyksalighed.

OM ERFARINGS-FORMIDLING

Men jeg nævnte nylig, at en bonde, der vil indføre husgerning i sin gård, ej alene må vise sig selv virksom i samme, men og tillige ved allehånde opmuntringer befordre den indført og fortsat iblandt de andre af gårdens mandfolk. Opmuntringer må der til, om det skal lykkes, især i egne, hvor husgerning hidtil ikke har haft (fundet) sted. Den bedste opmuntring består efter mine tanker i små præmier og belønninger for et vist bestemt arbejde, som når thyboerne giver 3 skilling for hver 120 favne sime, eller måske bedre, at man giver dem frihed en aften i hver uge at arbejde til deres egen fordel, og skænker dem de rå materialer til arbejdet. Dem nemlig, som bonden selv kan have, såsom langhalm og pile til sædeløbe, bikuber og andet, eller pile til kurve eller siv til hestepuder eller andet, der kan bindes med dem. Eller vel (måske) lidt småt træ til større eller mindre skeer, eller kort sagt: materialer til det, enhver har øvet sig mest i og har den største lyst til.

En god husfader bør med sin bestræbelse efter at indføre husgerning blandt sine mandfolk om vinteraftnerne ej alene have hensigt til sit egent gavn, men også til deres. Dette bør han vise i gerningen, og da kan han tale til dem om arbejdet og give opmuntringer dertil. Ser folkene, at det alene er for husbondens egen nytte, at han vil have dem til dette aftenarbejde, da vil det indføres såre tvunget og sent i de egne, hvor det hidtil har været fremmed. Da vil karle og drenge beråbe dem på, at de ej er fæstede til dette. Når derimod husbonden forbinder deres fordel med sin egen, tør det vel lykkes for ham og i sandhed bliver dette aftenarbejde, når det indføres i bøndernes gårde, enhver karl og dreng til sandere nytte end husbonden.

Jeg har tilrådet, at man skal give dem materialer til, hvad de en aften i ugen kunne forarbejde. Jo mere øvede de nu bliver og jo flittigere de er, jo mere fordel indbringer de dem selv. Men de vinde endnu mere fra andre sider. De bliver afdragne (afholdte) fra den for ethvert menneske så ulyksalige og fordærvende ørkesløshed og dorskhed. Man tænke sig kun at sidde 5-6 timer hver aften om vinteren uden noget bestemt arbejde. Kan mennesket vel dette uden at fordærves? Umuligt! Lykkelige er derfor de unge folk, som finder en husbond, der vil anføre og opmuntre dem til aftenarbejde. Vide de just ikke i førstningen at påskønne, hvilken nytte dem derved beredes, erfaring i livet skal siden lære dem det, når de troligen har fulgt husfaderens eksempel, anvisning og opmuntring. De vil takke deres aftenarbejde, fordi de ved samme er

blevet bevarede fra lyst til spil, krogang og udløben. De vil takke (for) det, fordi de derved har fået bekvemhed og duelighed til mange slags håndgerning. De vil takke (for) det, fordi de således tidligt fik smag på at erhverve sig noget ved duelighed og slid, samt at holde til råde med det forhvervede. Kort (altså) ! De vil takke deres aftenarbejde som det, hvorved grunden blev lagt til deres velfærd.

Den herlige virkning, jeg her tillægger aftenarbejde, er i ingen måde overdreven, jeg kender den således af egen erfaring. Aldrig har jeg enten her eller i Jylland haft nogen karl eller dreng, som jo med visse (faste) skridt er gået frem til deres lykke i livet, når de med lyst og iver har foretaget slige håndgerninger om aftenen. Og så fejler jeg næppe, når jeg fra samme kilde for en del udleder jydernes bekendte attrå til at forhverve og spare sammen på det forhvervede, thi vist er det, at aftenarbejde har mere sted hos bønderne i Jylland, end hos bønderne i de andre provinser, skønt det også dér trænger til en mere almindelig udbredelse.

Endnu èt må jeg tilføje, for at vise den store fordel, som husgerning ville indbringe bondestanden, når både sønnerne, de tjenende karle og drengene bliver under husfaderens opsigst oplærte og øvede i samme. Alle kunne dog ikke få bøndergårde eller huse med jorder, og nå end nogle af disse sidste, ser de sig dog ikke i stand til ved dem at kunne ernære deres familie, om den bliver talrig. Mange sindige karle, især af bøndernes egne sønner går derfor hellere hen og bliver gamle uden at gifte sig og nedsætte sig, da de med grund frygte for trang og armod, når de skulle ernære en familie ved blot dagarbejde for andre. Men lad dem nu i deres unge år få øvelse og færdighed i én eller anden husgerning, lad dem ved erfaring have lært, hvad en duelig og øvet hånd kan fortjene en vinteraften. Lad dem blive vante til at spare sammen på det de kunne fortjene, mon da ikke mangan karl, som nu af god grund holder sig i sine bedste år tilbage fra ægttestand, skulle fatte mod til at indlade sig i samme og nedsætte sig som mand?

Et hus med en have af en skæppe land skulle give en sådan karl mod, hvis hans plan skulle blive at beplante denne have på lidt nær med de bedste sejpile, hvilke kunne tjene ham til binding af sælder, løbe og andet. En andens plan skulle blive ved en lige (lignende) plantning at skaffe sig kviste til kurve, og det ej alene af den grovere art, men også af den finere, som til klædekurve, vognkurve og andet, som betales vel (godt).

Man forestiller sig ikke let, når man ej har erfaret det, hvilken mængde kviste en skæppe land beplantet med gode pilearter kan frembære, ikke heller hvad en duelig og øvet hånd kan fortjene ved disse kvistes forarbejdning, blot om aftenen i én vinter. Men denne erfaring ville jeg vore bønderkarle og drenge skulle have fra ungdommen af. Den karl, der i sin tjeneste hos bonden ene (kun) har haft lyst til at tælle med kniv, og som har øvet sig deri, skulle og derved kunne lægge planen til anstændig udkomme i et hus med en familie, når vinteraftnerne var hans egne. Selve, skeer og andre små trævarer kunne han gøre. Karlene i Thy gøre endog hornskeer. Ja, man kan også hertil henføre solde, hvilke let lader sig gøre af en øvet hånd. Endog solde med bund af beredet (tilberedt) kalveskind, der er de bedste og varigste, forfærdige husmænd i Thy, der selv have lært dem til det. De bereder også selv kalveskindene.

Jeg behøver ikke at opregne alt, hvad der i disse vinteraftner kan forrettes af mandfolkene, når de kun fra ungdommen af er øvede deri. Kun dette vil jeg anmærke, at der er intet af alt dette, der jo for den duelige ikke kan blive en næringsgren i tiden og kan give ham mod til at nedsætte sig som mand og blive lykkelig i en elsket families skød.

O, modtager derfor alle unge mandfolk af bondestanden min hjertelige og velmente opmuntring til aftenarbejde i de adskillige husgerninger, som er passende for jeres køn. Vær villige, være flittige i at lære dem og øve eder i dem fra jeres første ungdom af. Følg i enhver ting jeres kyndige og velsindede husfædres anvisninger, og lad arbejdsomhed og virksomhed i de lange vinteraftner blive jer en vane. Og I skal da også erholde alle de fordele, som jeg i det foregående har nævnt, der følger af slig vindskibelighed.

KONENS OG DE ØVRIGE KVINDERS ARBEJDE

Jeg kommer nu til de husgerninger, som egentlig udøves og bestyres ved bondens hustru, og jeg nærmer mig til denne sags afhandling med en ret inderlig fornøjelse, da jeg derved bringes i erindring om så mange duelige, sindige og retskafne bønderkoner, hvilke jeg kender og i mange af landets egne har kendt som sådanne, hvis virksomme og kloge forhold i deres huse har opvakt min sandeste højagtelse, fra hvem jeg også derfor vil hente meget af det, som jeg her nedskriver.

Ja, lykkelige fædreland med dit kvindekøn. Lykkelige bondestand især med dit. Her er det konen i almindelighed svarer til sit navn: hustru – huset tro. Formedelst konernes troskab i husvæsenets besørgelse består utallige familier i vor bondestand. Var disse ikke mere omhyggelige i deres huse, brugte de ikke sundere overlæg, viste de ikke større virksomhed og duelighed både tidlig og silde end mange mænd, ak, hvor ville det da se ud med denne landets allervigtigste stand.

Men det gør de, og jo mere man ved erfaring lærer at kende vor bondestand, og kende den i husene og inden døre, des mere skal man tilstå mig, at konerne hverken lægger hænderne i skødet, ikke heller bruger dem uden overlæg, men virker tværtimod såre meget til deres huses vel både med råd og dåd.

Man finder det ikke sjældent i vor bondestand, at mændene for en stor del overlader deres kloge og sparsomme koner bestyrelsen af indtægter og udgifter. Men hvor jeg har fundet dette, i de huse har jeg også mærket, at alt er gået såre herligt. Udgifterne har været tilrede i rette tid, overskuddet er klogelig henlagt, og mændene har fundet sig ret lykkelige ved deres koners bestyrelse. Desforuden har jeg mærket, at konerne ret snildt har vist at påtage sig en slig bestyrelse, uden at fornærme deres mænds ære, da de ved disse og disses navn har udført alt.

Har derfor forsynet skænket dig, min gode bonde, en forstandig, duelig og from kone, da fortro (betro) dig kun til hende, hvad bestyrelsen med dine indtægter og udgifter angår. Du vil ikke fortryde det. Hun skal vist belønne din tiltro således, at du til enhver tid kan have, hvad du skal svare enhver, ja, hun skal ofte glæde dig med et uventet overskud.

Imidlertid modtage de værdige koner af bondestanden, som er og vil vise dem at være hustruer i ordets sande forstand, nogle velmente anvisninger og opmuntringer, hvilke jeg her vil tilføje for dem, og for dem især, hvis mænd har fået deres jordlodder udskiftede.

Skal de hyppige udskiftninger, som sker i vore dage, nå deres tilsigtede nytte, skal de fremme bondens vel, da må konerne på deres side virke lige så meget dertil som mændene. En mand, der efter mit råd indskrænker tallet på sine heste, hvilket er så uundgåeligt og nødvendigt, om han skal bestå ved udskiftningen, må få kvæg - især køer satte i deres (hestenes) sted. Men her må konens omhyggelighed vise sig i at tillægge og opdrætte disse. Ligeledes må han ved at så kløver og formere sin græsning og høbjergning mage det således, at han både vinter og sommer kan have mælk i overfløddighed. Men mælakens kloge anvendelse beror jo ganske på konen.

Jeg har vist hvorledes får, svin og alle små kreaturer med nytte kunne holdes på en udskiftet lod, men lad manden end gøre den klogeste indretning til alt dette, det hviler dog ganske på konen, om denne sag skal kunne udføres til deres sande fordel. Hamp- og især hør dyrkning bør ikke savnes på en udskiftet lod, men den del, konen med sine døtre og piger bør tage i denne håndtering, er den vigtigste.

Havevæsenet, hvis forbedring burde gå skridtvis frem med udskiftning, har jeg især anbefalet konen, og antager hun sig ikke dette, skal denne for bonden og for landet så overmåde vigtige sag aldrig kunne nå fremgang hos os.

Kort (altså), hvad jeg end vender mine tanker til hos bonden i hans nye forfatning, ser jeg, at det vil lige så meget bero på konen, som på manden, om de skal nå de fordele, som udskiftning unægtelig kan give.

KONENS ANSVARSOMRÅDER

På grund af denne min overbevisning må jeg her først anføre nogle poster i hvis udførelse jeg ønsker, konen virksom vil deltage.

1) Da det er så meget vigtigt, at kvæget bliver formeret og tillige forædlet hos enhver bonde, der har udskiftet, og da denne sags lykkelige udførelse beror så ganske på valget af de kalve, som tillægges samt deres pleje i de første tider, så kan jeg ikke andet end især anbefale denne vigtige sag til konens omhu. Hvad jeg herom har skrevet i det 10. kapitel ønsker jeg, hun ville betjene sig af som en vejledning, foruden det hendes egen eftertanke og erfaring kan lære hende. Hun kender dog bedst, hvilke køer, der er de tjenligste at tillægge kalve, og især kviekalve af. Hun ved, hvor meget mælk hun kan vente sig af de køer, som kælder, og tillige hvor meget mælk husholdningen til hver tid kræver. Derefter kan hun bestemme, hvor mange kalve der kunne tillægges. Under hendes umiddelbare opsyn må kalvene stå i deres første halve år. Giver hun dem ikke selv deres mælk, så må hun dog ved egen hånd afmåle samme og anordne, hvorledes enhver skal have den. Jeg er forvisset på, at, hvor konen selv antager sig denne sag, der skal den også fremmes med held og lykke.

2) Men der er mere, konen må antage sig i henseende til køerne. Når disses vinterrøgtning skal ske efter min forskrift, da er det hende, som på det kraftigste må bidrage dertil, dels ved at opmuntre og overtale mandfolkene til denne rygtning, dels ved selv og ved sine piger at tage hånd i samme. Mælk må hun have om vinteren, thi da skal kalvene tillægges, og en landhusholdning føres aldrig lettere, end ved overflødig mælk. Men hun må da heller ikke glemme ordsproget: Koen maler gennem tanden. Hun må drive på, at koen der skal malke, får en tilstrækkelig og god føde, samt at dette sker ved en ordentlig og bestemt rygtning, hvorfra aldrig nogen dag afviger. Ja, skulle jeg ikke turde håbe af en og anden duelig og retskaffen bondekone at hun selv ville påtage sig og med største nøjagtighed og påpasselighed – således som jeg i 12. kapitel har anvist for husmanden og huskonen – forestå rygtningen af de køer, som skulle kælvne til vinteren og hvis kalve hun ønsker tillagte, vistnok skal hun på denne måde se sit hus forsynet med en større overflødig af mælk og sig selv rigelig belønnet for sin umagen.

Jeg vil foreslå slig en kone det samme som sker hos mig selv med 4 køer og dagligt besørger af min pige. Hun koger hver anden dag 2 skæpper kartofler i gruekedlen. Af disse tager hun tre gange om dagen lidt mere end et fjerdingkar, maser dem ud i en spand, fylder derpå spanden med det vand, kartoflerne er kogt i og omrører det hele vel (godt). En anden spand fylder hun med koldt vand og udbærer begge spandene i stalden. I krybberne, som er gjorte af tykke brædder og ganske tætte, lægger hun for hvert par køer 2 skæpper god hakkelse, hælder det halve af kartoffelmassen derpå og rører begge dele godt om blandt hinanden. Nu slår hun også halvparten af det kolde vand derpå, omrører det helt på ny og ser til, at det ikke har mere end mækelig varme. Ved således daglig at give 4 køer en skæppe kartofler 3 gange om dagen, har deres mælk tiltaget 10 potter, hvorved da både kartoflerne efter deres almindelige pris og tillige umagen er blevet betalte. Men det forstår sig, at køerne foruden disse tre givter (fodringer) daglig også have fået hakkelse, hør, ja vel også byg-rivelse, således som jeg i 10. kapitel har vist.

Jeg ville anføre dette til vejvisning og opmuntring for hver duelig bondekone, som attrår sin vintermælks formerelse. Men dette forslag fordrer, at kartoffeldyrkningen kommer i nogenledes drift hos bonden, til hvilket han nu også heri finder en ny bevæggrund. Også vil jeg her minde om roer og kålrabi hvis plantning og brug er vist i det 12. kapitel. Ved dem nås det samme, ja, uden kogning. Kun at de hakkes lidt itu eller bedre, stødes og knuses.

3) Fårene ønsker jeg også meget, at konen ville antage sig. Det forekommer oftest bonden, som har fået sin jord udskiftet, alt for besværligt at holde får og at holde dem i tøjre, hvilket dog af alt er det tjenligste. Men lad den kloge og vindskibelige kone alene udbede sig nogle få par. Lad hende udsøge sig samme af de bedste, ja, om muligt forskafe sig en væder af god art til dem, således som jeg i 11. kapitel har rådet. Lad hende indgå, at hun og hendes fruentimmere skulle nok for det meste passe de tøjrede får. Lad hende gøre det så let for manden som muligt at have får i tøjre på sin mark, og det uden at de tilføje mindste skade. Lad hende gøre det begribeligt for ham, hvilken fordel nogle få par ægte, gode får, som holdes i tøjre, kan give af sig, hun skal da vist omsider nå at få sin fåreflok udvidet til det for gården passende tal. Men at dette kan ske, er noget der må ligge enhver duelig kone på hjertet. Fårenes uld, kød og talg er umistelige ting i hendes husholdning, og hvad hun af samme ved en klog husholdning kan undvære og gøre i penge, må anses som

vundet ved hende. Da megen erfaring har vist mig, at fåreavlen alene trænger frem på de udskiftede lodder, hvor konen alvorligt tager sig den an, så måtte jeg især anbefale hende denne sag, der tillige efter sin natur er hende så vedrørende. Jeg er overbevist om, at ingen tænksom og duelig kone vil læse eller høre mit 11. kapitel, uden tillige at føle lyst til, efter gårdens beskaffenhed at få et bestemt tal af ægte, gode får, men min kære bonde, mærk ikke denne attrå hos din kone, uden tillige at gøre alt hvad du formår for at tilfredsstille samme, og når du har søgt at forskaffe hende gode får, da sørg tillige troligt for deres pleje og rygning både vinter og sommer. Det skal ikke fortryde dig at du heri føjer din kone, hun skal udbringe af din fåreflok alt, hvad jeg i nyelig nævnte kapitel har lovet dig, ja, mere til. Den fine og gode uld bortsælger hun ikke ganske, noget af den forbeholder hun sig vist selv til eget brug, og til tøjs bearbejdelse, hvorved I begge for en stor del undgår at købe kramtøj til jeres klæder.

4) Hamp og høravlen er det fjerde af de udendørs arbejder, jeg i særdeleshed vil anbefale til den duelige kones omsorg. Jeg har tilforn vist, at denne avl ingenlunde burde savnes på nogen udskiftet lod, da der just nu er lejlighed til dens gode dyrkning. Men det er konen, der må drive på denne avl, det er hende, der både må stræbe at få den indført og tillige at få den holdt i bestandig drift. Alt, hvad der ved denne avl fra først til sidst kan bestyres ved fruentimmerhænder, må hun med villighed besørge. Og, skal mandfolkene tage del deri med, må hun snildeligen vide at føre dem med lyst dertil. Dersom konen ikke således virker ved høravlen, skal den kun komme sent frem iblandt os.

Men, for alle ting må konen fremme dens fortgang hos os ved den klogeste og flittigste anvendelse af den avlede hør, thi når manden erfarer, hvad konen ved utrættelig flid udbringer af hørren, såvel til at forsyne huset rigeligen med linned som også til at sælge, da opmuntres han til at gøre alt for at forbedre høravlen hos sig

5) Haven, som jeg har rådet enhver udflytter til at anlægge ved sin gård, må også, som jeg forhen har vist, især antages af konen og i henseende til dens dyrkning for størstedelen bestyres af hende. Og, min kære bondekone, tag dig kun haven an, og lad mit næstforegående kapitel her tjene dig til nogen vejledning. Jeg lover mig, at haven under din hånd skal blive bedst behandlet, og om nogle år blive dig og din mand den fordelsagtigste og kæreste plet jord I ejer. Ja, ved selv at have omsorg for den er jeg forvisset på, at du får dens frugter anbragte (anvendte) ved den daglige madlavning, og klogeligen udtænker, hvorledes du bedst kan drage dine mandfolk til at finde smag i deres spisning. Ved konernes flid og snildhed er det alene, jeg håber, at have dyrkning og urters og rødderes spisning skal blive udbredt i vor bondestand.

6) Endelig må jeg også anbefale konen at sørge for, at små kreaturer ikke bliver afskaffede, fordi der er sket udskiftning, ja, vel udflytning på marken. Gæs, ænder og høns må hun søge at holde, uagtet de lejligheder, hun muligt kunne have for disse i byen, nu er tabte.

Hvad jeg i det 11. kapitel har skrevet om denne sag, især for udflyttere, ønsker jeg, hun ville tage til eftertanke, såvel som det, der i det 14. kapitel meldes derom. En duelig og klog bondekone lader sig ikke afdrage (afskrække) fra at holde disse for husholdningen så vigtige små kreaturer, fordi det hedder, at udflytteren kan kun have dem i sin gård, hvilket gør, at de både koster for meget at holde og lykkes tillige sjældent. Jeg tilstår fuldkomment det sidste, men derfor har jeg også rådet, at udflyttere skulle besørge sig nogle aflukker omkring ved gården, hvor små kreaturer kunne gå, samt se, om muligt at få en dam eller park til ænder og gæs. Men for at sådanne lejligheder kunne blive indrettede, må konen bestandig tilskynde og overtale manden, på det (fordi) hun jo før jo hellere kan få disse nyttige, ja, for hende uundværlige små kreaturer. Når hun får dem, må hun også tage dem under sit nøjeste opsyn og omhyggeligste pleje, hvilket jeg dog ikke forstår således, at hun skal ødsle med det rene korn for dem, thi da bortgår vist fordelene, men at hun skal holde sammen og have gemt, f.eks. til ællingerne alt, hvad der falder fra, når gryn gøres (fremstilles) og blande dette med sur eller skør ost, og ligeledes til høns og kyllinger alle slags levninger af mad, som de vil æde. Hendes slid må gå ud på, at hun ej alene kan have det fornødne af små kreaturer til husholdningen, men også kan have nogle til overs, hvorved en skilling til visse tider kan indbringes. Hendes

mand må hun vise, at de af ham gjorde indretninger for små kreaturer er ikke gjort omsonst, men at disse rigeligen betale samme.

KVINDERNES EGENTLIGE HUSGERNINGER

Men er disse nu især de poster, til hvis heldigere udførelse, jeg ønsker konen virksom vil bidrage, så har jeg dog endnu meget, jeg må føre enhver bondekone til gemyt i henseende til de almindelige husgerninger, som tilkommer hende. Men dette vil jeg også stykkevis berøre.

1) De husgerninger, en bondekone har at iagttage for at befordre renlighed hos sig, er de første, jeg vil gøre hende opmærksom på, thi passer hun ikke omhyggeligen disse, da kommer hverken den fulde nytte ud af hendes flid og vindskibelighed i det øvrige, ikke heller nogen sand ære som husmoder.

Huset må holdes rent. I dagligstuen, køkkenet og bryggerset kan vel en bondekone ikke til hver tid have rent og net. De mangehånde forretninger, som her ideligen må foretages, gør det umuligt. Men både kan og bør hun dog, på disse steder, vise hendes lyst til renlighed og orden. Så snart det kan ske, og så snart de forretninger, som voldte urenhed og uorden er fra hånden, bør hun intet øjeblik forsømme til at gøre rent og bringe alt i orden. Dette bør gå foran alt andet. Hun ved jo ikke, om der kan komme fremmede, og hvilken skam for hende, om nogen sådan skulle finde huset urent og uordentlig, når hun har haft tid til at gøre ryddeligt og rent. I dagligstuen, hvor enhver har gang, og hvor ej alene alle kvindekønnets husgerninger må forrettes, men hvor mandkønnet også om vinteraftnerne må sidde med deres arbejde, ja, hvor der desuden tre gange dagligt i det mindste må spises ved samlet bord af alle gårdens folk, her har det den største vanskelighed for den brave bondekone at holde rent og ordentligt, og her er det dog så såre vigtigt for hendes ære, at det sker, thi i denne stue indtræder enhver fremmed, som kan komme. Her må hun da også ret øve sin kunst med færdighed, og stræbe at få alt således ordnet for sig, at hun i en hast kan rydde til side, gøre rent og få al dunst og kvalm bort.

Intet værelse i en bondegård er vigtigere end dagligstuen. Jeg må derfor her tale noget om den indretning jeg ønsker samme, da dette også kan anses for et ord i tide formedelst de mange udflytninger, som nu årligt sker i landet.

DAGLIGSTUEN

På en fuldkommen bondegård må dagligstuen gøres 4-5 fag efter husets vide (bredde), så at den kan indeholde omtrent 100 kvadratalen. Højden fra gulvet til loftet må være $3\frac{3}{4}$ -4 alen. I den søndre side må der være 3 fag vinduer, men i den nordre 1 fag, om stuen går fra udvæg til udvæg, men er stuehuset 11 alen vid, hvilken vidde jeg anser for den bedst passende for et bondehus, da kan en mellemvæg adskille ét eller to kamre ved den ene udvæg. Vinduerne bør ej sidde højere end 7 kvarter fra gulvet, men være 5-6 kvarter høje og beslagne, at de kunne oplukkes. Da man lige så let kan have ruderne indlagte i træ som bly og da træet er lige så varigt som blyet, når man kun forsyner det med nogen maling, så bør man vælge denne slags vinduer, såsom man derved får større ruder og følgelig også mere lys.

Et gulv i dagligstuen af brædder er ganske fornødent. Et lergulv kan aldrig holde stand her. Foruden et langt bord under vinduerne og de dertil hørende faste bænke i væggen – disse må såvel som bordet være gjort af gode og rene planker, at de kan skures og holdes hvide og nette – bør der også være et stort skab i stuen med tilbørlige hylder, hvor alt til daglig brug ordentligt kan indsættes, og hvor også mælken kan stå om vinteren, såfremt man ingen kælder har, man kan sætte den i, hvilket dog af alt var det bedste.

En stor bilæggerovn fordres også i denne stue, såvel som en seng, dog bør der heller ikke være mere end én, uden det skulle være en slagbænk til børn.

Når en kone kan få en sådan dagligstue, og den ønsker jeg hende af ganske hjerte, så kan hun uagtet den så idelig (ofte) bruges, dog gerne holde den og alt i den rent og net.

Jeg kender så mange bønderkoner, som man næppe nogen tid skal kunne overraske i dette stykke. Så snart folkene efter spisning er udgangne, sætter de alt på øjeblikket til side, de fejer gulvet over, aftørrer bordet og afviser alt, i hvilken tid de tillige åbner vinduerne, at stuen kan få frisk luft. Ingen tænker, at en kone måtte ved således at gøre rent et par gange om dagen spilde for megen tid. Det kan ske meget hurtigt, når

stuen i det øvrige altid holdes ren og ryddelig. En gang om ugen må man dog skure og aftoe (aftørre) alt, samt afgnide vinduerne og gøre rent til gavns. Når dette sker, kan den daglige rengøring i en stue, hvor ingen uryd (uorden) tåles, kun tage en liden tid.

Jeg opholder mig så meget ved dagligstuen - de øvrige værelser bliver der talt mindre om – fordi denne i de fleste bøndergårde trænger mest til forbedring. For den største del finder man den ikke meget stor, og dog vil bonden, den skal rumme 2 senge foruden slagbænk, skabe og kister. Til loftet er der sjældent over 3 alen, vinduerne har ingen hængsler, kunne altså heller ikke oplukkes, de er små, sidder højt og giver kun lidt lysning i stuen. Gulvet er lagt med ler, hvilket gør at samme bliver blødt og optrådt, når der er vådt ude. Alt til daglig brug er indpakket i denne stue, og klæder hænger omkring sengene og ved kakkelovnen, hvor de, som er blevet våde eller tvattede (vaskede), skulle tørres.

Men hvilke er nu følgerne af en sådan indretning? Konen taber al sin lyst til renlighed, kedes ved at holde orden, og således bliver hun da selv sin skidne stue lig, hvilket man har alt for mange eksempler på. Men dette er ikke den eneste følge: den kvalm og damp, som altid står i slig (sådan) en stue, bringer værre følger med sig, den forgifter den i stuen indspærrede luft, og da folkene både nat og dag indånder samme luft, så kan den på denne måde ofte forvolde de farligste anstikkende sygdomme. Sker dette just ikke altid, fordi landmanden så ofte kommer ud i den friere og sundere luft, så må dog slig en indespærret og forgiftet luft forårsage tykkere blod og dette frembringer igen træghed og dorskhed. Ja, vidste kun vore bønder, og ville de vide, hvad skade de både tilføjer dem selv og deres børn, som opdrages i sådanne urene, lave og aldrig luftede stuer, o! da ville vist enhver af dem stræbe af al magt at skaffe sig en sådan dagligstue, som jeg har foreslået, og da skulle også de kære koner holde samme stue ryddelig, ren og luftig. De skulle holde dem selv og deres børn rene og nette, som deres stuer, og derved skulle de vinde agtelse og ære af hver, som kom til dem.

KØKKEN, BRYGGERS OG SPISEKAMMER

I køkken og bryggers må bondekongen også omhyggeligen vise sin renfærdighed. Så snart forretningerne (gøremål) dér er forbi, må hun afskure og aftoe alle kar og redskaber, hun må have et ordnet sted til ethvert, hun må tillige feje og strø sand, at alt kan være til skue for enhver, der måtte komme.

Iblandt de andre værelser, som en bondegård bør have, drager jeg dernæst konens opmærksomhed i særdeleshed til sit mælkekammer, og enhver bonde, der vil sit eget og sit huses vel, må besørge sin kone et lidet kammer i stuehuset mod nord og forsyne dette med smukt høvlede hylder, samt lås og lukke. Dette kammer skal hun bruge til at sætte sin mælk i, da samme kan stå dér bestandig, undtagen i den hårdeste frosttid, da den må sættes i kælderen eller, om man ingen kælder har, i skabet i dagligstuen. I dette mælkekammer, hvor ingen røg må kunne indtrænge, og ingen støv må opvækkes, uden når det engang hver fjortende dag gøres fuldkommen rent, efter at mælken er udtaget, må der blot være et halvt vindue skikket til at tage af, når man vil, såsom man i den hede sommertid må i dets sted have en ramme med tyndt lærred opsat, på det at kammeret stedse kan have frisk luft. Vinduet må være forsynet med en jernstang, at rammen i hedens tid også kan sidde for om natten.

En kone, som har et sådant mælkekammer indrettet for sig, er i højeste måde forpligtet til at holde alt, mælkekarrene, hylderne og bordet fuldkommen rene og nette.

Mod den nordre side må konen tillige have et kammer til sul og fødevarer, ja, også til øl, om hun ingen kælder har. I dette kammer, som bør være større end hint (mælkekammeret) og altid forsynet med lås og lukke, må orden og renlighed heller ikke mangle. En kone må stræbe efter at anskaffe sig tønder, fjerdinge og ottinger for tørre varer, mel og gryn, og anskaffe sig dem så nette som muligt, men når hun får sådanne, må hun også holde dem fuldkommen rene og altid bedækkede med låg, hun må have hvert stående på sit bestemte sted, altid noget fra jorden så de kunne være befriede for fugtighed og skæren af mus og rotter. Har hun ingen kælder og må følgelig i dette kammer også have sine saltede varer af kød og fisk, bør hun stræbe at forsyne sig med gode tætte egekar, at disse også kunne stå her, uden at føle gulvet formedelst deres utæthed. Røgede kødvarer og tørret fisk kunne sikkert ophænges, og på en hængehække kunne ostene ligge. En duelig kone bør i dette kammer vise, at hun elsker orden og renlighed.

KÆLDEREN

Men jeg har så ofte nævnet kælderen og følt ved dens almindelige gavn på bøndergårde så meget for de gode koner, der ville være sande husholdersker, at jeg ej kan undlade at opmuntre enhver bonde, der udflytter, til at koste og indrette sig samme. Bekostningen ved den kan ikke være stor, når han udflytter, men fordelene af en kælder i tiden er uberegnelig, især om han har evne til at give den nogen størrelse og udstrækning, såsom under hele dagligstuen, hvor jeg dog anser et fjællegulv (trægulv) for ganske fornødent. Kan en kone få en sådan rummelig kælder, som da vel kunne inddeles i 3 kamre, så får hun derved lejlighed til at øve megen forsynlighed i sin husholdning og at holde mange fornødne ting velbevarede, til de skulle bruges. Dette skal jeg siden tale mere om. Ikkun her vil jeg erindre, at når hun har en god kælder, så kan hun ved den blive skilt ved meget oppe i huset, som hun ellers vanskeligen kunne have med fuldkommen renlighed og ordentlighed. Mælken behøver hun nu ikke i frostens tid at have i dagligstuen, øllet og alle saltede varer, kan hun også have i kælderen. Men har en kone en kælder, må der også herske orden og renlighed i denne. Kommer den just ikke i almindelighed til skue for andre, så må dog den duelige husmoder også her ligne sig selv, og adskillige gange om året lade den vel rense samt holde alle tønner, kar og redskaber rene, og især når de er tomme, bringe dem ud i luften, lade dem gøre godt rene og ikke nedsætte dem, før de er fuldkommen tørrede og luftede.

STORSTUEN

Har jeg således nu vandret med den gode bondekone igennem hendes daglige værelser, som de i hvilke hendes renlighed og ordentlighed især må vise sig, så vil jeg også tale et ord om hendes storstue. Eftersom Gud giver hende evne, kan hun gå frem med denne stues udpyntning og besætning med boskab (inventar). Ikke behøver hun at undse sig ved, at hun ej i begyndelsen har dragkister, skabe, spejle og andet kostbart til dens Ziir* (skønhed, pryd, ære) Kun holde hun den og hvad hun har i den stedse rent og net. Ingenlunde bruger hun den som urydsstue, hvor alt indsættes, og hvor gangklæder, skiddent og rent linned, henlægges imellem hinanden. Den kone, som kan finde sig i slig en uorden her, vil næppe i de andre værelser vise sig som jeg i det foregående har tilrådet, ligesom jeg heller ikke tror, at hun nogensinde vil få en staselig og velbesat storstue, den jeg dog så gerne ville unde enhver brav bondekone.

Kan du, min kære unge kone, som tillige med din mand har begyndt med lidet, vil ej i nogle år tænke på at få din storstue besat, såsom der er så meget andet ude og inde, som nødvendigt må anskaffes, så lad den imidlertid rolig hvile. Stræb ved en klog og sparsom husholdning at gøre dit til, at de sande fornødenheder kunne fås, og først da, når du og din mand ved fælles bestræbelse har nået disse, kan du vende din opmærksomhed til din tomme storstue, hvilken du dog imidlertid ej har glemt at holde ren og ordentlig.

Anskaf dig da, eftersom du formår, et godt og smukt stykke boeskab (møbel) efter det andet. Du må hellere bie noget end købe, hvad der er gammelt og gået af brug. Går du end i dette langsomt til værks, du går da desvisere (klogere). Din storstue skal vidne om din velstand. Når Gud har velsignet dig med samme, kan du først nyde sand glæde i at have din storstue besat med smukt boeskab (inventar), og du vil da have alt i den til enhver tid så afpudset, rent og ordentlig, at du i den kunne modtage, hvem det skulle være.

OM RENLIGHED OG HYGIEJNE

En kone, som således sørger for sit hus, og holder det allevegne fra den ene ende til den anden rent og ordentligt, kan man også være forvisset på, vil fra de andre sider iagttage renlighed. Så snart hendes husforretninger tillader det, påklæder hun sig ordentligt og net, så at hun uden skam kan lade sig se for enhver.

Hun ser til, at det linned, hun bærer, er hvidt og rent, og hendes simple (daglige) klæder ligeledes rene og hvide. I selskaber søger hun aldrig at udmærke sig ved silke og kramtøj, men ved det fineste og hvideste linned, som hun selv har gjort (fremstillet), og ligeledes ved fint og smukt hjemmegjort tøj, som er syet net og sidder hende vel.

Har Gud velsignet en sådan duelig kone med børn, da ytrer hendes renfærdighed allerkendeligst på dem, hvilket den også bør, da dens følger her er af den allerhøjeste vigtighed. O, vidste kun vore bønderkoner, hvilken skade og ulykke de tilføje deres kære børn, når de opføder dem i skidne og stinkende værelser, der aldrig luftes, når de sjældent eller aldrig vasker dem og lader dem gå i linned, indtil det næsten er sort af skarn, når de lader utøj formere sig på dem og tåler, at de daglig søler dem til fra top til tå. De børn, som således opfødes, er ret beklagelige. Mange af dem indsuge i deres første år en gift, som tidligt dræber dem, mange får svækkede legemer, mange bliver ved slig urenlighed både på legeme og klæder så vante til ligegyldighed for dem selv og deres sande vel, at de sent eller aldrig aflægger samme.

O. I kære mødre af bondestanden, betænk dette og lader dette bevæge jer til at følge min velmente opmuntring til renlighed, især i dette så vigtige stykke. Vis for alle ting jeres renfærdighed på jeres børn, og lad disse vise enhver, at I også kender og øver denne så ædle kvindelige dyd. Opfød jeres børn med al den omhyggelighed, som står i jeres magt. Vask og kæm dem ofte, hav altid linned til idelig omskiftning for dem, lad dem aldrig gå med smudsige ansigter, skidne hænder, lange negle, uredt hår.

Opvæk tidlig skamfuldhed hos dem, når de ser uordentlige og skidne ud, indskærp følelse for renlighed, som noget yndet og smukt i deres unge barm, og foregå dem stedse selv heri med det bedste eksempel. Gør I dette, da skal I også se de lykkeligste følger deraf. I skal tidligt drage de små til opmærksomhed på dem selv, i skal fremlokke attrå hos dem til renhed og nethed med deres klæder. Og således lettes da byrden for jer, i kære mødre, thi nu begynder barnet tid efter anden at passe nøjere på sig selv og formindsker derved nødvendigheden af eders nøjere opsyn og påpasselighed.

Langt fra er det alene døtrene, som den kloge og duelige moder således opføder. Også sønnerne fører hun frem til renlighed og orden, men for at dette kan lykkes, må faderen, hvem disse snarest danner dem efter, også holder sig ren og ordentlig, så ofte hans arbejde tillader det, og især må han, når han skal ud af huset i selskab og samkvem, være raget, have rent linned på, og efter sin stand må være smukt og net klædt. Den brave kone må nødvendigt vise dette, hun må ville have ære af sin mand.

Den kone, som nu således viser sig at være en elsker af renlighed, både i henseende til husets værelser og i henseende til sig selv, sin mand og sine børn, må også nødvendigt vise sig det samme i alle spise- og drikkevarers tillavning. Men hvor meget har en madmoder ikke vundet, når man ingen mistanke har om urenlighed hos hende i denne post.

Man tager tillidsfuldt mod maden fra hendes hånd, nyder den uden al nøje eftergranskning enten ved syn, smag eller lugt, og tilfredsstiller sin madlyst. Langt anderledes går det, når mistanken er der, denne opvækker ækelhed og forstyrrer madlysten, endog ofte uden skellig* årsag. Men slig en mistanke må, som skyggen følger legemet, nødvendigt følge den kone, der selv går skidden og uren, og lader potter, kar og alle tillavningsredskaber stå urengjorte. Vil du derfor, min kære madmoder, undgå denne stygge og skadelige mistanke, da følg først nøje alt, hvad jeg forhen har skrevet om renlighed. Hold dit hus rent og ordentligt fra ende til anden, men især på de steder, hvor du skal gemme madvarer, hold dit køkken og hvert kar deri skuret og rent, så snart det er brugt, og hold dig for alle ting selv ren, især når du går ved madlavning. Ingen mistanke opvækkes da til din mad, og derved vinder du såre meget.

Men når en kone er den sande, renfærdige selv, og viser tillige dette i hendes madlavning, som også hver dag i hendes anretning til måltid, så at bordet, fade, tallerkner, skeer, knive og alt er så rent, som det bør være, da skal hun aldrig tåle, at nogen kommer til bordet utoet (uvasket), enten i ansigtet eller på hænderne eller med kendeligt skarn på klæderne, som forårsager stank og væmmelse. Denne uskik må hun forjage af sit hus. Som hendes mand og egne børn på det nøjeste iagttager dette, så skal det samme uvægerligt følges af enhver, som vil spise ved hendes bord.

OM MADLAVNING

Jeg nærmer mig nu til konens vigtige husgerninger i henseende til de føde- og drikkevarer, hun må tillave og have huset til enhver tid forsynet med. Madlavning i vor bondestand er simpel, og den bør være det. Tiden må her ej bortødsles ved køgeri. Har derfor en bondekone ved at tjene i købstaden, på herregårde eller andre steder lært noget i denne sag, bør hun med forsigtighed anvende hendes kundskab, hvilket hun

også oftest nødes til, om hun skal fornøje dem, som hun bespiser, og disses smag bør hun aldrig trodse. Hun ville kun derved forvolde sig selv græmmelse.

Men uagtet, at en bondekone både bør holde sig ved det simple og tillige rette sig efter deres smag, som hun bespiser, så kan det dog komme hende til stor nytte i hendes madlavning, om hun har set og lært noget mere end det simple og såre ensformige køgeri, som almindeligt finder sted i vore bønderkøkkener. Man skulle næppe tro det, men det er dog vist, at der gives steder, hvor der kun koges to, højst tre gange frisk mad om ugen, og følgelig hver gang så meget, at man deraf kan i tre til fire dage i rad bespise samtlige husets folk og med alt dette bruges endda den samme slags mad den ene uge som den anden. Husholdersk er denne skik næppe, thi derved må ofte meget forkomme (gå til spilde), og det så meget mere som smagen i én og samme mad, der dagligt fremsættes, nødvendigvis taber sig. Ved den gentagne opvarming kan også lettelig nogen afsmag komme, og da er alt spildt.

Denne husholdning forekommer mig desuden uværdig for en madmoder. Jeg tror, den agt, hun burde have, taber sig, hvis hun ikke dagligt koger, hvad dagen fordrer. Kun heri kunne ske en undtagelse, når hun kogte saltmad, da hun således kunne koge kål og ærter til et par dage, dog burde hun nok bie en dag over, inden hun fremsætter det opkogte, så at omskiftning af mad kunne hver dag have sted.

Endog den kone, som har alene kundskab om almindelig bondemads tillavning, kunne gerne iagttage den madmoderpligt at gøre nogen forandring fra dag til dag. Jeg vil sætte (foreslå), hun giver suppe om søndagen, velling om mandagen, kål om tirsdagen, grød om onsdagen, kål om torsdagen, velling om fredagen og øllebrød om løverdagen (lørdagen). I en anden uge kunne hun endda tilføje nogen forandring:

Hun kunne måske koge suppe på en anden slags kød, eller og engang koge den med boller, en anden gang med hvidkål. Hun kunne koge velling af forskellige slags gryd; boghvede, byg- eller havregryn. Ligeledes grød: denne kunne hun tillige snart koge i sød- snart i sur-, snart i kærnemælk og undertiden i vand. Ligesom hun også dels kunne give en slags mælk, dels en anden, dels øl til at dyppe den i. Hun kunne afveksle ærter med kål, og i henseende til denne sidste give snart hvid- snart grønkål, snart søbe- snart langkål. Endog i øllebrød kunne hun gøre forandring, og give den nu med sødmælk, nu med skørost, ja, undertiden med nogen skåren ost. I sulen kunne hun også gøre nogen forandring: De tre suppe- og kåldage kunne hun give kogt kød og flæsk, de andre dage kunne hun give stegt flæsk, flæskepandekage, kogte- eller røræg, spegeflæsk eller gås, fisk, enten tør eller saltet – den tørre kunne undertiden oplukkes og opstuves – eller også fersk, alt efter som egnen tilbyder. Ja, hun kunne vel også koge suppe på fisk. Alt dette fordrer ej mere kundskab, end den enhver bondekone har, eller i det mindste bør have.

Men har en bondekone set og lært mere i andre køkkener, da kan hun ej alene med det samme sul gøre flere forandringer, men hun kan også – hvilket er det fornemste – tillave alt med velsmag. Sandt nok: det andre kalde velsmag, får just ikke dette navn af bønderfolk. Men, når konen kender såvel den enes smag, som den andens, kan hun holde en fornuftig middelvej derimellem, og se til efterhånden at vende sine folks smag derhen, hvor hun vil og bør. Og hun bør vende den derhen, hvor hun ser spisningen kan blive mindre kostbar ved det, at hun lægger drøjelse i sulen. Dette sker især ved mælkens- og ved træ- og jordfrugters hjælp, når hun rigeligt er forsynet med begge dele. Jeg har forhen i kapitlet om haven talt derom, og kun her føje til, at disse tvende posters kloge anvendelse i madlavning skulle udgøre bondekonens sande kogekunst

Denne ønsker jeg, hun lærer til gavns og udøver med snildhed, Vistnok skulle da det, som jeg og enhver, der elsker vor bondestand så inderlig ønsker opnås. Bonden skulle bespises langt bedre og sundere end nu sker og tillige meget mindre kostbart.

Ikke kan jeg, ikke heller bør jeg her indlade mig i denne sags nøjere forklaring og beskrive den mad, som bondekonen ved hjælp af mælken og haveurter kunne tillave. Jeg måtte da skrive en kogebog. Nej, jeg vil alene slutte denne sags afhandling med en opmuntring og formaning til hver forstandig og duelig bondekone, at hun endelig lader sin madlavning være en af hendes kalds vigtigste gerninger. Den mindste skødesløshed, efterladenhed og ligegyldighed i denne sag, er utilgivelig for en madmoder. Efter hendes bedste kundskab og sundeste overlæg, og tillige med største nøjagtighed og flid bør hun anvende hver Guds gave, hun har under sine hænder, at den kan blive dem, hun skal bespise, til en behagelig og sund føde og næring. Den kone, som kender og føler sit høje kald hertil, undser sig vist ikke ved at lære af andre. Hun søger at forbedre sin madlavning år efter år. Men denne forbedring sætter hun ikke i at kræse op imellem,

men i den daglige spisning, at denne både kan være til alles fornøjelse og dog tillige så sparsom, så lidt kostbar, som muligt. Deri består den sande madlavningskunst, og den bør en kone lægge vind på og øve sig i, så længe hun lever. Men lykkeligst den, som i sine pigeår under en forstandig og duelig moder eller madmoder er oplært og øvet deri.

Brød, øl og smør er så vigtige dele såvel i hver landlig, som i anden husholdning, at jeg nok ikke her bør efterlade (undlade) at give min kære bondekone en og anden erindring om hver især.

OM BRØD OG BAGNING

Brødet, som den væsentligste del af vort livs ophold, bør hun uafsladelig anvende den yderste flid på at have så godt som muligt. Alt, hvad der står i hendes magt dertil, må aldrig efterlades.

Ja, endog det, som egentlig ikke vedkommer hende, men manden, nemlig: at sørge for rent sædekorn, at få kornet høstet i den sande (rigtige) modenhestid, og at få det tørt indbjerget, bør hun dog både ved råd og tilskyndelse bidrage til, da hun ved, at bliver der ikke omhyggeligt sørget for dette, falder klagen dog omsider på hende, når hun ej kan levere godt brød, da hun dog i dette kan være den uskyldigste.

Ligeledes råder jeg den gode bondekone, selv på det omhyggeligste at have opsyn med den optorskne (aftærskede) rug, der er henlagt på loftet til årets fornødenhed. Så længe vinteren vedvarer, kan en kastning en gang om ugen nok holde den velbevaret, men når foråret kommer, råder jeg, at hun hver anden uge, og siden henad hver tredje eller fjerde uge, lader den ordentlig rense med sold, og hver gang efter en sådan rensning udkaste så tyndt som loftrummet tillader det.

Ja, skulle rugen et år være fuldkommen fugtig, og den aftorskne rug findes blød i kernen, da råder jeg den gode kone, at hun straks, så snart hun mærker det, søger om vinteren at tørre i ovnen efterhånden al den rug, som hun sommeren over skal have til husholdning. Det er fast umuligt på anden måde at forsikre sig sund rug til årets ende.

Jeg siger til årets ende, og mener det. Thi også dette vil jeg lægge den gode husmoder på hjerte, at hun med sin mand stræber alvorligt derhen, at de ej skulle tage af noget års grøde, enten til brød eller gryn, malt eller mel, før hen mod jul.

Jeg ved vel, at denne regel er lettere at foreskrive end at holde, men den er så husholdersk og så klog, at jeg ej kan andet end anbefale den, og lægge hver husfader og husmoder på hjerte, at de dog stræbe år efter år at komme nærmere til målet og have sådan forråd. Man kan sikkert regne, at det lægger en fjerdedel drøjelse til de sædevarer, husholdningen fordrer.

Har da nu en kone ved hendes årvågenhed og forsynlighed altid en god rug til brød, hvortil hendes virksomme mand også fra sin side har måttet bidrage, da bliver det hendes vigtigste pligt at besørge dens bedste tillavning og bagning, og det altid i tide, førend det forrige brød er ganske opspist, så at huset er bestandig forsynet med godt bagt og velsmagende brød.

OM ØLBRYGNING

Øllet må dernæst drage den gode madmoders hele flid og omhyggelighed til sig, så at samme brygges og behandles således af hende, at det vorder en sund, klar og rensmagende drik. Vore bønderkoner trænger i almindelighed meget til at forbedre deres ølbryggeri. Det er kun i visse enkelte af landets egne, at denne husholdningssag drives med nogen værdig flid. Men hvor højlig fortjener den opmærksomhed hos alle og enhver. Næst efter brødet er øllet iblandt os det vigtigste til livets ophold, og ingen fortjener bedre en sund og god drik øl end vor værdige bondestand. Lad derfor, min gode bondekone, dit ølbryggeri ligge dig meget på hjerte. Dit brød og din øl skulle især vidne om, hvilken madmoder du er i dit hus. Det er just ikke sagen, om du har det såkaldte godt eller stærkt øl. Det beror på din formue, om du kan have dette, men sagen er, at du holder idelig dit hus forsynet med det såkaldte daglige øl, og at samme er kraftigt, klart og velsmagende.

Skønt den gode ølbrygning bedst og sikrest læres under en duelig madmoder, så vil jeg dog nedskrive nogle anmærkninger om den, som en sådan kone har sagt mig.

I henseende til malten må man omhyggelig påagte, hvad enten man gør (laver) den selv, eller køber den, at den i alle måder er god. Før den males på håndkværnen, bør den altså gennem soldet afstøves. Dens formaling bør ske således, at hver kerne skræes (klemmes) eller knuses, men ingenlunde males til mel.

Maltens mærskning i et kar, før den bringes på taptønden, bør vare en times tid, men mærskningen må ej gøres tyndere end at den netop kan omrøres og alt derved gennemblødes.

På taptønden, som må være strøet vel (godt) omkring hullet, øses da på malten det sydende vand af kedelen, men tappen må ej løsnes et kvarters tid. Når man løsner den og lader urten så fint løbe i den underste balje, øser man denne op igen, så længe den viser sig uklar. Man samler nu urten af baljen i et eller to kar eftersom man vil have en eller to slags øl.

Men en kone må kende sine kar, at hun kan tage det bestemte mål af hver slags. Søger hun alene en slags og vil have en god, jævn drik dagligt øl, da kan hun af 3 skæpper malt tage 1 tønne, men vil hun tillige have en halv tønne godt (stærkere) øl, da bør hun nok brygge 5 skæpper.

Så snart hun har fået det bestemte mål af urten i karret, øses det i gruekedlen, hvor det med humlen holdes i fuld kogning en time omtrent eller så længe, indtil det skiller sig godt af, som man siger, hvilket kan prøves, når man tager en skefuld og ser, at det straks klarer sig fra oven. Når man har stærk, tysk humle, må man til 5 skæpper malt tage 1½ pund humle, nemlig: først 1 pund, som koges med den halve tønne øl, og siden med den hele tønne dagligt øl ½ pund, til hvilket man dog igen føjer den brugte humle til det gode øl. Men har man egen avlet humle, må man ved erfaring lære at kende dens kraft og derefter bestemme, hvor meget man skal tage af samme. Godt øl fordrer mere humle end det daglige, og om sommeren må man tage mere end om vinteren.

Den kogte urt øses nu af kedlen i karret, på dette er sat en si, der er velstrøet for at fange alle humleblade og frøknopper. Når urten er afsvalet, dog så at den er noget varmere end nymalket mælk, påsættes gæren. Denne må have været bevaret på et tørt, luftigt sted, så at den ej har taget surhed eller muggenhed til sig. Den opblødes og udtværes først i en skål med lidt af urten, og når den er påsat, dækkes karret, dog ej således, at det jo får nogen luft. Det står nu natten over og opbruser under sin gæring. Næste morgen kan fadningen ske, da man forud kan tage noget af gæren ovenpå øllet.

Tønderne, som øllet skal fades på, må forud på det allerbedste være afskoldede. Har det sidste øl været surt, må omhyggeligheden med udskoldningen drives dobbelt, ja, vel i nogle dage efter hinanden. Men sikkert er det, når huset kan være forsynet med dobbelte tønder, hvorved dette tillige opnås: at brygningen altid kan ske i tide, og at det nye øl kan ligge i nogle dage før der tappes af det, hvorved det bliver klart og sundt.

Tønderne, som øllet fades på, må lægges på krumme træstole gjorte efter tøndernes størrelse. Disse stole må have så høje ben, at et rummeligt trug kan stå under hver tønne i hvilken al gæren, som opbruser af spunshullet, kan falde.

Ved fadningen må man sætte noget øl i en balje ved tøndens, at den dermed efterhånden dagen igennem kan opfyldes, og efter at gæringen er ophørt ganske fyldes, hvorpå den dagen efter spunses tæt til. Kan den nu ligge rolig i nogle dage, inden der tappes af den, vil man finde – når alt er tilbørlig iagttaget – at man har det klareste og sundeste øl.

I Jyllands gode byg-egne har bønderne altid én eller to tønder gammelt øl til høsten. Dette brygges i marts måned. Der tages en tønne malt til hver sådan tønne øl. Men en tønne dagligt øl kan altid tages efter hver tønne godt. Hvor de derfor ville have to tønder gammelt øl, brygger de den ene først og den anden sidst i marts, at den daglige øl kan forbruges imellem. Det gamle øl gives almindeligvis alene om aftenne ved høsten ved og efter nadveren (aftensmaden), til hvilken tid det vist også er nyttigt for arbejderne. Om dagen ville det kun hidse dem til mere drik, og gøre dem dorske og tunge.

O, måtte alle bønderkoner indse, hvad de kunne gavne ved at have deres huse altid forsynet med en ægte god drik øl, såvel af dagligt, som af godt øl. Ved at give godt, dagligt øl, kunne de befæste sundhed og helbred i deres huse, thi unægtelig er denne drik, når den er vel tillavet, den sundeste, vi under vor himmelegn dagligt kunne nyde. Men ved at give en aften imellem også en kande godt øl, når der enten indfalder strengere arbejde, eller folkene kommer våde og kolde af marken eller fra rejser, kunne de (øllet) tillige give en lige så sund som forfriskende vederkvægelser.

Det er højligt at beklage, at bondestanden skal søge en sådan vederkvægelse i brændevinen, hvor den dog ikke er, i det mindste ikke uden ved dens meget mådelige brug. Men har vore bønderkoner altid godt øl at skænke af til forfriskning og vederkvægelse, mon de da ikke herved skulle for en stor del hæmme brændevinens ulykkelige misbrug og både fornøje og gavne deres huses mandfolk ?

I Thy har jeg fundet det således. Ved alle lejligheder søgtes forfriskninger i godt øl, hvilket da gerne varmedes. Hvem ville ej unde vore bønderfolk forfriskninger. De fortjener dem fremfor andre. Kun måtte de have dem i deres egne huse. O. sørg for dette, I kære koner, og hav altid, når eders evner tillader det, godt øl, hvilket I kunne anvende, ikke som en bestandig daglig drik, men som et forfriskningsmiddel ved enkelte lejligheder.

OM SMØRFREMSTILLING OG OM OST

Smørret er den tredje af de almindelige fornødenheder i et hus, som bondekonen bør vise sin største omhyggelighed og flid for. Og det så meget mere, som hun skal sælge deraf, så at både hendes ære og fordel fordrer dets bedste behandling.

Jeg har forhen vist, at, såfremt bonden skal bestå ved udskiftning, må tallet på hans kvæg formeres, og i de fleste egne er køer de, som betaler sig vissest (sikrest) og bedst, især når man sår kløver og holder køerne i tøjre og på stald, men hovedfordelen af køer skal konen indbringe ved smør. Det gælder da, at hun både samler så meget smør som muligt, og tillige bringer samme til dens største godhed. Jeg vil give hende nogle råd desangående.

1) Søger hun at få sine køer i den orden med at kælte, som jeg i det 10. kapitel har rådet, og tillige at holde dem i denne orden, så hun altid kan have sine levekalve tillagte om vinteren af 3-4 køer og have de øvrige køer eller de fleste af dem bærende (ikælvede) til græsset i april eller maj,

2) Lader hun ikke (hun må ikke lade) sin mand have ro, før han sår kløver, og får den i ordentlig omgang på marken hvert år, lige så vist som anden sæd, så at hun enten kan få køerne tøjrede på kløver, eller staldede hjemme ved den (gården). Endog om vinteren driver hun på køernes gode røgtning efter anvisningen. Ved disse midler kan hun få hendes mælk formeret og derved lejlighed til at frembringe mere smør.

Men nu må der også sørges for smørrets muligste godhed.

1) Den nøjagtigste renlighed må iagttages fra først til sidst. Malkningen må ske renligt. Den malkende må have toet sine hænder først, ligeledes må hun toe køernes patter med vand, så ofte det ses fornødent. Mælken må sies igennem et rent linned, karrene må være skoldede, og mælken må straks hensættes i kammeret, hvor den må kunne stå sikkert for røg og støv, samt for fluer og insekter og især for mus og rotter.

2) Da en stor del mælk kan, ved at blive sur anvendes sommeren igennem i en bondes husholdning, så lader konen også den meste mælk blive tyk og sur, hvilket er det fordelagtigste for hende. Men hun lader dog intet kar stå længere, end til dets mælk når fuld tykthed. Hvert mål mælk må stå på hylderne i sin orden, at det, samlet med hinanden kan igen til en tid nedtages til afskumning.

Men en kone må også bruge noget sødmælk til at koge i (til madlavning), hvilket hun dog ikke bør uden først have skummet nogen fløde deraf. Én nat over eller lidt længere efter varmets beskaffenhed kan sådant stå hensat. Hun får derved nogen sød fløde imellem den sure. Efter hendes køers og mælks mængde, må hun have en flødebøtte med taphul forneden og en kærne indrettet.

I den varme tid bør der kærnes to gange om ugen, kærnen bør, som alt, være skoldet og ren, og når den skal bruges om morgenen, have stået natten over i koldt vand.

På det køligste sted i huset må kærningen ske.

3) Smørret optages med en ren ske i et trug, hvor al vollen afklemmes vel (godt). Det saltes derpå med småt (fint) salt, og med en stor ske æltes godt igennem. Under denne sammenæltning afpilles hvert gran, og til sidst gennemskæres det på kryds og tværs med en kniv, for at opfange hvert hår, som kunne være der.

Saltningen må ske med måde, at den ej borttager smørret sin sødhed, hvilket især må iagttages, når konen vil sælge sit smør efterhånden, som oftest sker. Det er en dårlighed, når vore bønderkoner salter

deres salgssmør meget, for at nå højere vægt. Ved prisen, som derover nedsættes på det, tabes mere end der vindes.

Når en kone kan kærne 2 gange om ugen, eller hver fjerde dag, kan hun nok lade den første kærning stå på truget i mælkekammeret, indtil den følgende er lige således beredt, da kan hun i et større trug sammenælte dette vel, men også iagttage en nøje rensning under denne æltning, hvorpå hun nedlægger det hele i en ren og smuk bøtte eller hvad andet net (pænt) kar, hun har, og fører det således til torvet.

Har en kone megen mælk, og samler hun nøjagtigt sammen på den fløde, så at hun hver fjerde dag kan kærne noget over et lispund, da kan hun vel også nedslå i fjerdingen, og følgelig samle til en fjerding ved tre kærninger. Men hun bør dog gå frem, som forhen er anvist og ikke nedlægge kærning efter kærning, men ælte de tre godt sammen i en stor balje, at alt bliver ganske ens.

Det er muligt – erfaringen har forsikret mig det i mit eget hus – at smør også på denne måde kan ved en duelig kones årvågenhed frembringes, hvilket både i sin velsmag og i at stå sig uden mindste afsmag vinteren over, kan lignedes med det bedste hollænderi-smør.

Hvor meget kunne vore bønderkoner både gavne dem selv og landet, dersom de ville lære og omhyggeligen øve dem i at behandle deres smør, som de burde. Smørrets formerelse må blive en vis følge af udskiftningerne, såfremt konen vil gribe sig ret an og vise, hvad hun kan udrette, når man kun giver hende lejlighed. Jeg har det håb, at hun vil dette, thi hun har de kraftigste opmuntringer dertil. To til fire skilling kan hun vinde på hvert pund smør, når det leveres fra hendes hånd med al den godhed, som smør bør have. Stor ære indlægger hun sig, når hun bringer sit smør i sådan agt, at man uden al prøven, tager det fra hendes hånd. Stor ære, siger jeg, indlægger hun sig derved hos fremmede, men hun vinder også for alle ting hendes mand højagtelse. Jo, jeg er forvissat om, at vore bønderkoner nok også nu heri skulle vise sig som retskafne husmødre, da de formedelst udskiftningerne først får ret lejlighed hertil, thi hvor liden har mælken været for de fleste af dem under det ulykkelige fællesskab. Og megen mælk må man have, når der skal leveres smør af ægte og varig godhed.

Ost er også en sag, som den gode bondekone under sin mælks formerelse bør bekymre sig mere om, end der hidtil i almindelighed er sket. Hun må stræbe at lære, hvorledes smør- og ostetillavningen kan bedst bestå med hinanden, og hun må ved egen erfaring lære at bedømme, på hvilken måde hun fordelagtigst kan anvende den mælk, hun har. Kan hun på en hollænderi-gård lære den behandling med ost, som der bruges for også at frembringe en god spiselig ost ved afskummet mælk alene, bør hun hos sig selv gøre en prøve dermed, og ikke spare den større umage, som dertil udfordres. Men lykkes end dette for hende, bør hun dog ingenlunde derved glemme at gøre de bedre oste. Har hun får, må deres mælk især tjene hende dertil. Det er bekendt, at samme både giver den meste og fedeste ost. Ved overlæg og øvelse kan og bør hun gå frem med ostens forbedring hos sig, og også stræbe at sætte denne vare fra hendes hånd i agt og pris.

De andre fedevare, som husets fornødenhed selv kræver og som just ikke er salgsvare, må den duelige kone dog behandle med samme årvågenhed og flid, så at de til alle tider, året igennem, befindes friske og gode.

OM SLAGTNING

Slagteriet og hvad dermed er forbundet, er af megen vigtighed i enhver landlig husholdning. Ved dets kloge og retskafne bestyrelse har en bondekone lejlighed til at fremvise sin duelighed

Nogle poster denne sag tilhørende vil jeg gøre hende opmærksom på:

1) Da det er meget nyttigt, at hele slagtningen til en landlig husholdning trækkes hen efter hinanden ud på vinteren, på det, at alt ved hver slagtning kan udbringes og anvendes til fuld nytte, så må en duelig madmoder overlægge i hvad orden og til hvilke tider, hun vil tage enhver slagtning an.

De kreaturer, som skal slagtes fra græsset, bør hun først begynde med, men dog også fordele disses slagtning fra hinanden. Har hun vædere og væderlam, bør disse næppe gå Mikkelsdag over, thi ellers forværrer de dem (taber sig).

Slagter hun noget kreatur, må de tages i enden af oktober, når græsset svinder. Har hun får, beder eller gimmerlam at slagte, kan de måske med nytte gå til enden af den næste måned, om ellers sne og frost så

længe udebliver. I oktober, når evret ej gavner gæssene mere, må de indsættes på gåsesti, at de kan slagtes midt i november. I de åringer, hvor skovene har olden, skulle vel flere svin slagtes til én tid, og det til den tid, når oldenen er opædt, da de ellers ville igen tabe af deres fedme, men dog kan en snild madmoder vel formå sin mand til at udpege – om de ellers har nogen mængde – nogle af de bedste, som hun fjorten dage før de andre, kunne slagtes.

Skal svinene gøres fede med korn, må kun et par efter det andet sættes ind på sti, så at det første par kunne tages til jul, og efterhånden under vinteren da flere par, de har til slagting,

Ved således at fordele slagtingerne fra oktober til marts, viser en madmoder snildhed i sin husholdning. Hun skaffer sig derved lejlighed til at anvende alt, indtil det mindste, godt.

Der falder ved hver slagting meget af, som ved god tillavning kan give en behagelig føde, men det meste af samme har den beskaffenhed, at det ikke tåler længe at gemmes.

Vel ved jeg, at der hvor man slagter meget til én tid, nedsaltes hele fjerdingen af kallun og ligeså af gåsekråse, ja, vel også af blodpølse, som siden alt udblødes, og ligeledes at alt øvrigt hakkes, koges med surt og hensættes, men at dette alt, når det bliver gammelt, taber sin velsmag, kan ingen nægte, og ikke heller giver det da så sund en føde.

Lad det dog tage nogen mere tid og give nogen større ulejlighed i huset at slagte flere gange langs hen under vinteren. Ingen duelig madmoder skyr slig en umage, når hun ser, at hun derved kan gavne sin husholdning og bispise sit huses folk bedre.

Har hun en god frugthave, og har hun gemt nogle tønder af de ringere æbler, især dem, som har den største syrlighed, til sit eget brug, da kan hun ved tillavningen af denne slags mad i suppe eller finker, ligesom også ved dets opstuvning og stegning, gøre den bedste anvendelse af disse, og ved dem ej alene give sin sul drøjelse og velsmag, men også gøre den til en meget sund spise.

Alt det kød og flæsk, som skal saltes til husets fornødenhed året igennem, bør madmoderen sørge for bliver saltet, nedlagt og bevaret med al den omhyggelighed, som er hende mulig. Hun bør vide at udsøge sig godt, kraftigt salt, lade det knuse og gnide, før det bruges, og da selv nedsalte hvert et stykke, så at hun både kan være forvisset om, at det sker tilbørligt, og tillige vide, hvor ethvert stykke ligger. Hendes salttønder og -kar må hun have stærke og tætte, at de godt (sikkert) kan holde lagen.

Forud må hun have bestemt, hvilke af de nedsaltede stykker, hun vil have røget, for at disse kunne bekvemt optages uden at forstyrre det øvrige. Røgningen fordrer hendes årvågneste øje, da den må ske med al passende langsomhed og lempe, og fortsættes både nat og dag, at kødets tørring og gennemtrængelse af røg til dets pålidelige bevaring kan ske så hastigt som muligt.

Som det nu er af den største vigtighed, at enhver madmoder besørger dette vel, så at alt kan bevares fuldkomment godt, indtil det skal bruges, så gælder det ej mindre om at hun viser sig sand husholdersk i at føre det således i brug, at det ene kan nå med det andet til den tid, da hun igen slagter noget. Heri må hun udvise den ægte husholdningskunst. Og, hvor agtværdig er ikke den bondekone, som kan den og øver den.

Hvor duelig en madmoder viser hun sig ikke, når man om høsten og mod enden af sommeren ingen mangel sporer i hendes hus på saltede, og især på røgede fødevarer, hvilke sidste som bekendt kunne længst bevares. Ikke må man tænke, at dette fornemmeligt beror på, at der er indslagtet overflødig. Nej, det gælder mere om, at den husholderske kone tager af det i begyndelsen, da der er nok, med sand sparsomhed, og går på en fornuftig måde frem med samme. Mangen kone får nok ind, og mangler dog nok ofte længe før en anden, der havde fået langt mindre, skønt begge har haft et lige tal at bispise. Aldrig kan man derfor andet end højagte den bondekone, der både ved husholdersk at anvende alt indslagtet, så at det holder ud til den rette tid, og som tillige har det sidste lige så bevaret som det første.

Der hører meget til at føre en landlig husholdning med sand klogskab. Her kan man ikke daglig gå til slagterboder eller fisketorve, og om man end kunne dette, når de var i nærheden, bør man dog ikke, thi det var den visse undergang.

En bonde skal nødvendigvis hos sig selv og af sin egen gård have de almindelige drikke- og fødevarer, som fortæres hos ham. Endog tør fisk kan af den årsag kun være en sjælden ret på hans bord, undtagen i fiskeegne. I henseende til fødevarer følges denne regel for det meste i vor bondestand. Giv kun (hvis blot),

at det var ligeså med drikkevarer. Men, I kære madmødre i denne stand, I, som vise så megen flid og sundt overlæg i jeres husholdnings førelse. O, våg imod den drikkevare, som har indtrængt sig: brændevinen nemlig. Se til at I kunne indskrænke dens brug som en dyr købevare i jeres huse, og det ved at have godt øl, som I selv kan brygge. Men ser endnu mere til, at en anden dyr drik ikke ved jer selv indføres i jeres huse. At jeg her tænker på kaffen, kan man let indse. Sandelig, skal denne drik trænge ind i vore bondegårde og blive almindelig ved siden af brændevinen, da er det omsonst at tænke på vor bondestands opkomst og fremskridt til velstand.

Nej, I hæderlige koner i bondestanden, fly som en pest denne driks indførelse i jeres huse. I kan holde den ude, det står ganske i jeres magt. Men indfører I den først, kan I komme til at se dens ulyksalige virkninger – ligesom nu brændevinens – uden at være i stand til at forjage den igen.

OM BEKLÆDNING OG ANDRE TEKSTILER

Jeg kommer endelig til konens tredje hovedgerning, den man egentlig giver sådant navn, nemlig til alt hvad hun har at gøre med uldent og linned, både til husets egen fornødenhed, hvilket er det vigtigste, og til salg.

Jeg har forhen givet vejvisning til de rå materialers anskaffelse hos bonden selv. Den bonde som følger samme (vejvisning) og skaffer sig både en god fåreflok, og ser tillige til på sin jord at avle god hør og hamp, han giver sin kone den herligste lejlighed og kraftigste opmuntring til en husgerning, der kan blive deres hus den rigeste velsignelseskilde.

Så længe de rå materialer skal købes, går det altid sparsomt til med deres indkøb. Ja, pengemangel kan da ofte gøre, at de villigste og til dette arbejde mest lystne hænder må være ledige eller holde dem sysselsatte med mindre vigtige ting. Men hvilket tab for et hus, og hvilken skade for mennesker, når de lægger hænderne i skødet. De kunne da ikke – kvindekønnet såvel som mandkønnet – undgå at ledes på afveje.

O, I kære mænd og koner, gør derfor ét med hverandre, for med overlæg og flid at frembringe de rå materialer af uld, hør og hamp hos jer selv. Søg at have dem i tilstrækkelig mængde og så gode som muligt. Da frygter jeg så lidet for mangel på duelighed og flid hos vort kvindekøn, at jeg tværtimod er overbevist om, at man i ethvert hus, hvor disse materialer er, skal finde den herligste virksomhed både tidlig og silde, fra årets begyndelse til dets ende. Jeg har selv på forskellige steder i landet set bevis herpå. Jo, kvindekønnet i vor bondestand kan man lide på. Man giver det kun evne og lejlighed til at virke, og det (kvindekønnet) skal med lige tænsomhed og flid virke både til sit eget huses og til landets gavn.

Ulden, som det naturligste og almindeligste produkt hos os, vil jeg først tale lidt om, og gøre den værdige bondekone opmærksom på et og andet i henseende til dens forarbejdelse og anvendelse under hendes hænder.

1) Hvad jeg i det 11.kapitel har skrevet angående anskaffelsen af en bedre art får i henseende til ulden og den rigtige omgang med samme, dette viser jeg især hen til, og beder enhver bondekone ved opmuntring og råd at fremme dette.

2) Den uld, som falder ved fårenes klipning i foråret, og kaldes laad (forårsuld i modsætning til efterårs- eller sommeruld), bør konen beholde til forarbejdning i hendes eget hus, og den, når den skal sælges, altid betales ringere.

Ved dens afklipning sorterer hun vel den finere fra den grovere. Af den grovere kan hun forfærdige hestedækkener, dynevår til underdyner i folkesenge, strømper og vanter til folkene. Den finere laad derimod, hvortil hun også kan føje lammelaadden – når lammene er så tidligt født, at de kan klippes ved Sct.Hans-tider, thi de sildigere bør gå uklippede - kan hun anvende til multrum (en slags flonel), vadmæl, olmerdug og al slags bundet- eller strikket tøj, såsom: trøjer, strømper, vanter.

Laadden fordrer vel nogen mere forarbejdning med kartning og pilning, ligesom den heller ikke under spindingen giver så jævnt garn som ulden selv, men dog, når man anvender tilbørlig flid med den og bearbejder den for sig selv, kan den spindes i godt garn, hvoraf det bedste multum kan forfærdiges.

Ved kartningen sætter den den længste og tætteste luv. Garn af laad tager altid bedre mod farvning, og holder god glans, så det af den årsag kan fortrinligt vælges til olmerdug. Af denne årsag kan laadden også meget godt anvendes som islæt i sribede tøjler (sribet stof) og hverken (hvergarn).

Islætten i vadmæl tages også bedst af laadden – rendegarnet må tages af den anden uld. Alt dette viser, at en kone så såre vel kan anvende laadden hos sig selv, og kan have samme gavn af den som af uld. Ja, kan den også til visse tøjler finde den nyttigere og bedre end ulden. Derfor bør hun ikke sælge af den, hvorved hun måtte tabe, da dens pris altid holdes meget lavere end den ægte ulds.

3) Den uld, som falder ved klipningen i efteråret, og anses alene for den ægte, bør hun sortere meget omhyggeligt. Den groveste, som falder under bugen og nederst på lårene, bør hun, skønt den ikke udgør meget, dog altid først tage for sig selv. Dernæst den mindre grove op på lårene og bovene, så vidt som samme ikke kan anses for ægte fin, og endelig den ægte fine for sig selv.

Ved klipningen kan og bør denne sortering ske, og det ved konens egen hånd. Men da en lok af den ringere uld dog let kan komme imellem den bedre, så bør konen siden (derefter) over et på gulvet udbredt lagen ryste denne sidste af sækken, hvori den ved klipningen var stoppet, og afpille hver grovere lok. Når hun selv – hvilket jeg ikke tvivler om hos den duelige kone – vil have noget godt uld til at gøre finere tøj af, enten for sit hus eller til salg, så kan hun ved denne gennempilning rundeligen tage dertil alt, hvad der ikke viser sig så fuldkommen fint og krøllet, som dette i alle måder kan være hende ligeså tjenligt som om hun havde taget af det hele overhovedet, så gavner hun tillige ved denne rundelige afpilning sin sælgeuld overmåde meget, og hun tilvejebringer sig vist derved en højere pris for denne. Hvilket især vil vise sig, dersom hendes uld én og anden gang enten er prøvet af en fabrikør eller gennemført af købsmanden, som altid finde den ens og ægte og fin overalt.

Vist nok har vort land, og kunne end langt mere, have den bedste uld til adskillige slags fabrikker, men man agter næppe, at vi har den, fordi ulden ved klipningen ikke sorteres, som den bør men blandes tværtimod hos mange, endog med laad. Men hvor dårligt er sådant bedrageri i handel. Man tror at vinde, men man taber i tiden, thi man nedsætter selv sine varers pris. Ja, man tilstopper ofte ganske afsætningskilderne for sig.

Nej, min gode bondekone, øv og vis ærlighed med alle dine sælgevarer, og ligeså med din uld. Gør dig en ære af at levere den så ren, så hvid, så udsøgt fin, at den køber, du har haft et år, begærligt søger dig et andet år. Du kan således også fordre god betaling, og du får den vist. Kunne vore fabrikker få landets ægte, udsøgte uld aldeles ublandet, så kunne de, og det vil de, give gode priser og såvel de selv som bonden og landet ville blive tjente dermed.

Jeg anviste konen at sortere den uld, hun selv beholder i tre dele. Den allergroveste bug- og lårulld kan hun blande med den grovere laad, da samme sjældent udgør ret meget. Den anden slags grovere uld kan hun anvende til almindeligt vadmæl, især til rendegarn, som også til strikning af ærmer, trøjer til dagligt brug og andet af samme slags, som ej skal vaskes for ofte, ligeledes til strømper, som farves blå eller sorte. Den tredje slags, som består i den udsøgte, mindre fine og krøllede uld, kan anvendes til alt det fine tøj hun vil og kan gøre såsom: helligsagsklæder, bundne trøjer eller ærmer, som farves og bruges til hædersdragt, smukke vanter og andet, skønt den fine laad er til det sidste lige så tjenligt.

Når en kone således sorterer både sin laad og uld, og anvender klogeligen det ene med det andet på sit rette sted, skal hun ikke komme til at føle savnet af den fineste og bedste uld, jeg har rådet hende at følge. Kun at hun har en god fåreflok – vel en 20 stykker vinterfår – og det af de ægte får, der bærer rigtig uld, at hun indsamler alt hvad de bærer og ikke sælger lam, beder eller vædere uklippede. Bringer hun da den forråd, hun af dem beholder selv ved spinding, binding og vævning i tøj, så virker hun som en værdig husmoder.

Ikke er det sagt, at alt kan spindes, bindes og væves i hendes eget hus. Det beror på hvor mange døtre hun har, og hvor mange piger, gårdens drift fordrer at holde. Kun, at de fruentimmere, hun har, aldrig mangler

håndarbejder at tage til, og aldrig efterlader at tage til det, så snart de har en rolig time. Skulle hun da have flere rå materialer, end hun hjemme kunne få bearbejdede, da lad de fattige fortjene noget ved samme. Det er en glæde at give dem arbejde, som søger det, og ofte ikke finder det.

Man spinder i almindelighed helt flittigt, men derimod binder og strikker man i mange huse kun lidt, hvorover dette håndarbejde også sker med mindre færdighed.

En kone bør søge at holde både spinding og binding i god gang i hendes hus, og især bør hun anføre hendes døtre dertil. Tidligt kan man give pigebarnet bindetøjet (strikketøjet) i hænder, og jo tidligere fingrene øves heri, des smidigere bliver de, og des større færdighed kan der opnås.

Når man ved små præmier kan opvække kappelysten hos børnene, fremlukker man bedst deres færdighed. Snart bringer de det så vidt, at de kan gå og binde. Ja, tilsidst endog med byrder på hovedet, hvilket man ser eksempel på hos mange sjællandske piger.

OM VÆVNING

Vævning i vore bøndergårde er fast (vistnok) ganske fremmed. Vore norske brødre har heri et fortrin for os, thi i deres fleste gårde findes væve. Og vore svenske naboer lader disse så lidet mangle i deres gårde.

Jeg ved ikke, hvorfor vi her står tilbage, men jeg har det faste håb, at når de rå materialer, uld og hør, vissere og tillige i en større mængde frembringes på enhver gård, at væverier da også skulle få sted i vore bøndergårde.

Hvor spinderier er i god gang, føler man ofte trang efter at få vævet til den tid, man ville. Tit kan man ikke få det garn, som spindes efter jul, vævet til bleeg (blegning)

Jeg håber derfor, at I også snart skulle se væverstole indførte i vore bøndergårde, på hvilke almindelige lærreder, vadmel og andre simple tøjler bliver vævede. Den landlige vindskibelighed får da først sin rette gang.

Med langt større iver bliver den dreven, når det ene slags arbejde trænger på det andet. Man spinder tidligt og silde for at holde væven i gang, og væversken anspænder sin flid for ikke at have for meget hængende på sig.

En kone har nu alt under sit opsyn, og hvor meget vindes derved? Har hun døtre, viser sikkert én mere lyst til væven, en anden til rokken, og hun lader hver følge sin lyst, hvorved værket bedst drives.

Vævningen er i sig selv så simpel en håndtering, at enhver pige lærer vævning af det almindelige, såkaldte toskaft (toskaftvævning) såre hurtigt.

Væven selv er også så simpelt et redskab, at enhver tømmermand på landet, ja, enhver bonde, som kan hugge og selv gøre sine gårdsredskaber, også gerne kan gøre en væv.

Den største hindring vil på mange steder være at finde rum til væven. I dagligstuen må den stå, om arbejdet skal drives med lyst, da det desuden også er fornødent for at spare brænde om vinteren.

Det kommer da an på, at dagligstuen har størrelse dertil. Men skulle endog sengen derfor udflyttes, denne burde dog vige for væven. Det er sundest at sove i et koldt værelse.

Man ser også heri en ny grund til at give dagligstuen i en bondegård, som skal bygges, så fuldkommen en størrelse, som jeg forhen har foreskrevet.

O, måtte da vævningen også vord indført i vore bøndergårde. Jeg ønsker det inderligen for den landlige vindskibeligheds skyld, hvilket herved ville vinde såre meget. Og da vi både i Norge og Sverige har eksemplet for os, og da jeg tillige ved intet, der skulle være os især til hinder heri, så tør jeg vel også håbe, at én og anden duelig bondekone skulle indføre væven i sin gård, og hun skal da nok få efterfølgere. Sagen taler selv så fuldkomment for sig.

Men endnu ét ønske i henseende til den landlige og huslige vindskibelighed. Jeg ville, vore bønderkoner skulle selv farve deres uldne garn, især alt, hvad de ville anvende til almindeligt tøj. I Jylland er dette lykkeligen indført. Det gule og grønne samt bonderøde, fortjener farverne (farverierne) kun lidet ved, ikke heller fortjener kræmmeren meget for farvevare. Ved adskillige slags urter, som de kender og samler omkring på markerne, farver de gult og grønt, den bonderøde farver de ved krap (farvestof fra rødder af

kraplantfamilien). Endog linnedgarn farver de selv gule ved uldrian (farvestof fra tropisk træsort), og bruger da samme gerne til bolster, for at undgå den så kostbare blane farve (mørk farve.)

Man tør vel håbe, at vort priselige landhusholdningsselskab, der så omhyggeligt sørger for at udbrede nyttige kundskaber i vor bondestand, også engang skal finde lejlighed til, enten i almenakkerne eller på anden måde at give vore bønderkoner en tydelig og pålidelig underretning i hænde om de almindelige farverier (farvning), hvilket vil kunne øves af enhver kone, og det som oftest ved urter, bark og andre midler, som de selv uden bekostning kunne indsamle.

Linnedspinding behøver jeg kun at tale lidet om. Den er i skikkelig god drivt i landets fleste egne, vel i nogle egne stærkere end i andre. Men når kun høravlens udvider sig og bliver almindelig, hvor jordarten nogenledes tillader det, så skal hørrens spinding ganske vist (sikkert) også gå rask for sig i den ene egn som i den anden.

Jeg kender kvindekønnet i vor bondestand. Dets lyst er til tenen, ja, til den langt mere end til nålen. Kun derfor et par anmærkninger til nogen forbedring ved hørspinding i vor bondestand.

1) Jeg ønsker, at enhver bondekone, som selv hegler sin hør - dette bør enhver bondekone gøre - gjorde det med muligste flid og skønsomhed og altid havde så gode og forskellige heglere (bræt med stålspigge til at rense blåren fra de egentlige hørtaver), at arbejdet ved dem kunne forrettes tilbørligt. Blåren må af hørren, men hørren selv må ikke selv gøres til blå. Her må den kloge moder, som i alt andet passe middelvejen.

2) Når hun til én tid har heglet nogle lispund hør, bør hun sortere det heglede, og ved at gennemse lok efter lok, adskille det fineste fra det grovere samt opbinde hver sort i kranse (bundter) for sig. På samme måde bør også den finere blå adskilles fra det grovere.

3) En kone bør kende sine spindere, og derefter tildele dem hør. Dem, som hun ved spinder det jævne og bedste garn, giver hun den fineste hør og ser til, at de spinder den så ens som muligt. De ringere spindere eller dem, der spinder uden huset (andre steder?) giver hun den grovere hør. Men da der dog kan være forskel, ser hun de samtlige spundne stykker af hver slags vel (godt) igennem og finder hun nogen sådan forskel, adskiller hun de finere og jævne fra de grovere og ujævne og lader dem ingenlunde sammenblandes under kogning, og hvad mere der skal foretages med dem.

Ville en kone bekoste sig et par talhasper (garnvinder med "omdrejningstæller"), hvilke nu er så bekendte overalt, så kunne sorteringen ved disse ske lige så let som vist (klogt), når hun alene gør sig den ulejlighed at veje sit hør i pundvis, giver hver spinder sit pund og lader samme (spinder) haspe i et stykke, men ved hvert knæk, haspen giver, binde et fed, da feddens tal viser spindets beskaffenhed. Disse hasper tjener også meget til at opvække kappelysten imellem de spindende.

Ingen moder, som har døtre og mindste råd dertil, bør efterlade (overveje) at give dem talharpe, så tidligt de begynder at spinde. Intet skal så stærkt som disse gøre dem agtsomme på deres spind, da talhasperne så nøje bestemme et stykkes finhed.

4) Alt det garn en kone har af større finhed og godhed, lader hun væve i ét stykke, og det, hun har af ringere beskaffenhed, i et andet, ubekymret om at stykkerne bliver større eller mindre. Såre meget vil hendes lærred derved vinde i anseelse og også nå højere pris, om hun kan sælge det. Vil jyderne, der til deres sande ros årligt levere så meget lærred til handelen, iagttage dette, de skulle da vinde 1 skilling eller 2 pr. alen. Det meste, som kan udsættes på deres lærred, er ujævnheden, og denne kan ganske forekomme ved det, jeg har rådet. Endog i henseende til det lærred, en kone gør til sit eget hus, bør dette iagttages. Hun har lejlighed nok til at anvende hver slags til sit brug, og hun får derved opmuntring til at beflitte sig på finere lærreder.

Blegningen bør en kone også med megen omhyggelighed besørge. Det lærred hun sælger, vinder hun derved vist på. Men alt, hvad hendes hus forsynes med, må også være smukt bleget. Intet giver en kone større ære end når hun holder sit hus rigeligen forsynet med linned og har dette bleget fint og godt. Lad døtrene fra første ungdom af virke med hertil. De mangler aldrig lysten, og det vil blive deres sande nytte i tiden, at de tidligt er anførte til at gøre noget.

Men det er ikke lærreder alene, den duelige kone skal frembringe ved hørren: hun skal også gøre forklædetøj, tørklæder og bolstere. Af de to første slags udgår der årligt fra Jylland mange tusind alen foruden den langt større mængde af lærreder: et eksempel på, hvad huslig vindskebelighed kan udrette, især når den er forenet med tarvelighed (enkelhed). Men begge ved jyderne godt at forene.

Endelig må jeg også tilføje en liden opmuntring for vort kære kvindekøn i bondestanden til også at agte syning deres virksomhed værdig. Især vil jeg anbefale enhver moder, som har døtre, denne sag, så at hun gør syning til en del af de ting, hun oplærer dem i. Det giver altid en pige sandt agt, at hun kan sy en net linnedøm, som også tillige at hun kan skære og sy hendes egne almindelige gangklæder. Når dette også er hendes eget værk, har hun det almindeligen nettere, og holder det vel (godt) vedlige.

BØRNEOPDRAGELSE OG SKOLEGANG

Men jeg kan ikke slutte dette kapitel, der tillige skal ende bogen selv, uden først at have lagt jer, I agtværdige fædre og mødre i bondestanden, med hvem jeg her har ført så lang en undervisende samtale, endnu én sag på hjertet.

Og hvilken? O, jeg taler til fædre og mødre og hvilken sag skulle da vel være mig vigtigere end børnenes opdragelse? Ja, lad denne blive det store formål for alle eders bestræbelser! Hvad er dog naturligere end at forældre ønsker deres børn så lykkelige, som muligt. Men lykkelig i sand forstand bliver jo intet menneske, uden han fra tidlig barndom af nyder en for hans tilkommende stilling i livet værdig opdragelse.

Det var at afvige for langt fra denne bogs materie, om jeg indlod mig i alt, hvad der fordres til børneopdragelse i bondestanden. En egen afhandling måtte skrives herom. Nej, min sag bliver det kun her at opvække og tilskynde jer til at have en alvorlig omhyggelighed for jeres børns opdragelse, og til at gøre alt, hvad der står i jeres magt for at fremme denne allervigtigste sag, og det fra børnenes første år.

Tænk dog ikke: Vi er kun enfoldige bønderfolk, og da vore børn skulle blive i vor egen stand, så er det, de behøver at lære derover lidet. Selv har vi kun fået liden undervisning, uden endog at kunne skrive eller regne, er vi dog kommet igennem, og det kan vel også vore børn.

O, tænk dog ikke således, I kære fædre og mødre, når Gud giver jer mere evne og I erholder bedre lejlighed til at få jeres børn oplærte i nyttige kundskaber. Nej, mit håb det er vist (altså), at jeres tankemåde i denne vigtigste sag skal meget forandre sig.

Begynder I kun først at blive tænksomme jordbrugere, hvilket jeres nye forfatning ved udskiftninger så meget fordrer, og hvortil jeg i min hele bog har søgt at vejlede jer, så vil I dagligt føle, hvor gavnligt det havde været, om I var blevet bedre undervist og anførte i jeres ungdom. Hvad kunne I ikke have udrettet, når I med gode forberedende kundskaber, og med erhvervede færdigheder i adskillige håndgerninger havde tiltrådt jeres gårde, og straks under ungdomskraft og fyrrighed angrebet jeres ager og landbrug på mark og i huse, som, f.eks. efter den anvisning her i bogen er givet jer?

I må indse, I må føle, at I da havde gjort og udrettet såre meget, som nu ikke har kunnet ske, fordi I har manglet opdragelse dertil. Men lad denne overbevisning føde hos jer en hellig attrå efter at besørge jeres børn den opdragelse, som I selv til så meget tab for jer, har måttet savne.

Men det har i de senere tider meget hjulpet på opdragelsesvæsenet. Der vil efterhånden – jeg tør love det – ikke mangle bonden på lejlighed til at få sine børn undervist i de kundskaber, der engang bliver dem i deres stand fornødne og gavnlige.

Vor vise regering, som har givet vigtige prøver på at bondestanden fortrinligen nyder dens faderlige, ømme forsorg, og som allerede har virket såre meget til dens tarv, sørger nu også for ved goddædige

foranstaltninger at fremme opdragelsesvæsenet på landet, og ikke få proprietærer tager dem tillige af denne sag.

Kun to ting vil jeg da i denne henseende lægge jer på hjertet, I kære bønder, først: mener vel, og dømmes vel (betænker) om enhver indretning, der vil ske hos jer til skolevæsenets fremme, og være de villigste til at udføre alt, hvad der i denne sag kan tilkomme jer. Dernæst: Når gode lejligheder bliver åbnet for jer til at få jeres børn undervist, ej alene i religion, men også i mangen anden for jeres stand nyttig kundskab, Ja, om det kunne ske, i én og anden af de eder i denne bog anviste husgerninger, o, benytter jer da med største årvågenhed og flid af de velsignede lejligheder.

Lad jeres børn ingen time forsømme disse nyttige skoler, og det fra de første år af, så snart de nemlig er bekvemme til at kunne modtage nogen undervisning. Betænk, at I behøver tidligere end andre stænder at jeres børn skulle være jer til nogen hjælp og tjeneste. Men har I nu ladet dem hendirive deres første år, uden at de har lært noget, hvor ynkværdigt da for disse uskyldige børn. I fører dem dumme og vankundige frem i verden til deres ulyksalighed, thi brøden derfor hviler på jer.

Nej. Jo mere I vide, at I tidlig kan behøve jeres børn, og jo mere i også virkeligen i den tidlige alder kunne have gavn af dem, jo mere må deres opdragelse i al nyttig kundskab og deres dannelse til sædelighed fra de første år af ligge jer på hjertet.

Og når I troligen har besørget dem dette fra den tidlige barndom af, lad dem da kun også under opvæksten tage del i adskillige håndgerninger, som jeres stand tilbyder jer, og hvori I kunne have hjælp af dem. Kun det meste muligt under jeres eget opsigt, da I må være de årvågneste over deres forhold, og ser til, at de med tænksomhed og flid gøre, hvad dem anvises.

Men fordi den daglige skolegang for jeres børn således i en tidlig ungdom standser noget, derfor må I ikke afbryde deres forbindelse til skolerne. I hver årets tid og især om vinteren, når I kan undvære jeres børns arbejde, må I lade dem besøge skolen på det stadigste, og det ej alene for at de kunne forny, hvad de forhen har lært, men også for at de kunne lære mere, øves i mere tænksomhed, som deres alder nu tillader dem, få færdighed i regning og skrivning og andet jeres stand nyttigt, samt for alle ting blive bekræftede i hjerterne ved religionens hellige sandheder, til at følge gennem deres liv i verden guds frygt og dyd som den sande vej til lyksalighed i tid og evighed.

Men, I kære fædre og mødre, tro nu ikke, at når I følger mine heri givne formaninger og holder jeres børn til den flittigste skolegang muligt, I da derved har fuldkommet den opdragelse, I skylder jeres børn. Nej, ville I ej troligt stå deres gode lærere bi og hjemme virke til jeres børns dannelse, hvad I dér bør, da er frugten og virkningen af hines (lærernes) bedste bestræbelser ingen.

Modtager derfor endnu tvende råd fra mig: Når jeres børn kommer hjem fra skolen, lad dem da vise og forklare for jer, hvad de den dag er undervist i, og tillige hvad dem til næste dag er forelagt at overlæse og berede dem til. Men holder nu tillige nøje over, at ethvert barn læser og bestiller det, som der er forelagt. Indprent børnene tidligt, at frihed må fortjenes ved arbejde, og at den da først kan nydes med fornøjelse. Det er mødrene især, som heri kunne stå læreren bi, da de for det meste er hjemme. Men, I kære mødre, lad ikke en dårlig ømhed over jeres børn forlede jer til at tænke, at det er synd mod de stakkels børn, at de også hjemme skulle læse og berede dem til skolen. Tro mig, gode mødre, vænner i ej jeres børn til at læse hjemme, men tværtimod have denne så dårlige tanke, at i skolen skal al læsning ske, uden for den ingen, da ville eders børn også troligt følge dette, så at de, når de engang slipper skolen, aldrig tage nogen bog i hænde. Nej, lad jeres børn langs hen under deres skolegang øves i at læse hjemme, og, når de har nået 8-9 år og har i skolen fået gode læsebøger, hvori de er øvede at læse rigtigt og med eftertryk. Hvilken oplivende fornøjelse vil det da være for jer, I fædre og mødre, når i om vinteraftnerne - da I selv og jeres folk sidder ved jeres håndgerninger - lad sådanne veløvede børn oplæse visse stykker af disse deres bøger, der forud er gennemgåede med dem i skolen, for at vel ét og andet, som I selv ikke forstår, kan blive jer forklarede af børnene. På denne måde får børnene en lyst til læsning, som de aldrig taber, og gode bøgers læsning, ved hvilket sand oplysning udbredes, skal da også blive lige så almindelig i vor bondestand som i nogen anden stand. På anden måde trænger den aldrig igennem.

Det andet råd jeg vil give jer, i kære fædre og mødre i bondestanden, til at fremme denne så vigtige sag: jeres børns opdragelse, fører endnu nærmere til sagen selv. At besørge dem rigtigt gode og nyttige kundskaber, er vigtige, og så at sige grundvolden, hvorpå den øvrige bygning skal opføres.

Meget udrettes, når børnene bringes tidligt til tænkksomhed, og efterhånden får deres forstand mere og mere beriget med rigtige kundskaber. Men under dette vigtige arbejde med deres forstands oplysning gælder det især om at få deres unge hjerter bøjedede og faststemte til at være Gud, dyden og pligterne tro. Lærerne arbejder herpå, som de bør, med udtænkt flid. Men uden forældrenes bistand heri bliver dog aldrig nogen fast bygning opført af dem.

Forældrene kunne nedbryde alt, hvad lærerne opbygge, og hvor mange forældre gør sig ikke skyldige i denne græsselige forbrydelse! Ved de onde eksempler, de dagligt giver børnene, kvæles ofte al fremspirende guds frygt og dyd hos børnene. Når de ser på forældrene, som naturen selv byder dem at agte og elske, ser et gudsforgående væsen, høre den gyseligste banden og sværger af dem, ser deres hengivenhed til drik, høre klammerier og skænden imellem dem, ser hvilket hævnerrigt hjerte, de kan have mod andre og så videre. Ak, når børn ser og hører sådant af deres forældre, hvor kan da andet end hver grundspire til dyd kvæles i dem!

O, ræddes for eder selv, I fædre og mødre! der gør jer skyldige i denne gyseligste forbrydelse at forarge jeres egne børn. O, måtte min advarsel her imod bære megen frugt i den mig så kære bondestand. Hvor varmt ønsker mit hjerte dette!

Ja, måtte fædre og mødre i denne stand i almindelighed vorde mere årvågne over dem selv og deres sæder. Måtte religionen, som efter deres stilling i livet alene kan være mægtig til at forædle deres hjerte og danne deres forhold. Måtte den grundfæste sig iblandt dem! Give Gud, at alle levende erkendte vægten i dette mit ønske, da skulle ingen i de andre stænder forarge – hvilket desværre sker så frækt i vore dage – disse vore svagere brødre.

Men ville I jeres eget, ville I jeres børns vel, kære venner, da hold fast ved det ene fornødne: religionen og dens livsalige vejvisning! Modtag dens velgørende virkninger på jeres hjerter. O, da skal børneopdragelsen lykkes i jeres stand frem for i nogen anden.

En lang erfaring blandt jer har vist mig, at, når forældre med hverandre har frygtet Gud og vandret i ustraffelighed, da er børnene næppe afvegne fra retskaffenhedsvejen.

Den ængere* kreds jeres børn opdrages i, den nøjere forbindelse og omgang I har med dem, såsom de oftest indtil den modnere alder, bliver hjemme hos jer gør, at når kun I ved undervisning og for alle ting ved jeres eget gode eksempel har nedlagt en god sæd i jeres børns hjerter, da vil denne sæd såre sjældent kvæles, men den vil tværtimod som oftest bære en velsignet frugt for dem og en glæde og ærefuld frugt for jer.

O, I kære fædre og mødre, som elsker jeres børn og ville deres sande vel, modtag min kærlige formaning og opmuntring til selv at agte religionen højt, og uafsladeligen at vise jeres børn, at i selv vandrer for Gud og frygter for at gøre ham imod. Lad det jævnligt høres i jeres tale, at jeres sind er henvendt til Gud, og at I giver ham æren i alt. Tilbeder eder alt af ham, fæst jeres hele tillid på ham, der er fadergod, faderkærlig mod dem, som lyder ham. Vis årvågenhed, flid og duelighed i jeres kald, vær såre fornøjede i jeres stand, øv redelighed i al jeres handel ogandel, omgås alle høfligt og vel (godt).

O, når i således dagligt ved jeres gode eksempel lyser for jeres børn, da skal opdragelsen lykkes i jeres stand fremfor i nogen anden, og da skal jeres stand blive agtværdigere og med sikre skridt gå frem til ære, held og velstand.

AFSLUTNING

Med et rørt hjerte tager jeg da nu afsked med jer, mine kære bønder. O, i alle henseender er jeres stand mig kær og dyrebar. Mange år har jeg levet dagligt blandt bønder. Bondens kærlighed har udgjort den væsentlige del af min lykke i livet. Jeg har følt mig elsket og agtet af denne ærværdige klasse mennesker.

For mange her fremsatte anvisninger har jeg bønders eksempel at takke.

Jeg har nu søgt at samle og ordne de enkelte kundskaber, som jeg i forskellige egne og blandt forskellige mennesker har fået, og ved at gøre disse til et heelt (hele), har jeg stræbt at afbetale den store gæld, som jeg i dette stykke står i til den hæderværdige bondestand.

O, måtte nu mine bestræbelser ikke blive frugtesløse. Måtte bønder læse, lære, bruge og selv forbedre disse mine anvisninger. Måtte den af alle stænder endnu mest ufordærvede stand, måtte bondestanden også ved denne bog gå frem til velstand og lykke. Måtte fredens rolige dage, som den algode Gud skænker os, måtte de nyttes til at forbedre og uddykke vort fælles fædreland. Måtte bonden sætte sin hæder i at sky ladhed, elske stræbsomhed og således blive et følgeværdigt mønster for statens andre stænder.

O, dertil give Gud sin velsignelse.

ORDFORKLARING

(SIDE- OG LINJENUMMER I ORIGINALBOG) - (STJERNEORD* I MAPPE)

TEKST	SIDE/LINJ	SIDE I MAPPE	
<i>Afsauger</i>	422 18	163	<i>afsaver</i>
<i>Axene</i>	86 11	46	<i>aks</i>
<i>Boeragre</i>	140 18	66	<i>brakmark- grønjord</i>
<i>Botfeldske roe</i>	310 11	125	<i>gul roe-sort</i>
<i>Brakkes</i>	80 31	44	<i>ligge ubesået</i>
<i>Byge</i>	468 19	178	<i>behandle</i>
<i>Degge-lam</i>	246 17	103	<i>lam fodret med sutteflaske</i>
<i>Driftetrug</i>	133 22	64	<i>trug, hvor frø, gryn m.m. sigtes</i>
<i>Evre Ævre</i>	127 3	61	<i>godt smør - vintersmør</i>
<i>Evren</i>	208 4	90	<i>stub- og græsmark om efteråret med løsgående kreaturer</i>
<i>Fast</i>			<i>ganske sikker</i>
<i>Fittighed</i>	424 8	164	<i>fedtethed</i>
<i>Fynd</i>	193 20	85	<i>styrke og kraft</i>
<i>Galtres</i>	465 16	177	<i>ruske hampen</i>
<i>Gejlhed</i>	138 6	65	<i>forvokse</i>
<i>Givt</i>		87	<i>portion foder</i>
<i>Halm 1</i>		45	<i>afgrøde ved sædskifter</i>
<i>Halm 2</i>			<i>stråene efter aftærskede neg</i>
<i>Hammel</i>	101 9	51	<i>kernevægtigt – "hollandsk vægt"</i>
<i>Havesax</i>	34 16	25	<i>havesaks</i>
<i>Hegle</i>	468 8	178	<i>trække hamp gennem en hegle - stor stålkam</i>
<i>Hiulet</i>	463 17	177	<i>at sno/dreje rebslagerens hjul</i>
<i>Hive</i>	398 6	155	<i>skrante</i>
<i>Hoven</i>	114 10	56	<i>hob, kornhob</i>
<i>Hyldige</i>	213 29	92	<i>ved godt huld</i>
<i>Klegmøg</i>	373 11	146	<i>blødt, rent komøg</i>
<i>Ko-teriak</i>	191 24	84	<i>medicin til kvæg</i>
<i>Lægne</i>	232 29	99	<i>drejeligt metalld f.eks.til fåretøjre</i>
<i>Løbe</i>	458 25	175	<i>hankekurv flettet af halm e.l.</i>
<i>Løsholten</i>	279 28	115	<i>vandret tværstykke i bindingsværk</i>
<i>Laad</i>	526 28	197	<i>forårsuld – i modsætning til efterårs- og sommeruld</i>
<i>Mask</i>	258 7	167	<i>grødlignende masse fra pressede plantedele</i>
<i>Melkelye</i>	326 17	130	<i>lunken som nymalket mælk</i>
<i>Mikkelsdag</i>			<i>29.sept. høstafslutning, skiftedag</i>
<i>Nedkrøge</i>	84 10	46	<i>pløje sæd ned med en krog</i>

TEKST   SIDE/LINJ   SIDE I MAPPE

SIDE- OG LINJENUMMER I ORIGINALBOG) - (STJERNEORD* I MAPPE

O xehoved	370	18	145	beholder til opbevaring af væske
Orret	157	1	72	strøelse - levninger fra foder
Overagre	155	20	72	(se boeragre)
P ark	262	7	108	andedam
Pøtter	50	16	32	mindre ansamling af vand
Qvælende	51	3	32	bedrøvende
R een	297	3	120	rende, ofte agerrende
Reformer				her uddrag fra Realskolens ny Historiebog 1963
Reolet	25	30	22	omgravet jord
Reverne	306	2	123	ærtstængler
Roesmoer	119	6	58	plantesygdom ?
Rogerne	382	29	149	små dynger
Ruper	400	8	156	larver
S ajtørv	366	21	144	græs- eller lyngtørv
Saaer	270	19	111	kornskaller - klid
Skiellig	505	5	190	uden gyldig grund
Skuekarve	51	19	32	aflang trækasse til at skubbe
Slusse sluffe	22	6	20	kasse med meder
Spøl	253	20	105	bærme – affald fra brændevinsproduktion
Stalde (verb.)	464	11	177	opholder sig
Steenlægt	422	9	163	svær lægte
Stimlen	440	24	169	ringformet halm- eller vidjefletning
Sværmm	219	31	94	uroeligt liv
Sylsten	271	6	112	sokkelsten
Sælder	458	25	175	halmflettet beholder
T axationen	62	3	38	taksationen - vurderingen
Uangenemt	18	30	19	ubehagelig
U ngmøde kvie	206	26	89	ungmøde-kvie
V andhove	326	13	130	vandtrug
Vext	185	17	90	vækst, udvokset
<i>Vide</i>	439	13	169	<i>omfang</i>
Yppern	33	28	25	elm
Ziir	501	21	189	skønhed, pryd, ære
Zime	233	7	99	flettet snor, bånd, reb, f.eks. halmsime
Ængere	543	12	203	snævrere

Lit. A.
Tabel over Lademarken i 10 Aar.

	No. 1.	No. 2.	No. 3.	No. 4.	No. 5.	No. 6.
1ste Aar.	3 Græsløje.	3 Græsløje.	3 Græsløje.	3 Græsløje.	3 Græsløje.	3 Græsløje.
2det Aar.	Rug med paaſaet Klevet.	Byg med Klevet.	Byg.	3 Græsløje.	3 Græsløje.	3 Græsløje.
3die Aar.	Klevet.	Klevet.	Rug med Klevet.	Byg med Klevet.	Byg.	3 Græsløje.
4de Aar.	Klevet.	Klevet.	Klevet.	Klevet.	Rug med Klevet.	Byg, giodſket.
5te Aar.	Byg, giodſket.	$\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket. $\frac{1}{2}$ Klevet.	Klevet.	Klevet.	Klevet.	Rug med Klevet.
6te Aar.	Rug med paaſaet Klevet.	$\frac{1}{2}$ Udſkilligt, $\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket.	Byg, giodſket.	Klevet.	Klevet.	Klevet.
7de Aar.	Klevet.	$\frac{1}{2}$ Byg med Klevet. $\frac{1}{2}$ Udſkilligt.	Rug med Klevet.	Byg, giodſket.	$\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket. $\frac{1}{2}$ Klevet.	Klevet.
8de Aar.	Klevet.	$\frac{1}{2}$ Klevet. $\frac{1}{2}$ Byg med Klevet.	Klevet.	Rug med Klevet.	$\frac{1}{2}$ Udſkilligt. $\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket.	Byg, giodſket.
9de Aar.	Byg, giodſket.	Klevet.	$\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket. $\frac{1}{2}$ Klevet.	Klevet.	$\frac{1}{2}$ Byg med Klevet. $\frac{1}{2}$ Udſkilligt.	Rug med Klevet.
10de Aar.	Rug med paaſaet Klevet.	Byg, giodſket.	$\frac{1}{2}$ Udſkilligt $\frac{1}{2}$ Kartoffler giodſket.	Klevet.	$\frac{1}{2}$ Klevet. $\frac{1}{2}$ Byg med Klevet.	Klevet.

Litr. B.
 Tabel over Staldmarken i 7 Aar.

	No. 1.	No. 2.	No. 3.	No. 4.	No. 5.	No. 6.
1ste Aar.	3 Græbleje.	3 Græbleje.	3 Græbleje.	3 Græbleje.	3 Græbleje.	3 Græbleje.
2de Aar.	Rug med Klover.	Bog med Klover.	Bog.	3 Græbleje.	3 Græbleje.	3 Græbleje.
3die Aar.	Klover.	Klover.	Rug med Klover.	Bog med Klover.	Bog.	3 Græbleje.
4de Aar.	Klover.	Klover.	Klover.	Klover.	Rug med Klover.	Bog, glødsket.
5te Aar.	Bog, glødsket.	Klover.	Klover.	Klover.	Klover.	Rug med Klover.
6te Aar.	Rug med Klover.	Bog, glødsket.	Klover.	Klover.	Klover med Gjødsning paasprede.	Klover.
7de Aar.	Klover.	Rug med Klover.	Bog, glødsket.	Klover.	Klover.	Klover med Gjødsning paasprede.

Nogle klip fra forskellige internet-oplysninger om
1700-tallets enheder for

MØNT, MÅL OG VÆGT.

Møntværdier

1 rigsdaler = 6 mark dansk (eller 3 mark lybsk).
1 krone = 4 mark.
1 mark = 16 skilling (β); MEN fra 1726: 14 skilling.
Daler er tvetydigt, idet det kan betegne en Sletdaler = 4 Mark, men det kan ogsaa betegne en Speciedaler = 6 Mark, og endelig kan det betegne en Daler i Mønt: 96 Skilling Kurant.
En rigsdaler svarer altså til 16 x 6 = 96 skilling indtil 1726 og derefter 14 x 6 = 84 skilling. Skilling optræder oftest i lige beløb, fordi toskillingen var langt den mest almindelige skillingsmønt.

Købekraft – efter værdi

(eksempler)

1 skilling – 1 hvedebrød på 9 lod (139,5 g) if. brødtaksterne fra Københavns Raadstue 1723
1 skilling – 1 rugbrød på 32 lod (496 g) (= 1 skålpund dvs. 1/8 af et helt rugbrød på 8 pund) if. brødtaksterne fra Københavns Raadstue 1723
3 1/2 skilling – 1 pund (1/2 kg) oksekød i 1685
4 skilling – 1 pund (1/2 kg) sukker (lyst sukker)
5 skilling – 1 pund (1/2 kg) godt oksekød
6 skilling – 1 kande øl (= 1,9 l)
8 skilling – 1 pund (1/2 kg) godt kalvekød
8 skilling – Barbering
12 skilling – 2 pund (1 kg) grøn sæbe
12 skilling – 1 glas mjød
1 mark – 4 potter mælk (3,9 l)
2 mark – Lejekusk, 1 tur
4 mark – 1 par tøfler
4 mark og 8 skilling – Christian VI's bibel,
1 rigsdaler – 1 pund (1/2 kg) kaffebønner
Mellem 1 rigsdaler 1 1/2 mark (1725) og 2 rigsdaler 3 1/2 mark – 1 tønne byg (139 l), 1726 (svingende prisleje)
2 rigsdaler – 1 bryllupsdigt
4 rigsdaler – 1 tønne smør (131,5 l) (Galster, s. 38).
6 rigsdaler – Jordemor
Under 10 rigsdaler – Årsløn til gårdskarl
8-12 rigsdaler –
Årsløn til tjenestepige 0-20 rigsdaler –
1 hat – 10-20 rigsdaler
1 glas brændevin – 1 styver (= 2 skilling)

Alensystemet

Grundenhed: 1 alen = 62,81 cm. Fra

1835: 1 alen 62,77 cm.

1 mil = 4 fjerdingveje = 40 kabellængder = 2.400 roder =

4.000 favne = 4.000 skår = 12.000 alen.

1 alen = 2 fod = 8 håndsbredder = 24 tommer = 128

bygkorn = 288 linier = 3.456 skrupler.

- **Alen:**

1 alen = 2 fod = 8 håndbredder = 24 tommer = 128 bygkorn = 288 linier = 3.456 skrupler = 62,81 cm (1835: 62,77 cm).

- **Favn:**

1 favn = 3 alen = 188,44 cm (1835: 188,31 cm), se også favn som rummål for brænde.

- **Fjerdingvej:**

1 fjerdingvej = 1/4 mil = 3.000 alen = 1.884,30 m (1835: 1.883,10 m).

- **1 Mil** = 12000 alen = 7532 m = 7,53 km

- **Fod:**

1 fod = 1/2 alen = 31,41 cm (1835: 31,39 cm).

- ,44 cm (1835: 188,31 cm).

- **Tomme:**

1 tomme = 1/24 alen 2,62 cm (1835: 2,62 cm).

Andre længdemål

Rummål

Grundenhed: 1 pot = 1/32 kubikfod = 0,966 liter.

1 oksehoved (vin) = 1,5 amme = 6 ankre = 12 bimpler = 120 kander = 240 potter = 960 pægle = 231,84 liter.

1 amme = 4 ankre = 8 bimpler = 80 kander = 160 potter = 640 pægle = 154,65 liter

- **Anker:**

1 anker = 39 potter = 37,67 liter. Indtil 1698 var 1 anker = 40 potter = 38,64 liter, hvilket det formentlig vedblev med at være i praksis.

- potter = 262,75 liter.

- **Fjerding:**

Betyder 1/4. Bruges om rummålene 1/4 af en tønne og 1/4 af en skæppe.

- **Fjerdingkar:**

Som rummål betyder fjerdingkar 1/4 skæppe. Se også fjerdingkar som flademål og jordværdimål.

- liter.

- **Oksehoved:**
Mål for flydende varer. Fx:
  - 1 oksehoved vin = 6 ankre = 240 potter = 231,84 liter.
  - 1 oksehoved eddike = 1,5 øltønde = 204 potter = 197,07 liter
- **Otting:**
1/8 tønde. Bruges også generelt om 1/8. Se også ottingskar.
- **Ottingkar:**
1 ottingkar = 1/8 skæppe.
- **Pot, potte:**
1 pot = 1/32 kubikfod = 4 pægl = 1/2 kande = 1/39 anker (i praksis nok oftest 1/40 anker) = 0,966 liter.
- **Pægl:**
1 pægl = 1/4 pot = 0,24 liter.
- **Skæppe, kornskæppe:**
Hvis ikke andet er angivet, bruges skæppe hovedsagligt om korn.
1 skæppe = 1/8 korntønde = 4 fjerdingkar = 8 ottingkar = 18 potter = 17,39 liter. Se også skæppe som jordværdienhed og arealmål.
- **Tønde:**
Som rummål afhang tøndens størrelse af indholdet. De forskellige tønders størrelse blev fastlagt i 1683. Se også tønde som vægtenhed, jordværdienhed og arealenhed.
  - **Korntønde:**
1 korntønde = 144 potter = 8 skæpper = 32 fjerdingkar = 64 ottingkar = 128 halv ottinger = 139,10 liter.
Korntønden blev brugt til korn, men også en række andre varer som malt, gryn, ærter, frugt og kalk.
  - **Norsk tjæretønde:**
Anvendt for mange varer i den nordiske handel. Fra 1698: 1 norsk tjæretønde = 120 potter = 115,92. (Også kaldet islandsk-færøsk trantønde).
  - **Smørtønde:**
1 smørtønde = 136 potter = 131,38 liter.
  - **Øltønde:**
1 øltønde = 136 potter = 131,38 liter. Fra 1832 blev det tilladt at regne med 1 øltønde = 140 potter = 135,24 liter.

Vægtmål

Grundenhed: 1 pund = 1/62 kubikfod vand = 496 gram. Fra 1839: 1 pund = 500 gram.

- **Lispund:**
1 lispund = 16 pund = 7,94 kg (1839: 8 kg).
- **Tønde:**
Vægtmål for tørvarer. 1 tønde = 16 lispund = 256 pund = 126,98 kg (1839: 128,00 kg), heraf vejer tøndens 2 lispund og varerne 14 lispund, se også tønde som rummål, jordværdienhed og arealenhed.
For flydende varer som sæbe, smør og talg har man i 1700-tallet regnet med tøndens som vægtmål frem for rummål, så 1 tønde = 14 lispund = 224 pund = 111,1 kg.
  - **Drittel:**
Mål for smør. 1 drittel = 1/3 tønde = 74,67 pund = 37,04 kg (1839: 37,34), se også drittel som rummål.

Flademål

- **Fjerdingkar:**
1 fjerdingkar = 1/32 tønde = 437,5 kvadratalen = 172,60 m² (1835: 172,38 m²), se også fjerdingkar som rummål og jordværdimål.
- **Hektar:**
1 hektar = 1,81 tønde land = 100 ar = 10.000 m².
- **Kvadratalen:**
1 kvadratalen = 4 kvadratfod = 1/9 kvadratfavn = 3.945,10 cm² (1835: 3.940,07 cm²).
- **Kvadratfod:**
1 kvadratfod = 1/4 kvadratalen = 1/36 kvadratfavn = 0,099 m² (1835: 0,099 m²)
- **Skæppe:**
1 skæppe = 1/8 tønde land = 1.750 kvadratalen = 690,39 m² (1835: 689,51 m²), se også skæppe som rummål og jordværdienhed.
- **Tønde land:**
1 tønde land = 14.000 kvadratalen = 0,55 hektar

= 8 skæpper = 32 fjerdingkar = 96 album =
5.523,14 m² (1835: 5.516,10 m²).

(Udgiver af disse oplysninger om mål og vægt:

AARHUS UNIVERSITET

Institut for Kultur og Samfund
Afdeling for Historie og Klassiske Studier
Jens Chr. Skous Vej 5
8000 Aarhus C
danmarkshistorien@cas.au.dk)

Antal-enheder

- **Dusin:**
1 dusin = 12.
- **Fjerding:**
1 fjerding = $\frac{1}{4}$ (bruges særligt om skæpper og tønder).
- 40 skind.
- **Skok:**
1 skok = 3 snese = 60 stk.
- **Snes:**
1 snes = 20 stk.
- **Stort hundrede:**
120 stk.
- **Stort tusinde:**
1.200 stk.
- **Trave:**
Mål for utærsket korn. 1 trave = 20 kærve = 60 neg
(kan også være 20 eller 40 neg).

Jordværdimål

[\[til top\]](#)

- **Hartkorn, tønne hartkorn:**
Hartkorn er en jordværdienhed. Man kan ikke uden videre regne om fra areal til hartkorn, da det afhænger af jordens kvalitet. 1 tønne hartkorn = 8 skæpper hartkorn = 32 fjerdingkar hartkorn = 96 album hartkorn. Se også tønne som vægtenhed, rummål og arealenhed.
- **Fjerdingkar:**
1 fjerdingkar = $\frac{1}{4}$ skæppe hartkorn. Se også fjerdingkar som flademål og rummål.
- **Skæppe:**
1 skæppe = $\frac{1}{8}$ tønne hartkorn. Se også skæppe som rummål og flademål.

Poul Thestrup: Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til idag (1991)